



# TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches  
ISSN: 0255-0644

**2022 / 256**  
**OCAK - ŞUBAT**  
**JANUARY - FEBRUARY**

**DergiPark**  
AKADEMİK

**SÖBIAD**



TÜRKİYE DIYANET VAKFI  
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ  
**İSAM.**  
TÜRKİYE DIYANET FOUNDATION  
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES  
مركز البحوث الإسلامية  
وقف الديانة التركي

  
**intihal.net**

**İstanbul - 2022**

## **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**

*Journal Of Turkic World Researches - ISSN: 0255-0644*

## **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**

*The Foundation Of Researches About Turks All Around The World*

### **Kurucusu / Founder**

Prof. Dr. Turan YAZGAN

### **Sahibi / Owner**

Közhan YAZGAN

### **Dizgi / Typesetting**

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

### **İletişim Adresi / Management Center**

Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok. No: 4 Saraçhane - İstanbul / TÜRKİYE

Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63

**İnternet adresleri:** www.tdadergi.com - www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turan.org - dizgi@turan.org

**Posta Çeki Hesabı Numarası:** İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720

**Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi:** TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

### **Baskı / Press**

**Şenyıldız Matbaacılık:** Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No: 19/102 Topkapı / İSTANBUL

### **Yayın Türü**

2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

### **EBSCO PUBLISHING**

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.

**Ebsco Publishing:** [www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf](http://www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf) adresinden takip edebilirsiniz.

**ISSN: 0255-0644**

### **«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»**

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

**«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»**nın hakemli, uluslararası, süreli ilmi yayın organıdır.

<b>Adedi</b>	<b>1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription</b>	<b>1 Yıllık Yurt İçi Abonelik</b>	<b>Kurumsal Abonelik</b>
65 TL	100 Euro veya karşılığı Türk Lirası	390 TL	600 TL

Şeref Kurulu / Honorary Board		
Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ	Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU
Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER	Prof. Dr. Birol EMİL	Prof. Dr. İnci ENGINÜN
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN	Prof. Dr. Aysegül Demirhan ERDEMİR	Prof. Dr. Mustafa ERKAL
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	Prof. Dr. Fadil HOCA	Prof. Dr. Metin KARAÖRS
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	Prof. Dr. Edelet MURADOV	Prof. Dr. Bolat MYRZALIYEV
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ	Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	Prof. Dr. Gültekin RODOPLU
Prof. Dr. Yümnü SEZEN	Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV	Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN	

Yayın Kurulu / Editorial Board	
Prof. Dr. Abdurrahman ALİY	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Prof. Dr. Köksal ŞAHİN	<i>Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	<i>Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı</i>
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	<i>Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Böl.</i>

Danışma Kurulu / Advisory Board	
<b>Antropoloji</b>	Prof. Dr. Mustafa AKSOY • <i>Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı</i> Doç. Dr. Kürşat GÜLBEYAZ • <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü</i>
<b>Coğrafya</b>	Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN • <i>Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü</i> Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU • <i>İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü</i>
<b>Dil</b>	Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • <i>Neveşir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü</i> Prof. Dr. Vahit TÜRK • <i>İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>
<b>Felsefe</b>	Prof. Dr. Ayhan BIÇAK • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i> Doç. Dr. Cahid ŞENEL • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
<b>Hukuk</b>	Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ • <i>İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi</i> Prof. Dr. Faruk ANDAÇ • <i>Çağ Üniversitesi, Hukuk Fakültesi</i>
<b>İktisat</b>	Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü</i> Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü</i>
<b>İşletme</b>	Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖVA • <i>Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi / Kırgızistan</i> Prof. Dr. Fariz AHMADOV • <i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi / Azerbaycan</i>
<b>Maliye</b>	Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN • <i>Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü</i> Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ • <i>Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
<b>Siyaset Bilimi</b>	Prof. Dr. Kürşad ZORLU • <i>Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı</i> Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA • <i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.</i>
<b>Sosyoloji</b>	Prof. Dr. Veysel BOZKURT • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü</i> Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • <i>Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
<b>Tarih</b>	Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ • <i>Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i> Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ • <i>Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>
<b>Uluslararası İlişkiler</b>	Prof. Dr. Kutay KARACA • <i>İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i> Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR • <i>Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>

Editör Kurulu / Editorial Board		
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	Teknik Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i> gokmenkilicoglu@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ	Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i> serkankekevi@gmail.com
Mehmet Töre YILDIRIM	Yabancı Dil (İngilizce) Editörü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i> yayin@turan.org

Alan Editörleri / Field Editors			
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ	Edebiyat	Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	salihokumus@gmail.com
Öğr. Gör. Cansever KAYAPUNAR KESGÜL	Edebiyat	Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	cansever.kayapunar@yeniyuzyl.edu.tr
Doç. Dr. Suat KOL	Eğitim Bilimleri	Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü	skol@sakarya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ	Eğitim Bilimleri	İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü	cengiz_poyraz@yahoo.com
Dr. Ayça Özer DEMİRLİ	Sanat Tarihi	Sanat Tarihçisi, Müze Araştırmacısı	moonozer@hotmail.com
Doç. Dr. Kader ÖZLEM	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü	kaderozlem@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz CANKARA	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	yavuz.cankara@bilecik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı ÖZEN	Sosyoloji, Felsefe	İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü	gokcenozen@aydin.edu.tr
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM	Tarih	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	kursatyildirimtr@yahoo.com
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre TEKİNSOY	Tarih	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	yunusemretekinsoy@gmail.com

Dergi Yönetimi / Journal Management			
Saadet Pınar YILDIRIM	Yazı İşleri Müdürü	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı	tdav@turan.org
Mihrihan Fenerci EKEN	Dergi Sekreteryası	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı	dizgi@turan.org

### Sayı Hakemleri / Issue Reviewers

- Prof. Dr. Ahmet İNANIR** - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Ali AKAR** - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Hayati AKTAŞ** - Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Celil BOZKURT** - Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Cengiz MUTLU** - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Karasu Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Böl. / Türkiye
- Doç. Dr. Hilal ÖZAY** - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Mehmet SÜME** - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU** - Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Turhan ADA** - Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Kutalmış YALÇIN** - Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ** - İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Böl. / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ONUR** - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU** - İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Özkan DAVI** - Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TEMİZ** - Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM** - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Böl. / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN** - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Arş. Gör. Cihan ORUÇ** - Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Arş. Gör. Emrah TUNÇ** - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü / Türkiye
- Dr. Abdülkadir EMEKSİZ** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü / Türkiye
- Dr. Betül KARCI** - Tarih Doktoru
- Dr. Hatice KERİMOĞLU** - İstanbul Ayyansaray Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye



## Hakem Kurulu / Reviewer Board

- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK** - Ardahan Üniversitesi,  
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Bülent BAYRAM** - Kırklareli Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU** - Marmara Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Üçler BULDUK** - Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV** - Hakas Devlet Üniversitesi,  
Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU** - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,  
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recai COŞKUN** - Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler  
Fakültesi Dekanı / Türkiye
- Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE** - Nicolaus Copernicus Üniversitesi,  
Tarih Bölümü / Polonya
- Prof. Dr. Sebahat DENİZ** - Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Orhan DOĞAN** - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,  
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı / Türkiye
- Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ** - Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN** - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Gülljanat ERCİLASON** - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Reşat GENÇ** - Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü  
- Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV** - Türkmenistan Azadi Üniversitesi,  
Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan
- Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ** - Ankara Üniversitesi,  
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL** - Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü -  
Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU** - Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli  
Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞCIOĞLU** - Gazi Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ** - İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,  
Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Abdullah KÖK** - Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU** - Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi,  
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI** - Marmara Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER** - Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye
- Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN** - George Washington Üniversitesi,  
Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD
- Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER** - İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,  
İktisat Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Metin ÖZKUL** - Süleyman Demirel Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Recep SEYMEN** - İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,  
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sabri SÜMER** - Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,  
Biyoloji Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN** - Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA** - Hakas Devlet Üniversitesi,  
Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya
- Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN** - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. İsmail YAKIT** - Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefesi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Okan YEŞİLOT** - Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Durallı YILMAZ** - İstanbul Kültür Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye
- Prof. Dr. Osman YORULMAZ** - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye
- Prof. Dr. Sergei ZAHARİA** - Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli  
Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA - Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,  
Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan
- Doç. Dr. Celil BOZKURT** - Düzce Üniversitesi,  
Akçakoca Bey Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Uğur GÜRSU** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Yavuz HAYKIR** - Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Cemile KINACI** - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Dinçer KOÇ** - İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Ömer KURTBAG** - Erciyes Üniversitesi,  
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Işıl TUNA PINAR** - Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ** - Gaziantep Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Elvin YILDIRIM** - İstanbul Aydın Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Doç. Dr. Meşkure YILMAZ** - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU** - İstanbul Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA** - Bingöl Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN** - İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,  
İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Neşe IŞIK** - İstanbul Medeniyet Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU** - Kastamonu Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN** - İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,  
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Aygün ÜLGEN** - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,  
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN** - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,  
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye
- Dr. Murat KARATAŞ** - Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap  
Tarihi Bölümü / Türkiye
- Dr. Sinan OĞAN** - TÜRKSAM Başkanı - Stratejist / Türkiye

## Türk Dünyası Araştırmaları'na Gönderilecek Yazılarda Uyulması Gereken Kurallar

1. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA), Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmalarını teşvik etmeyi, bu çalışmalar için bir veri tabanı oluşturmayı, alanla ilgili bilimsel, eleştirel çalışmaların yayımlandığı bir platform olmayı amaçlamaktadır. TDA; sosyal ve beşeri bilimler alanında iki aylık dönemlerde (Ocak-Şubat; Mart-Nisan; Mayıs-Haziran; Temmuz-Ağustos; Eylül-Ekim; Kasım-Aralık) yayın yapan, hakemli, uluslararası, akademik bir dergidir.

2. Yayın Kurulumuzca, 120. ciltten (Eylül-Ekim 2018) itibaren TDA'da yayınlanacak çalışmalarda Orta Asya: *Türkistan*; Maverai'n-Nehir: *Aşajı Türkistan*; Amu-Derya: *Seyhun*; Sir-Derya: *Ceyhun*; Türk Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimleri otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

### 3. Makale Hazırlama:

- TDA'ya gönderilen bütün yazılar dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda> adresimize gönderilmelidir.
- Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak dergi sekreteryası tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.
- Dergimize gönderilen çalışmalar değerlendirme sürecinin herhangi bir basamağında benzerlik tespit yazılımı (intihal.net) ile taranmaktadır. Benzerlik oranı yüzde 15'in üzerinde olan çalışmalar yazarna iade edilir.
- Gönderilen makalelerde yazar adı soyadı, kurumu ve/veya yazarı tanıtıcı bilgilere yer verilmemelidir.
- Gönderilen bütün makalelerle birlikte ayrı bir başlık sayfası da sisteme yüklenmelidir. Bu sayfa;
  - Makalenin başlığını ve makalenin amacını içeren en fazla 50 kelimelik açıklamayı,
  - Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
  - Yazarların ORCID numaralarını,
  - Varsa mali destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,
  - Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil) ve e-posta adresini,
  - Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ana yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri,
  - Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

f. **Teknik Bilgiler:** TDA'ya gönderilen bütün yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) Times New Roman Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında, eski harfli metinler ise *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; baş satırdan az alıntılar satır arasında, baş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

h. **Anahtar Sözcükler:** Makaleler en az 3 en fazla 5 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanıp ilgili özeti altına yazılmalıdır.

i. **İngilizce Genişletilmiş Özet:** Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 850-1000 kelime arasında İngilizce geniş özet hazırlanmalı, makalenin kaynakçasının arkasına eklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumlarını kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

i. **Makale İç Başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

4. **TDA'nın dili Türkiye Türkçesi'dir.** Makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir.

5. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinallerinin yüksek yoğunlukta taranmış *"jpeg"* formlarının veya kaliteli fotoğrafının gönderilmesi şarttır.

6. Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da dergipark makale sistemine yüklenmelidir.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Yayınlanmayan yazılar, istek halinde iade edilebilir.

9. Değerlendirme sürecinden geçmiş çalışmaların iadesi için yazarın (çoklu çalışmalarda bütün yazarların) ıslak imzasını içeren dilekçeleri ile dergi yönetimine başvurularını gerekmektedir.

10. Dergimizde yayınlanmak istenen aşağıda sayılan türdeki çalışmalarda Etik Kurul İzin Belgesi sunulması gerekmektedir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
  - İnsan ve hayvanların (materyal / veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
  - İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
  - Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
  - Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

### Ayrıca;

- Olgu sunumlarında *"Aydınlatılmış Onam Formu"* nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait örnek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

**11. Kaynak gösterme:** Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan (veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa numaraları. Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

**a. Yazar Adı:** Bir eserde yazar, kişi veya tüzel kişi (kurum, kuruluş gibi) özelliğini taşıyabilir. Dipnotta, yazar adları, kaynak kitabın iç kapağında verildiği şekilde tekrarlanır. Yani önce yazar adı (varsa önce ilk, sonra ikinci adı), sonra yazarın soyadı belirtilir.

**b. İki veya üç yazarlı eserlerde,** her yazarın adı, eserin iç kapağında verilen sırayla ve aralarına virgöl konularak verilir.

**c. Üçten fazla yazarı olan eserler için,** sadece ilk yazarın adı ve soyadı verildikten sonra 've diğerleri' anlamına gelen 'v.d.' veya Latince 'et. al.' ibaresi kullanılır.

**d. Atıf yapılan eserin iç kapağında herhangi bir yazar adı verilmemişse ve eserin yazar/yazarları başka sayfa veya kaynaklardan da elde edilememişse,** o zaman dipnot, eser adıyla başlar. Ancak, eserin yazarları başka sayfa veya kaynaklardan doğru olarak saptanmışsa, o zaman bu adlar, atıf yapılan eserin iç kapağı dışında bir yerden elde edildiklerini göstermek üzere, parantez içine alınırlar.

**e. İç kapakta,** yazarın takma veya müstear adı kullanılmışsa, bu ad dipnotta da aynen verilir. Ancak, yazarın gerçek adı biliniyorsa veya saptanmışsa, takma addan sonra bir parantez veya köşeli parantez içinde gösterilebilir.

**f. Kitap Adı:** Kitap adı, atıf yapılan eserin iç kapağında olduğu şekilde verilir. Ancak, kitap adı, hem asıl ad, hem de tamamlayıcı ikinci ve/veya üçüncü adlardan oluşmuşsa, o zaman asıl ad ve tamamlayıcı ikinci ad arasında, iç kapakta olmasa bile iki nokta üst üste konur. Böylece, asıl ve tamamlayıcı adın birbirine karıştırılması önlenir.

**g. Dipnotlarda kitap adları,** koyu renk harflerle yazılır ve kitap adından hemen sonra virgöl konur.

**h. Süreli yayınların adları,** kitap adları gibi koyu renk harflerle yazılır.

**i. Yayına Hazırlayan (veya Editör), Çeviren, Resimleyen, Çizen vb.'nin Adları:** Kitap, makale gibi eser adlarından sonra, eğer varsa, yukarıda belirtilen kişi/kişiler, 'yayına hazırlayan, editör, çeviren vb.' denildikten sonra, iki nokta üst üste konarak gösterilir. İstenirse, bu işlev adları, 'yay. haz., ed., çev., çiz.' şeklinde kısaltılarak da verilebilir.

**j. Makale Adı:** Makale yazarı/yazarlarının adından sonra virgöl konur. Virgülden sonra makale adı, çift tırnak içinde verilir. Makale adından sonra yine virgöl konur. Bunu kitap adı gibi yazılan süreli yayının adı izler.

**k. Tez Adı:** Yayınlanmamış tezlerin adları, makale adı gibi çift tırnak içinde verilir.

**l. Ansiklopedi Maddelerinin Adları:** Makale adı gibi verilir.

**m. Elektronik kaynaklara ilişkin dipnotlarda ise,**

**i)** Eser, aynı zamanda daha önce basılı halde yayınlanmışsa, o zaman, önce yazının yer aldığı ilk kaynağın referans dipnotu, sonra parantez içinde 'çevrimiçi' ibaresi ve daha sonra da eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ile siteden yararlanılan tarih verilir.

**ii)** Eğer eser daha önce basılı halde yayınlanmamışsa, varsa yazarın adı ve soyadı ile eser adı, sonra 'çevrimiçi' ibaresi ile eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ve siteden yararlanılan tarih verilir.

**n. Cilt, Basım, Baskı ve Yayın Bilgisi:** Dipnotlarda, yazar adı, eser adı, çeviren, çizen, hazırlayan kişilerin adlarından sonra, cilt, basım, baskı ve yayın bilgileri, Madde 20/a'daki sıraya uygun biçimde verilir.

**i) Cilt bilgisi:** Yukarıda belirtilen cilt bilgisi, genel olarak atıf yapılan kitaplar için geçerlidir. Bir kitap, sadece bir ciltten ibaretse, cilt bilgisi verilmaz. Kitap birden fazla cilt halinde yayımlanmışsa, bu durumda, kitabın kaç ciltten oluştuğu, örneğin 4 c. şeklinde belirtilir. Cilt sayısından sonra virgöl konur ve eğer varsa basım ve baskı sayıları verilir.

**ii) Basım, baskı bilgisi:** Atıfta bulunulan eser ilk basım (edition) ise, dipnotta basım sayısı belirtilmez. Ancak eserin, 2. veya daha sonraki basımlarından yararlanıldıysa, o zaman basım sayısı, 2. bs., 3. bs., şeklinde belirtilir.

Atıf yapılan eserin basım sayısının yanı sıra, baskı (print, printing) sayısı da mevcutsa, bu sayı da, basım bilgisinden sonra virgöl konarak gösterilir. Örneğin, 3. bs., 12. bsk. gibi.

**iii) Yayın bilgisi:** Bu bilgi, atıf yapılan eserin yayım yeri, eseri yayımlayan kuruluş ve eserin yayım tarihinden oluşur. (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999 gibi) Yayım yeri ile yayımcı kuruluş arasında virgöl konur.

Atıfta bulunulan eserde yayım yeri yoksa, bu durum 'y.y.' (yayım yeri yok) kısaltmasıyla, yayımcı kuruluşun adı yoksa, yine 'y.y.' (yayımcı yok) kısaltmasıyla ve yayım tarihi belirtilmemişse 't.y.' (tarih yok) kısaltmasıyla gösterilir.

Eserin iç kapağında yayım tarihi belirtilmemişse, ancak iç kapağın arkasında copyright tarihi (© sembolünden sonra verilen tarih) gösterilmişse, o zaman bu tarih, dipnotta yayım tarihi olarak verilir.

**iv) Cilt ve Sayfa Numaraları:** Dipnotlarda, kitap, süreli yayın, ansiklopedi, tez gibi eserlerin hangi cildinden alıntı yapıldığını göstermek için, ilgili cilt numarası büyük Romen rakamıyla verilir. Bundan sonra virgöl konur ve hemen ardından alıntı yapılan sayı, virgöl, yayım yılı, virgöl, ilgili sayfa veya sayfalardan numarası verilir. (Örnek: C. IV, No: 4, 1995, s. 1 gibi)

**o. Arşiv Belgelerine Yapılan Atıflar:** Bu tür atıflar için verilen dipnotlarda, belgenin mahiyetini bildiren açıklama, belge tarihi, arşiv ve varsa dosya numaraları belirtilir.

**p. Gazete Makaleleri veya Haberlerine Yapılan Atıflar:** Gazete makaleleri ve haberlerine yapılan atıflarda, süreli yayın makaleleri için belirtilen kurallar uygulanır. Ancak, her iki durumda da, makale veya haber başlığından sonra, ilgili gazetenin adı, günü, ayı, yılı ve sayfası belirtilir.

**r. Kutsal Kitaplara ve Klasik Eserlere Yapılan Atıflar:** Kuran ve benzeri kutsal kitaplara yapılan atıflarda, kitap adları, koyu renkle yazılmaz.

#### Dipnotlarla İlgili Diğer Kurallar

Referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunulması gerektiğinde, bibliyografik bilgiler, aşağıdaki sırayla ve kısaltılarak uygulanır:

Yazarın soyadı, virgül, eserin uygun biçimde kısaltılmış adı, virgül, sayfa numarası.

Bu konuda aşağıdaki listede verilen uluslararası ve Türkçe kısaltmalardan bir tanesi tercih edilmeli; tercih edilen kısaltma yöntemi tezin bütününe uygulanmalıdır.

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Karşılaştırınız	Karş.
Karşı görüş	k.g.
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.
Eserin kendi içinde yukarıya atf	bkz.: yuk.
Eserin kendi içinde aşağıya atf	bkz.: aş.
Eserin bütününe atf	b.a.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Sayfa/sayfalar	s.
Editör/yayına hazırlayan	Ed. veya Haz.
Çeviren	Çev.

#### Dipnot Atrf Örneği

##### **Kitaba atf:**

Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 6. bs., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 43.

Rinat Muhammediyev, *Turan: Göz Açtırmayan Boran*, Çev. Mehmet Yasin Kara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 11.

Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964, pp. 3-23.

##### **Aynı esere izleyen şekilde ikinci kez referans:**

A.e.

##### **Aynı esere, fakat farklı sayfasına referans:**

A.e., s. 40.

##### **Araya başka referanslar girildiğinde, Sümer'in kitabına yeniden referans:**

Sümer, *Oğuzlar*, s. 22. veya

Sümer, *a.g.e.*, s. 22.

##### **Edite edilmiş kitapta makaleye referans:**

Gökmen Kılıçoğlu, "Süleyman Demirel ve Dış Politika", *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika: Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze*, Ed. Haydar Çakmak, Kripto Kitaplar, Ankara, 2016, s. 221.

##### **Aynı esere izleyen referans:**

A.e., s. 170.

##### **Sürelili yayında makaleye atf:**

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", *Hukuk Araştırmaları*, Çev. Hayrettin Ökçesiz, C. II, No: 3, Eylül-Aralık 1987, s. 44.

Celil Bozkurt, "1968 Olayları'nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin "Komando" Kampları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 231, Yıl: 39, Cilt: 117, Kasım-Aralık 2017, s. 67-84.

##### **Makalenin aynı sayfasına tekrar atf:**

Bozkurt, *a. y.*

##### **Ansiklopediye atf:**

Paul Bohannon, "Law and Legal Institutions", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. IX, Ed. by, David L. Shils, W. Place, McMillan and Free Press, 1968, pp. 73-77.

##### **Klasik eserlere atf:**

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik I*, 10, s. 22-23.

##### **Kutsal kitaplara atf:**

Kur'an i. 10.

Old Testament iii. 5.

##### **Elektronik kaynağa atf:**

John N. Berry, "Educate Library Leaders", *Library Journal*, February 15, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000 veya Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?", (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

##### **Bibliyografya**

Bibliyografyada, atf yapılan kaynaklarla ilgili olarak dipnotlarda verilen tam bibliyografik kimlikler, bibliyografyada da aynen yansıtılır. Ancak, bibliyografyada, kaynakların yazarlarının soyadı en başa alınır. Soyadı ile ad arasına virgül konur.

Addan sonra da iki nokta üst üste konur. Bibliyografyada yer alan kitaplar için, sayfa numarası belirtilmez. Ancak, makalelerde, makalenin hangi sayfa-lar arasında yer aldığı belirtilir. Bibliyografya unsurları, girişlerinin ilk harflerinden başlayan bir düzen içinde alfabetik olarak dizilir.

## Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA) yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve ULAKBİM tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser. Gönderilen bütün makaleler özgün, başka bir mecrada yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerinden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, sahte yazarlık / inkar edilen yazarlık, araştırma / veri fabrikasyonu, uydurulmuş veri / sonuç üretimi, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, aynı yayını birden fazla yere gönderme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

### Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser.

- Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir. Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır. Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır. Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır. Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdik edilmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır. İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

### Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin özgün olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili her türlü belge (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel gözetimi tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen bütün bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Bütün yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Yazarlık için yeterli ölçütleri

karşılamaayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler "teşekkür / bilgiler" kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir. Bütün yazarlar, araştırmaların sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

### **Editör ve Hakem Sorumlulukları**

Baş (Teknik) editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş (Teknik) editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır. Baş (Teknik) editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve / veya araştırmacının finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafından herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. TDA'ya gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulu'nca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın Kurulu'nun değerlendirmesi sonucunda makale Alan Editörüne yönlendirilir. TDA'nın yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. TDA, değerlendirme sürecinde kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu değerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. TDA'ya gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. TDA'ya katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. TDA hakem değerlendirme sürecinde normal koşullarda editör 1-2 gün içerisinde ön değerlendirme aşamasını bitirir. Hakemlerin değerlendirme süresi 15 gün, düzeltme istemesi halinde yazarın düzeltme süresi de 15 gündür. Normal şartlarda bir makalenin tüm değerlendirme sürecinin 20-40 gün içinde bitmesi beklenmektedir. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmekte veya hakemin raporunu son değerlendirme tarihinden önce göndermesi, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmelerin kısa sürede tamamlanması vb. nedenlerden dolayı makale değerlendirme süreci kısalabilmektedir. TDA'ya makale gönderen yazar / yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. TDA'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, TDA'ya devredilmiş sayılır.

## İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<b>GÖKTÜRKÇE EKTÂĞ, EKTÉL DAĞ ADLARININ KÖKEN VE ANLAMI</b> <i>ORIGINAL AND MEANING OF THE NAMES OF GOKTURK EKTÂĞ, EKTÉL MOUNTAIN</i> Dr. Yusuf GEDİKLİ .....	13
<b>TARİH VE KÜLTÜR BAKIMINDAN WUSUNLAR VE ONLARDAN KALAN MADDİ KÜLTÜR YADİĞÂRLARI</b> <i>WUSUNS ACCORDING TO HISTORY AND CULTURE AND MATERIALS OF CULTURE THAT REMAINED FROM THEM</i> Doç. Dr. Elvin YILDIRIM - Bahar NAVRUZ .....	27
<b>OSMANLI ARŞİV BELGELERİNİN IŞIĞINDA CALVERT ÇİFTLİĞİ SORUNU (1914-1921)</b> <i>CALVERT'S FARM QUESTION IN THE LIGHT OF OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS (1914-1921)</i> Öğr. Gör. Erkin AKAN .....	45
<b>RUS DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİSTAN: DEĞİŞİMLER VE DÖNÜŞÜMLER</b> <i>TURKESTAN IN RUSSIAN FOREIGN POLICY: CHANGES AND TRANSFORMATIONS</i> Dr. Halit HAMZAOĞLU .....	67
<b>İHTİRASIN GÖLGESİNDE BİR ÇAĞATAYLI HÜKÜMDARI: BARAK VE SİYASİ-ASKERİ FAALİYETLERİ (1266-1271)</b> <i>A CHAGATAI RULER IN THE SHADOW OF AGGRESSION: BARAK AND ITS POLITICAL-MILITARY ACTIVITIES (1266-1271)</i> Dr. İbrahim GÜNEŞ .....	85
<b>MİLLİ MÜCADELE'NİN GİZLİ TEŞKİLATI: KARAKOL CEMİYETİ (1918-1920)</b> <i>THE SECRET ORGANIZATION OF THE NATIONAL STRUGGLE: KARAKOL SOCIETY (1918-1920)</i> Öğr. Gör. Mehmet Akif BAL .....	103
<b>OSMANLI AİLE HUKUKUNDA AKIL HASTALIĞININ (CÜNÜN) NİKÂH VE TALÂK HÜKÜMLERİNE ETKİSİ</b> <i>THE EFFECT OF MENTAL ILLNESS ON VERDICTS REGARDING MARRIAGE AND TALAQ IN OTTOMAN FAMILY LAW</i> Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇ .....	149
<b>BİR AYDIN OLARAK DÜNDAR TAŞER'DE MİLLİYETÇİLİK, DEVLET, BATILILAŞMA VE ÜLKÜCÜLÜK DÜŞÜNÇESİ</b> <i>NATIONALISM, STATE, WESTERNIZATION AND IDEALISM IN DUNDAR TAŞER'S THOUGHT AS AN INTELLECTUAL</i> Mervener TUZAK .....	175

<b>HALKBİLİMSEL METAETİK KURAM VE TÜRK HALK FELSEFESİNDE “SARHOŞ OLMAK OLUMSUZ ETİK DEĞERİ”NİN DEDE KORKUT ÖRNEKLEMİ</b>	
<i>THE METAETHICS THEORY OF FOLKLORE AND IN TURKISH FOLK PHILOSOPHY THE “NEGATIVE ETHICAL VALUE OF BEING DRUNK” THE EXAMPLE OF DEDE KORKUT</i>	
Dr. Sacide ÇOBANOĞLU .....	<b>195</b>
<b>EVLİYA ÇELEBİ’NİN GÖZÜNDEN OSMANLI TOPLUMUNDA ÇOCUKLAR</b>	
<i>CHILDREN IN OTTOMAN SOCIETY FROM EVLIYA ÇELEBI’S VISION</i>	
Arş. Gör. Dr. Ümran KARADENİZ .....	<b>217</b>
<b>Düzeltilme / (Corrigendum) .....</b>	<b>239</b>



## GÖKTÜRKÇE EKTÁG, EKTÉL DAĞ ADLARININ KÖKEN VE ANLAMI

Dr. Yusuf GEDİKLİ\*

### Öz

Makalede 570’te Doğu Roma elçisi Zemarkos tarafından kaydedilen Ektág, 576’da Valentinus tarafından kaydedilen Ektél dağ adları incelenmiştir. Konu üzerinde duran bilgiler bu dağları Türkçe Akdağ olarak açıklamış, yerlerinin Tanrı dağlarındaki Yulduz yaylası veya Tekes vadisinde olduğunu söylemişlerdir.

Akdağ yeniden oluşturumu ve anlamı bizi ikna etmediği için konuyu ele aldık ve ek ögesinin doğru yazıldığını, bunun Türkçe “kireç” anlamına geldiğini, Ektág’ın anlamının ise “kireç dağı, kireçli dağ” demek olduğunu ortaya koyduk. Ektág yazımının doğru olduğunu Tunyukuk yazıtında geçen Āk tag dağ adı da ispatlamaktadır (44. satır).

Valentinus’un kaydlatdığı Ektél dağ adının aslı \*Ektál’dır. İlerleyici benzeşmeyle Ektél olmuştur. -tél ögesinin aslı Türkçe \*tal “dağ”dır. Sonradan şigmatizme uğramış, taş olmuştur. Çuvaşçası çuldur. Yani -l-’lidir. Demek ki 576’da Türkler bugünkü taş kelimesini \*tal telaffuz ediyorlardı. Bu dağ ile yukarıdaki Ektág, aynı dağın iki ayrı adıdır. İkisinin de anlamı “kireç dağı, kireçli dağ”dır.

**Anahtar kelimeler:** Göktürk, Ektág, Ektél, Zemarkos, Valentinus.

### Original And Meaning Of The Names Of Gokturk Ektág, Ektél Mountain

#### Abstract

In the article, the mountain names Ektág, recorded by Zemarkos, the Eastern Roman ambassador in 570, and the mountain names Ektél, recorded by Valentinus in 576, were examined. Scholars on the subject explained these mountains as Akdağ in Turkish and said that their place was in the Yulduz plateau or Tekes valley in the Tanrı Mountains.

Since Akdağ’s reconstruction and meaning did not convince us, we handle the subject and revealed that ek element was spelled correctly and that it means “lime” in Turkish, and Ektág means “lime mountain, limy mountain.” The correct spelling of Ektág is also proven by the name Āk tag mountain in the Tunyukuk inscription (line 44).

Geliş Tarihi: 23 Aralık 2021 - Kabul Tarihi: 21 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Yusuf Gedikli, “Göktürkçe Ektág, Ektél Dağ Adlarının Köken ve Anlamı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 13-26.

\* Dilbilimci, dryusufgedikli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6681-5750.

*The original name of the mountain Ektél recorded by Valentinus is \*Ektál. It became Ektél by progressive assimilation. The origin of tél is Turkish \*tal “dağ.” Later, it underwent sigmatism and became taş. Chuvash is çul. Namely, in 576, the Turks were pronouncing today’s word taş as \*tal. This mountain and Ektág above are two different names of the same mountain. Meanings of both are “lime mountain, limy mountain.”*

**Keywords:** Göktürk, Ektág, Ektél, Zemarkos, Valentinus.

Makalemizde Göktürk yurdunda yer alan aynı dağın iki ayrı adını inceleyeceğiz. Bu adlardan biri Ektág, öteki Ektél’dir. Ektág 570 yılında Doğu Roma elçisi Zemarkos tarafından, Ektél 576’da aynı devletin elçisi Valentinus tarafından kaydedilmiştir. Amacımız doğru yazım ve anlamı tespit edip bu husustaki tartışmalara katkı sağlamaktır. Konuya girmeden önce bazı tarihsel hadiseleri hatırlatmak yerinde olacaktır.

## 1. Ektág Bahsi

### 1.1. Göktürklerle Doğu Roma Arasında Elçi Teatisi

Batı Göktürk kağanı İstemi, 569’da (doğru tarih budur) Doğu Roma’ya Soğutlu Maniakh başkanlığında bir elçi kurulu göndermiştir. Elçi kurulu Hazar’ın kuzeyinden ve Kafkasya’dan geçerek 569 yılında İstanbul’a varmıştır. İmparator II. Justinos, Göktürkleri Sasanlılara karşı yararlı bir müttefik olarak görmüş, Kilikyalı Zemarkos’un başkanlığında karşı elçi heyeti yollamayı kararlaştırmıştır (Bu konudaki bilgileri bize çağdaş tarihçi Menandros Protektor verir. Bu kişinin 6. yüzyılın ortaları ile 7. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı tahmin edilir).

### 1.2. Elçi Zemarkos’un Hareketi ve Ektág Adının Kayıt Tarihi

Tarihçi Menandros’un konumuzla ilgili kayıtlarını özgün metinden veriyoruz:

*“... Justinos’un hükümdarlığının dördüncü yılının sonlarına doğru (Ağustos 569),<sup>1</sup> on beş yıllık döngünün ikinci yılında ve Latin takvimine göre Ağustos ayının başlangıcında Zemarkhos, Maniakh’in kendisi ve arkadaşları ile Bizans’tan ayrıldı.*

*(...) Tüm bunlar bu şekilde gerçekleşirken, **Ektag** (Akdağ) veya Grekçede ‘Golden Mountain<sup>2</sup> (Altın Dağ)’ olarak adlandırılan dağda Kağan’ın neredede olduğunu göstermek için tayin edilen kişilerle birlikte yolculuklarına devam ettiler. Zemarkhos ve arkadaşları İstemi’nin o sırada bulunduğu yere -sözde ‘Altın Dağ’ın bir vadisi- ulaştıktan sonra, çağırıldılar ve hemen İstemi’nin huzuruna çıkarıldılar. İstemi bir çadırın içindeydi ve gerektiğinde bir at tarafından çekilebilecek, iki tekerlekli altın bir taht üzerinde*

<sup>1</sup> Chavannes, 568 yılını verir (Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge y., İstanbul 2007, s. 299). Doğru tarih 569’dur. Çünkü Menandros’un “Justinos’un hükümdarlığının dördüncü yılının sonlarına doğru (Ağustos 569)” kaydı, gerçekten de 2. Justinos’un imparatorluğunun dördüncü yılının sonlarını gösterir. II. Justinos 14 Kasım 565’te tahta çıkmıştır. Buna göre 14 Kasım 565’ten, elçi Zemarkos’un İstanbul’dan 569’un Ağustos başlangıcında ayrılışına geçen süre yaklaşık 3 yıl 8.5 aydır (Jülyen takviminin farkını da göz önüne almak lazımdır).

<sup>2</sup> *Golden Mountain*, İngilizcedir. Dalgınlıkla yazılmıştır. *Altın Dağ*’ın Grekçesi Χρυσό ὄρος = **Khruso öros**’tur (Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvölker Quellen*, Akademie Verlag, Berlin 1958, s. 122).

*oturuyordu. Zemarkhos ve arkadaşları Kağan'ı selamladılar, adet olduğu üzere ona hediyelerini sundular ve hediyeler görevliler tarafından alındı.*<sup>3</sup>

Moravcsik, Menandros'a dayanarak Zemarkos'un kağanla görüştüğü yerin adını **'Ektáy** (Ektág) yazar ve dağı Yunanca Χρυσό όρος = **Hrusó óros** olarak nitelediğini nakleder.<sup>4</sup> Ektág'daki -á- vurguyu gösterir. İki kısa kelime birleşik kelime meydana getirdiği için tek vurgu imi mevcuttur. Aynı şey aşağıdaki Ektél için de geçerlidir. Demek ki Göktürkler Ektág ve Ektél'i birleşik kelime olarak kullanmışlardır.

Zemarkos'un İstemi Kağan'la görüşmesi 570'in bahar aylarında olmalıdır (İstanbul'dan 569'un Ağustos başlangıcında çıkmıştı). Bahar aylarında İstemi'nin bu dağı yakınlarında yaylaması normaldir.

### 1.3. Görüşler

**Ektág** üzerinde A. Vambéry 1885'te, J. Thury 1896'da, J. Markwart 1896 ve 1898'de, ayrıca Chavannes (ok. Şavan), Zlatarski, H. Cordier (Paris 1924), L. Ligeti (Budapeşte 1941), H. W. Haussig (1953) durmuşlardır.<sup>5</sup> Bu bilgiler genelde Ektág birleşimini Türkçe "Akdağ" olarak açıklamışlardır.<sup>6</sup> Gumilev<sup>7</sup>, Taşağıl<sup>8</sup> da aynı görüştedir.

Anılan bilgilerin görüşleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Çünkü bunların yazı ve eserleri Türkçeye çevrilmemiştir (Chavannes hariç). Öneme binaen Chavannes'in görüşlerinden söz etmemiz gerekir.

### 1.4. Chavannes'in Görüşü

Chavannes, Ektág'ın "altın" anlamını yanlış sayar, dikkate almaz. Ektág'ın Altaylarda olmadığını söyler. Çin kaynaklarının Ç'u-lo Kağan'ın sabit bir ikametgâhının olmadığını yazdıklarını, onun emrindeki küçük kağanlardan birinin Yulduz vadisi taraflarında oturduğunu, Tardu'nun torunu Şe-kui Kağan'ın (611'e doğru) otağını Kuça'nın kuzeyinde San-mi dağında kurduğunu, Kuça krallığının sırtını kuzeydeki A-kie ~ A-kie-tien dağına yasladığını, bu dağın diğer adının Pi-şan (Çince "ak dağ") olduğunu, bütün bunlarda Akdağ anlamını görmemiz gerektiğini, dolayısıyla Ektág'ın Türkçe Akdağ olduğunu, Kuça'nın kuzeyindeki dağların arkası olan Tekes vadisinin Batı Türklerinin ilk kağanlarının ikametgâhı bulunduğunu belirtir.<sup>9</sup> (Ç'u-lo ses çevrimi unvan olmalıdır. Bunun Türkçe \*çul belki \*çulug unvanı olduğunu sanıyoruz).

Chavannes'in görüşünü yurttaşı René Grossset de (ok. Grose) onaylar.<sup>10</sup> Her ikisi anılan dağın Tanrı sıradağlarında bulunduğunu yazar.

<sup>3</sup> İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler, Menandros Protoktor ve Theophylaktos Simokattes*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009, s. 52-54.

<sup>4</sup> Moravcsik, *a.g.e.*, s. 122.

<sup>5</sup> Moravcsik, *a.g.e.*, II, s. 122.

<sup>6</sup> Moravcsik, *a.g.e.*, II, s. 122.

<sup>7</sup> L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, 4. baskı, Selenge y., İstanbul 2003, s. 140.

<sup>8</sup> Ahmet Taşağıl, *Gök - Türkler*, TTK, Ankara 1995, s. 33.

<sup>9</sup> Chavannes, *a.g.e.*, s. 299 vd.

<sup>10</sup> René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu - Attila, Cengiz, Timur*, çev. Reşat Uzmen, 3. baskı, Ötügen n., İstanbul 1999, s. 96.

### 1.5. René Giraud'nun (ok. Jiro) Görüşü

Giraud da Kuça'nın kuzeyindeki A-ki-tien (Pi-şan) dağ adını dikkate alarak Ektâg kaydının Ak tağ olarak okunması ve Akdağ olarak yorumlanması gerektiğini, anılan dağın Altaylarda olmadığını, Batı Göktürk kağanının konaklama yerini tespit etme şerefine Chavannes'a ait olduğunu bildirir (Kuça'nın kuzeyindeki dağların ötesi olan Tekes vadisi). Giraud kağanın oturduğu yerle ilgili küçük bir düzeltme yapar: "... kağanın konaklama yerinin daha güneyde, üstelik Karaşar'ın kuzeybatısındaki Yukarı Yulduz'a ait vadinin batı yöresinde" olduğunu belirtir.<sup>11</sup>

Üç Fransız yazarı da (Chavannes, Grousset, Giraud) aynı veya benzer görüşler sergilemişlerdir. Onlara göre İstemi'nin ikametgâhı Tekes vadisinde veya Yulduz yaylasındadır. Hangisi olursa olsun bu saptama şunu da gösteriyor: Batı Göktürk devletinin sosyo-ekonomik ve beşeri yönden ağırlık merkezi, Doğu Türkistan'ın batısı, Kırgızistan ve Talas çevresidir.

### 1.6. Görüşlerin Eleştirisi

Chavannes'in Zemarkos'un Ektâg "*altın dağ*" anlamını doğru bulmadığını söyledik. Giraud "*altın*" anlamını kabul eder, *ek* "*altının eski adıdır*" der; halk kökencesiyle (etimolojisiyle) halkın Ektâg, yani "*altın dağ*"ı Aktag'a çevirdiğini bildirir.<sup>12</sup>

Anlamca farklılıklar olsa da (Giraud'nun *ek* "*altın*" anlamını kabul etmesi gibi), Chavannes ve diğer bilginlerin Ektâg birleşimini kısaca Türkçe Akdağ olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz.

Konuyu araştırırken Zemarkos'u ve Giraud'yu göz önüne alarak Ektâg'ın altınla ilgili bir anlamının olup olamayacağını belirlemek istedik ve "*Türk dillerinde altın anlamında ek sözcüğü var mı?*" diye araştırdık. Sonuç olarak Türkçede "*altın*" anlamında bir *ek* sözcüğüne raslayamadık ve bu olasılığı saf dışı bıraktık.

### 1.7. Ektâg Adının Doğru Telaffuzu Nedir ve Hangi Anlamdadır?

Ektâg'ın \*Aktag telaffuzu ve "Akdağ" anlamı aklımıza yatmıyordu. Sözcük \*Aktag olsaydı özgün yazım *a* ile başlamalıydı. Çünkü *a* berrak, katı bir ünlüdür; *e* ve *i* gibi bulanık, eğilip bükülen, esnek bir ünlü değildir. Şu veya bu ünlüye değişmesi olanaksız değildir; lakin güçtür, zordur. Bize Ektâg'ın \*Aktag olmadığı fikrini ilham eden *a* ünlüsünün bu berraklığıdır.

Doğal olarak *altın* ve *ak* dışında üçüncü bir sözün ve anlamın peşinde koşacaktık. Birkaç sözlükten bir netice çıkaramadık. *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü*'ne baktığımızda şu kelimeyi bulduk:

"**Äk** zat esim [isim]: Äk tastı küydirgende şığatın barlık ak zat", yani "*äk taşı yaktıkta çıkan ak şey*", **äk tas** "*kuramında äk bar tav jınısı*", yani "*yapısında kireç var olan dağ cinsi*"dir.<sup>13</sup>

Bu tanımla aradığımız cevapların ikisini de elde ettik. Yani hem doğru sesletimi (telaffuz) saptadık ki bu gerçekten Zemarkos'un kaydettiği, Menand-

<sup>11</sup> René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken n., İstanbul 1999, s. 262.

<sup>12</sup> Giraud, *a.g.e.*, s. 261.

<sup>13</sup> Mustapa Buralkıulı, *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi*, Almatı 2007, s. 62.

ros'un aktardığı gibi **Ektág**'dır, Akdağ değil; hem de doğru anlamı yakaladık ki bu da "kireçli", yani "aklı karalı, alacalı dağ"dır, Akdağ değildir. Fakat her iki sözcük gerek ses, gerek anlam bakımından (kireç de beyazdır) birbirine o kadar yakındır ki gerçekten de karışmaması, bulaşmaması neredeyse olanaksızdır. Bundan ötürü konu üzerinde duran ve onu Akdağ olarak açıklayan bilginleri eleştirmek pek de doğru değildir.

Ektág'ı günümüzdeki Alacadağ adlarıyla aynı varsaydık. Ansiklopedilere başvurunca Türkiye'de Kars yakınlarında (2.699 m), Seydişehir yakınlarında (2.291 m.), Finike'nin kuzeybatısında (2.328 m.) birer Alacadağ olduğunu gördük.<sup>14</sup> Bu dağların yapısında kireç olduğunu düşündük. Türk Ansiklopedisi'nde Finike Alacadağı'nı okuduk:

*"Alacadağ hemen baştan başa Elmalı serisi adı verilen, üst mezozoik - eosen kalker ve flişlerinden meydana gelmiştir. Alacadağ batısındaki Kasaba ovasında toplanan akarsuların birleşmesinden meydana gelen Dümre (Sarnıç) deresi ile yarılmıştır."<sup>15</sup>*

Yanılmadığımızı, düşündüğümüz gibi Alacadağların yapısında kireç olduğunu anladık (Kalker "kireç"tir; fliş "kum taşı, kireç taşı, marn, silt taşı, kil taşı gibi tortul tabakaların birbiri üzerinde yükseldiği veya ardışık olarak uzadığı kitle"dir).

Demek ki yapısında kireç olan dağlar akli karalı, alaca bulaca görünmüş, bundan dolayı Alacadağ adını almışlardır. Aladağ adlarının bir kısmı da (hepsi değil) bu anlamda olabilir.

Bu noktada Kazakça **äk tas** "kuramında äk bar tav jınısı", yani "yapısında kireç var olan dağ cinsi"<sup>16</sup> sözünü anımsamak yerindedir.

### 1.8. Türk Dillerinde Äk Sözü ve Anlamları

Kazakçada bulduğumuz äk sözcüğünü diğer Türk dillerinde de buluyoruz:

1. Kazakça verilere devam edersek *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü*'nde (Kazakça - Türkçe Sözdik) **äk** "kireç", **äk tas** "kireç taşı" kelimelerini görürüz.<sup>17</sup> *Kazak Türkçesi Sözlüğü*'nde **äk** "ak balçık, ak toprak"tır.<sup>18</sup> ä = ä'nin karşılığıdır.

2. Kırgızca **aki taş** "kireç taşı", **aki** "alçı"dır.<sup>19</sup> Burada ses ve anlam yakınlığından ötürü baştaki ä'nin nasıl a'laştığını ve anlamın nasıl genişlediğini (alçılaştığını) görüyoruz. Alçı da beyazdır.

3. Azerbaycan'da **ähäng** "ähäng daşını yandırmagla äldä edilän ağ rängli, käsäk halında material"dır. Birçok türevi vardır; sözlük kelimeyi Farsçadan

<sup>14</sup> "Alacadağ", *Büyük Larousse*, c. 1, s. 311.

<sup>15</sup> "Alacadağ", *Türk Ansiklopedisi*, c. 1, s. 400.

<sup>16</sup> Buralkıulı, *a.g.e.*, s. 62.

<sup>17</sup> Kenan Koç - Ayabek Bayniyazov - Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü (Kazakça - Türkçe Sözdik)*, Akçağ y., Ankara 2003, s. 63.

<sup>18</sup> *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Tercüme: Hasan Oraltay - Nuri Yüce - Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı y., İstanbul 1984, s. 28.

<sup>19</sup> Selahaddin Çankaya, *Kırgızca - Türkçe Sözlük*, Bilge Kültür Sanat y., İstanbul 2014, s. 33 vd.

getirir.<sup>20</sup> Fakat anlaşıldığına göre Farsça sözcük Türkçeden alınmıştır. Farsça, Azerbaycan Türkçesi **âhek**,<sup>21</sup> Türkçe, Farsça **kireç** sözünü kullanır.

4. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde Kazakça **âk**, Kırgızca **aki taş**, **ak**, Özbekçe **âhâk**, Türkmençe **hek dâşı**, **hek**, Yeni Uygurca **hak**, **haktaş** "kireç"tir.<sup>22</sup>

5. Giresun - Bulancak - Yaslıbahçe'de **ehya** "1. toprak altından çıkan yumuşak, beyazımsı, yağlı ve tarlalara çok faydalı olan bir çeşit taş 2. her çeşit gübre"dir.<sup>23</sup> Bu veriyi elde edince köyümüzde "yapay gübre" karşılığında kullanılan **ehya** kelimesini de çözdük. *Ehya* "tarlalara yararlı olan beyazımsı bir çeşit taş"tan başka bir *nen* değildir; 2. anlam zaten bunu gösteriyor (Bundan önce *ehya* "suni gübre" sözünün Arapça *ihya*'dan "ihya eden, fazla verim aldır"dan gelip gelemeceğini fikretmiştik. Bir gün *ehya* kelimesinin manasını bulacağımız hiç aklımıza gelmemiştir).

6. İğdir ilimizde **ehek** "alçı"dir.<sup>24</sup> Krş. 2.'deki Kırgızca *aki* "alçı"yla.

### 1.9. Äktag Sözcüğünün Anlamı

**Äktag** 570'te kayıtlanmıştır. Anlamı "kireç dağı; kireçli dağ"dır. Kireçli dağlar beneklidir, yani siyah, beyaz, alaca bulca ve benzeridir. *Alçı* yan anlamı sonradır ve normaldir. *Alçı* da beyaz bir maddedir. Ayrıca her iki sözcük (ek ve tag) çok kısa olduğu için birleştirilmiş, birleşik kelime olarak söylenmeye başlanmıştır. Ektâg yazımı bunu gösteriyor.

**Äk** isimdir. Türkçenin kurallarına göre Ektâg değil, Ek \*tâgi olmalıydı. Yani isim tamlaması olmalıydı. Ektâg bu haliyle sıfat tamlamasıdır. Yani *äk* ismi geçici olarak sıfatlaşmıştır. Krş. Tunyukuk yazıtının 45 ve 46. satırlarında geçen **Täm(i)r k(a)p(ı)g-ka**, bugünkü söyleyişle "Temir kapı-ya" ile.<sup>25</sup> Günümüzde gerek özel isim, gerek cins isim olan *Demir kapı* tamlaması da aynıdır. Dikkat edersek *Temir kapıg-ka* "Temir kapı-sı-n-a" yapısında değildir. Yani -sı ekini almamıştır. Yazıtlarda *kün batsıktı+nâ* "gün batısına" (KT G 2), *yimşak agıstı+nâ* "yumuşak ipekli kumaşlarına" (KT G 6) yapısında söz birleşmelerine (isim tamlamalarına) tesadüf edilir.<sup>26</sup>

### 1.10. Äk Sözcüğünün Sessel Yapısı ve Kökeni

1. **Äk** sözcüğünün birincil ünlüsü açık *e*'dir. Bunu Kazakça, Azerice verilerden, Kırgızca *aki taş*, *aki*, Yeni Uygurca *hak*, *haktaş* sözlerinden de anlıyoruz. Kırgızcada *ä* -> *a*-, Yeni Uygurcada *-ä* -> *-a*- değişimi olmuştur.

2. **Äk** sözcüğünün ünlüsü uzundur. Bunu Azerbaycan'daki *ähäng*, Özbekçedeki *ähäk* biçimlerinden tespit ediyoruz. Her iki biçimdeki *-hä-* ögeleri kök ünlünün uzunluğundan dolayı türemiştir. Azerbaycan Türkçesindeki *-n-* de türemedir. *-g* > *-ng* > *-n-* biçiminde meydana gelmiştir.

<sup>20</sup> *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Şərg - Gərb [yayınevi], Bakü 2006, c. 2, s. 70.

<sup>21</sup> İbrahim Olgun - Cemşid Drahşan, *Farsça - Türkçe Sözlük*, Ankara 1984, s. 209.

<sup>22</sup> *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB y., Ankara 1991, s. 488-89.

<sup>23</sup> *Derleme Sözlüğü*, c. 5, s. 1691.

<sup>24</sup> *A.g.e.*, s. 1689.

<sup>25</sup> Talat Tekin, *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara 1994, s. 19, 67.

<sup>26</sup> Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 112.



3. Türkmence *hek dāşı*, *hek*, Yeni Uygurca *hak*, *haktaş* biçimlerindeki *h*-ler ilişmedir. Türkmence *dāş* sözünün ünlüsü uzundur.

4. Anadolu ağızlarında tespitlenen **ehya**'daki *-ya* unsuru da ilişmedir. Sözcüğün ünlüsü uzun olduğu ve sözcük kısa olduğu için kelime genişletilmiştir. Belki önce *-a* ilişmiş, sonra *-ya* olmuştur.

Sözcüğün kökeni (birincil biçimi) \*dāgdır. Başta *d > y >* sıfır evrimiyle *āk* olmuştur: \*dāg > \*yāg > \*āg > āk.

### 1.11.1. Öyleyse “Altın” Anlamı Nereden Çıkmıştır Yahut Türklerin Birinci Altın Dağı

Ektāg'ın “*altın dağ*” anlamında olmadığını gördük. Peki Zemarkos'un Ektāg'ı Yunanca Χρυσό ορος = **Khrusó ōros**<sup>27</sup> “*altın dağ*” olarak açıklamasını nasıl izah edeceğiz?

Görüşümüz şöyledir: Altın değerli bir maden olduğu için her devirde geçerlidir. Bundan ötürü mecazi olarak “*değerli, verimli*” anlamlarına da gelmiştir. Herhalde İstemi Kağan'ın ikamet ettiği dağ dizisi (sadece Ektāg değil), Türkler tarafından “*değerli, verimli*” kabul edilmiştir. Yani *altın dağ* başlangıçta özel ad değildir. Dağın değerli, verimli olduğunu anlatmak, nitellemek için kullanılan bir sıfat tamlamasıdır. Kullanıla kullanıla özel ad olmuştur. Teofilaktos Simokattes'in verdiği şu bilgiler görüşümüzü güçlendirir (Simokattes bu bilgileri imparator Mavrikios döneminde, 582-602 arasında Türk kağanının gönderdiği mektuptan söz ederken yazmıştır):

*“Bu özel dağ doğuda yer almaktadır, burada yaşayanlar tarafından Altın dağ olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu dağda üstün kalitede meyveler yetiştirilmekteydi ve sürüleri bu dağda besleniyordu. Çok sayıda binek hayvanının da beslenme sahası burasıydı. Ayrıca en güçlü kağanın Altın dağına sahip olması Türkler arasında bir gelenektir.”*<sup>28</sup>

Belirttiğimiz gibi “*Altın dağ*” anlamı, bu dağların “*verimli, değerli*” sayılmasından ileri gelmiştir. Elbistanlı bir arkadaşımızdan işittiğimiz “*altın kapının ağaç kapıya işi düşer*” atasözü, aynı mantıkla söylenmiştir. Aslında bu mantık evrenseldir. İstanbul - Yedikule'deki Altın kapı, Roma imparatorlarının zaferden sonra kente giriş kapısıydı. Rusların Vladimir Altın kapısı soyluların girip çıkması içindi. Tabii ki bu kapılar aynı zamanda görkemli ve altın süslemeliydi.

Şu noktayı vurgulamakta yarar var: T. Simokattes gerçi tek dağdan söz etmektedir. Ancak Altın dağdan değil, Altın dağlardan bahsetmek gerekir. Yani Altın dağ o bölgedeki birçok dağın, bir dağ silsilesinin adıdır. Ektāg ise bunların bir doruğudur.

### 1.11.2. Türklerin İkinci Altın Dağı

Tunyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan yazıtlarının hepsinde **Altun yış** dağ adı geçer ve bununla Altaylar kastedilir (Tunyukuk 20, 31, 32, 35, 37. satırlar; Kül Tigin D 36, Bilge Kağan D 27. satırlar. *Altun yış* Uygur yazıtlarından Tar-

<sup>27</sup> Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 53 vd. / Moravcsik, *a.g.e.*, s. 122.

<sup>28</sup> Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 156.

yat B 5'te de geçer). Demek ki Türkler kendileri için değerli, kıymetli, verimli, sürülerini besleyen, savunmaya elverişli yerlerin yakınındaki dağları "*Altun dağ*" olarak niteliyorlardı. Dağların av hayvanı bakımından zengin olması da adlandırmada rol oynamıştır. Özetle Altay dağlarına bu adın verilmesi "*verimli, değerli; besleyici; savunmaya elverişli*" sayılmalarındandır.

Eski Uygurcada **Altun yış** "*toponimdir; Büyük Altay dağı anlamında kullanılır.*"<sup>29</sup>

Altun dağlarının Çincesi olan Kin-şan, Türkçesinin çevirisidir. Çince *kin* "*altın*", şan "*dağ*"dır.

### 1.11.3. Türklerin Üçüncü Altun Dağı

Kaşgarlı *Türkmen* maddesinde eskiden **Altun kan**, kendi döneminde **Altun hân** olarak bilinen "*Uygur ülkesi yakınında bir dağ*"dan söz eder.<sup>30</sup> Bu dağ muhtemelen Tekes vadisi veya Yulduz yaylasındaydı. Çünkü Uygurların yaylaklarından biri olan Beşbalık buraya yakındır.

### 1.11.4. Türklerin Beşinci Altun Dağı

Radloff, Çolışman ırmağının Altun göle kavuştuğu yerdeki iki dağın birinin **Altun dağ** olduğunu, dağın buradaki Türklerce kutsal sayıldığını, "*dağ ve göllerin atası olarak görüldüğünü*", yakınındaki Altun gölü geçmek için dağdan niyazda bulunduğunu, dağ rüzgâr gönderirse gölden geçilemeyeceğini yazar.<sup>31</sup>

Dağa bu adın koyulmasının nedeni dağdaki av hayvanı, yenecek meyve ve otlar, insan yaşamı için gerekli olan unsurlardır (ağaç vb.). **Altun göl** de adını herhalde gölün balıkça zengin oluşundan, etrafındaki kişileri beslemesinden almıştır.

### 1.11.5. Türklerin Dördüncü Altun Dağı

Doğu Türkistan'ın güneydoğusunda, 700 kilometre uzunluğundaki sıradağların adı Altun dağlarıdır. Doğu uçları Kansu'dadır.

Türk acununda başka Altun dağları, gölleri, ırmakları, mevkileri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

### 1.11.6. Türklerin Altun Kır Dağı

Yenisey yazıtlarından Altunköl Ilc'de **Altun Kır** "*yer adı*" geçer. *Kır* da "*bir çeşit dağ*"dır.<sup>32</sup>

## 1.12. Ektâg Nerededir?

Tekrar konumuza dönersek, Ektâg Chavannes, Grousset ve Giraud'nun dediği gibi Altaylarda değil, Tanrı Dağları'ndadır. Altaylar çok daha kuzeydedir.

<sup>29</sup> Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, Enderun k.e., İstanbul 1993, s. 9.

<sup>30</sup> Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti't Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayımından çev.ler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser, 2. baskı, Kabcacı y., İstanbul 2007, s. 608.

<sup>31</sup> Wilhelm Radloff, *Sibiryadan*, çev. Ahmet Temir, MEB y., İstanbul 1994, c. 1, s. 91 vd.

<sup>32</sup> Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994, s. 515, 903.



Fakat Ektág, Chavannes'ın dediği üzere Tekes vadisinde değil, Giraud'nun dediği üzere Yulduz yaylası civarında olmalıdır. Haritalarda Kuça'nın tam kuzeyinde 4.287 ve bunun da kuzeyinde 4.112 metre yüksekliğinde iki doruk görülmektedir.<sup>33</sup> Ne yazık ki atlaslarda bunların adları yazılmamıştır. İkinci dağın hemen batısı Tekes Irmağı vadisidir. Sadece İstemi'nin değil, diğer kağanların ikamet yerleri de Yulduz yaylası veya Tekes ırmağı vadisi olmalıdır. Daha doğrusu bu yerler tabiri caizse Batı Göktürklerinin Ötüken'iydi. Batı Göktürk Devleti daha uzun yaşasaydı, herhalde Tekes vadisi ve Yulduz yaylası, Ötüken gibi Türklerin kutsal yurtlarından biri olacaktı.

### 1.13. Tunyukuk'taki Ektág Yahut İkinci Ek Tag'ımız

Sözcüğü Türk kaynaklarında da saptıyoruz. Tunyukuk II yazıtının 44-45. satırlarının bir kısmı şöyledir:

“y(e)nçü üg(ü)z(ü)g k(ä)çä tinsi oglı (a)yt(t)gma b(ä)nl(i)g (ä)k t(a)g(t)g (ä)rtü / 45/ t(ä)m(i)r k(a)p(t)gka t(ä)gi irt(i)m(i)z.”

“İnci ırmağını geçerek, ‘Tanrı oğlu’ denilen (dorukları ak) benekli (yani ‘karla kaplı’) Ek dağını aşarak / 45/ Demirkapı’ya kadar vardık.”<sup>34</sup>

Görüldüğü üzere 44. satırda Äk t(a)g, 45. satırda t(ä)m(i)r k(a)p(t)g geçer.

R. Giraud, Göktürklerin 701 seferinde Demirkapı’ya ulaşmadan önce “benliğ Ek tag”dan geçtiklerini, bu dağın Demirkapı’ya yakın olduğunu söyler.<sup>35</sup>

Demek ki Göktürk çağında, Göktürk coğrafyasında iki Ektág’ımız var. Biri 570’te, ikincisi 701-725 arasında kayıtlanmıştır. Tunyukuk’taki **Äk tag**, bize başçıl ünlünün *a* değil, *ä* olduğunu bir kez daha ve kesinlikle gösteriyor. Yani Türk ve Türkçe kaynak da sözcüğü Zemarkos gibi yazıyor. Bu yazımdan sözcüğün Akdağ olamayacağı bir kere daha ortaya çıkıyor. Yulduz yaylasındaki Ektág’a Türklerin son asırlarda ve bugün Akdağ, Çinlilerin A-ki-tien veya Pişan demesi bir şeyi değiştirmez. *Ak* sözünün sessel yakınlığından, dağların kireçli ve aynı zamanda karla kaplı olmasından, yani anlamca yakınlığından, beyazlığından ötürü, Ek dağ(lar)ın adı halk kökencesiyle Akdağ olmuştur. Çinlilerin A-ki-tien biçimi “Tanrı (dağlarının) Akdağı” anlamındadır. Bu kaniya *-tien* “gök” unsurundan varıyoruz.

### 1.14. Gerdizi’deki Üçüncü Ektag’ımız

Gerdizi (öl. 1061?) Kimeklerin hayvanlarını yazın İğrak vilayeti tarafındaki **Öktağ’a** ( اوكتاغ ) götürdüklerini yazar.<sup>36</sup> Anlaşılan *Ek tag* birleşigi günümüzdeki Akdağ, Karadağ, Bozdağ, Ala(ca)dağ ve benzerleri gibi pek çok yerde vardır. Cins isimden özel isim meydana gelmiştir.

Öktağ’da başta *e* > *ö* değişimi gerçekleşmiştir. Krş. Eski Uygurca **ötmäk** “1. ekmek” ile.<sup>37</sup> Daha önceki şekli *\*etmäktir*.

<sup>33</sup> Grosser Welt Atlas, Hürriyet y., İstanbul 1993, s. 35.

<sup>34</sup> Tekin, *a.g.e.*, s. 18, 19, 57.

<sup>35</sup> Giraud, *a.g.e.*, s. 261.

<sup>36</sup> Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. baskı, TKAE y., Ankara 1998, s. 74.

<sup>37</sup> Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 103.

## 2. Ektél Bahsi

### 2.1. Elçi Valentinos'un Ektél Dağ Adını Kayıt Tarihi

570'te **Ektág**'ı kaydeden Zemarkos'tan sonra 576'da elçi Valentinos **Ektél öros** (Εκτέλ ὄρος) dağ adını kaydetmiştir; Valentinos da Ektél için Yunanca Χρυσό ὄρος = **Hrusó öros** nitelemesini yapmıştır.<sup>38</sup> Bu kaydı da Menandros aktarır; Chavannes şöyle der: “*Ménandre, Valentin'in 576'daki elçilik raporuna dayanarak Tardu (Ta-t'u) Kağan'ın 'altın' anlamına gelen Ektél dağında bulunduğu bir kez daha belirtmektedir.*”<sup>39</sup>

Türkçe çeviride Akdağ yazılmış, Zemarkos'un kaydettiği Ektág ile bir ve aynı olduğu belirtilmiştir.<sup>40</sup>

### 2.2. Ektél Hakkında Görüşler

**Ektél** üzerinde Chavannes, Zlatarski, Markuart (Leiden 1938), R. P. Blake (1948), H. W. Haussig (1953) görüş beyan etmişlerdir. Blake 'Evtél?' şeklini önermiş, Ektél yazımının 'Evtél?'in yanlış şekli olduğunu seslendirmiştir.<sup>41</sup>

### 2.3. Ektél Ne Anlamdadır?

*Ektél*'in ek ögesi, *Ektág*'daki *ektir*, yani “*kireç*”tir. -*tél* ögesine gelince bu Türkçenin \*tal kelimesidir. Anlamı “*dağ*”dır. 576'da Göktürkler *tag* “*dağ*” sözünü kullandıkları gibi anlaşılan \*tal “*dağ*” sözünü de kullanıyorlardı. Yani \*tal kelimesi henüz şigmatizme uğrayıp *taş* olmamıştı. Bildiğimiz gibi \*tal sözünün Çuvaşçası çuldur.<sup>42</sup> Yani -*l*lidir. Asli, birincil şekli \*dal ( < \*dal) biçimindedir.

Yunanca yazımda *e* harfinin üzerinde sağa eğik bir çizgi vardır. Bu, vurguyu gösterir. Yunancada her kelimenin vurgusu gösterilmek zorundadır. Kural budur. Burada son hecededir. Demek ki *tél* sözündeki *é* harfi kapalı *e*'yi değil, vurguyu gösterir.

\*Ektál'daki \*tál ögesinin *tél* olması normaldir. Bunun sebebi ilerleyici ünlü benzeşmesidir. Her iki sözcük (äk ve \*tal) kısa ve az sesli olduğu için benzeşme, kaynaşma doğaldır, tabiidir. \*Tál sözündeki ünlü uzun olmalıdır (Her iki kayıta da vurgu ikinci hecelerde gösterilmiştir. Vurguyla uzun ünlü arasında bir ilişki vardır).

### 2.4. Ektél Nerededir?

Bu dağ da Tanrı Dağları'ndaki Tekes vadisinde veya ona yakın bir mevki olan Yulduz yaylasındadır. İkincisi daha yüksek olasılıktır. Çünkü A-katien (Pi-şan) dağı buradadır. Olanığımız olsa bu civardaki dağları yakından incelemek, Ektág veya Ektél, yani “*kireçli*” olup olmadıklarını anlamak isterdik.

<sup>38</sup> Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 82, / Moravcsik, *a.g.e.*, s. 122.

<sup>39</sup> Chavannes, *a.g.e.*, s. 299.

<sup>40</sup> Mangaltepe, *a.g.e.*, s. 82.

<sup>41</sup> Moravcsik, *a.g.e.*, s. 122.

<sup>42</sup> Bülent Bayram, *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet y., Konya 2007, s. 291.

### 3. Türkçenin Dağ Anlamındaki \*da+ ocağı : \*da-b, \*da-d, \*da-g, \*da-l

Bulgularımızı ocak *dizelgesinde* gösterirsek konuyu daha iyi anlayacağı-mız kuşkusuzdur (*Dizelge* sözü hiçbir düşünme ve zorlama olmadan, kendi-liğinden aklımıza geldi. Herhalde bilinçaltımızdaki çizelge bize böyle bir keli-meyi ilham etti).

1. \*da-b kökünden herhangi bir veri elde edemedik. Mutlaka vardı(r).

2. \*da-d kökünden de herhangi bir veri elde edemedik. **Tayga** “*Türk dil-lerinde ormanlı dağlar*”<sup>43</sup> kelimesi bu kökten gelebilir: \*dadgag > \*daygag > \*taygag > tayga.

3. \*da-g kökünden gelen ve 570’te kayıtlanan **tag** “*dağ*”dır. Krş. Türkçe **dağ taş** pekiştirmeşiyle.

4. \*da-l kökünden gelen ve 576’da kayıtlanan **\*tal** “*dağ*”dır.

Bu sözcükler *āk* “*kireç*” sözcüğüyle birleşip yapı özelliğine göre Ektág ve Ektél (< \*Ektál) dağ adlarını oluşturmuşlardır. *Tag* ve *\*tal* sözlerinin ikisi de uzun ünlülüdür. Kaşgarlı **tāg** “*dağ*” sözünü uzun ünlülü göstermiştir.<sup>44</sup> Türk-mence **dās** (< \*tál) da uzun ünlülüdür.

### 4. Sonuç

Böylece 570’te Zemarkos’un **Ektág**, 576’da Valentinus’un **Ektél** olarak ka-yıtladığı iki dağ adını inceledik. Bunların birinci öğelerinin **ek** “*kireç*”, ikinci öğelerinin (tag ve \*tal) “*dağ*” demek olduğunu söyledik. Her iki dağ adının anlamının “*kireçli dağ; siyahlı beyazlı dağ; alaca, alacalı, aklı karalı, benekli dağ*” olduğunu, “*ak dağ*” veya “*altın dağ*” olmadığını ortaya koyduk. Göktürk-lerin 701’deki batı seferinde Demirkapı yakınındaki Āk tag’dan geçtiklerini belirttik. Tunyukuk II yazıtında geçen “*b(ā)nl(i)g (ā)k t(a)g(i)g = benli Ek dağı*” ifadesine dikkati çektiğimiz (-li)g ekine de dikkat edelim. -li)g sıfat yapıcı bir ektir. Yani ifade sıfat ulamındadır).

Zemarkos’un Ektág “*altın dağ*” açıklamasıysa, bu dağların Türklerce de-ğerli, verimli sayıldığı için altın sıfatıyla nitelenmesinden ileri gelmiştir. Gü-nümüzde de pek çok şey için *altın gibi* benzetme kalıbını kullanırız. Krş. İkinci Göktürk devletinin Altın yış, yani “*Altay dağları*”yla.

**Āk** isimdir, ünlüsü **ā**’dir ve uzundur. Türk dillerinde bir çok türevi vardır. Özbekçe ve Azericedeki -*he-* kök ünlünün uzunluğundan dolayı ortaya çık-mıştır. Birincil hali \*dāg’dır. Başta d > y > sıfır evrimiyle **āk** olmuştur. Bizi en çok hayretlendiren ve sevindiren olgulardan biri de köyümüzde ve Türkiye ağızlarındaki *ehya* sözcüğünün anlamına ulaşmamız olmuştur.

Böylece Ektág ve Ektél sorunsallarını bitirdiğimize inanıyoruz (23 Nisan 2021 - 16 Aralık 2021).

### Kaynaklar

“Alacadağ”, *Büyük Larousse*, c. 1.

“Alacadağ”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 1.

<sup>43</sup> “Tayga”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 9, s. 126.

<sup>44</sup> Mahmüd el-Kāşgarī, *a.g.e.*, s. 522.

ARIKOĞLU, Ekrem - KUULAR, Klara: *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2003.

*Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* ; Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Şərg - Gərb [yayınevi], c. 2, Bakü 2006.

BARTHOLD, W.: "Altay", *İA*, c. 1.

BASKAKOV, A. - TOŞÇAKOVA, T. M.: haz.lar Emine Gürsoy-Naskali - Muvaffak Duranlı, *Altayca - Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 1999.

BAYRAM, Bülent: *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet y., Konya 2007.

BURALKIULI, Mustapa: *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Almatı 2007.

CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, Enderun k.e., İstanbul 1993.

CHAVANNES, Edouard: *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge y., İstanbul 2007.

ÇANKAYA, Selahaddin: *Kırgızca - Türkçe Sözlük*, Bilge Kültür Sanat y., İstanbul 2014.

*Derleme Sözlüğü*, c. 5.

GİRAUD, René: *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken n., İstanbul 1999.

*Grosser Welt Atlas*, Hürriyet y., İstanbul 1993.

GROUSSET, René: *Bozkır İmparatorluğu - Attila, Cengiz, Timur*, 3. baskı, Ötüken n., İstanbul 1999.

GUMİLEV, L. N.: *Eski Türkler*, 4. baskı, Selenge y., İstanbul 2003.

*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB y., Ankara 1991.

*Kazak Türkçesi Sözlüğü*, tercüme: Hasan Oraltay - Nuri Yüce - Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı y., İstanbul 1984.

KOÇ, Kenan - BAYNİYAZOV, Ayabek - BAŞKAPAN, Vehbi: *Kazak Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlüğü (Kazakça - Türkçe Sözdik)*, Akçağ y., Ankara 2003.

Mahmūd el-Kâşgari: *Divānū Lüğāti't Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayınından çev.ler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser, 2. baskı, Kabcacı y., İstanbul 2007.

MANGALTEPE, İsmail: *Bizans Kaynaklarında Türkler, Menandros Protektor ve Theophylaktos Simokattes*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2009.

MORAVCSİK, Gyula: *Byzantinoturcica II, Sprachreste der Türkvölker Quellen*, Akademie Verlag, Berlin 1958.

MUSAYEV, K. M.: "A. N. Samoyloviç ve Türk dillerinin karşılaştırmalı leksikolojisi", çev. İrskül Tursunova, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi II (Türkoloji Özel Sayısı)*, Bişkek 2004.

OLGUN, İbrahim - DRAHŞAN, Cemşid: *Farsça - Türkçe Sözlük*, Ankara 1984.

ONAT, Naim Hâzım: *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu*, TDK, c. 2, İstanbul 1951.

RADLOFF, Wilhelm: *Sibiryadan*, çev. Ahmet Temir, MEB y., c. 1, İstanbul 1994.

TAŞAĞIL, Ahmet: *Gök - Türkler*, TTK, Ankara 1995.

"Tayga", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 9.

TEKİN, Talat: *Tunykuk Yazıtı*, Simurg, Ankara 1994.

## Extended Abstract

### Original And Meaning Of The Names Of Gokturk Ektág, Ektél Mountain

In this article, two mountain names that recorded by two different East Roman ambassadors in 570 and 576 in Gokturk country were examined. One of them is Ektág, the other is Ektél. These are two names of the same mountain.

Zemarkos, who recorded Ektág, explains the meaning of the mountain name as “golden mountain.” On the subject, A. Vambery, J. Thury, J. Markuart, E. Chavannes, Vasil Zlatarski (1866-1935), H. Cordier, L. Ligeti, H. W. Haussig explained Ektág compound in general as “Akdağ” in Turkish. Gumilev and Taşağıl are like-minded.

Among them, the opinion of Chavannes is important. Chavannes considers wrong the “golden” meaning of Zemarkos. He states that Ektág is Akdağ in Turkish, not in the Altays, it is behind the mountains to the north of Kuça, and the Tekes valley here was the residence of the first khans of the Western Turks. René Grousset also agrees. Both of them write that the mentioned mountain is located in the Tanrı Mountains. Another Frenchman, R. Giraud, reads the Ektág record as Ak tağ and interprets it as Akdağ, considering the Chinese A-ki-tien mountain name in the north of Kuça.

We didn't find reasonable meaning “Akdağ” and that Ektág could be \*Aktag. If the word was \*Aktag, the original spelling should have started with a. Because a is a clear, solid vowel; It is not a fuzzy, twisting, flexible vowel like e and i. It is difficult to change to this or that vowel. It is this clarity of the vowel a that inspires us that Ektág is not \*Aktag. Thinking that Ektág is not Akdağ and Altın dağ, we searched for the words *ek* or *äk* in the dictionaries. The *äk* “white thing that comes out when white stone is burned”, *äk tas* “mountain type with lime in its structure” that we found in Kazakh gave us the meaning we were looking for. The current meaning of Ektág is Alacadağ.

We find the word *Ek* “äk” in Kazakh, *aki taş*, *ak*, in Kyrgyz, *ähäk* in Uzbek, *hek dāşı*, *hek* in Turkmen, and we also find the word in the form of *hak*, *haktaş* and in the meaning of “lime, limy” in New Uyghur. *ähäng* in Azeri Turkish is in the form of *ehya* in Anatolian dialects. It is derived from the length of the root vowel -hä- in Azeri Turkish.

With this definition, we got both of the answers that we were looking for. So, we both determined the correct pronunciation and understood that it was really *Ektág* as Menandros wrote, not Akdağ. We also found the correct meaning, which is “limy”, that is, “black and white, tawny mountain”; It is not Akdağ. However, both of words are so close to each other in terms of both sound and meaning (lime is also white) that it is almost impossible not to get mixed up. In short, *Ektág* is “the limy mountain.” Mountains with lime in their structure appear black and white, that is, tawny.

Ektág is not in the Altays, as Chavannes, Grousset, and Giraud say, but in Tanrı Mountains. The Altays is much further north.

On the other hand, The Gokturks have a second Ektág. We learn this from lines 44 and 45 of the Tunyukuk inscription. This mountain passes while telling the 701 expedition of Tunyukuk. It should be close to Demirkapi.

Our second mountain name is Ektél. It was recorded by the ambassador Valentinus in 576. This record has reached these days with the transfer of Menandros. It means “golden mountain.” Ektél was also argued, and Chavannes, Zlatarski, Markuart, R. P. Blake, H. W. Haussig expressed their opinions. It has generally been put forward that this is Ektág's misregistration.

*Ek* element of *Ektél* is *ek* in *Ektag*, that is, “*lime, limy.*” As for the *-tél* element, this is the word \**tal* in Turkish. It means “*mountain.*” In 576, as the Gokturks used the word *tag* “*dağ*”, they also likely used \**tal* “*dağ.*” That is, the word \**tal* had not yet undergone sigmatism and not become a *taş*. As we know, the Chuvash word for \**tal* is *çul*.<sup>45</sup> Its original form is \**tal* (< \**dal*), that is, with *-l*. Later, \**Tal* underwent sigmatism and became a *taş*. Cf. With the reinforcement of *dağ taş* snonym in today’s Turkish.

We should not consider the letter *é* in the word *tél* as a closed *e*. There is a right slash on the letter *e* in the Greek spelling of the word. This is a mark that shows emphasis in Greek (In Greek, the emphasis of every word must be shown. That’s the rule. Here it is on the last syllable).

It is normal for the \**tál* element in \**Ektál* to be *tél*. Because the word starts with open *e*. By progressive assimilation, it made the “*-a-*” in \**tal* look like itself, and the word took the form of *Ektél*. Both words (*tag* and \**tal*) are short and little-voiced. Therefore, assimilation and fusion are natural. The vowel in the word \**tal* should also be long like in the word *tag*. *dāş* in Turkmen has long vowel. Moreover, in both recordings, the emphasis is on the second syllable.

*Ektág* and *Ektél* are two different pronunciations of the same mountain. More precisely, *Ektág* and *Ektél* are two different names for the same place. The first was recorded in 570, the second in 576. Both of these mountains are in the Tekes valley in the Tanrı Mountains or in the Yulduz plateau which is close location to it. The second is more likely. Because the A-ka-tien mountain is here.

Thus, we examined the two mountain names recorded as *Ektág* by Zemarkos in 570 and as *Ektél* by Valentinus in 576. We said that the first elements (*ek ~ äk*) of these mean “*lime*”, the second elements of these mean (*tag* and \**tal*) “*mountain.*” We have revealed that the meaning of the names of both mountains is “*limy mountain; mountain with black and white and it is tawny, mottled, spotted mountain*”, not a “*white mountain (ak dağ)*” or “*golden mountain (altın dağ)*.” We stated that the Gokturks passed through the *Äk tag* near Demirkapi on their western campaign in 701. The attribution “*bänäkli äk tág*” in the Tunyukuk II inscription is a synonymous reinforcement.

Zemarkos ve Valentinus’ explanations of about *Ektág* and *Ektél* “*golden mountain (altın dağ)*” stemmed from the fact that these mountains were described as gold because they were regarded valuable and productive by the Turks. Cf. The Altun yış of the Second Gokturk state, that is, the “*Altai (Altay) Mountains.*”

Thus, we have finished the *Ektág* and *Ektél* problematics.

<sup>45</sup> Bülent Bayram, *Çuvaş Türkçesi - Türkiye Türkçesi Sözlük*, Tablet y., Konya 2007, s. 291.



# TARİH VE KÜLTÜR BAKIMINDAN WUSUNLAR VE ONLARDAN KALAN MADDİ KÜLTÜR YADİĞÂRLARI

**Doç. Dr. Elvin YILDIRIM\* - Bahar NAVRUZ\*\***

## Öz

*Kaynaklarda hayvancılıkla uğraşan ve bozkır kültür dairesi içerisinde görülen konar göçer İskit/Saka (Sai), Wusun, Yuezhi topluluklarının kökenleri üzerine pek çok tartışma yapılmış ve görüşler ortaya konulmuştur. Bu toplulukların tarihi ve kültürleri üzerine başvuru kaynaklarımız sınırlı olmakla birlikte onlar hakkındaki temel tarihi malumatları Antik Yunan, Asur, Pers ve özellikle makale konumuz olan Wusunlar için Çin kaynaklarından elde etmekteyiz. Bununla birlikte maddi kültür bakiyeleri sayesinde onların sosyo-kültürel ve ekonomik hayatları ile dini tasavvurları hakkında çıkarımlar yapabilmekteyiz. Yukarıda zikredilen konar göçer topluluklardan Wusunlar özellikle Yedisu havalisini yurt tutmuş tarihi bakımdan kökleri Hunlar dönemine kadar izlenebilen, hayvancılıkla meşgul olmuş bir topluluktur. Wusunlara ait Yedisu bölgesinde pek çok maddi kültür bakiyesi tespit edilmiştir. Bu bakımdan söz konusu çalışmamızda tarihi kaynaklarda tespit edilen malumatlar ve bu çerçevede Wusunların kökeni üzerine yapılan tartışmalar ve maddi kültür unsurlarının Türk maddi kültür kalıntıları ile karşılaştırmalı olarak ilişkilerini ortaya koymaktadır.*

**Anahtar kelimeler:** Wusun, Yedisu, Siyasi Tarih, Kültür, Maddi Kültür.

## **Wusuns According To History And Culture And Materials Of Culture That Remained From Them**

### **Abstract**

*Many discussions have been made and opinions have been put forward on the origins of the nomadic Scythian/Saka (Sai), Wusun, and Yuezhi communi-*

Geliş Tarihi: 11 Ocak 2022 - Kabul Tarihi: 22 Ocak 2022.

Atf Bilgisi: Elvin Yıldırım - Bahar Navruz, "Tarih ve Kültür Bakımından Wusunlar ve Onlardan Kalan Maddi Kültür Yadigârları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 27-44.

\* İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,  
elvinyildirim@aydin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7529-1875.

\*\* İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,  
baharnavruz@stu.aydin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6479-2858.

*ties, which are seen to be engaged in animal husbandry and within the steppe culture circle in the sources. Although our reference resources on the history and cultures of these communities are limited, we obtain basic historical information about them from Ancient Greek, Assyrian, Persian and especially for the Wusuns, which is our article subject, from Chinese sources. However, thanks to material culture remnants, we can deduce about their socio-cultural and economic life and their religious conceptions. Wusuns, one of the nomadic communities mentioned above, is a community that settled especially in the Yedisu region, historically traceable back to the Huns period and engaged in animal husbandry. Many material cultural remnants have been identified in the Yedisu region belonging to the Wusuns. In this respect, our study reveals the information found in historical sources, and the discussions on the origin of the Wusuns in this context and the comparative relations of Wusuns material culture elements with Turkish material culture remnants.*

**Keywords:** Wusun, Yedisu, Political History, Culture, Material Culture.

## Giriş

Uluslar sahip oldukları öz benliklerini bir gelenek olarak nesilden nesile aktararak varlıklarını sürdürürler. Bu öz benliklerin en önemli unsuru dil, tarih ve kültürdür. Türk kültür ve medeniyetinin köklerinde de aynı gelenek ve göreneklere göre kültür aktarımları gerçekleşmektedir. Atalardan aktarılan kültürel öğeler bazı boy veya devletlerde farklılıklara sahip olsa da genel olarak devlet idare sistemi, teşkilat yapısı, gündelik hayata dair yaşayış, örf ve adetlerde devamlık arz etmektedir. Bu araştırmada literatürde diğer Türk boy ve devletlerine göre daha az üzerinde durulmuş olan Wusunların kökenleri, devlet idaresi ve sosyo-kültürel hayatı aynı zamanda onlardan kalan maddi kültür yadigarları incelemektedir. Wusunlar, literatürde Wusun, Usun ve Üy-sün olarak zikredilmektedir. Konar göçer bir Türk topluluğu olan Wusunlara dair bilgiler daha çok Çin kaynakları üzerinden edinilmektedir.<sup>1</sup>

Çin'in Kuzey batı tarafında Batı Gansu adı verilen bölgede Yuezhilara yakın bir alanda yaşayan Wusunlar, Yuezhilar tarafından bozguna uğratılınca Issık Göl ve İli Nehri kıyılarına yerleşmişlerdir.<sup>2</sup> Dolayısıyla Wusunların maddi kültür varlıklarına dair yapılan bu incelemede de daha çok burada belirtilen coğrafi alanlar incelenmektedir. Konar göçer bir topluluk olan Wusunlar için maddi kültür kaynakları sınırlı olsa da özellikle mezarları nitelikleri ve envanterleri bakımından oldukça önemlidir. Nitekim her kültür ürünü kendinden sonra da devam eden kültürel geleneğin bir uğrağı olması bakımından önem kazanmaktadır. Wusunlar da Saka mirası üzerine kurulmuş bir kültür dünyası oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Wusunlar gerek sosyo-kültürel gerekse ekonomik hayat bakımından kendileri ile çağdaş ve de kendilerinden sonraki Türk devletlerinin gelenek görenek ve sosyo-ekonomik hayatları ile uyum göstermektedir. Bir bozkır topluluğunun tüm özelliklerini sergileyen Wusunlar, hem iktisadi hayatlarını hem de devlet gelenek ve göreneklerini bozkır esaslarına göre yapmışlardır.

<sup>1</sup> Kürşat Yıldırım, "Wusunlar", *Türklerin Tarihi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2021, s. 51.

<sup>2</sup> Bahaeddin Ögel, "Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, C. 6, Sayı: 4, 1948, s. 260.



## 1. Wusunların Erken Tarihleri ve Kökenleri Üzerine Görüşler

M.Ö. 176 yılında Yuezhilarla yapılan savaşın ardından Hunların hakimiyetine girdikleri kuvvetle ihtimal düşünülen<sup>3</sup> anayurtları Gansu bölgesi olan Wusunlar her ne kadar Hint Avrupalı oldukları üzerine iddialar bulunsada Hun-Çin mücadelesinde önemli bir yere sahip konar göçer bir Türk topluluğu idi.<sup>4</sup> Çin kayıtlarında çobanlıkla meşgul olduğu, at sürüleri bakımında zengin ve şehirleri bulunmayan, kültür ve adetleri bakımından Hunlara benzer bir topluluk olarak zikredilmişlerdir.<sup>5</sup> Ögel, Han Shu'ya göre Hunların Wusun hakimiyetinin cebren değil dostluk ile gerçekleştiğini ve Shi Ji'deki ifadelerin muğlak olduğunu belirtmektedir.<sup>6</sup> Hunların hakimiyetine girdikten sonraki 15 yıl içerisinde (M.Ö. 161) Wusunların batıda İli Irmağı ile Issık Göl dolaylarına göç ettikleri görülmektedir.<sup>7</sup> Shi Ji'nin 123. bölümü Fergana ile ilgili kayıtlarında Wusunların Hunlara karşı kullanılmak üzere Çinlilerin askeri güçlerinden faydalanmak istedikleri güçlü bir topluluk oldukları hatta bir antlaşma yaptıkları anlaşılmaktadır.<sup>8</sup> Bu bakımdan Hunlar ile yakın bir geçmişe, tarih ve kültür birliğine sahip Wusunların hem Çin hem de Hunlar ile olan münasebetlerini anlamak için kaynaklardaki kökenleri ile alakalı efsane ve efsane üzerine yapılan yorumlar da önemlidir. Çin Elçisi Zhang Qian'ın, Gögün Oğlu Çin İmparatoru'nu Daxia'nın vassal hale getirilmesi fikrine yaklaştırmak için Wusunların Hunlarla şiddetli düşman olduklarını göstermek üzere bu efsaneyi anlattığı belirtilmektedir.<sup>9</sup> Han Shu'da zikredildiğine göre efsanede Büyük Rouzhiler (Yuezhilar) kral Nantoumi'yi öldürerek Wusun topraklarını zapt etmiştir. Bu sırada Kunmo doğmuş, Pujiu Yabgusu Kunmo'yu otlar arasında saklamış, geri döndüğünde bir kurdun onu emzirdiğini, bir kuşun da ağzında et tutarak etrafında uçtuğunu ve Lin beyinin onun tanrı olduğunu düşünüp Hunlara götürdüğü<sup>10</sup> ifade edilmiştir. Shi Ji'de ise Hunların, Wusun topraklarına saldırdığı ve kralı öldürdükleri, oğlu Kunmo'yu ise öldürmeyip Hun hükümdarının emriyle çöllük araziye attıkları belirtilmiştir. Efsanenin devamında da bir karganın kumlar arasında emekleyen Kunmo'ya et getirdiği, ilerleyen zamanda da bir dişi kurt tarafından emzirildiği anlatılmaktadır.<sup>11</sup> Bütün bu olayları uzaktan izleyen ve Kunmo'nun kutsal bir çocuk olduğunu düşünen

<sup>3</sup> Bahaeddin Ögel, "Çin Kaynaklarına Göre Wusun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, C. 6, Sayı: 4, 1948, s. 260.

<sup>4</sup> Kürşat Yıldırım, "Wusunlar", *Türklerin Tarihi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2021, s. 51.

<sup>5</sup> W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yay., Ankara 1996, s. 104.

<sup>6</sup> Ögel, "a.g.m.", s. 261.

<sup>7</sup> Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2018, s. 16.

<sup>8</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 17.

<sup>9</sup> Li Li-Ching, *Chang Chien'in Elçiliği Zamanında Çin ile Kuzeybatı Komşularının Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s. 11.

<sup>10</sup> A. Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012, s. 84; Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 11.

<sup>11</sup> Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004, s. 17. Bu efsane benzer şekilde Göktürkler döneminde de görülmektedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Ergenekon'dan Kağanlığa*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016, s. 44.

Hun hükümdarı adamlarına çocuğun alınıp himaye edilmesini emretmiştir. Yiğitlik çağına geldiğinde komutan yapılan Kunmo Hun hükümdarı tarafından babasının devletinin başına getirilmiştir.<sup>12</sup> Bu dönemin büyük olasılıkla Hun Chanyusu Junchen döneminde M.Ö. 161/160'da gerçekleştiği belirtilmiştir.<sup>13</sup> Han Shu'da geçen "Kunmo iyice kuvvetlenmişti, Chanyu'ye babasının intikamını yeniden almak için ricada bulundu"<sup>14</sup> ifadesinde geçen olayların Shi Ji'de anlatılmamış olması oldukça dikkat çekicidir. Böylece Wusun Kunmo'su Hunların batı kanadını korumakla görevlendirilmiştir. Nitekim M.Ö. 140'larda Tanrı Dağları bölgesinde Yuezhilerin terk ettiği topraklara gelen Wusunlar böylece Hunların batı sınır komşusu olmuşlardır.<sup>15</sup> Bu saha tam olarak İli vadisinde, Issık Göl'ün güneydoğusunda idi ve bu bölgede bulunan Chigu'yu başkentleri yapmışlardı.<sup>16</sup> Kuzeybatılarında Kangju Krallığı (Semerkand), batılarında Tayuan (Fergana) bulunmaktadır.<sup>17</sup> Tanrı Dağları merkezli olmak üzere günümüz Urumçi çevresinden batıda Issık Göl ve çevresine, kuzeyde Cungarya bozkırlarına ve Tarım Havzasının kuzeyinde kalan Karaşar, Kuça vd. şehirlere yayılmışlardır.<sup>18</sup> Halkını bir araya getirdikten sonra Kunmo'nun geçimlerini sağladıkları, çevredeki küçük kentlere saldırılar düzenlediği, yay gerenlerinin sayısı on binleri bulduğu ve savaş tatbikatları yaptıkları görülmektedir.<sup>19</sup> Hun Chanyusu öldükten ve Kunmo iyice güçlendikten sonra adamlarıyla uzaklara giderek bağımsızlığını ilan etmiş ve Hunların kurultaylarına katılmayı kabul etmemiştir. Hunlar karşı saldırıya geçseler de Wusunları yenememiş ve bunu ilahi bir kaynağa bağlayıp onları kendilerine tabi kabul edip uzak durmuşlardır.<sup>20</sup>

Hunlara bağlanan Wusunlar liderleri Kunmo gücünü topladıktan sonra ilk olarak Yuezilar üzerine harekete geçip onların batıya göç etmesine neden olmuşlardır.<sup>21</sup> Bununla birlikte Kunmo'nun insanları kendisine cebren bağladığı da ifade edilmektedir.<sup>22</sup> Wusunlar oldukça güçlü duruma gelmiş olmaları ki Çinliler Hunlara karşı Yuezhileri kendi taraflarına çekmek için başarılı olmayınca akrabalık ilişkileri ve çeşitli hediyelerle Wusunları kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Wusunları Hunye beyinin boşalttığı topraklara yani doğuya göçürüp Hunlarla aralarını bozmayı aynı zamanda boşalan Baktria bölgesi ve diğerlerini kendilerine bağlamayı amaçlamışlardır.<sup>23</sup> Çin İmparatoru, Zhang Qian tarafından yapılan bu planı değerlendirmiş ve onu 300 kişilik

<sup>12</sup> Ögel, "a.g.m.", s. 260.

<sup>13</sup> Egemen Çağrı Mızrak, *Bozkır Kavimleri M.Ö. VII. Yüzyıldan M.S. VI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki Bozkırlılar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 48.

<sup>14</sup> Ögel, "a.g.m.", s. 260.

<sup>15</sup> Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, TTK Yay., Ankara 1993, s. 13.

<sup>16</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 24.

<sup>17</sup> Ahmet Taşağıl, *İlk Türkler*, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 83.

<sup>18</sup> İlhami Durmuş, "Wusunlar", *Türkler*, C. 1, s. 784.

<sup>19</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>20</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>21</sup> Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 18.

<sup>22</sup> Namu Jila, "Orta Asya'da Kurt ve Karga Hakkındaki Geleneksel İnanışlar ve Mitler", *Karadeniz Dergi*, Sayı: 8, Sonbahar 2010, s. 146.

<sup>23</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 102.

maiyeti, on binlerce sığır ve koyun, binlerce altın ve ipekli kumaş ile bölgeye göndermiştir. Wusun Kunmo'su bu ziyaretin karşılmasını Chanyu geleneklerine göre uygulamıştır. Bu protokol uygulamasına alınan Zhang Qian kurnazca bir hamle ile Kunmo'nun ayağa kalkıp hediyeler önünde eğilmesini sağlamıştır.<sup>24</sup> Wusun hükümdarının söz konusu anlaşmaya devleti o sırada dağılmış durumda olduğu ve Hunlardan çekindiği için cesaret edemediği fakat kendi elçileri ve hediyelik onlarca at ile Zhang Qian'i ülkesine geri gönderdiği görülmüştür.<sup>25</sup> Wusunlar ve Çin arasındaki bu yakınlığı haber alan Hunlar, Wusunlara karşı harekete geçip miladın başlarına kadar saldırıda bulunmuşlardır. Nitekim Wusunlar bir tarafta Çin bir tarafta Hunlar arasında kalmış diğer taraftan ise kendi içinde parçalanmalar baş göstermiştir.

Wusun hükümdarı bu zor zamanları atlatabilmek düşüncesi ile bir hamle yapmış, bin at başlık göndererek Çin imparatorlarından birinin kızını istemiştir. Buna göre Wusun Kunmosu ile evlendirilmek üzere bir Çin prensesi gönderilmiştir fakat Çin prensesini kendisine sağ hanım yapan Kunmo torununa yaşlandığını ve prensesle onun evlenmesini emretmiştir. Diğer taraftan yaşlı Kunmo'nun kendisini istememesi üzerine Çin prensesi Han İmparatoru'na şikâyet mektubu göndermiş, imparator ise *"Onların geleneklerine göre hareket et, Wusunlarla birleşerek Hu'ları yok etmek istiyoruz"* şeklinde cevap vermiştir.<sup>26</sup> Diğer taraftan Hunlar da kız göndermişler ve Kunmo ile evlendirmişlerdir.<sup>27</sup> Bu Çinli prensesler Wusun ülkesinde ajanlık faaliyetleri yürütmüşler ülkede meydana gelen hadiseleri mektuplarla Çin hanedanına göndermişlerdir. M.Ö. 71 yılındaki Hunlar ve Wusunlar arasındaki bir savaş İmparator Zhao'ya rapor edilmiş Çinlilerin asker göndermesi sonucunda Wusunlar Chanyu'nun babasını, yengesini ve birçok üst düzey memuru esir etmiştir.<sup>28</sup> Wusunlar Hunların zayıflaması ile Dinglingler ve Wuhuanlarla birlikte Hunlara karşı hücumu geçerek bağımsız olmuşlardır.<sup>29</sup> Zhizhi Yabgu döneminde Hunların Wusunlar üzerine sefere devam ettikleri ve M.Ö. 44 yılında çok büyük kayıp verdikleri görülmektedir. IV. yy.'dan sonra Wusunlar Rouranların (Juanjuanların) saldırısına uğramışlar ve bu sebeple Pamir bölgesine çekilmişlerdir. V. yy.'da Wei İmparatorluğu ile ilişkileri görülmüş olsa da bundan sonraki tarihi süreçte pek görülmemişlerdir.<sup>30</sup> Son olarak görüldükleri tarih M.S. 436 olup o da son Wusun elçisinin Çin'e gitmesi üzerine düşülen kayıttır.<sup>31</sup> 435-439 yılları arasında Tabgaçların İç Asya'daki Wusun, Yueban ülkelerini, Kuça, Kaşgar, Karaşar, Turfan başta olmak üzere otuz yakın şehir devletinin topraklarını kendi bünyesine kattığı görülmektedir.<sup>32</sup>

<sup>24</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 102.

<sup>25</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 103.

<sup>26</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 25.

<sup>27</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>28</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 25.

<sup>29</sup> Yıldırım, *a.g.e.*, s. 52.

<sup>30</sup> Yıldırım, *a.g.e.*, s. 52.

<sup>31</sup> Durmuş, "a.g.m.", s. 786.

<sup>32</sup> İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Bs. 34, Ötügen Yay, İstanbul 2012, s. 92.

Başlangıç efsanelerinde ilgi çekici bir şekilde kurt motifi bulunan Wusunların kökenleri üzerine pek çok görüş ortaya konulmuştur. Alföldi, Wusunlar için Hunların Türk cinsinden komşusu<sup>33</sup> ifadesini kullanırken, Eberhard mavi gözlü ve kumral olmalarından mütevellit İndo-Germenleştirilmiş olabileceklerini,<sup>34</sup> Aristov Türk boylarının oluşturduğu ittifakın bir kolu ve Yenisey Kırgızları ile bağlantılı,<sup>35</sup> Taşağıl, tıpkı Dong-hu ve Yue-zhilar gibi özgür bir boy,<sup>36</sup> Gömeç ise Türklerle akraba veya Türkleşmiş bir kavim<sup>37</sup> olduğunu ifade etmektedirler. Nitekim, Hun hükümdarı 26 devlet ve boyun tamamını Hunlara dâhil edilerek “*yay çeken kavimleri*” tek bir aile içinde toplanmıştır.<sup>38</sup> Dil teorileri ile Wusunların kökeni üzerine bazı açıklamalar da yapılmış, buna göre bazı bilim adamları onların Türk dilli, bazı bilim adamları ise İran dilli olduklarını ifade etmişlerdir. Japon alim Shiratori, Han Shu’da geçen Wusunlara ait unvan ve adların Türkçe karakterli olduğunu belirtmiştir.<sup>39</sup> Bununla birlikte Wusun adı üzerinden yola çıkanlar Wusun adının Yunan Roma kaynaklarındaki Asian ile aynı anlama geldiği ileri sürmüşlerdir.<sup>40</sup> Aslında burada Asian adı anlam bakımından değil özellikle Strabon’un eserinde Yaksart (Seyhun) bölgesine gelen dört kavmi Asiler (Asianlar)/ Pasionlar, Toharlar ve Sakarauları zikretmesi ile ilişkilendirilmektedir<sup>41</sup> ki söz konusu Asi Pasionlar Çin kaynaklarında zikredilen Wusunlar olarak kabul edilmiştir.<sup>42</sup> Diğer taraftan aynı yaşam şartlarına ve kültür özelliklerine sahip Saka ve Wusunların yazılı kaynaklardaki karşılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çin kaynaklarında geçen Se kabilesinin Herodot ve Aristeya’da geçen İssedonlar ile özdeş olduğu ve Se kabilesinin daha sonra Çin kaynaklarında Wusun, Ptolomeya’da İssedon’lar ile özdeş olduğu ve aslında bir aileden geldikleri fikirleri mevcuttur.<sup>43</sup>

Wusunların milattan sonra 6. ve 7. yy. kayıtları olan Wei Shu kayıtlarında ve Yan Shigu şerhlerinde fiziksel durumları hakkında bilgiler olduğu ve buna göre yeşil gözlü ve kızıl saçlı oldukları ifade edilmektedir. Mızrak bu durumun, M.Ö. II. yy. kayıtlarında bizzat içlerinde bulunmuş Zhang Qian tarafından ifade edilmemesi üzerine böylesine ayırt edici bir durumun ifade edilmemesinin o dönemde bu tipte bulunmamalarından ve Saka Yuezhi topraklarına göçleri sonrası buradaki melezleşme sonrasında gerçekleşmiş olabileceğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.<sup>44</sup>

<sup>33</sup> A. Alföldi, “Türklerde Çifte Krallık”, *II. Türk Tarih Kongresi*, 1937, s. 507.

<sup>34</sup> Eberhard, *a.g.e.*, s. 108.

<sup>35</sup> N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Selenge Yay., İstanbul 2014, s. 34.

<sup>36</sup> Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, s. 19.

<sup>37</sup> Saadetin Gömeç, *Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2017, s. 56.

<sup>38</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 71. Egemen Çağrı Mızrak, “Yüeh-chih’lerin Kökenleri ve Göç Süreleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 9, Eylül 2014, s. 386.

<sup>39</sup> K. Shiratori, *Über Die Wu-sun Stamm in Zentral Asien*, Budapeşt 1902, s. 103-140.

<sup>40</sup> Sergei Yatsenko, “Wusunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2014, s. 775.

<sup>41</sup> S. G. Klyashtorniy - T. İ. Sultanov, *Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 49.

<sup>42</sup> K. A. Akişev - G. A. Kushaev, *Drevnyaya Kultura Sakov i Usuney Dolini Reki İli*, Alma-Ata 1963, s. 142.

<sup>43</sup> Akişev - Kushaev, *a.g.e.*, s. 4.

<sup>44</sup> Mızrak, *a.g.e.*, s. 213-214.

## 2. Wusunlarda İdari, Sosyo-Kültürel ve Askerî Hayat

Shi Ji ve Han Shu, Wusunların sosyo-kültürel hayatları hakkında bilgi edinebileceğimiz kaynakların başında gelmektedir. Arkeolojik kalıntılar da yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgileri tamamlamaktadır. Han Shu'ya göre Çin başkentine yaklaşık 8.900 li mesafede bulunan Wusun başkenti Chigu'da 120 bin aile, 630 bin nüfus ve ayrıca askeri güçleri bulunmaktadır. Devleti Büyük Kunmo idare etmektedir. Kunmo'nun ölümünden sonra yerine Junxumi adlı torunu geçmiştir ve onun Cenzou unvanı bulunmaktadır.<sup>45</sup> Bununla birlikte Hunlarda bulunduğu gibi sağ ve sola ayrılmış askeri memuriyetler ve 3 tane de bey vardır.<sup>46</sup> Yine toplam nüfusun yanı sıra askeri güç bakımından da oldukça güçlü olduğu görünen Wusunlarda Han Shu'ya göre 188 bin asker ve çok fazla miktarda at bulunmaktadır.<sup>47</sup> Cenzou'nun hanımı aslında yerlidir ve ondan Nimi adlı bir oğlu vardır.<sup>48</sup> Kunmo'ya Çin hanedanlığından gönderilen Çinli prensesle dedesi Kunmo'nun talebi ile evlenmiş, ondan da Shaohu adlı bir kızı olmuştur. Cenzou öldüğünde oğlu küçük yaşta olduğu için devlet idaresi oğlu büyüyene kadar amca oğluna verilmiştir.<sup>49</sup> Nimi adlı veliaht devlet idare etme yaşına geldiği zaman Kuang Wang unvanı ile tahta çıkarılmıştır.<sup>50</sup> Burada dikkat çeken husus Shi Ji'ye göre Kunmo'nun on çocuğu vardı ve veliahtlık hususunda bir isyan çıkmıştı. Kunmo'nun oğullarından Dalu on küsur bin askeri ile başka bir bölgede yaşıyordu. Veliaht ilan ettiği diğer oğlu genç yaşta öldüğü ve ölmeden önce oğlu Sensou'yu veliaht ilan etmesini istediği için Kunmo onu kırmamış ve veliaht olarak torununu ilan etmişti. Bu durum üzerine amcası Dalu kardeşleriyle isyan etmiş ve veliaht Cenzou, Kunmo'nun gayretleriyle on küsur bin asker ile başka bir yere yerleştirilmiş böylece Wusun halkın üçe bölünerek, dizginler Kunmo'nun elinde idare edilmiştir.<sup>51</sup> Bu durum tarihi bakımdan belirli ve sıkıntılı bir dönemi kapsadığı için devletin idari olarak üçe bölünerek yönetildiğini göstermez zira Kunmo devletin sürekliliğinin arz etmesi bakımından hem oğluna hem torununa 10 bin kişilik asker vererek aslında devletin başına gelecek bir felaketi önlemeye çalışmıştır şeklinde bir çıkarım yapabiliriz. Bununla birlikte Wusunların devlet idaresinde Hunların geleneklerini sürdürdükleri askeri taksimat bakımından sağ ve sol kanat generallerin bulunduğu açıktır. Wusunların devlet idari sistemi Kafesoğlu'na göre Türklerde görülen ikili teşkilat gereği büyük ve küçük olarak ayrılmaktadır.<sup>52</sup> Alföldi bu durumu Türklerde "Çifte Krallık" iddiası ile gündeme getirmiş ve Wusunlarda Büyük Kunmo ve Küçük Kunmo bulunmasını, sağ

<sup>45</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 67.

<sup>46</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 65.

<sup>47</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 65.

<sup>48</sup> Ögel, *Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler*, s. 267.

<sup>49</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 67.

<sup>50</sup> Li Li-Ching, *a.g.e.*, s. 69.

<sup>51</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 103.

<sup>52</sup> Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 271.

ve sol rütbelerin bulunması ile açıklamıştır.<sup>53</sup> Ögel Alföldi'nin bu görüşüne karşılık olarak Büyük ve Küçük Kunmo ayrımının eski bir durum olmadığını ve Çin kaynaklarında Wujiutu öncesinde buna benzer bir hususun bulunmadığını ve Wujiutu'nun Çinliler tarafından sindirilmesinden ve onun Çin hakimiyetine girdikten sonra küçük ve mütevazı bir unvan istemesinden sonra bu teşkilatın görüldüğünü ifade etmiş,<sup>54</sup> Kafesoğlu da Türk siyasi kuruluşundaki ikili teşkilatın Çifte Krallık nazariyesi diye ortaya atıldığını, birbirine paralel hükümet icra eden iki hükümdar bulunmadığını ve taraflar arasında mutlaka bir tarafın üstünlüğünün bahis olduğunu ifade etmiştir.<sup>55</sup> Bu üstün taraf her zaman sol taraf yani doğu olmuştur ve Wusunlar da tıpkı Hunlarda olduğu gibi yön sembolizminde bu sistemi kullanmışlardır. Türk kültüründe yönler ve dünyayı yönlendirme önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam öncesi dönemde dünyayı dört ana yöne ayırma Türklerin geleneksel dini inançlarının bir yansıması olarak telakki edilmiştir.<sup>56</sup> Bu bakımdan Türklerde saygı gösterilen yön doğu idi ve sol taraf olarak düşünülmekteydi. Sol kısım Hunlardan itibaren diğer Türk boyları içinde üstünlük konumunu ifade etmekteydi. Bu durumun Türk kökenli Wusunlarda da aynı şekilde tatbik edilmiştir. Zhang Qian vasıtası ile ilişkilerin başladığı Çin'den başlık göndererek Çinli bir prensesi gelin olarak isteyen Wusun Kunmosu maiyeti ve çeşitli hediyelerle gönderilen Çinli prensesi sağ tarafına oturtmuştur. Pritsak Türk yön sembolizmi çalışmalarında sağ kanadın daha üstün olduğunu iddia etmekte ve bu iddialarını temellendirmek üzere verdiği bazı misallerde bu hususa da değinmektedir. Pritsak Hunlar tarafından gönderilen gelinin hükümdarın sol tarafına oturtulmasını görmezden gelecek "*Wusun hükümdarının ilk kadını hükümdarın sağ tarafına otururdu*" şeklinde örneklendirmiştir.<sup>57</sup> Oysaki Pritsak'ın bu bilgiyi aldığı metnin devamı "*Hunlar da kız gönderip Kunmo ile evlendirmişler, Kunmo onu Sol hanımı yapmıştı*"<sup>58</sup> şeklinde devam etmektedir. Zhang Qian'i Chanyu yani Hun protokol kurallarına göre karşıladığı ifade edilen Kunmo açıkça devlet geleneği olarak Hunları takip etmekteydi. O halde Hunlarda sol taraf üstün olduğuna göre Hunlardan gönderilen kız sol tarafa oturtulması bakımından daha üstün tutulmuştur. Burada açıkça devlet ilişkileri bakımından Hunların Çin'den daha üstün görüldüğü açıktır.

Sosyal ve iktisadi hayat, yaşanan vakaların sebebi olması bakımından önem arz eden bir konudur ve tarih araştırmalarında da oldukça önem arz etmektedir. Toplumların, devletlerin sosyal ve iktisadi yapılarının anlaşılma-

<sup>53</sup> Alföldi, "a.g.m.", s. 508.

<sup>54</sup> Baheddin Ögel, Prof Alföldi'nin "Türklerde Çifte Krallık", Nazariyesi Hakkında Tenkidi Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 4, 1948, s. 359.

<sup>55</sup> Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

<sup>56</sup> Ali Rafet Özkan, "Türk Kültüründe Yönler", *Türkler*, C. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 427.

<sup>57</sup> Omeļjan Pritsaq, "Qara Studie Zur Türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955, s. 257.

<sup>58</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 106.



siyla, siyasi gelişmelerin sebep ve sonuçları daha yalın bir şekilde görülebilmektedir.<sup>59</sup> Türk kavimlerinin çoğu Bozkır Kültürü'nü benimsemiştir. Atlı göçebe kültürü olarak da adlandırılan bu kültür Türk topluluklarının yaşayış biçimini etkilemiştir.<sup>60</sup> Çin kaynaklarında belirtildiği üzere onların her ne kadar Çinliler gibi şehirleri olmasa da yerleştikleri bölgelerde onlara ait olduğu tespit edilen yerleşim alanları ve buralarda yapılmış mesken kalıntıları bulunmakta idi. Bu durumun onların konar göçer yaşamlarından ileri geldiği düşünülmektedir. Bozkır tipi hayvancılık gereği kışları alçak ve korunaklı bölgelere hayvanlarını süren konar göçerler havaların ısınmasından sonra yüksek yaylara doğru hareket etmekteydiler. Bozkırın ağır kış şartlarından ötürü kendilerini ve hayvanlarını koruma amaçlı kışlaklar yaptıkları maddi buluntulara göre tespit edilmiştir. Wusunların yerleştikleri bölge çiftçilikle uğraşmak için müsaitti<sup>61</sup> fakat bunun pek mümkün olmadığı düşünülmektedir. Taşağıl bu durumu Orta Asya'yı kaplayan Hunların II. yy. başında Yedisu bölgesinde yaşayan Wusunları hakimiyeti altına almasına bağlamaktadır.<sup>62</sup> Nitekim hayvancılıkla uğraşan, bozkır tipi bir yaşam arz eden Wusunların yaşamları hakkında en önemli bilgilerden biri olarak Hunlara karşı Wusunlarla yapılan antlaşma gereği Çin Hanedan üyelerinden birinin kızı olan Xi Yün'ün Wusunların yaşlı hükümdarı ile evlendirilme kaydında karşımıza çıkmaktadır. Bu evlilikten dolayı yaşadığı üzüntüyü dile getiren ve Shi Ji'de kaydedilen şarkısının sözleri Wusunların yaşam biçimi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Xi Yün'ün şarkısında geçen "... Verdiler beni ah, uzak illere, Ta yaban ellerine ah, Wu-sun Beyi'ne, Çadırı otağ ederler ah, duvarı keçe, Yemekleri ettirir ah, içtikleri kımız mı ne? Yurdumu düşünür ah, yüreğim yanar ki ne! Sarı turna olsam ah, uçsam bir köyüme..."<sup>63</sup> dizelerinde konar göçer ve hayvancılık ile meşgul olan Wusunların çadırda yaşadıkları, at sütünü işleyip kımız, koyun yününden keçe yaptıkları görülmektedir. Kaynaklar onların Hun geleneklerini tatbik ettiklerini açıkça belirtmektedir. Toprak ve hayvanların özel mülkiyete tabi olduğu Wusunlar özellikle at yetiştiriciliğinde ustaydılar. Atları safkan ve uzun boylu, büyük başlı idi ve yeleleri kesilmekteydi.<sup>64</sup> En zenginlerin 4-5 bin civarında atı bulunmaktaydı.<sup>65</sup> Bunun dışında hayvanlar ağırlıklı olarak koyun ve inekten oluşmaktaydı.

### 3. Wusunlardan Kalan Maddi Kültür Bakiyeleri

Wusunlar Çin kaynaklarında belirtildiği üzere Fergana Havzası, Tarı Dağları, İli Irmağı ve Doğu Türkistan'ın kuzey havalisinde yayılmışlardır. Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda elde edilen maddi kalıntılar da Çin

<sup>59</sup> Murat Öztürk, *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Sayı: 19, Elazığ 2013, s. 1.

<sup>60</sup> Bkz. Bozkır Kültürü'nün menşei meselesi. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

<sup>61</sup> Yatsenko, "a.g.m.", s. 775.

<sup>62</sup> Ahmet Taşağıl, "İssık Göl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999, s. 135-137.

<sup>63</sup> Otkan, *a.g.e.*, s. 17.

<sup>64</sup> Yatsenko, "a.g.m.", s. 777.

<sup>65</sup> Yatsenko, "a.g.m.", s. 778.

kaynaklarının ifade ettiği sahada Wusunların meskûn olduğunu ortaya koymaktadır. Wusunlara ait maddi kalıntıların bulunduğu Yedisu ve İli Irmağı çevresindeki ilk kazı çalışmaları Bernştam tarafından 1930'lu yıllarda başlamış ardından ünlü Kazak arkeolog Kemal Akişev, G. Abdulvaliyeviç Kuşayev tarafından sürdürülmüştür. Maryaşev, Marikovski, Rogajinsky, Goryaçev gibi arkeologlar bölgede hem kaya resimleri üzerinde hem de mezar ve yerleşim kalıntıları üzerinde çalışmışlardır. 1928-1929 yılları arasında M. V. Voevodskiy ve M. P. Gryaznov Burana bölgesinde yer alan Usun dönemine (M.Ö. III. ve M.S. I. yüzyıllara) ait kurganlarda kazılar yapmışlardır.<sup>66</sup> Özellikle Akişev ve Kuşayev'in İli havzasındaki Saka ve Wusun Kültürü üzerine yaptıkları çalışma alanın en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Bernştam'ın Yedisu ve Tanrı Dağları'nda yaptığı kazı çalışmalarına göre Saka ve Wusunlara ait bulgulara ulaşılmış ve bunların Karasuk (Erken İskit) ve Andronovo kültürleri ile bağlantılarını ortaya koymuştur.<sup>67</sup> Yedisu'daki ve Sir Derya civarı vadilerde Miladın ilk asırlarında Saka geleneklerinin doğrudan varisleri olarak Wusunlar ve K'ang-chülerdir.<sup>68</sup> Kemal Akişev, Urallar'dan Güney Sibirya'ya Kazakistan merkezli Andronovo toplumunun göçü sonucunda ve M.Ö. X.-VIII. yy.'larda atlı göçer ve yaylacı yaşam tarzına geçiş yapıldığı ve bu değişikliklerle merkezi Sibirya'da maddi kültürde Karasuk tipinin ve daha sonra M.Ö. VIII.-VII. yy.'da Mayemir, Tagar ve sonra Pazırık, Orta Kazakistan'da Begaz-Dandıbay ve erken göçebeler (İssedonlar), Ural bölgesinde ise Zamarayev safhası, Savromatlar ve Sarmatların ortaya çıktığını belirtmektedir.<sup>69</sup> Çin kaynaklarında batı barbarları olarak tasvir edilen bu gruplara ait arkeolojik buluntular mezarlıklar-yerleşimler ve onlardan elde edilen malzemelerdir (kil çömlekler, at koşum takımları, ok uçları, tahıl ezmek için yassı havanlar vb.) Yapılan çalışmalarla özellikle kış şartlarından kendilerini ve hayvanlarını koruma amaçlı kışlaklar yaptıkları ve sıcak zamanlarda dağların zirvelerine doğru hareket ettikleri bilinmektedir.

Wusunlardan kalan en önemli yadigârlar ise hiç şüphesiz onlardan kalan kurganlardır. Daha çok Kazakistan'ın güneyi, Kırgızistan ve Doğu Türkistan bölgelerinde onlara ait kurganlar bulunmuştur.<sup>70</sup> Asıl yurtları Doğu Türkistan olan Wusunlar Hun tazyiki sonrası Tanrı Dağları etekleri, Yedisu ve Balkaş etrafına gelmişler ve doğrudan bu coğrafyada bulunan Sakaların mirasını devam ettirmişler bu bakımdan da birbirinden ayırt edilemeyen eserler ortaya koyarak söz konusu kültür bakiyelerinin arkeolojik tetkik bakımından Saka-Wusun kültürü altında incelenmelerine sebep olmuşlardır.<sup>71</sup> Bu bakım-

<sup>66</sup> Alpaslan Aşık, *Kırgızistan'daki Kazı Bölgeleri ve Bu Kazıların Değerlendirilmesi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2006, s. 67.

<sup>67</sup> A. N. Bernştam, "Osnovnye Etapı İstoriyii Kulturu Semireçya i Tiyaşanya", *Sovetskaya Arheologiya*, XI, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1949, s. 343.

<sup>68</sup> S. G. Klyashtorniy - T. İ. Sultanov, *Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 53.

<sup>69</sup> Akişev - Kushaev, *a.g.e.*, s. 133.

<sup>70</sup> Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 253.

<sup>71</sup> Gülşah Çoban, *Kenkol Bölgesinde Hun Kurganları ve Kültürü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 25.



dan Kazakistan Yedisu'da Jalaulı, Tömengi Kamenka, Tenlik Kurgan, Urjar, Kargalı gibi mezar grupları M.Ö. VII-M.Ö. I. yy. aralığında Saka-Wusun maddi kültürleri olarak mensubiyetlendirilmiştir.<sup>72</sup> Wusunlara ait maddi kültür kalıntıları kronolojik tasnif olarak Akişev tarafından üçe ayrılmıştır. Yedisu, İli havzasındaki kalıntılara göre M.Ö. III-II. yy. erken Wusun dönemi, M.Ö. I. yy. M.S. I. yy. geçiş safhası ve M.S. II.-III. yy. Geç Wusun dönemi olarak tasnif edilmiştir.<sup>73</sup> Akişev-Kuşaev tarafından erken döneme tarihlendirilen mezarlar Kapçagay III, Utegen III, Kızıl Espe, Kızıl Auz III, Ungur-Kora I ve Besşatır II, geçiş safhasına tarihlendirilen mezarlar Utegen I-II, Taygak I, Kızılauz II, Kalkan I, son safhaya ait mezar ise Kapçagay II, Çulak Jige I-II, Ungur-Kora II, Kalkan IV, Aral Tobe I'dir.<sup>74</sup> Wusunların kümeler halinde bulunan mezarlar kuzey güney istikametinde yönlendirilmiş, kurgan altında bulunan mezar odaları ise zemini keçe döşenmiş ağaçtan yapılmış lahitler şeklinde kurulmuş, cesetler ise başlar batıya dönük biçimde sırt üstü yatar durumda yerleştirilmiştir.<sup>75</sup> Mezarlarda bireysel olarak gömü usulü uygulandığı gibi Wusunlara ait mezarların geç safhasında eşleştirilmiş mezar gömü uygulamasının bulunması dikkat çekicidir. Söz konusu eşli gömme uygulaması hem İskitler döneminde hem Hunlarda hem de Göktürkler döneminde de uygulanmış olması bakımından kanaatimizce oldukça öneme sahiptir.

Genel olarak ekonomilerinin temelleri hayvancılığa dayanmış olsa da Wusunların yerleştikleri coğrafyanın tarıma müsaade eden bir iklim yapısı arz etmesi sebebiyle tarımla da uğraştıkları ve kanallar vasıtası ile sulama yaptıkları görülmektedir. Özellikle arpa ve ak darı ekimi, bağıcılıkla uğraşmaları sebebiyle kurdukları şehir yapısı arz eden yerleşim birimlerinde kil döşemelerden yapılmış 4-5 evin bir aileye ait olduğu kışlaklar mevcuttur.<sup>76</sup> Bu sebeple kısmen de olsa yerleşik yaşama dair mesken kalıntıları mevcuttur. Bu meskenler Yedisu'nun batı kısmında doğuya oranla daha fazla mevcuttur ayrıca malzeme ve yapı tipi bakımından da farklılıklar arz etmektedir. Kerpiç ve kerpiç tuğla kullanılarak yapılmış bu yerleşkeler konut ve müstahkem olarak kullanılmaktadır.<sup>77</sup> Saka Wusun yerleşimlerinin büyük bir kısmı Alma Ata'nın 200 km. doğusunda Orta Tiyaşan'ın güney yamaçlarındaki Ketmentag'daki Aktaş yerleşim-kışlakları gelmektedir.<sup>78</sup> Yedisu'nun doğu kısımlarında ise Wusunlara ait daha çok müstahkemlerin ve batıdakilere göre sığır besiciliğindeki üstünlerinden dolayı müstahkemler daha fazla görülür ki bu tip kışlak vazifesi de gören müstahkemlere en iyi misal olarak Kegen Irmağı

<sup>72</sup> Emre Sevinç, *Kazakistan'ın Maddi Kaynaklar Çerçevesinde Sosyokültürel Tarihi Erken Demir Çağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 49-62.

<sup>73</sup> Akişev - Kushaev, *a.g.e.*, s. 141.

<sup>74</sup> Akişev - Kushaev, *a.g.e.*, s. 147.

<sup>75</sup> Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 253.

<sup>76</sup> Yatsenko, "a.g.m.", s. 777.

<sup>77</sup> Kemal Akişev, "Zimovki-Peseleniya i Jilişa Drevnih Usuney", *İzvestiya AN KazSSR*, No. 1, Alma-Ata 1969, s. 30.

<sup>78</sup> K. M. Baypakov, "Gorod i Step v Drevnosti: Osedlost i Zemledeliye u Sakov i Usuney Jetsu", *İzvestiya Seriya Obşestvennih Nauk*, 1 (254), Almatı 2008, s. 6.

havalisinde bulunan Aktas II yerleşimi gösterilebilir ki yapı bakımından kışlak özellikleri bulunmaktadır.<sup>79</sup> Evler ve hayvanlara ait ağılların etraflarının çevrildiği ve yapılan kazılarda tarım yapmak için kullanılan tunç ve taştan yapılmış çapa, orak, tahıl ezme taşları kullandıkları ve sulama kanalları yaptıkları tespit edilmiş ve dağ yamaçlarından çekilen kanallarla güneş gören yamaçlara ekilen ürünlerin sulandığı tespit edilmiştir.<sup>80</sup> Gündelik yaşamlarında kullandıkları metal ürünlerin dışında çanak çömlekçilik konusunda da başarılı oldukları elde edilen maddi buluntularda da görülmektedir. Kilden yapılmış kase, fincan, tabak, sürahi ve çömleklerin en erken dönemlerinden geç dönemlerine kadar tarihlendiği Fergana bölgesinden elde edilenler ile Tanrı Dağları'nda bulunanların arasında şekil ve form bakımından yakınlık olduğu görülmektedir.<sup>81</sup>

### Sonuç

Sonuç olarak haklarında geniş bir literatür bulunmayan Wusunların ana kaynaklarından hareketle bir Türk ya da en azından Türkleşmiş bir kavim olduğu görülmüştür. Ayrıca Wusunların sosyal hayatlarında yarı göçebe olmaları, hayvancılıkla uğraşmayı ve bozkır kültürünü bilmeleri, çadırlarda yaşadıklarına dair aktarılan bilgiler de Wusunların Türk olduklarına dair fikri pekiştirmektedir.

Wusunların maddi kültür yadigârları söz konusu olduğunda ise özellikle Akişev ve Kuşayev'in İli havzası bölgesinde Wusun ve Saka kültürleri üzerine yapmış oldukları araştırmalar öne çıkmıştır. Bu bölgede hem yerleşim yeri kalıntıları hem de mezarların detaylıca incelendiği gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda Wusunlardan kalan maddi kültür yadigârlarının en önemlilerinden birini kurganların oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu kurganlarınsa daha çok Doğu Türkistan ve Kırgızistan bölgelerinde olduğu görülmektedir.

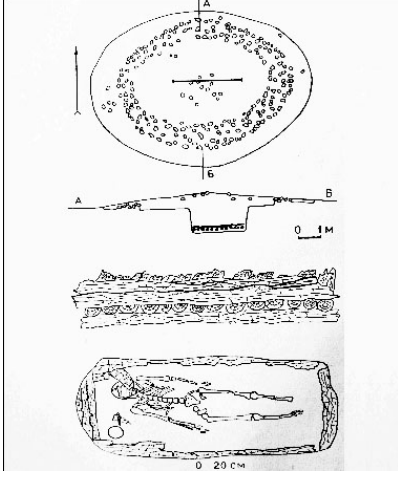
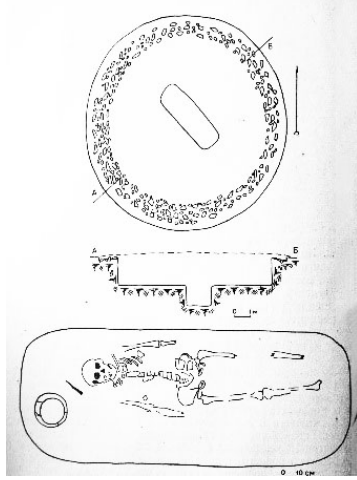
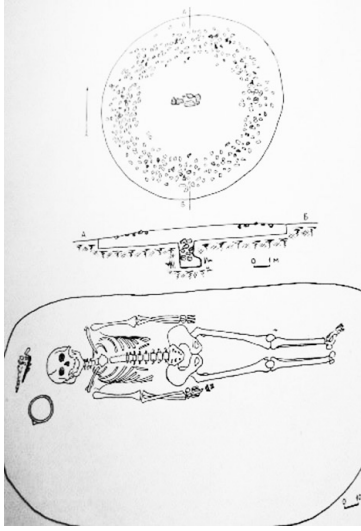
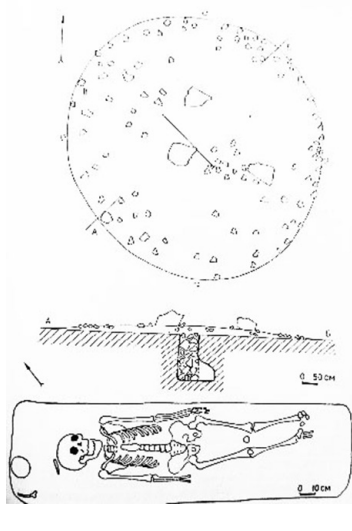
Wusunların asıl yurtlarının Doğu Türkistan olması bu maddi yadigârların da onlara ait olduğuna dair fikri pekiştirmiştir. Ancak kültür varlıkları geniş bir alana yayılan Wusunlar, arkeolojik anlamda daha iyi analiz edilebilmek için Saka-Wusun kültürü altında sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte yapılan incelemede Akişev'in de Wusunlara dair maddi kültür kalıntılarını kronolojik açıdan üç bölüme sınıflandırdığı görülmüştür: erken Wusun dönemi (M.Ö. III-II. yy.), geçiş dönemi (M.Ö. I. yy. M.S. I. yy.) ve geç Wusun dönemi (M.S. II.-III. yy.). Bu tasnifler yer alan maddi kültür kalıntılarını kurganlar oluşturmaktadır. Daha çok kümeler şeklinde bulunan bu kurganların altındaki mezarların oda biçiminde olduğu görülmektedir. Her ne kadar mezarlarda daha çok bireysel gömü sisteminin benimsendiği görülse de geç dönemdeki mezarlarda eşleştirilmiş mezarların da olduğu tespit edilmiştir. Eşle birlikte gömme kültürünün daha önce Gök-Türklerde, Hunlarda ve İskitlerde de görülmesi Wusunların hem bu kültürlerin bir parçası olduğuna dair fikri hem de Türk kültürünün parçası olduğuna dair fikri daha da pekiştirmektedir.

<sup>79</sup> Akişev, "a.g.m.", s. 30.

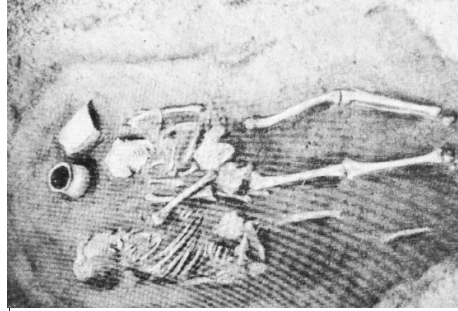
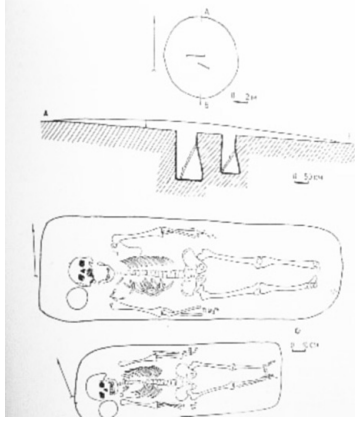
<sup>80</sup> Baypakov, *a.g.e.*, s. 6.

<sup>81</sup> Akişev - Kuşayev, *a.g.e.*, s. 265-271.

Konar göçer Türk boyları arasında gördüğümüz Wusunların kurdukları yerleşimler ve istihkamlar ile Yedisu havalisinde yerleşik bir yaşam arz ettikleri, kurdukları kışlaklarda hayvancılık ile meşgul olduklarını aynı zamanda tarım konusunda da oldukça ileri seviyeye geldikleri görülmektedir.

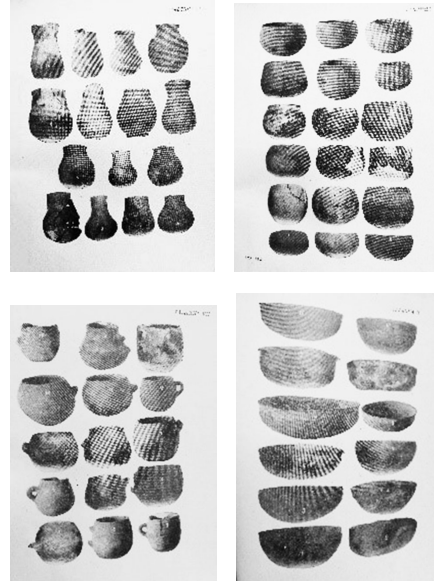
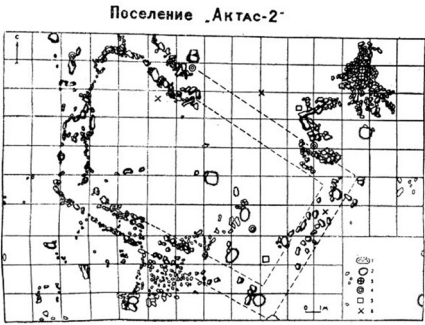
Ekler	
<b>Erken Dönem Wusun Mezarları M.Ö. III-II. yy.</b>	
	
Ungur Kora I (Akişev-Kushaev, <i>a.g.e.</i> , s. 168.	Kapçagay III, (Akişev-Kushaev, <i>a.g.e.</i> , s. 154.)
<b>Geçiş Dönemi Mezarları M.Ö. I. yy. M.S. I. yy.</b>	
	
Utegen I (Akişev-Kushaev, <i>a.g.e.</i> , s. 23.)	Utegen II, (Akişev-Kushaev, <i>a.g.e.</i> , s. 187)

### Geç Dönem Wusun Mezarları M.S. II.-III. yy.



Çulak Jige I, (Akişev-Kushaev,  
*a.g.e.*, s. 213.)

Ungur Kora II, (Akişev-Kushaev,  
*a.g.e.*, s. 217.)



Aktaş 2 (Akişev, "a.g.m.", s. 36)

Akişev-Kuşaev, *a.g.e.*, ekler

### Kaynaklar

#### Araştırma Eserleri

AKIŞEV, K. A. - KUSHAEV, G. A.: *Drevnyaya Kultura Sakov i Usuney Dolini Reki İli*, Alma-Ata 1963.

ARİSTOV, N. A.: *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Selenge Yay., İstanbul 2014.

ÇORUHLU, Yaşar: *Eski Türklerin Kutsal Mezarları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

EBERHARD, W.: *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yay., Ankara 1996.

GÖMEÇ, Saadettin: *Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2017.

KLYASHTORNIY, S. G. - SULTANOV, T. İ., *Türkün Üç Bin Yılı*, Selenge Yay., İstanbul 2004.

MIZRAK, Egemen, Ç.: *Bozkır Kavimleri M.Ö. VII. Yüzyıldan M.S. VI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki Bozkırlılar*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2017.

ONAT, A.: *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012.

OTKAN, Pulat: *Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2018.

ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi*, C. I., TTK Yay., Ankara 1993.

TAŞAĞIL, Ahmet: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004.

TAŞAĞIL, Ahmet: *Ergenekon'dan Kağanlığa*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016.

TAŞAĞIL, Ahmet: *İlk Türkler*, Kronik Yay., İstanbul 2021.

### Makaleler

AKİŞEV, Kemal: "Zimovki-Peseleniya i Jilişa Drevnih Usuney", *İzvestiya AN KazSSR*, No.1, Alma-Ata 1969.

ALFÖLDİ, A.: "Türklerde Çifte Krallık", *II. Türk Tarih Kongresi*, 1937.

BERNŞTAM, A. N.: "Osnovniye Etapı İstoriyii Kültürü Semireçya i Tiyanşanya", *Sovetskaya Arheologiya*, XI, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1949.

DURMUŞ, İlhami: "Wusunlar", *Türkler*, C. 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

JİLA, Namu: "Orta Asya'da Kurt ve Karga Hakkındaki Geleneksel İnanışlar ve Mitler", *Karadeniz Dergi*, Sayı: 8, Sonbahar 2010.

MIZRAK, Egemen Çağrı: "Yüeh-chih'lerin Kökenleri ve Göç Süreleri", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 9, Eylül 2014.

ÖGEL, Bahaeddin: "Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun'lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, C. 6, Sayı: 4, 1948.

ÖGEL, Bahaeddin: "Prof Alföldi'nin 'Türklerde Çifte Krallık', Nazariyesi Hakkında Tenkidi Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 4, 1948.

ÖZKAN, Ali Rafet: "Türk Kültüründe Yönler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

PRİTSAK, Omeljan: "Qara Studie Zur Türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955.

ŞİRATORİ, K.: "Über Die Wu-sun Stamm in Zentral Asien", Budapeşt 1902.

TAŞAĞIL, Ahmet: "Issık Göl", *İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1999.

YATSENKO, Sergei: “Wusunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2014.

YILDIRIM, Kürşat: “Wusunlar”, *Türklerin Tarihi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2021.

### **Tezler**

AŞIK, Alpaslan: *Kırgızistan’daki Kazı Bölgeleri ve Bu Kazıların Değerlendirilmesi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2006.

ÇOBAN, Gülşah: *Kenkol Bölgesinde Hun Kurganları ve Kültürü*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Lİ-CHİNG, Li: *Chang Chien’in Elçiliği Zamanında Çin ile Kuzeybatı Komşularının Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.

ÖZTÜRK, Murat: *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sayı: 19, Elazığ 2013.

SEVİNÇ, Emre: *Kazakistan’ın Maddi Kaynaklar Çerçevesinde Sosyokültürel Tarihi Erken Demir Çağı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.



### Extended Abstract

#### Wusuns According To History And Culture And Materials Of Culture That Remained From Them

The homeland of the Wusuns, who are thought to have been under the rule of the Huns after the war with the Yuezhi in 176 BC, is the Gansu region. The Wusuns were a nomadic Turkish community that was at the forefront of the struggle between the Huns and the Chinese. Similar to the Huns in terms of culture and customs, the Wusuns were very rich in horse herds. This Turkish community, about whom we learned from Chinese sources, actually recognized the Hun domination through friendship, although it is stated as a result of ambiguous information in the legends that they got under the domination of the Huns by force. As a result of Chinese intrigues, Wusuns, who were administratively and politically associated with the Huns, sometimes attempted to form an alliance with them. The Wusuns, who continued the Hun traditions in terms of administration and military, had kings with the title of Kunmo. Kunmo made Chigu the capital, located southeast of Issyk Lake in the Ili valley. After gathering power, the king of the Wusuns, where Kangju Kingdom (Samarkand) located in the northwest and Tayuan (Fergana) in the west, first moved on the Yuezhi and caused the Yuezhi to migrate to the west. The Wusuns, who were seen to be quite powerful, were planned by China to be allied by establishing kinship, and thus to break their relationship with the Huns and to seize the Bactria Region. With thousands of gold and gifts, ambassadors and a Chinese princess were sent to the king of Wusun to be married. Since the Wusun king did not want to confront the Huns, he showed that he accepted the supremacy of the Huns by placing the Chinese princess on his right side and the Hun princess sent by the Huns on his left at the same time. The princess, who complained about this attitude of Wusuns' Kunmo to her emperor, was answered: *"We want to destroy the Huns by allying with the Wusuns"*. As a result of one of the spying activities carried out by the Chinese princesses, the Chinese, who sent soldiers to the Hun-Wusun struggle, defeated the Huns and ensured that even high-ranking officials were taken prisoner. At a time when the Huns were weakened, they became independent by attacking the Huns together with the Dinglings and Wuhuans, and had to retreat to the Pamir region after the attack of the Juanjuans in the 4<sup>th</sup> century. Although their relations with the Wei empire were mentioned in Chinese sources in this process, their names were last recorded in 436 AD, due to the fact that the Wusun ambassador went to China. In the beginning legends, as mentioned in Han Shu, it is stated that the Wusun lands were attacked and the Wusun Kunmo, who was born or baby at this time, was suckled by a she-wolf, then was taken to the Huns by the Lin lord, and the Hun emperor took Kunmo under his protection. In Shi Ji, on the other hand, this situation is ambiguously conveyed. It is remarkable that the Wusuns consider the wolf sacred just like the Turks, even in terms of its origin legends. Although it is claimed that the Wusuns, who are thought to be Turkish by many scholars, are Iranian-speaking, it has been revealed that the Wusun names and titles in Han Shu are Turkish. It is stated in the sources containing information about Wusuns physical structure that they have green eyes and red hair. According to Han Shu, the Wusuns, who had 188,000 soldiers, had military service in the right and left, just like the Huns. The state was administered as a large and small Kunmo in terms of dual organization. The Wusuns, who lived a nomadic life, but also had permanent residences and fortifications, were economically engaged in animal husbandry. This Turkic community living in tents were master horse breeders and made kumiss. Their greatest wealth was their herds of horses. Since the



geography they live in has a climate structure that allows agriculture, it has been determined that they are engaged in agriculture and irrigate through the channels they open. Agricultural products include barley and millet. During the excavations, many materials used in agriculture such as sickles and hoes and many daily items made of ceramics were found. Although they are nomads and live in tents, winter quarters in which 4-5 houses made of clay floors belong to a family have been found in the settlements that have a city structure they have established. As a result of the archaeological excavations, it has been revealed that the Wusuns, which are stated in sources to have spread in the Fergana Basin, the Tian Shan, the Ili River and the northern region of East Turkestan, inhabited these regions. The Wusuns and K'ang-chu are said to be direct descendants of the Saka traditions lived in these areas, and many of their kurgans have been excavated by archaeologists. In the graves, corpses belonging to a single person were found, as well as paired graves.

## OSMANLI ARŞİV BELGELERİNİN IŞIĞINDA CALVERT ÇİFTLİĞİ SORUNU (1914-1921)

Öğr. Gör. Erkin AKAN\*

### Öz

*Bu çalışma, Calvert Çiftliği'ne Osmanlı Devleti askerî kuvvetlerinin yerleşmesi, çiftliğin istimlak edilmesi ve çiftliğin ilk sahiplerine iade edilmesi konularını; Osmanlı Arşiv belgeleri üzerinden incelemeyi amaçlar. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre sonra, Aralık 1914'te Mehmet Ali Paşa komutasındaki bir askerî birlik, stratejik bir yerde bulunan Calvert Çiftliği'ne yerleşti. Harbiye Nezâreti, Calvert Çiftliği benzeri özel mülklere askerlerin yerleşmesini meşru hale getirmek için seferberlikte el konulacak binalar hakkında kanun tasarınsını Ocak 1915'te hazırladı. Fakat bu kanun 1916'da yürürlüğe girdi. Kanunun on dördüncü maddesiyle, kanunun yürürlüğe girmesi öncesinde yapılan el koymalar meşru hale getirilmiştir. Calvert Çiftliği'nin ismi 1917'de Mehmet Ali Paşa Çiftliği olarak değiştirildi. Osmanlı Devleti'nin savaşın kaybedenleri arasında yer alıp mütareke yapmasından sonra çiftlik ilk sahiplerine geri verilmiştir. Çiftlik sahipleri, çiftliğin kendi ellerinde bulunmadığı süre için tazminat talebinde bulundular. Tazminat taleplerinin bir değirmeni ve tohumluk ile ilgili olan kısımları kabul edilmiştir. Çiftlik sahipleri, dağıtılmış olan çiftlik hayvanlarının bulunmasını da istemişlerdi. Hayvanlardan 90 tanesi bulunup teslim edilmişti. Çiftlik sahiplerinin iade olunmayan hayvanlar için istedikleri tazminat ödenmemiştir.*

**Anahtar kelimeler:** Calvert Çiftliği, İstimlak, Tazminat.

### Calvert's Farm Question In The Light Of Ottoman Archive Documents (1914-1921)

#### Abstract

*This study aims to investigate the settlement of Ottoman military forces in Calvert's Farm, the expropriation of the farm and the restoration of the farm to the original owners in the light of Ottoman Archive Documents. In December 1914, shortly after the Ottoman Empire entered into the First World War, a tro-*

Geliş Tarihi: 10 Ekim 2021 - Kabul Tarihi: 01 Ocak 2022.

Atf Bilgisi: Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Işığında Calvert Çiftliği Sorunu (1914-1921)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 45-66.

\* T.C. Polis Akademisi Adile Sadullah Mermerci Polis Meslek Yüksek Okulu, erkinakan48@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2048-4247.

op led by Mehmet Ali Pasha settled in the Calvert's Farm, which was situated in a strategic location. The Ministry of War of the Ottoman Empire prepared a draft law on the buildings to be confiscated in case of a mobility in January 1915 to legitimize the settlement of the soldiers in private properties such as Calvert's Farm. However, this law became effective in 1916. The confiscations completed before the entry into force of the law was legitimized through the fourteenth article of the law. The name of the Calvert's Farm was changed to Mehmet Ali Pasha's Farm in 1917. The farm was restored to the original owners after the Ottoman Empire was among the defeated parties of the war and made the armistice. The owners of the farm claimed damages for the period during which the farm was not in possession of them. Their proportion of their claim for the flour mill and seeds was satisfied. The owner of the farm also requested that their farm animals sent away be found. Ninety of the animals were found and returned to them. The damage claimed for the unreturned animals by the farm owners was not satisfied.

**Keywords:** Calvert Farm, Expropriation, Damages.

## 1. Giriş

Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Vekâleti, Gelibolu'nun Seddü'l-Bahir'den Bolayır'a kadar olan sahasında ve Çanakkale'nin Anadolu yakasında Kumkale'den Beşiğe'ye kadar olan alanda yaşayan Hristiyanların barışta ve savaşta casusluk yapacakları ve yapmakta oldukları gerekçesiyle; yarımadanın Gelibolu, Maydos ve Çanakkale dışında kalan alanlarında yaşayan Hristiyanların, savaş halinde faydalanılarak Anadolu'ya gönderilmesini, gönderilecek olanların arazilerinin de istimlak edilmesini Meclis-i Vükela'dan (Bakanlar Kurulu) iki defa -19 Mart 1913 ve 31 Mart 1913- istemiştir. Meclis-i Vükela, bu teklifi uygun görmez. İleri bir tarihte, istimlak edilmesi istenen yerlerde “*tahkimat yapıldığı*” zaman, istimlakî söz konusu olan yerlerin özel bir kanunla istimlak edilebileceği yönünde karar alır.<sup>1</sup> Çanakkale Boğazı'nın çevresinden gayrimüslimleri uzaklaştırma düşüncesiyle Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Vekâleti, daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, Çanakkale Boğazı çevresinde güvenli alan oluşturmayı planlamıştır.

Dâhiliye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı), yukarıdaki Bakanlar Kurulu kararının alınmasından yaklaşık on yedi ay sonra, 28 Ekim 1914 günü yayınladığı genelgeyle, askerlerin kış mevsiminde kışlalar dışında konaklayacakları yerleri dört sınıfa ayırır. Birinci sınıf yerler: Camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler ve kiliselerdi. İkinci sınıf yerler: Umuma açık yerlerden oluşuyordu. Üçüncü sınıf yerler: Özel mülklerdi. Dördüncü sınıf yerler: Okullardı. Birinci sınıf olarak tanımlanan yerlerin, zeminleri askerlerin kalmasına uygun değilse; bu yerlere “*malzemesi tekâlif-i harbiye komisyonundan ve amelesi cihet-i askeriyeden verilmek ve masarif-i imaliyesi belediyeye ait olmak üzere*” belediye tarafından hızlı bir şekilde tahta döşemeler yapılacak ve içlerine yeteri kadar soba konacaktı. Birinci sınıf olarak tanımlanan yerlerin abdesthaneleri, buralara yerleşecek askerlere yetmeyeceği için söz konusu yerlere belediye yeteri kadar geçici tuvaletler inşa edecekti. Subaylar ile erler aynı binalarda kalmayacaklar, subayların yerleşmesi için erlerin kaldıkları yerlerin yakınlarında

<sup>1</sup> “3 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela Kararı”, *BOA: MV.*, 175/129, 21 Mart 1329, s. 1.

uygun evler bulunacaktı. Genelgede ikinci sınıf olarak belirtilen ve umuma açık yerler olarak tanımlanan han, otel, sinema, tiyatro benzeri binalar; kiralaları, daha sonra hükümet tarafından ödenmek şartıyla boşaltılıp askerlere teslim edilecekti. Genelgede üçüncü sınıf yerler olarak tanımlanan özel mülklerde askerlerin toplu bir şekilde kalmalarına özen gösterilecekti. Askerler, kaldıkları özel mülklerde, soba gibi zorunlu ihtiyaçlar dışındaki hiçbir eşya ve malzemeye el koymayacaklardı. Özel mülklerde, ev sahibinin kıymetli eşyaları başka bir odada koruma altına alınacaktı. Yabancı ülke vatandaşlarına ait binaların durumu, belediye yetkilileri ile “*muntika kumandanları tarafından bi'l-müzakere kararlaştırılacaktır.*” Dördüncü sınıf yerler olarak tanımlanan okullar konusunda, askerler okullara yerleşirse, okul binasının yakınında okul binasına eş değer bir bina bulunduğunda, askerlerin oraya geçmeleri konusunda kol ordu komutanlarına bilgi verilecekti.<sup>2</sup>

Dâhiliye Nezâreti'nin askerlerin kışlalar dışında kalacakları yerlerle ilgili tamiminin yayınlanmasından bir ay sonra, dönemin Çanakkale Mutasarrıfı Murat Fuat Bey'in verdiği bilgiye göre, Aralık 1914'te<sup>3</sup> Calvert Çiftliği'ne, Asya grubuna bağlı Mehmet Ali Paşa komutasındaki askeri kuvvet yerleşti. Daha sonra çiftliğe Cafer Tayyar ve Rauf beyler komutası altındaki askeri birlikler yerleşmiştir.<sup>4</sup> Calvert Çiftliği, diğer adıyla Thymbra Çiftliği, Asarlık'ın üç kilometre güneydoğusundadır. Çiftliği 1839'da Frederic W. Calvert kurmuştur.<sup>5</sup>

Harbiye Nezâreti (Millî Savunma Bakanlığı), savaş şartları nedeniyle Calvert Çiftliği ve benzeri özel mülklere konuşlanmış askeri birliklerin hareketlerini meşru hale getirmek için Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebânî Hakkında Kanun<sup>6</sup> tasarısını hazırlamış ve 27 Ocak 1915'te Meclis-i Mebusan'a teklif etmiştir. Kanun tasarısı hemen görüşülüp yürürlüğe girmedi. Osmanlı Devleti sınırları içinde, askerlerin kışlalar dışında ikamet edecekleri yerler konusu Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nin de dikkatini

<sup>2</sup> “Şehremaneti'nin 28 Ekim 1914 tarihli yazısı”, BOA: DH. İ. UM. EK., 4/45, 15 Teşrinievvel 1330, s. 1.

<sup>3</sup> BOA: DH. HMS., 8/3-5, 2 Kânunusani 1337, s. 18.

<sup>4</sup> “13 Eylül 1920 tarih ve Harbiye Nezâret-i Celilesi'ne başlıklı yazı”, BOA: DH. HMS., 8/3-6, 13 Eylül 1336, s. 11; “Tarihsiz ve başlıksız yazı”, BOA: DH. HMS., 8/3-6, tarih yok, s. 8.

<sup>5</sup> Rüstem Aslan, “Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 9, Sayı: 10-11, Çanakkale 2011, s. 89.

<sup>6</sup> Seferberlik halinde bulunan ordunun, mevsim şartları gereği bazı alanlara ve binalara el koyup yerleşmesi gerekiyordu. Fakat ordunun bu el koymaları yapıp el koyduğu yerlere yerleşmesine imkân veren bir kanun yoktu. Bu nedenle Harbiye Nezâreti, ordunun el koyup yerleşme hareketlerini meşru hale getirmek için kanun tasarısı hazırlamış ve tasarının gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Hal-i seferberde [seferberde] bulunan askerın hasbe'l-mevsim her nev emâkin ve mebâniden istiftâ-deleri kesb-i zaruret etmesiyle efrâdın bu babdaki hukuk-ı tasarrufince baz-ı mertebe-i tahdidat icrası mecburi görülmesine ve kavanin-i hazıramızda buna dair bir sarahat mevcut olmamasına binaen gerek bu suretle vuku bulacak vaz-ı yed muamelatının bir şekl-i kanuniye irca ve gerek hukuk-ı hükümet ve efrâdın temin-i mahfuziyeti için bu babda bir kanun layihası tanzim ve ihzarı derece-i vücûpta görünmüş ve binaen-aleyh kaleme alınan lâyiha-i kanuniyye leffen taktim kılınmıştır. Gerçi herkesin hukuk-ı tasarrufiyesi kanunen mahfuz ve müemmen ise hal-i seferberde müdafaa-i vatan ve muhafaza-i namusu millet gibi menfaat-i umumiye müstenit bir hakk-ı ıztırara mebni olan bu gibi tâhdidât her hükümet kavanin-i ile kabul ve nitekim bizde de tekâlîf-i harbiye ve tedarik vesait-i nakliye-i berriye ve bahriye kanunları hep bu sebeple neşredilmiş olduğu da ilaveten arz olunur.*” Bkz. “Harbiye Nezâreti'nin Esbab-ı Mucibe Layihası başlıklı tarihsiz yazısı”, BOA: ŞD., 661/5, tarih yok, s. 1.

çeker. Büyükelçilik, özel mülklere asker yerleştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin yasalarında açıklık bulunmadığını belirtmiş ve yasa dışı olarak özel mülklere asker yerleştirilmesinin, özel mülk sahiplerinin hak ve hukuklarına zarar vereceğini, mülklerine asker ikame edilmiş olanların, tazminat isteme hakkına sahip olacaklarını Osmanlı Devleti Hariciye Nezâreti'ne (Dışişleri Bakanlığı) bildirmiştir. Harbiye Nezareti, teklif ettiği kanun tasarısının bir an önce görüşülüp yürürlüğe konulması konusunda ısrarcı olmuştur.<sup>7</sup>

Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun, teklif edilmesinden yaklaşık on dört ay sonra, 20 Mart 1916'da yürürlüğe girdi. Kanun on beş maddeden oluşur. Kanun, seferberlik sırasında askerlerin nelere ve nerelere el koyabileceğini, nelere ve nerelere el koyamayacağını ayrıntılı şekilde tanımlamıştır. Kanunda el konulacak özel mülklere, ticarethane ve sanayi tesislerine ödenecek ücretler de ayrıntılı bir şekilde tarif edilmiştir. Özel mülklerde askerlerin su ve hava gazı kullanımları halinde bu kullanımın nasıl tespit edileceği, askerlerin su ve hava gazı benzeri kullanımlarının tespiti konusunda mülk sahibi ile kamu görevlileri arasında anlaşmaya varılamaz ise yapılması gerekenler sıralanmıştır.<sup>8</sup>

Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun'un bütün maddeleri önemlidir. Ama en önemli maddeleri on dördüncü ve on ikinci maddelerdir. Kanunun on dördüncü maddesinde, kanunun 3 Ağustos 1914'ten itibaren geçerli olacağı belirtilmiştir. Kanunun on ikinci maddesine göre "*Mevaki-i müstahkeme mntukaları dâhilinde bulunan emâkin ve arazi hakkında kavan-i mahsusası mucibince hareket olunur. Darü'l-harekâta bulunup icabat-ı harbiyeden dolayı duçar-ı hasar olan veya vaz-ı yed edilen mevaki için hazine-i maliyeden bir güne tazminat ve bedeli icâr verilmez*"<sup>9</sup> Kanunun on dördüncü maddesiyle, kanunun yürürlüğe girmesinden önce el konulan yerlerle ilgili iş ve işlemler meşrulaştırılmıştır. Kanunun on ikinci maddesiyle, savaş alanlarında ve savaş alanlarına yakın yerlerdeki zararların tazmin edilmeyeceği ilan edilmiştir.

Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından Osmanlı Devleti Başkomutanlığı Vekâleti harekete geçti. Başkomutanlık Vekâleti, İstanbul'un çevresinde, Çanakkale Boğazı'nın girişinde ve hâkim konumda olan önemli noktalarda yabancılar ve düşman devletler vatandaşlarının sahip oldukları arazi ve çiftliklerin "*müdafaa-i memleketin istilzam ettiği esbab-ı askeriyeye binaen*" istimlak edilmesini istedi. Meclis-i Vükela, Başkomutanlık Vekâleti'nin talebini 11 Nisan 1916'da kabul etti. Edirne ve Hüdâvendigâr vilayetleriyle Çanakkale, Karesi ve Çatalca sancakları sınırları içinde bulunan arazi ve çiftliklerin "*muhacirin-i İslamiye'ye*

<sup>7</sup> "Harbiye Nezâreti'nin Askerin Konaklarda İkameti başlıklı ve 28 Şubat 1915 tarihli yazısı", BOA: ŞD., 661/14, 15 Şubat 1330, s. 1; Harbiye Nezâreti, kanunun bir an önce yürürlüğe girmesi için yardım edilmesini istemiştir. Bkz. "Harbiye Nezâreti'nin 29 Ocak 1915 tarihli yazısı", BOA: ŞD., 661/5, 16 Kânunusani 1330, s. 3.

<sup>8</sup> "Seferberlikte Vaz-Yed Edilecek Emâkin ve Mebâni Hakkında Kanun", *Düstur: Tertib-i Sani*, Cilt: 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 737-741.

<sup>9</sup> *A.g.e.*, s. 741.

*tahsis kılınmak üzere istimlakine*” ve istimlak için gerekli olan dört milyon üç yüz altmış beş bin yüz altmış beş buçuk kuruşun muhacirler için ayrılan ödenekten ödenmesine karar verdi.<sup>10</sup> 11 Nisan 1916 tarihli kararlar, Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Vekâleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde istimlak edilmesini teklif ettiği araziden daha geniş miktardaki arazinin istimlakine karar verilmiştir. Bu kararın alınmasında, savaş şartlarının etkisi yadsınamaz.

11 Nisan 1916 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla istimlak edilmesi kararlaştırılan çiftlik ve arazilerin değeri, bulunduğu yer ve miktarı şöyledir: Edirne'de 1280230,5 kuruş değerinde 84250 dönüm, Çatalca'da 1155350 kuruş değerinde 55528 dönüm, Hüdâvendigâr'da (Bursa) 102600 kuruş değerinde 2500 dönüm, Karesi'de (Balıkesir) 1333800 kuruş değerinde 20000 dönüm, Çanakkale'de 491175 kuruş değerinde 4992 dönüm arazi ve 7700 zira emlak.<sup>11</sup> İstimlak edilmesine karar verilen arazilerin toplamı, 167370 yüz altmış dönümdür.

İstimlak edilmesine karar verilen arazilerin bulunduğu cetvel incelendiğinde Çanakkale'de tek bir çiftliğin istimlak edilmesine karar verildiği görülür. O çiftlik Calvert Çiftliği'dir. Cetvelde Calvert Çiftliği şöyle tanımlanmıştır: Çiftlik, Mösyö Calvert'in oğlu Frederic'e aittir. Çiftlik içinde yedi bin yedi yüz zira uzunluğunda bina vardır. Çiftliğin toplam büyüklüğü dört bin dokuz yüz doksan iki dönümdür. Çiftliğin vergi ödemek için bildirilmiş değeri ile güncel değeri aynıdır: Dört yüz doksan bir bin yüz yetmiş beş kuruş.<sup>12</sup>

Calvert Çiftliği, Aralık 1916'da muhacir iskânı için istimlak edilmiştir. Çiftliğin adı bir yıl sonra Mehmet Ali Paşa Çiftliği<sup>13</sup> olarak değiştirildi:

*“Ezine Kazası dâhilinde kâin olup İngiltere tebaasından Mösyö Frederic Calvert'ten Kânunuevvel 332<sup>14</sup> tarihinde istimlak olunan çiftlik Mehmet Ali*

<sup>10</sup> “Sadâret'ten Dâhiliye Nezâreti'ne, Maliye Nezâret-i Celilesi'ne ve Başkomutanlık Vekâlet-i Celilesine 13 Nisan 1916 tarihli yazı”, *BOA: BEO.*, 4408/330582, 31 Mart 1332, s. 1, Osmanlı Ordusu Başkomutanlık Vekâleti, İstanbul çevresi, Çanakkale Boğazı girişi ve önemli hâkim noktalarda yabancıların ve düşman devlet vatandaşlarının elinde olan arazi ve çiftliklerin istimlakini 8 Ağustos 1915'te istemiştir. bkz. “Dâhiliye Nezâreti'nin 21 Eylül 1919 tarihli yazısı”, *BOA: DH. HMS.*, 8/3-5, 21 Eylül 1336, s. 12.

<sup>11</sup> “Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e 11 Nisan 1916 tarihli yazısı”, *BOA: BEO.*, 4408/330582, 29 Mart 1332, s. 3.

<sup>12</sup> “İstimlak edilecek çiftlik ve arazilerin buldukları yeri, değeri ve miktarını belirten 10 Nisan 1916 tarihli cetvel”, *BOA: BEO.*, 4408/330582, 28 Mart 1332, s. 2; “10 Nisan 1916 tarihli muhacirin iskân edilmek üzere istimlak olunacak arazilerin sahiplerini, buldukları yeri ve miktarını gösterir cetvel”, *BOA: BEO.*, 4408/330582, s. 4.

<sup>13</sup> “Dâhiliye Nezâreti'nin Maliye Nezâret-i Celilesi'ne 23 Ağustos 1917 tarihli yazısı”, *BOA: ML. EEM.*, 1244/13, 23 Ağustos 1333, s. 1.

<sup>14</sup> Dâhiliye Nezâreti, Calvert Çiftliği'nin istimlak edilme nedenini şöyle açıklamıştır: Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında bulunan Calvert Çiftliği “*Bahr-i sefid müskahkemi dâhilinde en mühim bir nukatta bulunması hasebiyle*” Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı Vekâleti, 8 Ağustos 1915 tarihli yazısıyla Başkent İstanbul çevresinde ve Boğaz girişinde, hâkim önemli noktalarda bulunan yabancıların ve düşman devlet vatandaşlarının çiftliklerinin ve arazilerinin askeri gerekçeler ve “*muhacirin-i İslamiye*” iskân edilmek şartıyla istimlakini talep etmiştir. Meclis-i Vükela, Calvert Çiftliği'nin iskânına karar vermiştir. Sadâret Makâmı, 13 Nisan 1916'da alınan kararı tebliğ etmiştir. Çiftliğin savaş alanı içinde kalması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı süresince çiftliğe muhacir iskân edilememiş ve çiftlik askerlerin kullanımında kalmıştır. bkz. “Dâhiliye Nezâreti'nin 21 Eylül 1336 tarihli yazısı”, *BOA: DH. HMS.*, 8/3-5, 21 Eylül 1336, s. 12; Calvert Çiftliği'nin istimlak tarihi için ayrıca bkz. “Dâhiliye Nezâreti'nin Komisyon-u Mahsus Riyaset-i Alisi'ne 25 Aralık 1919 tarihli yazısı”, *BOA: DH. HMS.*, 8/3-5, 25 Kânunuevvel 1335, s. 4.



*Paşa Çiftliği namıyla tevsimi ve mahalle işar ve kaydına ol vecihle işaret edilmiş ve hazine namına istihsal kılınmış olan altmış beş kta sened-i hakani 13 Haziran 1333 (13 Haziran 1917) tarih ve 226/73 numarulu arıza ile üç yüz otuz iki senesi dördüncü üç aylık vukuat cetveline rabten taktim kılındığı ve henüz muhacirine tevzi edilmediği anlaşılmış olmağla...*<sup>15</sup>

Calvert Çiftliği'ne, istimlak edildikten sonra, çiftliğe ilk yerleşen askeri birliğin komutanı Mehmet Ali Paşa'nın isminden ilham alınarak Mehmet Ali Paşa Çiftliği ismi verilmiş olmalıdır. Mehmet Ali Paşa Çiftliği'nin, altmış beş muhacire paylaştırılması planlanmış ama bu fikir savaş şartları gereği gerçekleşmemiştir.

## 2. Calvert Ailesinin Çiftlik ile İlgili Tazminat Talepleri

23 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Calvert Çiftliği'nin, eski sahiplerine iadesine karar verildi. Kararda, kararın alındığı tarihe kadar Calvert Çiftliği'ne muhacir yerleştirilmediği ve bundan sonra da yerleştirilmesine "lüzum kalmadığı ve esasen bedel-i istimlakın dahi tediye edilmediği anlaşılmasına binaen mezkûr çiftliğin ber-mucib-i işâr sahibine iadesi muvâfık görülmüş olmağla ifâ-yı muktezasının cevaben nezâret-i müşârün-ileyhe işârı tezekkür kıldı."<sup>16</sup> Bakanlar Kurulu kararında, Calvert Çiftliği'nin istimlak bedelinin ödenmediğine vurgu yapılmıştır. İlk başta bu kararın, mütareke devrinin acı şartlarının etkisiyle alınmış olabileceği düşünülebilir. Ama elde edilmiş olan Maliye Nezâreti (Maliye Bakanlığı) belgeleri, Calvert Çiftliği için istimlak ücretinin ödenip ödenmediği konusunda kesin bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. İstimlak bedeli konusundaki tek delil, 23 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıdır.

1919 yılı içindeki resmî yazışmalarda Calvert Çiftliği ve çevresi

*"İngiliz tebaasından Frederic Calvert'e ait olup Çanakkale kurbunda [yakınında] Pınarbaşı ile Sarı Çalı köyleri arasında kâin Tîmbere [Thymbre] çiftliği namıyla yâd edilen bir çiftlik bundan maada deniz kenarında büyük bir kârgîr hane ile maa-köşk büyük bir bahçe ahır ve sebze bahçesiyle bir tarladan ibaret diğer bir emlak gibi bir takım emlaklar bundan maada üç ambar ile ahırlar ve hizmetçi odaları ve bir kârgîr hane ile etrafı çitle çevrilmiş bir bahçeden ibaret bir emlak"*<sup>17</sup>

şeklinde tarif edilmiştir.

İngiltere Yüksek Komiserliği'nin, Osmanlı Devleti Hariciye Nezâreti'ne (Dışişleri Bakanlığı) bildirdiğine göre, 13 Mayıs 1919 Salı günü öğleden önce

<sup>15</sup> "Kala-i Sultanîye Muhasebe Kalemi'nin Maliye Nezâreti Celilesi'ne 18 Eylül 1917 tarihli yazısı", BOA: ML. EEM., 1244/13, 18 Eylül 1333, s. 2.

<sup>16</sup> "23 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararı", BOA: MV., 217/70, 23 Teşrinievvel 1919, s. 1.

<sup>17</sup> "4 Mayıs 1919 tarihli İngilizce belgenin tercümesi", BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Mayıs 1335/4 Mayıs 1919, s. 8; Belgenin İngilizcesi için bkz. "The Dardanelles at Tchanak-Kale başlıklı ve 4 Mayıs 1919 tarihli yazı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Mayıs 1335, s. 11; "Hariciye Nezâreti'nin tarihsiz yazısı", BOA: DH. HMŞ., 8/3-2, tarihsiz, s. 1; Çilzade Ali Efendi, Calvert Çiftliği'nin bulunduğu alanı "Kala-i Sultani'ye sancağına tabi Ezine Kazası dâhilinde bataklık nam mevkiye" bulunan çiftlik olarak tarif etmiştir. "Ezine'nin Seferşah Mahallesi'nden Çilzade Ali Rıza Efendi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Kasım 1919 tarihli başvurusu", BOA: DH. HMŞ., 8/3-3, 15 Teşrinisani 1335, s. 21.



saat onda, Çanakkale’de bulunan İngiltere vatandaşlarının binaları hakkında inceleme yapmak ve tazminat taleplerine esas olacak raporu hazırlamak üzere Çanakkale’ye bir heyet gelecekti. Osmanlı Hükümeti, Çanakkale’ye gelecek heyetin yapacağı incelemeler sırasında, heyet nezdinde bir memur bulundurmak isterse, görevlendireceği memuru belirtilen tarih ve saatte, inceleme yapılması planlanan yerlere göndermeliydi.<sup>18</sup> Çanakkale’deki İngiltere vatandaşlarının binalarını incelemek için gelen heyet, mutasarrıf ile görüşmeden doğrudan Calvert Çiftliği’ne gitmiş ve orada incelemeler yapmıştır. Heyet daha sonra Çanakkale Mutasarrıflığı’ndan, Çanakkale’de yaşayan on yedi veya on sekiz İngiltere vatandaşının binalarını görmek istediğini, binalardaki hasarı tespit ve hasarlı binaların tamiri için bir mühendis bırakıp on beş gün çalıştırmak istediğini bildirmiştir. Heyet, binaların incelenmesi sırasında, yanlarında Osmanlı Hükümeti memurlarının da bulunmasını istemişti. Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, İngiliz heyetinin yanına, polis ikinci komiserini ve görevlendirme belgesinde ismi belirtilmeyen bir kişiyi görevlendirmişti. İngiliz heyetinin tavrı, heyetin yapacağı incelemelerde Osmanlı Devleti’ni temsil etmesi için bilirkişi olarak görevlendirilmiş olan Ali Efendi’nin görevini yapmasına engel olmuştur.<sup>19</sup> İngiltere Yüksek Komiserliği’nin, daha Calvert Çiftliği eski sahiplerine iade edilmeden çiftlik ile ilgili girişimde bulunmasının nedenleri: İngiltere’nin savaşın galiplerinden biri olması ve söz konusu çiftliğin stratejik bir yerde bulunmasıdır.

İngiliz heyetinin, Çanakkale’deki incelemeleri sırasındaki tavrı, Calvert Çiftliği’nin eski sahiplerinin harekete geçmesine neden olur. Çiftlik sahipleri, İngiltere Yüksek Komiserliği aracılığıyla, Eylül 1919’da tazminat taleplerini Osmanlı Devleti’ne bildirmiştir. Calvert ailesi öncelikle, Birinci Dünya Savaşı sırasında çiftlik içine kurulmuş olan un değirmeninin kendilerine verilmesini istedi. İkinci olarak da çiftlikteki üretimin devamı için Osmanlı Hükümeti’nden tohumluk buğday ve pulluk istemişlerdi.

Madam Helene Calvert, kendisi ve eşi adına, Calvert Çiftliği ile ilgili taleplerini 16 Eylül 1919’da İstanbul’daki İngiltere Yüksek Komiserliği’ne bildirmişti.<sup>20</sup> İngiliz Yüksek Komiserliği, Madam Helene Calvert’in taleplerini, Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti’ne 30 Eylül 1919’da ilettili. Talep yazısına göre, savaş sırasında Calvert Çiftliği’ne Ezinelî Haşim Bey un değirmeni kurmuştur. Haşim Bey, değirmeni mütarekenin imzalanmasından sonra da işletmişti. Haşim Bey, değirmenin yakıtı olarak, değirmenin yakınında bulunan ağaçları

<sup>18</sup> “İngiltere Yüksek Komiserliği’nin 30 Nisan 1919 tarih ve 10891 numaralı yazısı”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 30 April 1919, s. 10; “Hariciye Nezâreti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 4 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Mayıs 1335, s. 7; “Hariciye Nezâreti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 5 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HŞ., 8/3-2, 5 Mayıs 1335, s. 2; “Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey Efendi’nin Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı Vahap Bey’e 10 Mayıs 1919 tarihli şifresi”, BOA: DH. HŞ., 8/3-2, 10 Mayıs 1335, s. 3.

<sup>19</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey’in Dâhiliye Nezâreti’ne 21 Mayıs 1919 tarihli şifreli telgrafi”, BOA: DH. HŞ., 8/3-2, 21 Mayıs 1335, s. 5; “Dâhiliye Nezâreti’nin Hariciye Nezâreti’ne 25 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HŞ., 8/3-2, 25 Mayıs 1335, s. 6; “Dâhiliye Nezâreti’nin Hariciye Nezâreti’ne 26 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 26 Mayıs 1335, s. 14.

<sup>20</sup> “To His Excelency The High Comissioner British Embassy, Constantinople 16<sup>th</sup> September 1919”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 16 Semptember 1919, s. 16.

kullanmıştı. Ayrıca Haşim Bey'in develeri uzun bir süre çiftlik arazisi içinde otlamışlardı. Madam Calvert, Haşim Bey'in Calvert Çiftliği içindeki ağaçları kesip yakması ve develerinin çiftlik arazisi içinde otlamalarına karşılık olarak, un değirmenini tazminat olarak istemiştir.<sup>21</sup>

Tazminat olarak istenen değirmen, Calvert Çiftliği'ni karargâh yapan 61. Tümen ve çevre köylülerin un ihtiyacını karşılamak için kurulmuştu. Askerlerin çiftlikten ayrılmasından sonra Haşim Bey, değirmenin faaliyetini durdurmuştu. Tazminat olarak istenildiği sırada değirmen atıldı. Değirmenin sahibi Haşim Bey, değirmeni yerinden kaldırmak istemiş; ama ona, kendisine emir verilene kadar değirmeni yerinden kaldırmaması söylenmişti. Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'e göre, Haşim Bey'in un değirmeninin, Haşim Bey'e ödeme yapılmadan Madam Calvert'e devri, hakka ve adalete uygun değildi. Değeri ödenmeden, değirmenin Madam Calvert'e devri, ileride Haşim Bey'in Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'e tazminat davası açmasına neden olabilirdi. Bu nedenle değirmen önce devlet tarafından satın alınmalı, sonra, ileride Madam Calvert'in alacağı tazminattan düşülmek kaydıyla Madam Calvert'e devredilmeliydi.<sup>22</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, ileride kendisine bir zarar gelmemesi için değirmenin devrini meşrulaştırmak istemiştir.

İngiltere Yüksek Komiserliği 1 Aralık 1919'da Calvert Çiftliği içinde bulunan değirmenin, vakit geçirilmeksizin Madam Helen Calvert'e teslim edilmesi konusunda Çanakkale Mutasarrıfı'na emir verilmesini istedi.<sup>23</sup> İngiltere Yüksek Komiserliği, Madam Calvert'in talepleriyle ilgili olarak 30 Eylül ve 1 Aralık 1919 tarihlerinde yapılan başvuruların olumlu sonuçlanmadığı kanaatindeydi. Bunun üzerine komiserlik, 19 Mayıs 1920'de yaptığı üçüncü başvurunun girişinde, Madam Calvert'in taleplerinin yerine getirilmediğini, aksine Madam Calvert'in hak ve hukukunun çiğnendiğine vurgu yapmış ve taleplerini sıralamıştır. Taleplerden biri de Calvert Çiftliği içindeki un değirmenidir. Komiserlik, Calvert Çiftliği'ndeki değirmenin, kıymeti belirlenip daha sonra Madam Calvert'in alacağı tazminattan düşülmek kaydıyla Madam Helene Calvert'e teslimini istedi.<sup>24</sup> İngiltere Yüksek Komiserliği'nin üçüncü başvurusu yankı bulmuştur. Dâhiliye Nezâreti (İç İşleri Bakanlığı), Calvert Çiftliği içinde bulunan değirmenin, makinelerin, çeşitli aletlerin değerlerinin belirlenmesini

<sup>21</sup> "Hariciye Nezâret-i Celilesi'ne 30 Eylül 1919 tarihli İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 1089 numaralı takririn tercümesidir", *BOA: DH. HMS.*, 8/3-4, 30 Eylül 1919, s. 1; Yüksek Komiser De Robeck, savaş sırasında Calvert Çiftliği içine kurulmuş olan değirmenin, Calvert ailesine bırakılması gerektiğini beyan etmiştir. bkz. "No: 1089 and British High Comission Constantinople, 30 September 1919", *BOA: HR. SYS.*, 2633/1, 30 Semptember 1919, s. 15.

<sup>22</sup> "Dâhiliye Nezâret-i Celilesine Müttekaddim 30 Teşrinievvel 1919 tarih ve 637 Numrulu arıza-cevabiye suret-i başlıklı yazı", *BOA: DH. HMS.*, 8/3-4, 30 Teşrinievvel 1335, s. 2.

<sup>23</sup> "Hariciye Nezâret-i Celilesi'ne İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 1 Kânunuevvel 1919 tarihli ve 1089 numaralı takririn tercümesidir", *BOA: HR. SYS.*, 2633/1, 1 Aralık 1919, s. 22; "Hariciye Nezâreti Umur-ı Siyasiye Müdüriyeti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 13 Aralık 1919 tarihli yazısı", *BOA: HR. SYS.*, 2633/1, 13 Kânunuevvel 1335, s. 17; "Hariciye Nezâreti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 20 Aralık 1919 tarihli yazısı", *BOA: DH. HMS.*, 8/3-4, 20 Kânunuevvel 1335, s. 3.

<sup>24</sup> "İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 19 Mayıs 1920 tarih ve 1089 Numrulu Takririn Tercümesidir", *BOA: DH. HMS.*, 8/3-5, 19 Mayıs 1336, s. 5; İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 19 Mayıs 1920 tarihli ve 1089 numaralı Takririn tercümesidir", *BOA: HR. SYS.*, 2633/1, 19 Mayıs 1336, s. 25.

ve değeri belirlenenlerle ilgili zabıt tutulduktan sonra bunların Madam Calvert'e teslimini emretmiştir.<sup>25</sup>

Dâhiliye Nezâreti'nin değirmen konusundaki emrini alan Çanakkale Mutasarrıfı, Madam Calvert ile 8 Ağustos 1920 günü görüşmüştür. Görüşmede mutasarrıf, Calvert Çiftliği içinde bulunan değirmenin Madam Calvert'e verileceğini ama değirmen teslim edilmeden önce değirmenin kıymetinin tespit edilmesi gerektiğini söylemişti. Bu teklife karşılık Madam Calvert, değirmenin değerinin tespiti sırasında kendisini temsil edecek bilirkişi bulunmasını istedi. Ama bilirkişi Çanakkale'ye ancak on beş gün içinde gelebilecekti. Değirmenin Madam Calvert'e teslimi konusunda Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in, Haşim Bey'e ödeme yapılmadan, değirmenin devredilmesinin, ileride tazminat davasına konu olacağı şeklindeki düşüncesini tekrar etmesi<sup>26</sup> üzerine Dâhiliye Nezâreti, Haşim Bey'e ait değirmenin Madam Calvert'e teslimi konusunda Vahap Bey'in endişelenmemesi gerektiğini belirtti: "*İş bu emir hükümet-i merkeziyece ita edildiği cihetle endişe-i şahsiyeye mahal yoktur.*"<sup>27</sup>

Calvert Çiftliği içinde bulunan ve Haşim Bey'e ait olan un değirmenin değerini belirlemek için toplanan komisyon, değirmene sekiz yüz elli lira değer biçti. Değirmen makbuz karşılığında Madam Calvert'e teslim edildi.<sup>28</sup> Elde edilmiş olan arşiv belgelerine göre, değirmenin sahibi Haşim Bey'e ödeme yapılmamıştır. Değirmen meselesi, Madam Helene Calvert'in talebi doğrultusunda çözülmüştür.

Madam Helene Calvert, Osmanlı Hükümeti'nden çiftlikteki üretimin devamı için iki yüz elli veya üç yüz kile buğday tohumu istemişti.<sup>29</sup> Madam Calvert'in çiftlikteki üretimin devamı konusundaki talebi olumlu karşılandı. Dâhiliye Nezâreti, Çanakkale Mutasarrıflığı'na, Madam Calvert'e altı tane demir pulluk ve üç yüz kile tohumluk kunduz buğdayı verilmesini emretti.<sup>30</sup> Madam Calvert'e istediği tohumluk buğday verilemedi. Bu nedenle İngiltere Yüksek Komiserliği, "*Çanakkale'de kâin olup esna-yı harpte cihet-i askeriyece işgal edilen Madam Helen Calvert'e ait çiftlikte ika edilen haşarat ve meşgul bulunduğu müddet zarfındaki bedelât-ı icâresine mukabil tediyesi talep edilen taz-*

<sup>25</sup> "27 Haziran 1920 tarih ve Çanakkale Mutasarrıflığı'na başlıklı yazı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 27 Haziran 1336, s. 7.

<sup>26</sup> Çanakkale Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezâreti'ne 11 Ağustos 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, s. 11 Ağustos 1336, s. 11.

<sup>27</sup> "Çanakkale Mutasarrıflığına başlıklı ve 16 Ağustos 1920 tarihli yazı", BOA: DH. HMS., 8/3-6, 16 Ağustos 1336, s. 2.

<sup>28</sup> "Kala-i Sultaniye Mutasarrıf Vekilinin Dâhiliye Nezâreti'ne 4 Ekim 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 4 Teşrinievvel 1336, s. 14; "Dâhiliye Nezâret-i Komisyonu Mahsusunun 4 Ekim 1920 tarihli yazısı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Teşrinievvel 1336, s. 18; Dâhiliye Nezâreti'nin Hariciye Nezâreti'ne 13 Ekim 1920 tarihli yazısı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 13 Teşrinievvel 1336, s. 19; "13 Ekim 1920 tarih ve Hariciye Nezâret-i Celilesi'ne Başlıklı Yazı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 13 Teşrinievvel 1336, s. 15.

<sup>29</sup> Hariciye Nezâret-i Celilesi'ne 30 Eylül 1919 tarihli İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 1089 numaralı takririn tercümesidir", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 30 Eylül 1919, s. 1; "Dâhiliye Nezâret-i Celilesine Müttekaddim 30 Teşrinievvel 1919 tarih ve 637 numaralı arıza-i cevabiye suret-i başlıklı yazı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 30 Teşrinievvel 1335, s. 2.

<sup>30</sup> Dâhiliye Nezâret-i Celilesine Müttekaddim 30 Teşrinievvel 1919 tarih ve 637 numaralı arıza-i cevabiye suret-i başlıklı yazı", BOA: DH. HMS., 8/3-4, 30 Teşrinievvel 1335, s. 2.

*minata mahsuben*” üç yüz elli<sup>31</sup> kile tohumluk arpanın, seksen kile tohumluk çavdarın ve elli kile tohumluk yulafın Madam Calvert’e verilmesini istemiştir. İstenen zahire Çanakkale’deki devlet ambarlarında yoktu. Çanakkale dışından satın alınması gerekiyordu. Çanakkale Mutasarrıflığı, istenen zahirelerin Madam Calvert’e teslim edilebilmesi için bin elli lira paraya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Dâhiliye Nezâreti, zahirelerin satın alınması için gereken parayı Harbiye Nezâreti’nin ödemesini istemiştir.<sup>32</sup> Burada dikkat edilmesi gereken konu, istenen tohumlukların tazminat olduğuna vurgu yapılmış olması ve buğday dışında da tohumluk zahire istenmiş olmasıdır.

Kendisine istediği tohumluklar verilemeyen Madam Calvert, ekim zamanın yaklaşmasını gerekçe göstererek, istediği tohumlukların bir an önce verilmesini Eylül 1920’de tekrar talep etti.<sup>33</sup> Tohumluklar verilemese de Madam Calvert’e üç adet pulluk verilmiştir. Madam Calvert, kendisine verilen pullukları işe yarar bulmadı. Ziraat Bankası’nın çiftçilere ücretli olarak verdiği pulluklar ile kendisine verilen pullukların değiştirilmesini istedi ve kendisine verilecek pullukların parasının alacağı tazminattan düşülmesini teklif etti. Madam’ın teklifini kabul eden Çanakkale Mutasarrıflığı, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü’nün Çanakkale’deki Ziraat Bankası şubesine, pulluklar konusunda emir vermesini istedi.<sup>34</sup>

Madam Calvert’in değiştirilmesini istediği pulluklar değiştirilmemiş ve istediği tohumluklar da verilememiştir. Madam Calvert, taleplerini Çanakkale’deki İngiliz komutanları aracılığıyla Çanakkale Mutasarrıflığı’na iletmıştır. İngiliz askerî kuvvetleri ile karşı karşıya kalmak istemeyen Çanakkale Mutasarrıfı, Madam’ın isteklerinin bir an önce karşılanmasını, Madam Calvert’e verilecek olan tohumluk bedelinin, daha sonra Madam’a verilecek tazminattan düşülmek kaydıyla “*liva emvâl-i metruke hasılatından temini*”<sup>35</sup> tabii bulunduğundan,<sup>36</sup> Madam Calvert’in talepleri için Çanakkale *Emval-i metruke* gelirlerinden ödenebilecek olan yüz kırk ikin bin kuruşun, Ziraat Bankası Genel

<sup>31</sup> Bu konudaki bir başka yazışmada istenen tohumluk arpanın miktarı 300 kile olarak belirtilmiştir. bkz. “22 Ağustos 1920 tarih ve Sadâret-i Uzmâya Başlıklı Yazı”, BOA: DH. HMF., 8/3-5, 22 Ağustos 1336, s. 9.

<sup>32</sup> “Dâhiliye Nezâreti’nin Sadâret’e 17 Ağustos 1920 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-6, 17 Ağustos 1336, s. 4; “Huzur-u Sami-i Cenâb-ı Sadâretpenahiye başlıklı ve 16 Ağustos 1920 tarihli yazı”, BOA: DH. HMF., 8/3-6, 16 Ağustos 1336, s. 3.

<sup>33</sup> “Çanakkale Mutasarrıflığı’nın Dâhiliye Nezâreti’ne 22 Eylül 1920 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-4, 22 Eylül 1336, s. 13.

<sup>34</sup> “Kala-i Sultaniye Mutasarrıf Vekilinin Dâhiliye Nezâreti’ne 4 Ekim 1920 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-4, 4 Teşrinievvel 1336, s. 14; Dâhiliye Nezâret-i Komisyonu Mahsusu’nun 4 Ekim 1920 tarihli yazısı”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Teşrinievvel 1336, s. 18.

<sup>35</sup> Çanakkale Emval-i Metruke gelirinden, Madam Calvert’in talepleri için yüz kırk iki bin kuruş ayrılmıştır. Tohumluk parası için ayrılan kısım şöyle tanımlanmıştır: üç yüz elli kile tohumluk arpa için seksen dört bin kuruş, seksen kile tohumluk çavdar için yirmi yedin bin altı yüz kuruş, elli kile tohumluk yulaf için altın bin kuruş, yirmi kile tohumluk bakla için dört bin dört yüz kuruştur. bkz. “10 Kasım 1920 Tarihli ve Ber-vech-i Bala Yüz Kırk İki Bin Kuruşun Çanakkale Emval-i Metruke Hasılatından Sarf ve Lüzum Görüldüğünü Mübeyyin Tanzim Kılman Cetvel”, BOA: DH. HMF., 8/3-4, 10 Teşrinisani 1336, s. 16.

<sup>36</sup> “Çanakkale Mutasarrıfının Dâhiliye Nezâreti’ne 14 Kasım 1920 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-4, 14 Teşrinisani 1336, s. 17.

Müdürlüğü aracılığıyla Çanakkale'ye gönderilmesini istemiştir.<sup>37</sup> Çanakkale Mutasarrıfı'nın taleplerini olumlu bulan Dâhiliye Nezareti, bin dört yüz lira tutan tohumluk bedelinin ödemesi Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü aracılığıyla yapılamayacaksa; söz konusu ödemenin yapılabilmesi için Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne (Ticaret ve Ziraat Bakanlığına) emir verilmesini Sadrazamlık makamından talep etmiştir.<sup>38</sup>

İngiltere Yüksek Komiserliği'nin, Madam Calvert'in bulunup kendine teslim edilmeyen hayvanlarının güncel değeri olan beş bin on üç sterlin on iki şilin ve sekiz penik tutarındaki tazminatın daha sonra ödenmesini ama tohumluk bedeli olan bin dört yüz liranın bir an önce Madam Calvert'e ödenmesini istemesi<sup>39</sup> Osmanlı Devleti Meclis-i Vükela'sının bu konuda bir karar vermesine neden olmuştur. Meclis-i Vükela, Madam Calvert'e tohumluk bedeli olarak ödenecek olan bin dört yüz liranın "*masarif-i gayr-i melhuz tertibinden*" ödenmesini kabul etmiş ve bu konuda Maliye Nezareti'ne emir vermiştir.<sup>40</sup> Madam Calvert'in istediği tohumluklar için ödeme yapılması, Dâhiliye Nezâreti'nin çabasının sonucu değildir. Ödeme yapılması kararı, İngiltere Yüksek Komiserliği'nin, Calvert Çiftliği hayvanları ile ilgili ödemenin daha sonra yapılmasını kabul etmesinin sonucudur. Madam Calvert, değirmen ve tohumluklar konulu taleplerini Osmanlı Hükûmeti'ne kabul ettirmiştir.

### 3. Calvert Ailesinin Çiftlik Hayvanlarına Dair Talepleri

İngiltere Yüksek Komiserliği, Calvert Çiftliği eski sahiplerine iade edilmeden çok önceki bir tarihte -Mart 1919'da- çiftlik hayvanları ile ilgili taleplerini Osmanlı Devleti'ne iletmeye başlamıştı. Talebe göre Calvert Çiftliği'ne ait hayvanların bir kısmı Gelibolu'da açık arttırma ile satılmıştı. Açık arttırma ile satılan hayvanları Gelibolu'ya bir saat uzaklıkta çiftlik sahibi olan Topal Hacı satın almıştı. Komiserlik, hayvanların en geç on beş gün içinde Topal Hacı'dan alınıp Madam Calvert'e teslimini istemiştir.<sup>41</sup> İngiliz Yüksek Komiserliği'nin verdiği bilgilerde açıklık yoktur. Hayvanların nerede bulunduğu dair açık bilgileri Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey vermişti. Gelibolu'da açık arttırma ile satılan hayvanların sekiz tanesini Hacı Ahmet Efendi almıştır. Hayvanlar hala elindedir. Calvert Çiftliği'ne aidiyeti tespit edilmiş olan iki inek Biga'da bir Çerkes köyündedir. Özbek Köyü'nde "*mevki-i müstahkemin bu hayvanattan bir takımlarını muhafaza*" ettiği anlaşılmıştır. Burada kaç hayvan olduğu Osmanlı Komisyon Başkanlığı'ndan sorulmuş ama cevap alınmamıştır. Sorunun tek-

<sup>37</sup> "Kala-i Sultaniye Mutasarrıfının Dâhiliye Nezâreti'ne 27 Kasım 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMF., 8/3-4, 27 Teşrinisani 1336, s. 19.

<sup>38</sup> "Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e 7 Aralık 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMF., 8/3-5, 7 Kânunuevvel 1336, s. 15.

<sup>39</sup> Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e 5 Ocak 1921 tarihli yazısı", BOA: DH. HMF., 8/3-5, 5 Kânunusani 1337, s. 19.

<sup>40</sup> "Sadâret'in Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Ocak 1921 tarihli yazısı", BOA: DH. HMF., 8/3-5, 8 Kânunusani 1337, s. 22.

<sup>41</sup> "Dâhiliye Nezâreti'nin 9 Mart 1919 tarihli ve Calvert Çiftliği'ne ait hayvanatın iadesi konulu yazısı", BOA: DH. HMF., 8/3-3, 9 Mart 1919, s. 2; "Dâhiliye Nezâreti'nin Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'na 10 Mart 1919 tarihli telgrafı", BOA: DH. ŞFR., 97/100, 10 Mart 1335, s. 1.



rarlanması üzerine Osmanlı Komisyon Başkanlığı, İstanbul'da bulunan Mevki-i Müstahkem Komutanlığı'na sorduktan sonra bilgi vereceğini bildirmişti.<sup>42</sup>

İngiltere Yüksek Komiserliği, Calvert Çiftliği'ne ait hayvanların izini sürmeye devam etti. Komiserlik, Lâpseki Kadısı'nın elinde, Özbek Köyü'nde, Biga'da Osman Bey'de ve biri cins öküz olmak üzere beş hayvanın da Ezine'de olduğunu bildirmiş; bu hayvanların da mevcut sahiplerinden alınıp Madam Calvert'e teslimini istemiştir. Calvert Çiftliği'ne ait hayvanlar toplandığı sırada Madam Calvert, Çanakkale'de asayişin bozuk olduğu gerekçesiyle toplanan hayvanları teslim almayacağını yerel yetkililere bildirmişti. Madam Calvert'in bu tavır üzerine Dahiliye Nezâreti, bulunan hayvanların buldukları yerde korunmasını emretti.<sup>43</sup>

Dahiliye Nezâreti'nin hayvanların buldukları yerde korunmasıyla ilgili emrini alan Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Madam Calvert Çanakkale'de bulunmadığı için konuyu Madam Calvert'in kız kardeşi Madam Vital ile görüşmüştür. Mutasarrıfın Dahiliye Nezâreti'ne verdiği bilgiye göre, Calvert Çiftliği'ne ait hayvanlardan Gelibolu'da bulunan sekiz hayvan ve Biga'da Osman Bey'in elinde bulunan iki baş sağır ile Ezine'den gönderilecek olan bir boğa; Çanakkale'de devlete ait bir ahırda korunacaktı. Kalan hayvanların bulunması için gerekli gayret gösterilecekti. Ayrıca Mutasarrıf Vahap Bey Calvert Çiftliği'ni iki jandarma ile koruma altına aldırmişti. Jandarmalar haftada iki defa teftiş ediliyor ve teftiş sırasında çiftlik sahipleri ile görüşülüyordu.<sup>44</sup> Madam Calvert'in bulunan hayvanları teslim almak istememesine karşı geçici bir çözüm üretilmiştir.

Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, hayvanların bulunması konusunda gayretini esirgemez. Özbek Köyü'nde ve Sarıçalı'daki askerlere ait sürüler arasında Calvert Çiftliği'ne ait hayvanlar olduğunu ve bu hayvanların iadesi konusunda özen gösterilmediğini belirterek söz konusu hayvanların bir an önce teslimini talep eder.<sup>45</sup> Sarıçalı Deresi'nde askeriye elinde bulunan hayvanların içinde bulunan ve Madam Calvert'e ait olduğu iddia edilen hayvanlar, Kol Ordu Komutanlığı'nın emri olmadan verilemeyeceği için teslim edilmemişti. Madam Calvert ve eşi, Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'e, Sarıçalı'daki hayvanların tesliminde biraz daha gecikme olursa, hayvanların geri alınması için bölgedeki İngiliz askerî kuvvetlerine başvuracaklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine Mutasarrıf Vahap Bey,

*“Cins-i bakarn ıslahı için bura köylülerine öteden beri hidmet etmiş ve köylüye ahz ve italarında daima hayrhâlık (iyilik) göstererek celb-i muhabbet eylemiş bir şahsiyet olduğu gibi zevci Mōsyō Calvert Times gazetesinin Makedonya harp muhabiri olup çiftlik umurunun halline intizaren ve*

<sup>42</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 20 Mart 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 20 Mart 1335, s. 3.

<sup>43</sup> “Dâhiliye Nezâreti'nin Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na 26 Mart 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 26 Mart 1335, s. 4; “Dâhiliye Nezâreti'nin Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na 26 Mart 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. ŞFR., 97/289, 26 Mart 1335, s. 1.

<sup>44</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 29 Mart 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 29 Mart 1335, s. 5.

<sup>45</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 21 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 21 Mayıs 1335, s. 7.

*mezunen Kalada (Çanakkale’de) bulunmaktadır. Bu işin daha fazla tehire tahammülü olmadığından icap edenlere evamir-i katiye ita...”<sup>46</sup>*

Calvert Ailesi’nin yöre insanlarıyla iyi ilişkilerine ve onların yöre insanlarına faydalarına vurgu yapan bir değerlendirme yapmıştır. Vahap Bey’in düşüncelerinde, ailenin İngiliz askerî kuvvetlerine başvuracağını beyan etmesi de etkili olmuştur.

Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey’in çağrısı her iki nezarete hem Hârbiye hem de Dahiliye Nezâreti’nde yankı bulmuştur. Harbiye Nezâreti, Sarıçalı’daki “Anadolu Park Komisyonu’nda” Madam Calvert’e ait bulunan hayvanların iade edilmesini 3 Haziran 1919’da 14. Kolordu Komutanlığı’na emretmiş ve bu konuda Çanakkale Mutasarrıfı’na da bilgi vermişti.<sup>47</sup> Harbiye Nezâreti, 9 Haziran 1919’da Dahiliye Nezâreti’ne de aynı konuda bilgi vermiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen Dahiliye Nezâreti, Özbek Köyü’nde ve Sarıçalı’da Madam Calvert’e ait olan hayvanların teslimini Harbiye Nezâreti’nden istedi. Bu talep üzerine Harbiye Nezâreti, Sarıçalı ve Özbek’te bulunan hayvanların teslimi konusunda araştırma yapacağını ve eksiklikleri gidereceğini beyan etmiştir.<sup>48</sup> Harbiye Nezâreti’nin çabası sonuç vermiş, Sarıçalı’daki hayvanların tamamı Calvert ailesine teslim edilmiştir. Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Özbek Köyü’ndeki hayvanlar konusuna şöyle açıklık getirmiştir: Madam ve Mösyö Calvert Selanik’tedirler. Selanik’ten döndüklerinde Özbek’teki hayvanları görecekler ve Özbek’te onlara ait hayvan varsa, hayvanları teslim alacaklardı.<sup>49</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Calvert Çiftliği hayvanlarını aramada ısrarcı olmuştur.

Mutasarrıf Vahap Bey, Özbek Köyü’ndeki hayvanların peşine düşmüştür. Mutasarrıfın verdiği bilgiye göre, Osmanlı Komisyonu’nun Özbek’ten Müstahkem Mevki Komutanlığı’na gönderdiği hayvanlar arasında bulunan dört inek Calvert Çiftliği’ne aittir. Çanakkale Mutasarrıfı, hayvanları Müstahkem Mevki Komutanlığı’ndan istemiş ama Müstahkem Mevki Komutanlığı, istenen ineklerin satın alınan ineklerden olduğu gerekçesiyle hayvanları teslim etmemiştir. Müstahkem Mevki Komutanlığı’nın bu tavrı üzerine Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, diğer yerlerde bulunan Calvert Çiftliği hayvanlarının toplandığını, sadece Müstahkem Mevki Komutanlığı’ndaki hayvanların alınmadığını, bu durumun Osmanlı Devleti’nin haysiyetine zarar vereceğini, Osmanlı Devleti’nin ödeyeceği tazminatın artmasına neden olacağını, Dahiliye Nezâreti’ne bildirmiş ve nezareten hayvanların alınması konusunda yardım istemiştir.<sup>50</sup>

<sup>46</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey’in Dâhiliye Nezâreti’ne 26 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 26 Mayıs 1335, s. 9; “Komisyonun Harbiye Nezâreti’ne 28 Mayıs 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 28 Mayıs 1335, s. 10.

<sup>47</sup> “Harbiye Nezâreti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 9 Haziran 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 9 Haziran 1335, s. 12.

<sup>48</sup> “Harbiye Nezâreti’nin Dâhiliye Nezâreti’ne 10 Temmuz 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 10 Temmuz 1335, s. 13.

<sup>49</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey’in Dâhiliye Nezâreti’ne 19/20 Temmuz 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 19/20 Temmuz 1335, s. 16.

<sup>50</sup> “Çanakkale Mutasarrıfının Dâhiliye Nezâreti’ne 3 Eylül 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 3 Eylül 1335, s. 25; “Komisyonun Harbiye Nezâret-i Celilesi’ne 11 Eylül 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMS., 8/3-3, 11 Eylül 1335, s. 27.



Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanması konusundaki çalışmaları yeterli görmeyen İngiltere Yüksek Komiserliği, 30 Eylül 1919'da Madam Calvert'in, Calvert Çiftliği hayvanları ile ilgili taleplerini Osmanlı Devleti'ne iletti. Talepler şöyledir: Calvert ailesi kendi arazilerinden 1914 yılında çıkarılmışlardı. Çiftlikten çıkarıldıkları sırada at, inek ve öküzlerden ibaret iki yüz on iki hayvanları vardı. 6. Kolordu Komutanı Mustafa Hilmi Paşa, Çanakkale'deki Osmanlı askerî kuvvetleri Levazımat Müdürü Tosun Bey, hayvanların bir kısmını kendilerine almışlar ve bir kısmını da çevre köylülere satmışlardı. Dönemin Çanakkale Mutasarrıfı da bazı çiftlik hayvanlarını köylülere satmıştı. Madam Calvert, Mustafa Hilmi Paşa ve Tosun Bey'e aldıkları hayvanları geri vermeleri için baskı kurulmasını istiyordu. Madam, İttihat ve Terakki üyeleri ile bazı köylülerde kendi hayvanlarının bulunduğunu beyan etmişti. Örnek verilecek olursa, çiftliğin en iyi ineklerinden birisi Ezine İttihat ve Terakki Kulübü üyelerinden Seyyah Oğlu Rıza Efendi'nin elindeydi. Çanakkale Mutasarrıfı, Seyyah Oğlu Rıza Efendi'nin elinde olan ineği geri almayı taahhüt etmesine rağmen ineği geri alamamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Jön Mehmet Bey'in elinde iki çiftlik ineği mevcuttu. Çanakkale Mutasarrıfı'nın verdiği bilgiye göre, Çanakkale Askeri Komisyonu, Mayıs 1919'da ineklerin gerçek sahiplerine -Madam Calvert'e- verilmek üzere Çanakkale Mutasarrıfının çalışma yaptığını bildiği halde, çiftlik ineklerinin dördünü İstanbul'a, eski Çanakkale Komutanı Yarbay Şevket Bey'e göndermiştir. Ayrıca çiftlik hayvanlarının toplandığını gören İstihkâm Yarbay Şükrü Bey, Calvert Çiftliği ineklerinden birini İstanbul'a göndermiştir. Yarbay Şükrü Bey'in adresi: Üsküdar Selimiye Mahallesi Şerif Paşa Kapısı Sokağı'dır. Madam Calvert; 6. Kolordu Komutanı Mustafa Hilmi Paşa, Levazım Müdürü Tosun Bey, Yarbay Şevket Bey ve Yarbay Şükrü Bey'in elinde olan ineklerin, taşıma masraflarını adı geçen kişilerin karşılaması kaydıyla Çanakkale'ye getirilmelerini istemiştir. Madam Calvert, çiftliğe ait olan ineklerin dördünü geçen kış Çanakkale Askeri Hastanesi civarında görmüştü. Fakat Eylül 1919'da bu inekler orada değillerdi. Madam, Çanakkale Askeri Hastanesi civarında gördüğü ineklerinin de bulunmasını istiyordu. Madam Calvert, kendi hayvanlarını satın alan köylülerin listesini içeren defteri Çanakkale'deki Osmanlı memurlarından elde etmişti. Osmanlı Devleti memurları, Calvert Çiftliği'ne ait hayvanları toplamak için yeterli gayreti göstermiyorlardı. Bu durumun en iyi örneği, Seyyah Oğlu Rıza Efendi'nin elinde olan ineklerin geri alınamamasıydı.<sup>51</sup> Calvert Çiftliği ile ilgili elde edilen Osmanlı Arşivi belgeleri incelendiğinde, Madam Calvert'in başvurusunda adı geçen askerlerden Hilmi Paşa, Yarbay Şevket Bey, Yarbay Şükrü Bey, Tosun Bey ve başvuruda İttihat ve Terakki üyesi olduklarına özellikle vurgu yapılmış olan Jön Mehmet Bey ile Seyyah Oğlu Rıza Efendi hakkında hiçbir yazışmanın yapılmamış olduğu görülecektir. Başvuruda söz edilen fakat ortada olmayan defter, Madam Calvert'in hiçbir başvurusunda kullanılmamıştır. Bu durum, Madam Calvert'in taleplerine şüphe ile bakılması gerektiğini gösterir.

<sup>51</sup> "Hariciye Nezâret-i Celilesi'ne 30 Eylül 1919 tarihli İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 1089 numaralı takririn tercümesidir", *BOA: DH. HMŞ.*, 8/3-4, 30 Eylül 1919, s. 1.

Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanmasından zarar gören Osmanlı vatandaşları da olmuştur. Bunlardan biri Emekli Mülazım Fethi Bey'dir. Fethi Bey, Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanması nedeniyle uğradığı zararı Dahiliye Nezâreti'ne çektiği 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafta anlatmıştır: Fethi Bey, ordudan ayrıldığından beri ödenek alamamıştı. Kendisine ait olan iki ineğe, Calvert Çiftliği hayvanı olduğu gerekçesiyle el konulmuştu. Fethi Bey, el konulan ineklerin kendisine ait olduğunu ispat etmesine rağmen; inekler kendisine verilmemişti.<sup>52</sup> Fethi Bey, Dahiliye Nezâreti'ne çektiği 18 Eylül 1919 tarihli ikinci telgrafta, kendisinin içinde bulunduğu yokluktan kurtulması için ineklerinin iadesini istemiştir.<sup>53</sup> Fethi Bey, Dahiliye Nezâreti'ne yaptığı başvuruların cevapsız kalması üzerine, 7 Aralık 1919'da şöyle serzenişte bulunmuştur:

*“Zapt edilen ineklerim hakkında makam-ı devletlerine verilen telgraflarım cevapsız bırakıldığını hukukumun muhafaza edilmediğini teessüfle gördüm. Türk olduğum cihetle Osmanlı Hükümeti'ne müracaatım akim kaldı. Bunu kazanmak için bari hangi hükümete müracaat lazım geldiğinin emr buyrulması müsterhîmdir.”<sup>54</sup>*

Kendi devletinin hukukunu ve hakkını savunmaması, Fethi Bey gibi emekli bir askerinin bile, devletine olan bağlılığına zarar vermiştir.

Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanmasından zarar gören sadece Fethi Bey değildir. Zarar görenlere bir başka örnek: Bozcaadalı Şükrü Efendi Veresesî üyeleridir. Bozcaadalı Şükrü Efendi Veresesî üyeleri, avukatları Mehmet Hayri Bey aracılığıyla Dahiliye Nezâreti'ne başvuru yapmışlar, kendilerine ait ziraat hayvanlarının Calvert Çiftliği hayvanı diye ellerinden zorla alınmaması için Dahiliye Nezâreti'nin Çanakkale Mutasarrıflığı'na emir vermesini istemişlerdi.<sup>55</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Avukat Mehmet Hayri Bey'in başvurusuna cevap verirken, Calvert Çiftliği hayvanı olduğu gerekçesiyle, sahiplerine hiçbir ücret verilmeden hayvanların toplanmasının yanlışlığını da ifade etmiştir:

*“2 Eylül 35 müstediden (dilekçe verenden) alınan ineklerin asla kendisine ait olmadığı ve fakat bunları bedeli mukabilinde aldığı muhakkak. Madam Calvert'e ait hayvanatın her nerede olursa olsun bulunduğu kendisine iade edildiği malum-ı samileridir. 3 Eylül 35, 20. Telgrafta arz olduğu vehicle istirdat olunan hayvanat mukabilinde takdir olunacak bedelleri kendilerine verilmedikçe bu gibi şikayatin tıpkıyla tevali edeceği maruzdur.”<sup>56</sup>*

<sup>52</sup> “Çanakkale'den Mütেকait [Emekli] Mülazım Fethi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 8 Ağustos 1335, s. 18.

<sup>53</sup> “Çanakkale'de Mütেকait Mülazım Fethi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 18 Eylül 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 18 Eylül 1335, s. 35.

<sup>54</sup> “Mütেকait Mülazım Fethi Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 7 Aralık 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 7 Kânunuevvel 1335, s. 42.

<sup>55</sup> “Kale'de (Çanakkale'de) Bozcaadalı Şükrü Efendi Veresesî Vekil-i Umumi Mehmet Hayri'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 2 Eylül 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 2 Eylül 1335, s. 23.

<sup>56</sup> “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Eylül 1919 tarihli telgrafı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 6 Eylül 1335, s. 24; Vahap Bey'in, elinden hayvanı alınanlara para ödenmesi konulu baş bir yazısı için bkz. “Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in Dâhiliye Nezâreti'ne 14 Eylül 1919 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMs., 8/3-3, 14 Eylül 1335, s. 31.

Mutasarrıf Vahap Bey'in, elinden hayvanı alınanlara ödeme yapılması tek-  
lifi kabul edilmemiştir. Hayvanların sahiplerine para ödenmeden, hayvanların  
Madam Calvert'e teslimi tavsiye edilmiştir.<sup>57</sup> Vahap Bey, hayvanların toplan-  
ması konusundaki şikâyetlerin artacağı yönündeki tespitinde haklı çıkmıştır.

Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanması konusundaki bir başka şikâyet-  
çi de Ezine'nin Seferşah Mahallesi'nden Çilzade Ali Rıza Efendi'dir. Ali Rıza  
Efendi, şikâyetini ve talebini başvurusunda özetlemiştir: Madam Calvert, ya-  
nına verilen jandarmalarla birlikte köy köy, kaza kaza dolaşıp hayvanlarını  
aramaktadır. Madam Calvert gördüğü sığırları üzerinde çiftlik damgası olma-  
sa bile benimdir diyerek, el koymaktadır. Benzer durum Çilzade Ali Rıza Efen-  
di'nin başına gelmişti. Çilzade Ali Rıza Efendi'nin daha seferberlik başlama-  
dan, yani Calvert Çiftliği hayvanları dağılmazdan önce, birisini belediyenin  
ihaleye çıkardığı hayvanlardan, diğerini de eski Ayvacık Kaymakamı Cemil  
Bey'den para ile aldığı ve her ikisi buzağılı olan inekleri zorla elinden alınıp  
Madam Calvert'e teslim edilmişti. Ali Rıza Efendi, ineklerinin birini belediye  
ihalesinden diğerini de Ayvacık Kaymakamı Cemil Bey'den aldığını yazılı ola-  
rak ispat etmiştir. Ama ineklerini geri alamamıştır. Ali Rıza Efendi, mahkeme  
önünde ispat olunmadan ineklerinin kendisinden alınmaması gerektiğini;  
eğer mahkeme ineklerin kendisine ait olmadığı şeklinde bir karar verirse bu  
kararı kabul edeceğini beyan etmiştir.<sup>58</sup>

Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Çilzade Ali Rıza Efendi'nin iddialarına  
şöyle cevap vermiştir: Çilzade, Ermeni mezarlığını sürmekten bir ay ceza al-  
mıştır. Kendisi azledilmiş belediye başkanıdır. İttihat ve Terakki mensubudur.  
Hayvanların toplanmasını İngiliz Yüksek Komiserliği talep etmiş, Osmanlı  
Devleti Dahiliye Nezâreti de bu talebin yerine getirilmesini emretmiştir. Da-  
hiliye Nezâreti'nin emri uyarınca çiftlik hayvanları toplanıp Madam Calvert'e  
teslim edilmektedir.<sup>59</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, kendisini İngiliz  
Yüksek Komiserliği'nin taleplerini koşulsuz yerine getirmekle görevli hisset-  
tiğinden, hakkını arayan Çilzade Ali Rıza Efendi'yi hem Ermeni karşıtı hem  
de İttihatçı olarak göstererek, Ali Rıza Efendi'nin hakkını arama çabasının  
önüne engel koymuştur. Mutasarrıf Vahap Bey, dönemin veya zamanın ruhu-  
na uygun davranmayı tercih etmiştir. Ama Vahap Bey'in cevabında, Ali Rıza  
Efendi'nin mahkeme önüne çıkma talebine dair bir ayrıntı olmaması, Ali Rıza  
Efendi'nin iddialarında haklı olduğunu gösterir.

Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey, Calvert Çiftliği hayvanlarının toplanma-  
sından zarar görenlerin, haklı tepkilerinden sonra, bu kişilerin zararlarının  
karşılanması konusunu, konunun evliyatıyla birlikte 21 Mart 1920'de tekrar  
gündeme getirmiştir: Mutasarrıflık, 31 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezâreti'nden,  
Calvert Çiftliği'ne ait olan hayvanların toplanması işinde kullanılmak üzere iki

<sup>57</sup> "Komisyonun Kala-i Sultani'ye Mutasarrıflığına 11 Eylül 1919 tarihli yazısı", BOA: DH. HMS., 8/3-3, 11 Eylül 1335, s. 28.

<sup>58</sup> "Ezine'nin Seferşah Mahallesi'nden Çilzade Ali Rıza Efendi'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Kasım 1919 tarihli başvurusu", BOA: DH. HMS., 8/3-3, 15 Teşrinisani 1335, s. 21.

<sup>59</sup> Çanakkale Mutasarrıfı Vahap Bey'in 21 Aralık 1919 tarihli yazısı", BOA: DH. HMS., 8/3-3, 21 Kânunuevvel 1335, s. 21, (Çilzade Ali Rıza Efendi'nin başvurusunun arkasına not düşülmüştür.)

veya üç bin liralık bir ödenek verilmesini istemişti. Dönemin Dahiliye Nazırı (İç İşleri Bakanı) Şerif Paşa, bakanlık bütçesinde yeterli para olmadığı için Çanakkale Mutasarrıfı'nı Maliye Nezareti'ne yönlendirmişti. Maliye Nazırı (Maliye Bakanı), devlet bütçesinde istenilen şekilde bir gider olmadığı gerekçesiyle, ödenenin yapılması konusunda Meclis-i Vükela kararı gerektiği cevabını vermiştir. Geçen zaman içinde Şerif Paşa, Dahiliye Nezâreti'nden ayrılmıştı. Çanakkale Mutasarrıfı, 21 Mart 1920'da ödenek isteme gerekçesini tekrar açıklamıştır. Calvert Çiftliği'ne ait olan hayvanları alanlar, bu hayvanları gasp etmemiştir. Askeriyeye faydalı olmak amacıyla para ile satın almışlardı. Madam Calvert'e iade edilmek üzere toplanan hayvanların hâlihazırdaki sahiplerine, hayvanların değerlerinin ödenmesi, hayvanların mevcut sahiplerinin devlete karşı tepki göstermelerine engel olacaktı. Bu davranış tarzı hakka ve adalete de uygundu. İngiliz yetkililerden oluşan komisyon, Calvert Çiftliği için altmış bin lira tazminat tahmininde bulunmuştu. Önceden iade edilen hayvanlar için sekiz bin lira ve sonradan sahiplerinden alınıp Madam Calvert'e verilen hayvanlar için iki bin lira olmak üzere toplam on bin liralık bir meblağ; Calvert Çiftliği için ödenmesi muhtemel tazminattan düşülebilirdi.<sup>60</sup> Vahap Bey'in teklifi kabul edilmemiştir.

İngiltere Yüksek Komiserliği, 19 Mayıs 1920'de Madam Helene Calvert'in taleplerini tekrar Osmanlı Devleti'ne iletmiş talep yazısında şu hususlara dikkat çekmiştir: Osmanlı memurları ve yerel ahali, Madam Helene Calvert'in hukukunu ihlal etmektedir. Osmanlı Devleti, Calvert Çiftliği'ne dışardan müdahale edilmesini engellemekle yükümlü olduğunu unutmamalıdır. Ayrıca Madam Calvert'e ait olduğu kesin olan hayvanların, kimin elinde olursa olsun alınıp Madam Calvert'e iadesi konusunda yerel memurlar umursamazlık göstermektedirler. Madam'ın talepleri bir an önce yerine getirilmelidir. Madam Calvert'e iade olunan hayvanların değeri hesaplandıktan sonra, iade edilemeyen hayvanların karşılığı olarak, Madam Calvert'e beş bin on üç sterlin on iki şilin ve sekiz penik ödeme yapılmalıydı.<sup>61</sup>

İngiltere Yüksek Komiserliği'nin 19 Mayıs 1920 tarihli başvurusundan sonra Osmanlı Devleti Hariciye Nezâreti, Dahiliye Nezâreti'ne, Madam Helene Calvert'in taleplerinin bir an önce yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Hariciye Nezâreti'ne göre, Madam'ın istekleri yerine getirilmediği takdirde, Madam Helene Calvert'in, Osmanlı Devleti hazinesini zarara sokacak başka isteklerde bulunması olasıydı.<sup>62</sup> Hariciye Nezâreti'nin uyarısı Dahiliye Nezâreti nezdinde yankı bulmuştur.

Dahiliye Nezâreti, Çanakkale Mutasarrıfı'na, Madam Calvert'in taleplerinin yerine getirilmesini emretmiştir. Bu emre göre İngiltere Devleti vatandaşı

<sup>60</sup> "Çanakkale Mutasarrıflığının Dâhiliye Nezâreti'ne 21 Mart 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. H.MŞ., 8/3-3, 21 Mart 1336, s. 19.

<sup>61</sup> İngiltere Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 19 Mayıs 1920 tarihli ve 1089 numaralı Takririn tercümesidir", BOA: HR. SYS., 2633/1, 19 Mayıs 1336, s. 25; "İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden Varit Olan 19 Mayıs 1920 tarih ve 1089 Numrulu Takririn Tercümesidir", BOA: DH. H.MŞ., 8/3-5, 19 Mayıs 1336, s. 5.

<sup>62</sup> "Hariciye Nezâreti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Mayıs 1920 tarihli yazısı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 22 Mayıs 1336, s. 24; Hariciye Nezâreti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 26 Mayıs 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. H.MŞ., 8/3-4, 26 Mayıs 1336, s. 4.

olan Madam Helene Calvert'in sahibi olduğu çiftlikten Birinci Dünya Savaşı sırasında "cihet-i askeriyece zapt ve civar köylülere fûrûht" edilmiş olan hayvanlar her kimin elinde olursa olsun geri alınacaktı.<sup>63</sup> Çanakkale Mutasarrıf Vekili'nin Madam Calvert ile 8 Ağustos 1920'de yaptığı görüşmede, Calvert Çiftliği hayvanları da söz konusu olmuştu. Madam Calvert, köy köy dolaşıp hayvan aramak istemiyorum, demiştir. Çünkü kendisi geçmişte köy köy dolaşıp hayvan aramış ve bu iş için kırk lira harcamıştı. Madam Calvert, kendisine ait hayvanları para ile almış olan köylülerin elinden hayvanların zorla toplanması yerine, hayvanların değerlerinin tespit edilip kendisine ödeme yapılmasını istemişti.<sup>64</sup> Fakat Dahiliye Nezâreti, Calvert Çiftliği hayvanları için ödeme yapmak istemiyordu. Nezâret, eğer Madam Helene Calvert hayvanları aramayı kabul ederse; hayvanların cinsi ve sayıları belirtilmek kaydıyla hükümet memurları tarafından bulunup Madam Calvert'a teslim edilmesini önermiştir.<sup>65</sup> Madam Calvert, hayvanlarını aramayı kabul etmese de 4 Ekim 1920 tarihine kadar doksan tane hayvan Madam Calvert'e teslim edilmiştir. Madam Helene Calvert'e göre yüz on tane daha hayvan teslim edilmeliydi.<sup>66</sup> Madam Calvert, 30 Eylül 1919 tarihli başvuruda çiftlik hayvanlarının sayısını iki yüz on iki olarak belirtmişti. Kendisine verilen hayvanlar ile onun teslimini istediği hayvanların toplamı iki yüz yapıyor. Madam, bazı hayvanları gözden çıkarmıştır, denilebilir.

İngiltere Yüksek Komiserliği, Madam Calvert'in teslim edilmeyen hayvanlarının değeri olan beş bin on üç sterlin on iki şilin sekiz penik tutarındaki paranın ödenmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Dahiliye Nezâreti, kendi bütçesinde istenen bu paranın olmadığı gerekçesiyle, söz edilen parayı çiftliği kullanmış olan Harbiye Nezâreti'nin ödemesini; şayet Harbiye Nezâreti de ödeyemeyecekse "masarif-i gayri melhuz tertibinden" ödenmesini teklif etmişti. Harbiye Nezâreti, parayı ödemek yerine, çiftlik ile ilgili yapılan işlemlerin ve bu çiftliğe hangi askerî birliğin yerleştiğinin bildirilmesini istemişti.<sup>67</sup> Dahiliye Nezâreti, Harbiye Nezâreti'nin istediği bilgileri, çiftliğe askerî birliklerin yerleştiği tarihte Çanakkale Mutasarrıfı olan Murat Fuat Bey'den alıp vermiştir. İsteddiği bilgileri alan Harbiye Nezâreti, Calvert Çiftliği'ne ait olan ve teslim edilmeyen hayvanlar için ödeme yapılıp yapılmayacağı konusunda bir cevap vermemişti.<sup>68</sup> İki nezâret arasında bu yazışmaların yapıldığı sırada Hariciye

<sup>63</sup> "Çanakkale Mutasarrıflığı'na başlıklı ve 27 Temmuz 1920 tarihli yazı", BOA: DH. HMs., 8/3-6, 27 Temmuz 1336, s. 1.

<sup>64</sup> "Çanakkale Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezâreti'ne 11 Ağustos 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMs., 8/3-4, s. 11 Ağustos 1336, s. 11.

<sup>65</sup> "Çanakkale Mutasarrıflığı'na başlıklı ve 16 Ağustos 1920 tarihli yazı", BOA: DH. HMs., 8/3-6, 16 Ağustos 1336, s. 2; "Dâhiliye Nezâreti'nin Çanakkale Mutasarrıflığı'na 17 Ağustos 1920 tarihli yazısı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 17 Ağustos 1336, s. 28.

<sup>66</sup> "Dâhiliye Nezâret-i Komisyonu Mahsusu'nun 4 Ekim 1920 tarihli yazısı", BOA: HR. SYS., 2633/1, 4 Teşrinievvel 1336, s. 18.

<sup>67</sup> "Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'e 1 Eylül 1920 tarihli yazısı", BOA: DH. HMs., 8/3-5, 1 Eylül 1336, s. 10.

<sup>68</sup> "12 Ekim 1920 tarih ve Sadâret-i Uzmâya Başlıklı Yazı", BOA: DH. HMs., 8/3-5, 12 Teşrinievvel 1336, s. 13.

Nezâreti, Calvert Çiftliği hayvanları konusunda ödeme yapılmasını tekrar istemişti. Hariciye Nezâreti'nin ısrarı üzerine Dahiliye Nezâreti, çiftlik hayvanlarına yapılacak ödeme konusunda Sadâret'in Harbiye Nezâreti'ne emir vermesini teklif etmiştir.<sup>69</sup>

Bütün bu ısrarlar karşısında Harbiye Nezâreti, Calvert Çiftliği hayvanlarının geri verilemeyenleri için istenen beş bin on üç sterlin on iki şilin sekiz penik tutarındaki parayı ödemeyeceğini ifade etmiştir:

*“İşgal-i vaki üç yüz otuz senesi kânunuevvelinde vaki olmasına gerek mevaşinin gerekse tohumluk ve zahirenin hangi kıta tarafından ahz olunduğu tahakkuk ettirilmedikçe nezâret-i âcizice bir muamele ifası mümkün olamayıp bu cihet tahakkuk ettirilse bile üç yüz otuz dört senesi ve daha evvelki seneler devre-i mütemmim-i hesabiyesi otuz altı senesi martı iptidasında münkaziyye olduğundan sinin-i mezkûreye ait duyünün tediyeye olunamayacağı Maliye Nezâreti'nden işar buyrulmasına binaen...”<sup>70</sup>*

Harbiye Nezâreti'nin, geri verilmeyen hayvanlara dair tazminat ödemeyeceğini belirtmesinden sonra İngiltere Yüksek Komiserliği, beş bin on üç sterlin on iki şilin ve sekiz penik tutarındaki tazminatın daha sonra ödenmesini kabul etti.<sup>71</sup> Calvert Çiftliği hayvanları ile ilgili tazminat konusu, komiserliğin kararı ile kapanmıştır.

#### 4. Sonuç

Çanakkale Boğazı ve çevresi stratejik bir alandı. Osmanlı Devleti askeri makamları bu gerçekten hareketle, Boğazın çevresinde bir güvenli alan oluşturmak istemiş, Boğaz çevresindeki gayrimüslimlere ait mülklerin istimlakini daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan talep etmişti. Bu istek, Birinci Dünya Savaşı öncesinde kabul görmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasından kısa bir süre sonra, Aralık 1914'te, Osmanlı Devleti askeri kuvvetleri, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında stratejik bir yerde bulunan Calvert Çiftliği'ne konuşlanmıştır. Bu konuşlanmanın önemi, Çanakkale Muharebeleri sırasında, Boğazın Anadolu yakasına yapılan çıkarmalar<sup>72</sup> sırasında anlaşılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti ordusu savaş şartları gereği bazı binalara ve arazilere el koymuştur. Bu el koymalar, Calvert Çiftliği dahil, 20 Mart 1916'da yürürlüğe girmiş olan ve 3 Ağustos 1914'ten itibaren geçerli olan Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun ile meşru hale getirilmişti. Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve

<sup>69</sup> “Dâhiliye Nezâreti'nin Sadâret'te 13 Ekim 1920 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-5, 13 Teşrinievvel 1336, s. 14.

<sup>70</sup> “Harbiye Nezâreti'nin Dâhiliye Nezâreti'ne 2 Ocak 1921 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-5, 2 Kânunusani 1337, s. 18.

<sup>71</sup> “Sadâret'ten Harbiye Nezâreti'ne 8 Ocak 1921 tarihli yazı”, BOA: HR. SYS., 2633/1, 8 Kânunusani 1337, s. 30; “Sadâret'in Dâhiliye Nezâreti'ne 8 Ocak 1921 tarihli yazısı”, BOA: DH. HMF., 8/3-5, 8 Kânunusani 1337, s. 22.

<sup>72</sup> Bkz. Mehmed Celaledin, *Kumkale Muharebatı, Erkân-ı Harbiye Matbaası*, İstanbul 15 Ağustos, 1336.



Sair Mebâni Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra Calvert Çiftliği'nin de aralarında bulunduğu bir kısım arazi muhacir iskanı amacıyla istimlak edilmiştir. İstimlak edilmesinden sonra Calvert Çiftliği'nin adı Mehmet Ali Paşa Çiftliği olarak değiştirildi. Maliye Nezâreti, Mehmet Ali Paşa Çiftliği'ni almış beş muhacir aileye paylaştırmayı planlamıştı, bu düşünce savaş şartları nedeniyle gerçekleşmemiştir.

Osmanlı Devleti, savaşın mağlupları arasında yer almış, savaşın sonunda Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çıkmıştır. Mütarekenin imzasının üzerinden altı ay geçtikten sonra çiftliğin ilk sahipleri, çiftlik ile ilgili taleplerini, İngiltere Yüksek Komiserliği aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne iletmeye başlamıştı. Calvert ailesinin taleplerinin ilki, çiftliğin ailenin elinde bulunmadığı zaman dilimi için kendilerine tazminat verilmesiydi. Tazminat olarak çiftlik içine kurulmuş olan Ezinelî Haşim Bey'in değirmeni, çiftlikteki üretimin devamı için pulluk ve tohumluk istemişlerdi. İkinci talepleri, dağıtılmış olan çiftlik hayvanlarının toplanıp kendilerine teslimiydi. Calvert ailesi, tazminat konulu taleplerinde, pulluk meselesi hariç, amacına ulaşmıştır. Çiftlik hayvanları meselesine gelince, hayvanların bir kısmı teslim edilmiştir ama Harbiye Nezâreti teslim edilemeyen hayvanlar için tazminat ödemek istememiş, bu konuda başarılı olmuştur. Osmanlı Devleti, Calvert ailesinin taleplerini -özellikle hayvanların toplanması ve değirmen konusunda- yerine getirirken kendi vatandaşlarının mülkiyet haklarını koruyamamıştır. Hem Harbiye Nezâreti hem de Hariciye Nezâreti, Calvert Çiftliği ile ilgili taleplere, Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun'un on ikinci maddesi açısından bakmamıştır veya bakamamıştır. Osmanlı Devleti'nin, Seferberlikte Vaz-ı Yed Edilecek Emâkin ve Sair Mebâni Hakkında Kanun'un on ikinci maddesini uygulayacak kuvveti olsaydı, Calvert Çiftliği için tazminat ödemesine gerek kalmazdı.

### Kaynaklar

ASLAN, Rüstem: "Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 9, Sayı: 10-11, Çanakkale 2011.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4408/330582.

Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK), 4/45.

Dahiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği (DH. HMS), 8/3-2; 8/3-3; 8/3-4; 8/3-5; 8/3-6.

Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 97/100; 97/289.

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS), 2633/1.

Maliye Nezâreti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM), 1244/13.

Meclisi-i Vükela (MV), 175/129; 217/70.

Mehmed Celaleddin, *Kumkale Muharebâtı*, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 15 Ağustos 1336.

*Düstur: Tertib-i Sani*, Cilt: 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.



## Extended Abstract

### Calvert's Farm Question In The Light Of Ottoman Archive Documents (1914-1921)

The Calvert's Farm was established by Frederic W. Calvert in 1839. The other name of the farm is Thymbra. The Ottoman Acting Commander in Chief requested the expropriation of the properties owned by the non-Muslims around the Dardanelles in October 1913, namely before the World War I started. This request was not accepted by the then Council of Ministers. In December 1914, shortly after the Ottoman Empire entered into the First World War, a troop led by Mehmet Ali Pasha settled in Calvert's Farm, which was situated in a strategic location. During the presence of the forces commanded by Mehmet Ali Pasha in the Calvert's Farm, there was no legislation on this matter other than the Ottoman Ministry of Interior's circular letter dated 28 October 1914 on the locations to be made available to soldiers for lodging in other than the military posts. In January 1915, the Ottoman Ministry of War prepared a draft law on the buildings to be confiscated in case of a mobilization to legitimize the settlement of the soldiers in private properties such as the Calvert's Farm. However, this law did not become effective until 1916. The fourteenth article of the Law provided for that the Law shall become effective as from 3 August 1914. By this Law, all confiscations prior to the entry into force of it became legitimate. In the twelfth article of the Law, it was explicitly stated that no claim for any damage arisen due to the conditions of warfare within or around the battle zone shall be satisfied. It is apparent in the rationale and text of the Law that it was stated that the Ottoman military forces had to settle in the private properties during the war. The Calvert's Farm was expropriated in December 1916, upon the entry into force of the Law on the buildings and sites to be seized in case of mobilization. The name of the Farm was changed to Mehmet Ali Pasha's Farm in 1917. The Ottoman Ministry of Finance planned to share the Mehmet Ali Pasha's Farm out amongst sixty-five immigrants. This plan was not put into action due to the conditions of warfare. The Ottoman Empire became one of the defeated parties of the war and came out of the war on 30 October 1918. On 23 October 1919, the Calvert's Farm was decided to be restored to its former owners. In the decision of restoration, it was stated that no expropriation price had been paid for the farm.

Mrs. Helene Calvert, for the Calvert family, submitted her requests about the Farm to the Ottoman Empire through the High Commissioner of Britain. Mrs. Calvert raised two claims for damages for the period during which the farm had been out of use. She first claimed the flour mill which Hashim Bey of Ezine had installed within the farm during the war. Hashim Bey had installed the flour mill to meet the flour needs of the 61st Division and villagers from the near villages. However, Vahap Bey, the Mutessarrif of Chanak, protested against the transfer of the mill to Mrs. Calvert without any payment to Hashim Bey on the grounds that this would lead Hashim Bey to be entitled to bring an action for damages against him in future. Vahap Bey was rather in the opinion that it would be better that the mill be first buy the State and then conveyed to Mrs. Calvert. The proposal of Vahap Bey was not accepted. The commission formed to assess the value of the mill assessed a price of eight hundred and fifty liras for the mill. The mill was conveyed to Mrs. Calvert against receipt on the condition that is would be deducted from the damages to which Mrs. Calvert would be entitled in future. Yet, no payment was made to Hashim Bey. The Ottoman Empire did not defend Hashim Bey's right of property.

Mrs. Calvert's second claim for damages was for the provision of wheat seeds and plough to her to continue to produce crops in the farm. Her claims were responded positively. The Ottoman Ministry of Interior granted approval for the

provision both wheat seeds and plough to Mrs. Calvert. Wheat seeds claimed by her were unable to be supplied as there was not sufficient amount of wheat seeds in the state granaries in Chanak. The claimed seeds had to be provided from out of Chanak. Moreover, the Ottoman Minister of Interior asked that the money for seeds be paid by the Ministry of War on the grounds that the Calvert's Farm had been used by its subordinate units. The Ministry of War was unwilling to pay this money. Then, Mrs. Calvert submitted her requests to the Mutessarrif of Chanak through the British military authorities in Chanak. Due to the of the Ministry of War's unwillingness to make the payment and deferment of the damages which High Commissioner of Britain demanded to be paid for the animals of the Calvert's Farm, the price of seeds to be provided to Mrs. Calvert was paid from the provision made for the contingency by the Ministry of Interior. Mrs. Calvert requested the replacement of the ploughs provided to her. Yet, this request of her was not satisfied as it got stuck in bureaucratic correspondences of the Ottoman Empire. Having settled in the Calvert's farm, the Ottoman military forces disposed of the animals as they would have been unable to raise animals during the conditions of warfare. Mrs. Calvert requested that the farm animals be found and restored to her. Mrs. Helene Calvert stated that she had a book containing the list of the villagers who bought the farm animals and that the animals owned by her were in possession of Mustafa Hilmi Pasha, Lieutenant Shevket Bey, Lieutenant Shukru Bey, Tosun Bey and Young Turk Mehmet Bey as well as Rıza Efendi, the son of Seyyah who she particularly emphasized to be members of the Party of Union and Progress. The fact that there is no correspondence exchanged about the named people raises suspicion about the claims of Mrs. Calvert. Furthermore, the book mentioned by Mrs. Calvert is nowhere to be found. This implies that the claims of Mrs. Calvert must be approached with suspicion. The requests of Mrs. Calvert were satisfied by the Ministry of Interior. The Ministry ordered that the animals of the Calvert's Farm shall be collected from whomever they are in possession of and restored to Mrs. Calvert. Having taken this order, Vahap Bey, the Mutessarrif of Chanak, put forth an exceptional effort in collecting the animals. However, some people were mistreated as no money was paid to the second owners when the animals were collected. In the opinion of Vahap Bey, the Mutessarrif of Chanak, the objections resulted from the fact that no consideration had been paid to the second owners of the animals. It would have been easier to collect the animals if a consideration was to be paid to the second owners. The proposal of Vahap Bey was not accepted. Mrs. Calvert first demanded that the animals be collected. Then, she changed mind in order not to set up against villagers. She demanded that a payment be made to her as a consideration for the animals. Her proposal was not accepted by the Ministry of Interior. Ninety animals were handed over to Mrs. Calvert until 4 October 1920. According to her, one hundred and ten more animals must have been handed over. When the issue of the handing over of the animals went on, the High Commissioner of Britain requested that a payment of five thousand and thirteen pounds twelve shillings and eight pence be made to Mrs. Calvert as the consideration of the animals which belong to the Calvert's Farm but not handed over. The Ministry of Interior was in the opinion that this sum must be paid by the Ministry of War. However, the Ministry of War informed that it is technically unable to pay this sum. Thereon, the High Commissioner of Britain agreed that the payment to be made for the animals be made later. The issue of the claim for damages for the animals dropped. The officers of the Ottoman Empire did not address the Mrs. Helene Calvert's claim for damages within the meaning of the twelfth article of the law on the buildings and sites to be seized in case of mobilization. Had the Ottoman Empire had the power to enforce the twelfth article of the said law, it would not have been necessary for it to pay damages for the Calvert's Farm.

## RUS DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİSTAN: DEĞİŞİMLER VE DÖNÜŞÜMLER

Dr. Halit HAMZAOĞLU\*

### Öz

Rusya Federasyonu'nun (RF) Türkistan politikası dönemselsel olarak ciddi değişimlere ve dönüşümlere uğramıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının hemen ardından, iç ve dış etkenler RF'nin Türkistan politikasını doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte RF daha çok Batı sınırlarındaki sorunlara odaklanmış ve bu çerçevede Batı ile işbirliğini daha fazla önemsemmiştir. Vladimir Putin'in devlet başkanlığına seçilmesiyle birlikte ise Post-Sovyet coğrafyaya yönelik politikalar ve projeler imme kazanmıştır. 1996'da Yevgeni Primakov tarafından şekillendirilen dış politika stratejisi bu dönemde uygulamaya başlamıştır. Putin yönetimi daha çok bölgesel bütünleşme mekanizmaları vasıtasıyla, RF'nin Türkistan'daki politikalarının stratejik çerçevesini belirlemiştir. Avrasya Ekonomik Birliği ve Kolektif Güvenlik Anlaşması gibi örgütler bu politikanın temel araçları olarak ön plana çıkmıştır. 2014'ten itibaren Batı ile yaşadığı jeopolitik sorunlar nedeniyle, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesini öncelikli dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Yeni jeopolitik gerçeklikleri göz önünde bulunduran RF, Çin ile ortak bir zeminde hareket etmek için "Büyük Avrasya" konseptini geliştirmiştir. Çalışmada, RF'nin Türkistan'a yönelik politikaları ve stratejileri araştırılmaktadır. RF'nin Türkistan politikalarının içeriğini ayrıntılı bir biçimde analiz edilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** Avrasya Ekonomik Birliği, Büyük Avrasya, Rusya Federasyonu, Türkistan.

### **Turkestan In Russian Foreign Policy: Changes And Transformations**

#### **Abstract**

Turkistan Policy of the Russian Federation underwent serious changes and transformations periodically. Internal and external factors affected the Turkistan policy of the RF directly right after the collapse of the USSR. In this process, RF

Geliş Tarihi: 04 Kasım 2021 - Kabul Tarihi: 12 Aralık 2021.

Atf Bilgisi: Halit Hamzaoglu, "Rus Dış Politikasında Türkistan: Değişimler ve Dönüşümler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 67-84.

\* Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Böl., halithamzaoglu85@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5249-1911.

*focused more on the problems in its Western borders, and in this context, gave more importance to cooperation with the West. Policies and projects regarding Post-Soviet geographical areas gained momentum after the election of Vladimir Putin to the Presidency. The foreign policy strategy that was shaped by Yevgeny Primakov in 1996 began to be implemented in this period. The Putin Administration determined the strategic framework of the policies of RF in Turkistan, mostly via regional integration mechanisms. Organizations such as the Eurasian Economic Union and the Collective Security Treaty came to the forefront as the main tools of this policy. It was determined that the development of relations with China would be its primary foreign policy target after the geopolitical problems RF experienced with the West as of 2014. Considering the new geopolitical realities, RF developed the concept of "Greater Eurasia" for the purpose of acting on common grounds with China. In the present study, the policies and strategies of RF regarding Turkistan were investigated. The main purpose of the study was also to analyze the contents of Turkistan Policy of RF in detail.*

**Keywords:** Turkistan, Eurasian Economic Union, Greater Eurasia, Russian Federation.

## Giriş

Türkistan, insanlık tarihinde oldukça büyük önem ihtiva eden bölgelerin başında gelmektedir. Jeopolitik ve jeostratejik konumu bölgenin gelişim istikametini önemli ölçüde etkilemiştir. XXI. yüzyılın başlarından itibaren ekonomik perspektif bölgenin dinamiklerine yön vermeye başlamıştır. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarının batı ve doğu pazarlarına ulaşımı konusu ve bu bağlamda geliştirilen projeler ön plana çıkmıştır. Türkistan sadece elverişli coğrafi konumu ile değil, aynı zamanda doğal kaynaklarının çeşitliliği nedeniyle uluslararası işbirliğinin ve/veya rekabetin merkezi haline gelmiştir. Günümüzde Türkistan bölgesi Avrupa, Orta Doğu ve Asya ülkeleri arasındaki ticari, ulaşım ve diğer stratejik bağlar açısından kıtalararası önem taşımaktadır.

RF bir dizi tarihsel nedenler dolayısıyla, Türkistan bölgesinin jeopolitik, stratejik ve ekonomik denkleminde belirleyici bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1991'den sonra oluşan yeni bölgesel koşullar, esasen RF'nin bu konumunu etkilememiştir. RF sahip olduğu kapsamlı araçlarla, bölge üzerindeki askeri, jeopolitik ve ekonomik etkisini devam ettirmiştir. Bu dönemde RF'nin stratejik tercihlerinde, Türkistan belirleyici bir yer tutmasa da Rus siyasetine yön veren temel bileşenler açısından bölge önemini büyük ölçüde korumuştur. Vladimir Putin'in başkanlığı ile beraber, RF'nin Türkistan politikası şekillenmiş ve stratejik bir nitelik kazanmıştır.

Çalışmada, RF'nin Türkistan politikası dönemsel bir yaklaşımla araştırmaya tabi tutulmaktadır. Söz konusu yaklaşım, çalışmanın yöntemini ve sınırlarını belirlemektedir. Çalışmada, kronolojik bir çerçevede RF'nin bölgeye yönelik politikalarının çıktuları analiz edilmektedir. Bu çerçeve çalışmanın yöntemini ve kurgusal temelini oluşturmaktadır. Ayrıca RF'nin Türkistan politikasının şekillenmesinde rol oynayan iç siyasi gelişmelerden bahsedilmektedir. Siyasi liderlerin ve dış politika seçkinlerinin bölgeye yönelik bakış açıları irdelenmektedir. Bu yaklaşım çalışmanın teorik çerçevesini teşkil etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde 1991'den Putin iktidarına kadarki süreçte, RF'nin dış politika

önceliklerinde Türkistan'ın yeri ve konumu incelenmektedir. İkinci bölümde, Putin dönemi itibariyle şekillenen Türkistan politikasının içeriği ve hedefleri ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise güncel jeopolitik gerçeklikler bağlamında RF'nin Türkistan'a yönelik stratejisi analiz edilmektedir.

### **RF'nin Türkistan Ülkeleriyle İlişkilerini Etkileyen Temel Dinamikler (1991-2000)**

RF'nin, SSCB sonrası politikalarında Türkistan ülkeleri öncelikli bir yer tutmamaktaydı. 1991'de RF'nin dış politika stratejisinde Türkistan bölgesi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile ilişkiler çerçevesinde ele alınmaktaydı. Dolayısıyla, Orta Asya bölgesine yönelik ayrı bir stratejik tutum söz konusu değildi. 1993'te kabul edilen Kozirev Doktrini, "Post-Sovyet coğrafyasına yönelik Rus dış politikasını BDT perspektifinden değerlendirmekteydi."<sup>1</sup> Kozirev Doktrininde Türkistan ülkelerine yönelik özel bir stratejik çerçeveden bahsedilmemekteydi. BDT'ye yönelik dış politika öncelikleri ise temelde güvenlik odaklı yaklaşımlardan oluşmaktaydı.<sup>2</sup> Rus diplomasisi, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerde yeni gerçekleri ve karşılıklı çıkarları yeterince dikkate almaktaydı.<sup>3</sup>

Bu bağlamda RF, daha çok Ukrayna, Belarus ve Kafkasya'yı dış politikasının temel noktası olarak görmekteydi. Bu dönemde Türkistan'ın siyasi çevrelerinde "RF'nin bölge ülkelerine yönelik bir stratejisinin olmadığı görüşü hâkimdi."<sup>4</sup> RF'nin yaşadığı iç siyasi sorunlar, güç mücadelesi, toplumsal konsolidasyon eksikliği ve derin ekonomik kriz gibi etkenler dış politikanın inşa sürecini doğrudan etkilemekteydi. Bu bağlamda sadece Türkistan'a yönelik politikalarda değil, genel dış politika formasyonunda ciddi stratejik eksiklikler mevcuttu.<sup>5</sup> Bu koşulları göz önünde bulunduran Boris Yeltsin yönetimi ve özellikle Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini dış politikanın merkezi konusu olarak belirlemişlerdi. 1991'de üç Slav ülkesi (RF, Ukrayna, Belarus) Türkistan devletleriyle Sovyetler Birliği'nin geleceğini müzakere etmeden BDT'yi oluşturmuşlardır. Bu süreçte RF'nin siyasi hayatında önemli rol oynayan güçler Türkistan'dan çekilme konusunda hemfikirlerdi.<sup>6</sup> RF, Türkistan'ı Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinin önünde bir engel olarak görmekte ve "bu yükten kurtulmayı" hedeflemekteydi.<sup>7</sup> Yeltsin yönetimi ulus-

<sup>1</sup> Konstantin Mesheryakov, *Evolutsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsiyi v Chentralnoy Aziyii v 1991-2005 gg*, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvenniy Universitet, Sankt Petersburg 2014, s. 207.

<sup>2</sup> Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsiyi, *Nezavisimaya Gazeta*, 11 Temmuz 2000, [https://www.ng.ru/world/2000-07-11/1\\_concept.html](https://www.ng.ru/world/2000-07-11/1_concept.html) (Erişim Tarihi: 01.09.2021).

<sup>3</sup> Mark Neymark, "Vneshnaya Politika Rossii: Ot "Novogo Mishleniya" k Novomu Strategicheskoyu Mishlenuyu", *Jurnal Problemi Postsovetskogo Prostranstva*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020, s. 178.

<sup>4</sup> İvan Safranchuk, "Rossiyskaya Politika v Chentralnoy Aziyii. Strategicheskoy Kontekst", *Observo*, Sayı: 8, 2014, s. 16.

<sup>5</sup> Vneshnaya Politika Rossii v 1990-h Godah, *Entsiklopediya Vsemimaya İstoriya*, [https://w.histf.ru/articles/article/show/vneshniaia\\_politika\\_rossii\\_v\\_1990\\_kh\\_godakh](https://w.histf.ru/articles/article/show/vneshniaia_politika_rossii_v_1990_kh_godakh) (01.09.2021).

<sup>6</sup> Andrey Kazantsev, "Bolshaya İgra" s Neizvestnimi Pravilami: Mirovaya Politika i Chentralnaya Aziya, *Fond Naslediya Evrazyii*, Moskova 2008, s. 128.

<sup>7</sup> Raffael Sattarov, "Politika Rossii v Chentralnoy Aziyii 3.0-na Postsovetskom Prostranstve Net Vechnih Soyuznikov, Est Tolko Vechniye İnteresi", *Central Asian Analytical Network*, <https://www.caa-network.org/archives/8452> (Erişim Tarihi: 02.09.2021).

lararası kredileri elde etmek için çaba harcamaktaydı ve bu nedenle bölgeye çok fazla ilgi duymamaktaydı.<sup>8</sup>

Yeltsin yönetiminin bu tavrı Türkistan ülkelerinde olumlu karşılanmamıştır. Özellikle Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev RF, Ukrayna ve Belarus'un girişimleriyle oluşturulan BDT yapılanmasında Türkistan ülkelerinin de yer almasını önemsemekteydi. 1991'de Nazarbayev'in girişimleriyle Aşgabat'ta toplanan Orta Asya liderleri BDT'ye katılma kararı almışlardır.<sup>9</sup> BDT'nin varlığına rağmen RF başlangıçta bu örgütü bir bütünleşme aracı olarak kullanmaya teşebbüs etmemiştir.<sup>10</sup>

1993'te Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) eski Doğu Bloğu ülkelerine doğru genişleme stratejisini benimsemesiyle birlikte, RF-Batı ilişkilerinin jeopolitik seyri önemli ölçüde değişmiştir. Yeltsin, Polonya'nın NATO'ya katılmasını kabul etmeye hazırdı, ancak bu karar yerleşik Rus askeri düzeninin ve öncül siyasi güçlerin ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır. NATO'nun genişleme stratejisi Rus siyasetinde ve kamuoyunda ciddi hayal kırıklığı meydana getirmişti.<sup>11</sup> Bu hayal kırıklığı RF'nin dış politika yapım sürecini ve aynı zamanda yakın çevreye yönelik bakış açısını etkilemiştir. Diğer taraftan RF'nin yakın çevresinde enerji jeopolitiği odaklı yaşanan gelişmeler, Rus dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaya başlamıştır. Bu çerçevede Batılı petrol şirketlerinin Hazar bölgesindeki faaliyetleri ve özellikle RF'nin petrol güzergâhları üzerindeki tekeli sona erdirmek için inşa edilen boru hatları, dış politik sorunsalı haline gelmekteydi.<sup>12</sup> Böylece güvenlik ve ekonomik bağlamda ortaya çıkan yeni gerçeklikler, RF'nin yakın çevresine yönelik yeni stratejiler belirlemesine zemin hazırlamıştır.

Yaşanan jeopolitik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni düzlem Yeltsin yönetimini, Rus siyasetinde her zaman başat aktör olan yerleşik askeri düzeni hesaba katmaya zorlamıştır. Yeltsin tarafından 14 Eylül 1995 tarihinde imzalanan belge ile RF'nin BDT üyesi ülkeleriyle ilişkileri stratejik içerik kazanmaya başlamıştır.<sup>13</sup> Söz konusu belge aynı zamanda RF'nin Türkistan stratejisinin genel çerçevesini belirlemekteydi. 1995'ten itibaren RF, BDT'yi bir bütünleşme aracı olarak görmeye başlamıştır. Bu çerçevede 5 Ocak 1995'te RF ve Belarus arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. 20 Ocak 1995'te ise Kazakistan bu anlaşmaya katılmıştır.<sup>14</sup> Bütün bu gelişmeler ışığında Yeltsin, 1996'da Batı ile ilişkilerin iyileştirilmesinin ateşli savunucusu olan Dışişleri Bakanı Kozirev'i görevden aldı. Kozirev'in yerine deneyimli politikacı ve diplomat Yevgeni Primakov getirildi. Primakov'un Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi,

<sup>8</sup> Sattarov, a.y.

<sup>9</sup> Nursultan Nazarbayev, *Na Poroge XXI Veka*, Atamura, Alma Ata 2003, s. 94.

<sup>10</sup> Dmitriy Trenin, "Rossiya i SNG: Pole İnteresov, a ne Sfera Vliyaniya", *Pro et Contra*, Sayı: 5-6, 2009, s. 84.

<sup>11</sup> Trenin, "a.g.m.", s. 85.

<sup>12</sup> Trenin, a.y.

<sup>13</sup> Sergey Nikolayev, "Chentralniy Aziya v Geopolitike: Amerikanskiy Vektor (1991-2008 gg)", *Jurnal Mejdunarodnaya Jizny*, Sayı: 2, 2011, <https://interaffairs.ru/jauthor/material/396> (Erişim Tarihi: 02.09.2021).

<sup>14</sup> Kazantsev, a.g.e., s. 194.



RF'nin yakın çevresine ve özellikle Türkistan'a yönelik politikalarında ciddi bir etki oluşturdu. RF'nin yakın çevre politikalarında BDT merkezli bütünleşme girişimlerinin rolü arttı. Primakov, BDT'yi işlevsel bir bütünleşme mekanizmasına dönüştürmeyi başlıca hedef olarak belirlemiştir.<sup>15</sup>

Primakov'un Dışişleri Bakanlığı döneminde BDT merkezli bütünleşmenin yasal çerçevesinin oluşturulması için bir dizi adımlar atılmıştır. Bu bağlamda 29 Mart 1996'da RF, Kazakistan, Kırgızistan ve Belarus Gümrük Birliği oluşturulmasının ilkelerini, mekanizmalarını ve aşamalarını belirleyen anlaşma yapmışlardır.<sup>16</sup> Bu dönemde RF'nin Türkistan politikasında Kazakistan oldukça belirleyici konuma sahipti. Bu çerçevede RF, Türkistan stratejisini önemli ölçüde Kazakistan üzerinden inşa etmekteydi. Kazakistan Türkistan'daki fiili liderliği, güçlü hammadde potansiyeli, Hazar jeopolitiğindeki önemi sebebiyle ön plana çıkmaktaydı. Aynı zamanda Kazakistan, Rus askerî ve uzay sanayisi açısından kritik önemdeki Baykonur kompleksine ve dört milyonluk Rus diasporasına ev sahipliği yapmaktaydı.<sup>17</sup> Temmuz 1998'de RF ve Kazakistan arasında imzalanan "*Ebedi Dostluk ve İşbirliği Bildirgesi*" birçok siyasi konuyu ayrıntılarıyla birlikte ihtiva etmekteydi. İkili ilişkiler tarihinde benzeri görülmemiş bir belge olan bildirme, "*her iki devletin sonsuz dostluk bağlarıyla birbirleriyle ortak ve müttefik olduğunu*" teyit etmiştir.<sup>18</sup> Bildirme, RF-Kazakistan ilişkilerinin gelecek perspektifine istikamet vermiştir.

90'lı yıllarda RF'nin Kazakistan dışındaki diğer Türkistan ülkeleriyle ilişkilerinde güvenlik sorunsalı ön plana çıkmaktaydı. Kazakistan Belarus ile birlikte, RF'nin yakın çevresiyle ilişkilerinde ekonomik ve siyasi bağlamda katalizator rolünü oynamaktaydı. Fergana Vadisi'nde yaşanan etno-politik sorunlar, Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki sınır çatışmaları ve 1992'de Tacikistan'da başlayan iç savaş, RF'nin bölgeye güvenlik odaklı bir perspektifle yaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Afganistan merkezli güvenlik tehditleri bölgesel dinamikleri derinden etkilemekteydi. 1993'te RF ve Kırgızistan arasında yapılan anlaşma, Rus askerî varlığının bölgedeki faaliyetlerini düzenlemekteydi. Kırgızistan temel bölgesel güvenlik konularında RF ile aynı tutuma sahipti.<sup>19</sup> Tacikistan ise Afganistan'la sahip olduğu sınır nedeniyle Türkistan'ın bölgesel güvenliğinde kilit önem arz etmekteydi. 1997'de iç savaşın bitmesiyle birlikte,

<sup>15</sup> Primakov Doktrininin temel ilkeleri için bkz. Aleksey Kupriyanov, "Pragmaticniy Realist: Pochemu Doktrina Primakova Aktualna i Seycas", *Izvestiya*, 29 Ekim 2019, <https://iz.ru/937080/aleksei-kupriyanov/pragmaticniy-realist-pochemu-doktrina-primakova-aktualna-i-seichas>, (Erişim Tarihi: 03.09.2021). Ayrıca bkz. Halit Hamzaoglu, "Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 24, 2020, s. 281-299.

<sup>16</sup> Dogovor o Tomojennom Soyuze i Edinom Ekonomicheskom Prostranstve, Avrasya Komisyonu, [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/catr/nontariff/Pages/Dogovor\\_26021999.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/catr/nontariff/Pages/Dogovor_26021999.aspx).

<sup>17</sup> Rüstem Sagindikov, "Kazaxstansko-Rossiyskiye Otnosheniya: Sostayaniye i Perspektivi", *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya Mejdunarodniye Otnosheniya*, Sayı: 2, 2014, s. 140.

<sup>18</sup> Sakindikov, a.y.

<sup>19</sup> Pavel Sevostyanov, "Kırgızıya i Strategicheskiye Zadaci Rossiyii", *Jurnal Mejdunarodnaya Jizny*, 2 Mart 2021, <https://interaffairs.ru/news/show/29275> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

RF iç siyasi uzlaşımın garantörü rolünü üstlenmiştir.<sup>20</sup> Bu garantörlük RF'nin Tacikistan'da ve sınır hattında var olan askerî varlığının artmasına ve pekişmesine olanak tanımıştır.

Bölgenin kilit ülkelerinden Özbekistan'la ilişkiler ise inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında Özbekistan bölgesel liderlik için Kazakistan'la rekabet halindeydi. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, Nazarbayev'den farklı olarak dışarıya açık bir lider profili çizmemektedir. Bu durumun bazı önemli nesnel nedenleri vardı. Özbekistan sürekli aşırılıkçı dini yapılarla mücadele halindeydi ve bu gerçeklik dış politika stratejisini doğrudan etkilemekteydi. Diğer taraftan Kırgızistan ve Tacikistan'la yaşanan etnik temelli sorunlar, Özbekistan'ın bölgesel siyasi konumunu şekillendirmekteydi. RF'nin Kırgızistan ve Tacikistan'a sağladığı siyasi ve askerî destek, Özbekistan'ın "bölgesel yalnızlığını" daha da artırmaktaydı. Bu doğrultuda Özbekistan Batı ile ilişkilerin geliştirilmesine özel bir önem vermekteydi ve böylece güç dengesi politikalarını benimsemekteydi. Özbekistan, 1996'dan itibaren RF öncülüğünde kendini göstermeye başlayan bütünleşme girişimlerine temkinli yaklaşmaktaydı.<sup>21</sup>

RF'nin bağımsızlık sonrası daimi tarafsızlık statüsünü benimseyen Türkmenistan'a yönelik politikalarının temel konusunu, ekonomi ve ticaret oluşturmaktaydı. BDT üyesi olmasına rağmen, Türkmenistan örgütün çalışmalarına fiilen katılmamaktaydı.<sup>22</sup> Türkmenistan lideri Saparmurad Niyazov daimi tarafsızlık statüsünü korumak adına, RF'nin öncülüğünde gerçekleştirilen bütünleşme girişimlerinin dışında kalmayı tercih etmekteydi. Bu nedenle RF'nin Türkmenistan'la ilişkilerinde ekonomik ve beşeri konular öne çıkmaktaydı.

Daha önce de vurgulandığı gibi, 1991-1994 yılları arasında RF Türkistan'ı jeopolitik bir hedef olarak değil, daha çok stratejik yük olarak görmekteydi. 1994'ten itibaren ise ortaya çıkan yeni koşullarda Rus dış politikasında Türkistan jeopolitik perspektif ihtiva etmeye başlamıştır. Bu değişim sadece uluslararası koşullara bağlı olarak gelişim göstermemekteydi. İç siyasi koşullara bağlı olarak, yerleşik düzenin ve onun bileşenlerinin dış politikada aktif bir rol oynamaya başlaması söz konusu değişimin temel çerçevesini şekillendirmekteydi. Primakov'un dışişleri bakanlığı görevine getirilmesi ise daha geniş çaplı bir değişimi meydana getirmiştir ve esasında çok boyutlu bir dönüşümün temelleri atılmıştır. Primakov'un ileri sürdüğü dış politika ilkeleri özünde gerçekçi ve pragmatik öğeler taşımaktaydı. Ancak orta ve uzun vadede Rus jeopolitik düşünce sisteminin yeniden tesis edilmesine katkı sağlamıştır. 1996'da formüle edilen dış politika stratejisi, Putin'in göreve gelmesiyle resmî doktrine dönüşmüştür. Putin selefi Yeltsin'den farklı olarak, Türkistan'ı

<sup>20</sup> Konstantin Mesheryakov, "Rossiysko-Tadjikskiy Otnosheniya v 1997-2005 Godah: ot Donora-Aktseptornogo Karaktera k Novim Printsipam Vzayimodeystviya", *Nauchno-Tekhnicheskoye Vedomosti SPbGPU. Gumanitarniye i Obshestvenniye Nauki*, Sayı: 3, 2013, s. 155.

<sup>21</sup> Sabrina Bazileva - Elena Chernenko, "Sotrudnichestvo Uzbekistana i Rossii Kak Stabiliziruyshiy Faktor na Evraziyskom Prostranstve", *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya Mejdunarodniye Otnosheniya*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2016, s. 509.

<sup>22</sup> Aleksey Malashenko, "Turkmeniya: Byla li Ottepely?", *Moskovskiy Chentr Karnegi*, Brifing, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 2.

bir yük olarak değil, jeostratejik ve ekonomik merkez olarak görmekteydi. Bu bağlamda Putin dönemi Rus dış politikasında Türkistan yeniden önem kazanmıştır.

### **Putin Dönemi RF'nin Türkistan Ülkelerine Yönelik Politikası**

26 Mart 2000'de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinden zaferle ayrılan Putin'in öncelik verdiği alanlardan birisi de dış politikaydı. Putin yönetimi, RF modern dış ilişkilerin ve küresel ekonominin merkezlerinden biri yapmaya odaklandı. Primakov'un kavramsallaştırdığı birçok dış politika ilkesi ve özellikle "çok kutuplu dünya kavramı dış politikanın merkezinde yer almaya başladı."<sup>23</sup>

Haziran 2000'de imzalanan "RF'nin Dış Politika Konsepti" belgesi, uluslararası ve bölgesel politikaların gelişim yönlerini belirlemekteydi. BDT coğrafyası ile ilişkilerin geliştirilmesi dış politikanın temel konularındandı. Putin liderliğinde kabul edilen yeni dış politika belgesinde BDT'ye daha fazla ilgi gösterilmekteydi. BDT üyesi ülkelerle "Ekonomik etkileşimin yoğunlaştırılması öncelikli bir strateji olarak belirlenmişti. Türkistan'ın güney sınırlarındaki terör tehdidine karşı mücadele diğer önemli konuydu."<sup>24</sup> Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan müdahalesiyle bölgesel güvenlik sorunsalı birincil mesele haline gelmişti. ABD, "Afganistan'da El-Kaide'ye ve ona destek veren Taliban'a karşı sürdürdüğü operasyonlar kapsamında ilk etapta Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hava sahalarından yararlanmaya başlamıştır."<sup>25</sup> ABD'nin bölgedeki askeri varlığı RF ile koordinasyon çerçevesinde hayata geçmekteydi. RF, uluslararası terörizme karşı savaşta Batı ile birlikte hareket ederek kendi sınırları içerisinde var olan radikal gruplara karşı mücadelesini meşrulaştırmaktaydı. RF aynı zamanda, Afganistan merkezli tehditlerin bölgeselleşmesinden endişe etmekteydi ve bu çerçevede ABD'ye lojistik destek vermektedir. 14 Mayıs 2002'de oluşturulan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) temel misyonlarından biri güney sınırlarındaki Afganistan kaynaklı terör, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi tehditleri bertaraf etmektir.<sup>26</sup>

2002'den itibaren Moskova, Türkistan başta olmak üzere Post-Sovyet coğrafyadaki pozisyonlarını geri kazanma stratejisini benimsedi. Bölgenin, RF'nin uluslararası statüsünü güçlendirmede vazgeçilmez bir önemde olduğu tespit edildi. Bu çerçevede pragmatist ve esnek bir dış politika stratejisinin uygulanması kararlaştırıldı.<sup>27</sup> Söz konusu strateji Türkistan ülkelerinin RF ile dostane ilişkiler sürdürmesini kolaylaştırdı ve ilişkilerin öngörülür bir perspektifte gelişim göstermesine olanak sağladı.

<sup>23</sup> Vladimir Paramonov-Aleksey Stokov, "The Evolution of Russia's Central Asia Policy", Defence Academy of the United Kingdom, *Central Asian Series*, 2008, s. 12.

<sup>24</sup> Sergey Pogodin - Tamara Tarakanova, "Vneshnepoliticheskiye İnteresi Rossiyskoy Federatsiyii v Chentralnoy Aziyiyi", *Jurnal Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2021, s. 78.

<sup>25</sup> Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2004, s. 143.

<sup>26</sup> Elena Dovgan - Anatoliy Rozanov, *Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoy Bezopasnosti (2002-2009 gg)*, Minsk: Kovcheg, 2010, s. 25.

<sup>27</sup> Paramanov - Stokov, "a.g.m.", s. 12.

Putin, Yeltsin'den farklı olarak Türkistan ülkelerinin liderleriyle daha fazla temas kurmaktaydı. Yeltsin tüm Devlet Başkanlığı boyunca bölgeyi sadece birkaç kez ziyaret etmişti. Putin ise daha ilk görev yılında Türkistan ülkelerinin tamamına resmî ziyarette bulundu. Putin, Türkistan'da RF'nin çıkarlarını ve nüfuzunu desteklemek için kişisel temasları önemsemekteydi. Örneğin, sadece 2006 yılında, Kazak mevkidaşı Nazarbayev'le çeşitli platformlarda ve uluslararası forumlarda on bir kez bir araya gelmişti.<sup>28</sup>

2000'lerin ortalarına doğru RF'nin başlıca hedefi, ekonomik işbirliği yoluyla BDT coğrafyasında etkin bir bütünleşme modeli geliştirmektir. Bölgesel bütünleşme stratejisi, RF'nin Türkistan'a yönelik politikasının temelini oluşturmaya başlamıştır. RF bu süreçte "koruyucu bütünleşme" stratejisi çerçevesinde hareket etmekteydi. "Koruyucu bütünleşme", katılımcı ülkelerin çıkarlarını korumak koşuluyla, RF'nin bütünleşme sürecinde merkezi bir rol üstlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı.<sup>29</sup>

Putin'in devlet başkanlığına gelmesiyle birlikte, çeşitli bütünleşme modelleri RF'nin Türkistan politikasının özünü oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu bütünleşme modellerinde Kazakistan geleneksel önemini korumaya devam etmekteydi. Putin'in bütünleşme politikaları öncelikle RF ve Kazakistan arasındaki etkileşime dayanmaktaydı.<sup>30</sup> Kazakistan lideri Nazarbayev, Avrasya Birliği düşüncesini temel alan bütünleşme hareketinin öncüsü olarak dikkat çekmekteydi. Daha 1994'te Moskova Devlet Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Nazarbayev bu düşünceyi dile getirmişti. Nazarbayev konuşmasında, "BDT'nin zamanın nesnel gereksinimlerini tam olarak karşılamadığına ve katılımcı ülkelerin bütünleşmesini hayata geçiremediğine" vurgu yapmıştır.<sup>31</sup> Dönemin RF lideri Yeltsin, "Avrasya merkezli bütünleşme düşüncesini ilkesel olarak desteklediğini, ancak bu meselenin geleceğin konusu olduğunu" belirtmiştir.<sup>32</sup>

Putin yönetimi açısından ise Avrasya merkezli Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan gibi mekanizmalar, bütünleşmenin lokomotifi olarak görülmekteydi. "2007'de RF, Kazakistan ve Belarus arasında ortak bir gümrük alanının oluşturulması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma doğrultusunda bir eylem planı onaylanmıştır."<sup>33</sup> Üç ülke 2009'da Gümrük Birliği'nin yasal temelini inşa etmeye başlamışlardır. Bu çerçevede devlet ve hükümet başkanları düzeyinde, "Gümrük Birliği'nin normatif ve yasal temelini oluşturan 40 uluslararası anlaşma kabul edilmiştir."<sup>34</sup> 2010'da Gümrük Birliği'nin devreye

<sup>28</sup> Stanislav Pritchin, "Rossiyskaya Politikav Chentralnoy Aziyii v XXI v", *Problemi Natsiyonalnoy Strategiyii*, Cilt: 63, Sayı: 6, 2020, s. 82.

<sup>29</sup> Roy Allison, "Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO", *The Chinese Journal of International Politics*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2018, s. 12.

<sup>30</sup> Aleksey Malashenko, "İnteresi i Shansi Rossiyii v Chentraziatiyskom Regione", *Pro et Contra*, Cilt: 58, Sayı: 1-2, 2013, s. 21.

<sup>31</sup> Olga Odnostalko, "Evraziyskaya İdeya N. A. Nazarbayeva: Ot Teoriyyi k Praktike", *Gramota*, Cilt: 61, Sayı: 11, 2015, s. 132.

<sup>32</sup> Odnostalko, a.y.

<sup>33</sup> Nikolay Rabotyajev, "İntegratsiya, na Postsovetkom Prostranstve", *Jurnal Rossiya i Noviyе Gosudartstva Evraziyyii*, Sayı: 4, 2011, s. 28.

<sup>34</sup> Rabotyajev, a.y.

girmesiyle bütünleşmenin önemli ayağı tamamlanmıştır. 19 Ekim 2011’de ise Kırgızistan Gümrük Birliği’ne katılmıştır.

Putin 2011’de *İzvestiya* gazetesinde çıkan makalesinde, bütünleşmenin bir sonraki aşaması olan Avrasya Ekonomik Birliği’nin kurulmasının öneminden bahsetmiştir. Nazarbayev, cevaben yazdığı ve yine *İzvestiya*’da yayınlanan makalesinde, “*Avrasya Birliği düşüncesini 1994’te ortaya koyduğunu hatırlatmış ve bütünleşme konusunda Putin’i desteklediğini*” ifade etmiştir.<sup>35</sup> Bu bağlamda Kazakistan RF ve Belarus ile birlikte Avrasya Ekonomik Birliği’nin oluşumunda öncül rol oynamıştır. Bölgenin diğer önemli aktörü olan Özbekistan ise Avrasya Birliği’ni temel alan bütünleşmeye mesafeli yaklaşmıştır. Kerimov, Özbekistan’ın böyle bir birliğe katılma düşüncesini fiilen reddetmişti. Özbekistan lideri Avrasya Birliği düşüncesini ekonomik değil, siyasi bir amacı olan bütünleşme çeşidi olarak ele almaktaydı. Kerimov’a göre “*Avrasya Birliği düşüncesi, SSCB’yi yeni bir biçimiyle canlandırmak girişiminden başka bir şey değildi.*”<sup>36</sup> RF resimleri ise Avrasya Birliği’nin “*Doğası gereği tamamen ekonomik olduğunu iddia ederek, siyasi sonuçları hakkında sessiz kalmayı tercih etmekteydiler.*”<sup>37</sup>

2014’te Ukrayna’da yaşanan Maydan olayları ve akabinde Kırım’ın RF tarafından ilhakı, Post-Sovyet coğrafyadaki jeopolitik iklimi oldukça değiştirmiştir. RF’nin ulusal çıkarları açısından oldukça önemsendiği “*Slav üçlüsü birliği*” (RF, Ukrayna ve Belarus) düşüncesi ciddi bir yara almıştır. Bu nedenle Türkistan politikası ve bu bölgeye yönelik projelerin güçlendirilmesi sorunsalı, RF’nin dış politika stratejisinin merkezine yerleşmiştir. Aslında 2000’lerin ortalarından itibaren gündemde olan Avrasya merkezli birlik oluşturma düşüncesi, bu olaylarla birlikte hızlanmıştır. Kırım’ın ilhakı sonrası Batı tarafından izole edilen RF, yüzünü daha emin ve konsolide bir şekilde Doğu’ya dönmüştür.

Bütün bu yaşanan gelişmeler ışığında, 29 Mayıs 2014’te üç ülkenin imzaladığı anlaşmayla birliğin temelleri atılmıştır. 1 Ocak 2015’te RF, Belarus ve Kazakistan’ın kurucu üyesi olduğu Avrasya Ekonomik Birliği’nin (AEB) ortaya çıkmasıyla birlikte, Türkistan’ı da içine alan bütünleşme süreci yeni bir aşamaya geçmiştir. 12 Ağustos 2015 tarihinde Kırgızistan’ın örgüte üye olması, bütünleşme sürecinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Örgütün kurulması Batılı ülkeler tarafından oldukça sakin karşılanmıştır. Çünkü RF’nin bu örgüt aracılığıyla, Türkistan’daki güç dengesini radikal bir biçimde değiştirebilecek bir güce sahip olmadığına inanmaktaydılar.<sup>38</sup>

30 Kasım 2016’da onaylanan RF dış politika belgesinde, AEB’in etkin bir bütünleşme modeline dönüştürülmesi özellikle vurgulanmaktaydı. Belgede, “*evrensel bütünleşme ilkeleri temelinde oluşturulan AEB’in, Avrupa ve Avrasya bölgelerindeki bütünleşme süreçlerinin uyumlaştırılmasında önemli bir rol oy-*

<sup>35</sup> Nursultan Nazarbayev, “Evraziyskiy Soyuz: Ot İdeyii k İstoriyiii Budushego”, *İzvestiya*, 25 Ekim 2011, <https://iz.ru/news/504908> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

<sup>36</sup> Viktoriya Panfilova, “Otlojennaya Partiya İslama Kerimova”, *Nezavisimaya Gazeta*, 7 Aralık 2011, [https://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1\\_karimov.html](https://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1_karimov.html) (Erişim Tarihi: 02.09.2021).

<sup>37</sup> Malashenko, “a.g.m.”, s. 29.

<sup>38</sup> Malashenko, a.y.



*nayabileceği*” ifade edilmekteydi.<sup>39</sup> 2016’da kabul edilen dış politika belgesi, RF’nin çok boyutlu ve çok yönlü bir Türkistan stratejisine sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bordachev, Putin dönemi ortaya çıkan RF’nin Türkistan politikasının temel ilkelerini aşağıdaki şekilde analiz etmektedir:<sup>40</sup>

- RF’nin Türkistan’a duyduğu ilgi jeopolitik bir karakter içermektedir.
- Türkistan doğrudan RF açısından silahlı bir tehdit oluşturmamaktadır.
- Daha verimli bir işbirliği için, hem RF hem de Türkistan ülkeleri ortak mirasa saygı göstermeli ve onu ortak kalkınma çerçevesinde bir temel olarak ele almalıdır.
- RF’nin “*Türkistan’ı terk etmesi*” konusu, öncelikle ortak coğrafi alan nedeniyle mümkün gözükmemektedir.
- RF, özellikle Türkistan ülkelerinin iç istikrarına daha fazla dikkat ayrımalıdır.
- Dünyadaki birçok ülkenin aksine, RF’nin Türkistan’a yönelik politikası daha istikrarlı bir temele sahiptir.

Sonuç olarak, Putin’in devlet başkanlığına seçilmesi RF’nin dış politika yapım sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. RF, kendisi açısından daha öngörülebilir ve aynı zamanda istikrarlı bir dış politika inşa etmeyi başarmıştır. Bu dönemde RF’nin Türkistan politikasının temel istikameti ve gelecek perspektifi belirlenmiş ve uygulamaya konulmuştur. Böylece 90’lı yıllardan farklı olarak, RF’nin Türkistan politikası daha stratejik bir içerik kazanmıştır.

### **Güncel Jeopolitik Gerçeklikler Bağlamında RF’nin Türkistan Stratejisi**

Putin döneminde oluşan Türkistan stratejisi, bölgede meydana gelen yeni ve güncel gerçeklikler çerçevesinde zaman zaman değişime uğramıştır. Özellikle, Çin’in bölgedeki faaliyetleri ve giderek bölgesel bir oyun kurucuya dönüşmesi yeni jeopolitik gerçeklikleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle RF’nin Çin ile etkileşimi ve Çin’in bölgedeki varlığına bakışı önem arz etmektedir. 2016’dan itibaren, Avrupa Birliği’nin (AB) bölgeye yönelik ilgisinin azaldığı ve ABD’nin bölgeyle irtibatının zayıfladığı bir ortamda, Türkistan’da RF ve Çin’in etkileşimi, işbirliği ve/veya stratejik rekabeti bölgenin dinamiklerini doğrudan etkilemektedir.

Çin’in yükselişi, modern dünya siyasetindeki en önemli eğilimlerden biridir. Yeni Çin sadece siyasi ve ekonomik bir meydan okuma değil, aynı zamanda entelektüel bir meydan okumadır. Bu bağlamda “*Günümüzde Çin’in uluslararası ilişkilerdeki rolü ve yeri, uluslararası söylemde en popüler konuların başında gelmektedir.*”<sup>41</sup> Türkistan, Çin’in jeopolitik hedefleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

<sup>39</sup> Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsiyi ot 30.11.2016 g. No: 640, *Kremlin*, <http://kremlin.ru/acts/bank/41451/page/1> (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

<sup>40</sup> Timofey Bordachev, “Rossiya i Chentralnaya Aziya: Mejdu Pragmatizmom i Geopolitikoy”, *Valdai Mejdunarodniy Diskussiyonniy Klub*, 18 Mayıs 2021, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiya-i-tsentralnaya-aziya-pragmatizm-i-geopolitika/> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

<sup>41</sup> Anton Maltsev, “Osobnosti Politiki KNR v Chentralnoy Aziyiy v Otshenkah Rossiyskih i Zapadnih Uchenih”, *Sravnitel'naya Politika*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2012, s. 17.



RF ve Çin arasındaki ilişkiler son 20 yılda oldukça istikrarlı gelişim göstermiştir. 2014'ten sonra iki güç arasındaki ilişkiler stratejik bir karakter taşımaya başlamıştır. ABD ve AB'nin, Ukrayna ve Kırım sorunu nedeniyle RF'na uyguladığı yaptırımlar, RF'nin Asya politikalarına öncelik vermesine neden olmuştur. Çin açısından bakıldığında ise özellikle "ticaret savaşları" söylemi ve ABD ile sürekli yaşadığı jeopolitik sorunlar, bu ülkenin RF ile daha fazla alanda işbirliği yapmasına zemin hazırlamıştır. Bu koşullar çerçevesinde ekonomik faaliyetlerini desteklemek için Batı pazarlarına alternatif bulma gereksinimi, RF'nu giderek doğuya, Çin'i ise batıya bakmaya mecbur bırakmaktadır.<sup>42</sup> RF ve Çin aynı zamanda Batı'nın egemen olduğu uluslararası sistemin dönüşmesini arzulamaktadırlar. Çok kutupluluk söylemi her iki gücün uluslararası sistemi tanımlarken kullandığı bir kavramdır.

Çin, RF'nin Türkistan'daki özel rolünün farkında olarak bölgedeki politikasını Moskova ile koordine etmeye çalışmaktadır. RF ise bunun karşılığında, "Çin'in Türkistan'da gücünü pekiştirme sürecini desteklemeye veya en azından aktif olarak kısıtlamamaya devam etmektedir."<sup>43</sup> RF her şeyden önce, Çin ile çıkarlarının örtüştüğü alanlarda işbirliği yapmaktadır. Bölgedeki köktendencilığe karşı mücadele ve ABD/NATO'nun Türkistan'daki etkisini sınırlandırılması gibi ortak çıkarlar işbirliğine ivme kazandırmaktadır.<sup>44</sup> Ayrıca beş Türkistan ülkesinden dördünün (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) üyesi olduğu Şanhai İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) varlığı, RF ile Çin arasındaki etkileşimi büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. "Türkmenistan resmi olarak ŞİÖ'ye üyesi olmasa da, yine de fiilen örgütün faaliyetlerinde ve üye ülkelerin etkileşim alanlarında yer almaktadır.<sup>45</sup> RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, "Moskova'nın Çin'i bölgede rakip olarak görmediğini, iki ülkenin stratejik ortak olduğunu ve Büyük Avrasya ile ilgili planlarının birbirleriyle çelişmediğinin" altını çizmektedir.<sup>46</sup> Çin ise bölgesel liderliğe yönelik iddialarını açık bir şekilde dile getirmemektir. Çin bunun yerine Tek Kuşak Tek Yol gibi büyük ölçekli projeler sayesinde, bölge halklarına sosyal refah ortamının sağlanacağını üzerinde durmaktadır. Böylece Çin, ekonomik söylemleri ön plana çıkarmakta ve altyapı gibi stratejik alanlara yatırım yapmaktadır. Bu bağlamda Çin, Türkistan'ı istikrara kavuşturma çabalarını askerî veya güvenlik araçlarıyla değil, ekonomik gücüyle koordine etmektedir. RF'nin eksine Çin, "jeopolitik etkisini vurgulamaya veya bölge üzerinde hak iddia etmeye şimdilik hevesli gözükmemektedir."<sup>47</sup>

<sup>42</sup> Aleksey Asiryanyan - Yiming He, "The Dynamics of Sino-Russian Relations in Central Asia", *e-International Relations*, 25 Ekim 2020, <https://www.e-ir.info/2020/10/25/the-dynamics-of-sino-russian-relations-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

<sup>43</sup> Vladimir Paramonov, "Rossiya i Kitay v Chentralnoy Aziyiii: Kontseptualniy Aspekt", *Rossiya i Noviy Gosudarstva Evraziyü*, Sayı: 4, 2018, s. 123.

<sup>44</sup> Paramonov, a.y.

<sup>45</sup> Paramonov, a.y.

<sup>46</sup> Russia Doesn't View China as Rival in Central Asia, Says Lavrov, *Tass Agency*, 5 Şubat 2019, <https://tass.com/economy/1043332> (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

<sup>47</sup> Paul Stronski - Nicole Ng, *Cooperation and Competition Russia and China in Central Asia, The Russian Far East, and the Arctic*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2018, s. 10.

Mamafih, RF ve Çin'in Türkistan özelindeki ilişkileri bir dizi jeopolitik gerçeklerin gölgesinde gelişim göstermekteydi. RF'nin AEB projesiyle, Çin'in Tek Kuşak Tek Yol girişiminin Türkistan'da ciddi bir rekabet içerisinde olduğu düşüncesi giderek yaygınlaşmaktaydı. AEB ve Tek Kuşak Tek Yol projelerinin birleştirilmesi ve bu çerçevede "Büyük Avrasya" konseptinin oluşturulması girişimi, RF-Çin ilişkilerinin geleceği açısından oldukça önem taşımaktaydı.<sup>48</sup> Bu kapsamda 2016'da Valdai Kulübü uzmanları<sup>49</sup> tarafından geliştirilen "Büyük Avrasya" konsepti, RF'nin Asya politikalarının temel yönlerini belirlemektedir. Yeni konsept RF'nin Türkistan stratejisinin, Çin'in bölgesel projeleriyle koordineli bir biçimde hareket etmesini öngörmektedir. RF, Büyük Avrasya konseptini sadece Türkistan ile sınırlı tutmamaktaydı. Bu noktada birden fazla jeo-ekonomik etken devreye girmektedir. "RF, dünya ekonomisinin Asya Pasifik'teki yeni merkezi ile bağlantı kurma ihtiyacından dolayı 'Asya'ya dönüş' politikasını benimsemeye başlamıştır."<sup>50</sup> Ayrıca Rus Uzak Doğu'sunun bir cazibe merkezi haline getirilmesi doğrudan RF'nin Asya politikalarına bağlıydı.

RF'nin temel amacı Çin'in sahip olduğu ekonomik gücü ve enerjiyi hem kendisinin hem de diğer devletlerin kalkınma sorunlarını çözmeye yönlendireceği uluslararası ve bölgesel ortam oluşturmaktır.<sup>51</sup> Bordachev, Çin'in bu girişimdeki rolünü ve konumunu analiz ederken, Almanya'nın AB içerisindeki ekonomik rolünden bahsetmektedir. Almanya deneyiminden yola çıkan Bordachev, Çin'in ekonomik potansiyelinin Büyük Avrasya girişimi bağlamında değerlendirilmesi ve işbirliği mekanizmalarına yansıtılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.<sup>52</sup>

RF ve Çin arasındaki ilişkilerin uyumlaştırılması, bölge ülkeleri açısından olumlu değerlendirilmekteydi. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım-Jomart Tokayev, Büyük Avrasya düşüncesinin, ekonomik bağları geliştirmek için ufuklar açtığına dikkat çekmekteydi. Tokayev'e göre "bu düşünce, Avrasya coğrafyasında yeni bir uluslararası ilişkiler sisteminin oluşumuna temel olabilecek potansiyele sahiptir."<sup>53</sup> Diğer AEB üyesi Kırgızistan da Büyük Avrasya

<sup>48</sup> Elena Kuzmina, "Bolshaya Evraziya: İnteresi i Vozmojnosti Rossiyii Pri Vzayimodeystviyii s Kitayem", *Problemi Postsovetskogo Prostranstva*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2017, s. 230.

<sup>49</sup> Valdai Uluslararası Tartışma Kulübü 2004'te kurulmuştur. Valdai yaptığı çalışmalarla, önde gelen uluslararası uzmanlar ile Rus bilim adamları, politikacılar ve hükümet yetkilileri arasındaki etkileşim sağlayan küresel platform haline gelmiştir. Valdai temel faaliyetlerinde küresel siyasi ve ekonomik süreçler alanındaki araştırmalar odaklanmaktadır. Valdai platformu gerçekleştirdiği uluslararası toplantılarla ve düzenli olarak sunduğu analiz raporlarıyla Rus dış politikasının şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

<sup>50</sup> Alexander Lukin, "Sino-Russian Cooperation as the Basis for Greater Eurasia", *Human Affairs*, Cilt: 30, Sayı: 2, 2020, s. 174.

<sup>51</sup> Sergey Karaganov, "Ot Povorota na Vostok k Bolshoy Evraziyii", *Rossiya v Globalnoy Politike*, 30 Mayıs 2017, <https://globalaffairs.ru/articles/ot-povorota-na-vostok-k-bolshoj-evraziy/> (Erişim Tarihi: 02.09.2021).

<sup>52</sup> Timofey Bordachev - Anastasiya Pyatachkova, "Evraziyskiy Povestka Sotrudnichestva Kontseptsiya Bolshoy Evraziyii o Povorote Rossiyii na Vostok", *Vestnik Mejdunarodnih Organizatsiyü*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2018, s. 40.

<sup>53</sup> Nikolay Dolgopopolov - Vladislav Fronin, "Mi Vsegda Budem Vmeste", *İntervyu Prezidenta Kazaxstana Kasım-Jomart Tokayeva*, *Rossiyskaya Gazeta*, 2 Nisan 2019, <https://rg.ru/2019/04/02/nakanune-vizita-v-moskvu-novyj-prezident-kazahstana-otvetil-na-voprosy-rg.html> (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

düşüncesine olumlu yaklaşmaktadır. ŞİÖ üyesi Tacikistan konumu nedeniyle Çin bölgesel projelerinde önemli bir tutmakta ve bu bağlamda Büyük Avrasya girişimine destek vermektedir. Şevket Mirziyoyev'in cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte dış dünyaya açılan Özbekistan, bütünleşme süreçlerinde aktif bir şekilde yer almaya başlamıştır.<sup>54</sup>

Günümüzde Valdai'la birlikte, güncel güvenlik konularını ve Büyük Avrasya konseptinin stratejik geleceğini analiz etmek için politikacıları ve uluslararası ilişkiler alanındaki uzmanları bir araya getiren "Astana Kulübü", bu konseptin temel entelektüel yönlerini ve gelişim perspektifini ortaya koymaktadır. 2018'de bilimsel kuruluşlardan, eğitim kurumlarından, devlet ve devlet dışı analitik merkezlerinden yüzlerce uzmanın yer aldığı Avrasya Bilgi ve Analitik Konsorsiyumu oluşturulmuştur.<sup>55</sup>

Büyük Avrasya konsepti, RF'nin Türkistan stratejisini güncel jeopolitik gerçekliklere uyumlaştırılmasını ve bu bölgede Çin ile karşılıklı çıkarlara dayalı bir politika izlemesini mümkün kılmaktadır. Bölgede çeşitli siyasi ve jeopolitik araçlara sahip olan RF, Çin'in ekonomik gücünü kullanarak kendine yeni stratejik alanlar açmaktadır.

### Sonuç

RF, 90'lı yılların başlarında Türkistan'ı jeopolitik bir yük olarak görmekteydi. Bunun temel nedeni, RF'nin SSCB sonrası yaşadığı ciddi sosyo-politik ve ekonomik krizdi. Bu kriz ortamında RF, Batı ile ilişkileri geliştirmeyi ve stratejik ortaklık oluşturmayı dış politikasının temel hedefi olarak belirlemişti. RF, Batı'dan gelecek mali yardımlarla kriz ortamından çıkmayı ve daha çok iç siyasi istikrarını sağlamayı amaçlamaktaydı. BDT'yi daha çok Ukrayna ve Belarus odaklı bir oluşum olarak ele alan Yeltsin yönetimi, doğu politikalarını göz ardı etmek zorunda kalmıştı. Bu eğilim 90'ların ortalarına kadar devam etmiştir.

1995'ten itibaren, RF'nin BDT politikaları daha bütüncül bir karakter almaya başlamıştır. BDT, eski SSCB ülkeleri arasındaki temel etkileşim aracına dönüşmüştür. 1996'da dışişleri bakanlığına getirilen Primakov, Rus dış politikasına jeopolitik perspektifi yeniden kazandırmıştır. Bu bağlamda RF'nin yakın çevresine yönelik politikalarında gözle görülür bir değişiklik yaşanmıştır. Primakov, BDT'yi sadece bir ekonomik araç olarak değil, aynı zamanda sistematik bir bütünleşme modeli olarak önemsemiştir. Bu dönemde RF'nin Türkistan politikası tedricen şekillenmeye başlamıştır.

Primakov'un ileri sürdüğü dış politika ilkeleri, büyük ölçüde Putin yönetimi tarafından devam ettirilmiştir. Putin iktidarında Türkistan, Rus dış politikasının temel yönlerinden biri haline gelmiştir. RF'nin öncüllüğüne oluşturulan bölgesel örgütler aracılığıyla daha etkin bir politika uygulanmıştır. Bu

<sup>54</sup> Aleksandr Lukin - Dmitriy Novikov, "Bolshaya Evraziya: Ot Polyusa Konfrontatsiyi k Soobshestvu Razvitiya", *Jurnal Vostok*, Sayı: 6, 2019, s. 183.

<sup>55</sup> Eduard Poletayev, "Bolshaya Evraziya: Veshi v Sebe s Bolshim Potentsiyalom", *Ritm Evraziyji*, 18 Temmuz 2021, <https://www.ritmeurasia.org/news--2021-07-18--bolshaja-evraziya-vesch-v-sebe-s-bolshim-potencialom-55559> (Erişim Tarihi: 06.09.2021).

çerçevede ortaya çıkan bütünleşme modelleri Türkistan politikasının özünü oluşturmuştur. Gümrük Birliği ve Ortak Ekonomik Alan gibi mekanizmalar, bütünleşmenin gidişatına istikamet vermişlerdir. KGAÖ ve AEB gibi örgütlerin oluşmasıyla birlikte, RF'nin Türkistan politikasının temel hedefleri belirlenmiş ve yeni bir biçim kazanmıştır.

2014'te Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna ile yaşadığı sorunlar nedeniyle RF'nu dış politikasında ciddi dönüşümler yaşamıştır. Batı'nın uyguladığı yaptırımlar RF'nu Doğu ile ilişkileri daha da geliştirmeye yöneltmiştir. RF'nin Asya politikası Çin ile işbirliği zemininde gelişim göstermiştir. Yeni jeopolitik gerçeklikleri dikkate alan Putin yönetimi, Çin'in ekonomik gücünden faydalanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 2016'da ortaya atılan Büyük Avrasya konsepti, RF ve Çin'in Türkistan'daki çıkarlarının uyumlaştırılmasını hedeflemiştir. Büyük Avrasya konsepti, iki ülkenin bölgeye yönelik projelerinin konsolide edilmesini ve ortak mekanizmaların inşasını kolaylaştırmıştır.

Uluslararası ilişkilerin değişen doğası ve bu bağlamda ortaya çıkan yeni gerçeklikler, RF'nun Türkistan politikalarının gelecek perspektifini önemli ölçüde etkileyecektir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte merkezli meydana çıkan yeni dinamikler, RF'nun bölgeye yönelik güvenlik odaklı bir projeksiyon geliştirmesini zaruri kılmaktadır. Diğer taraftan özellikle yeni ABD yönetiminin bölgeye duyduğu ilgi göz ardı edilmemelidir. Çin'i çevreleme stratejisi ve aynı zamanda RF'nun genel Asya politikalarının sınırlandırılması sorunsalı, ABD'nin bölgeye yönelik ilgisini artırmaktadır. Bu bağlamda RF'nun güncel Türkistan politikası, bölgedeki jeopolitik gelişmelerin ve değişimlerin seyrine göre şekillenmektedir.

### **Kaynaklar**

ALLISON, Roy: "Protective Integration and Security Policy Coordination: Comparing the SCO and CSTO", *The Chinese Journal of International Politics*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2018.

ASİRYAN, Aleksey - HE, Yiming: "The Dynamics of Sino-Russian Relations in Central Asia", *e-International Relations*, 25 Ekim 2020, <https://www.e-ir.info/2020/10/25/the-dynamics-of-sino-russian-relations-in-central-asia/> (03.09.2021).

BAZİLEVA Sabrina - CHERNENKO, Elena: "Sotrudnichestvo Uzbekistana i Rossii kak Stabiliziruyshiy Faktor na Evraziyskom Prostranstve", *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya Mejdunarodniye Otnosheniya*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2016.

BORDACHEV, Timofey: "Rossiya i Chentralnaya Aziya: Mejdu Pragmatizmom i Geopolitikoy", *Valdai Mejdunarodniy Diskussiyonniy Klub*, 18 Mayıs 2021, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiya-i-tsentralnaya-aziya-pragmatizm-i-geopolitika/> (03.09.2021).

BORDACHEV, Timofey - PYATACHKOVA, Anastasiya: "Evraziyskiy Povestka Sotrudnichestva Kontseptsiya Bolshoy Evraziyii o Povorote Rossii na Vostok", *Vestnik Mejdunarodnih Organizatsiyi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2018.

Dogovor o Tomojennom Soyuze i Edinom Ekonomicheskom Prostranstve, Avrasya Komisyonu, [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/catr/non-tariff/Pages/Dogovor\\_26021999.aspx](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/catr/non-tariff/Pages/Dogovor_26021999.aspx).

DOLGOPOLOV, Nikolay - FRONİN, Vladislav: “Mi Vsegda Budem Vmeste”, İntervyu Prezidentu Kazaxstana Kasım-Jomart Tokayeva, *Rossiyskaya Gazeta*, 2 Nisan 2019, <https://rg.ru/2019/04/02/nakanune-vizita-v-moskvu-novyj-prezident-kazahstana-otvetil-na-voprosy-rg.html>.

DOVGAN, Elena - ROZANOV, Anatoliy: *Organizatsiya Dogovora o Kollektivnoy Bezopasnosti (2002-2009 gg)*, 2010, Minsk: Kovcheg.

ERHAN, Çağrı: “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2004.

KARAGANOV, Sergey: “Ot Povorota na Vostok k Bolshoy Evraziyi”, *Rossiya v Globalnoy Politike*, 30 Mayıs 2017, <https://globalaffairs.ru/articles/ot-povorota-na-vostok-k-bolshoj-evraziy/> (02.09.2021).

KAZANTSEV, Andrey: “*Bolshaya İgra*” s Neizvestnimi Pravilami: Mirovaya Politika i Chentralnaya Aziya, Fond Naslediya Evraziy, Moskova 2008.

Kontseptsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsyyi, *Nezavisimaya Gazeta*, 11 Temmuz 2000, [https://www.ng.ru/world/2000-07-11/1\\_concept.html](https://www.ng.ru/world/2000-07-11/1_concept.html) (01.09.2021).

KUPRİYANOV, Aleksey: “Pragmaticniy Realist: Pochemu Doktrina Primakova Aktualna i Seycas”, *İzvestiya*, 29 Ekim 2019, <https://iz.ru/937080/aleksei-kupriyanov/pragmaticnyi-realist-pochemu-doktrina-primakova-aktualna-i-seichas> (03.09.2021).

KUZMİNA, Elena: “Bolshaya Evraziya: İnteresi i Vozmojnosti Rossiyii Pri Vzayimodeystviy s Kitayem”, *Problemi Postsovetskogo Prostranstva*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2017.

LUKİN, Aleksandr - NOVİKOV, Dmitriy: “Bolshaya Evraziya: Ot Polyusa Konfrontatsyyi k Soobshestvu Razvitiya”, *Jurnal Vostok*, Sayı: 6, 2019.

LUKİN, Alexander: “Sino-Russian Cooperation as the Basis for Greater Eurasia”, *Human Affairs*, Cilt: 30, Sayı: 2, 2020.

MALASHENKO, Aleksey: “İnteresi i Shansi Rossiyii v Chentraziatskiyom Regione”, *Pro et Contra*, Cilt: 58, Sayı: 1-2, 2013.

MALASHENKO, Aleksey: “Turkmeniya: Byla li Ottepely?”, *Moskovskiy Chentr Karnegi*, Brifing, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012.

MALTSEV, Anton: “Osobennosti Politiki KNR v Chentralnoy Aziyii v Otshenkah Rossiyskih i Zapadnih Uchenih”, *Sravnitel'naya Politika*, Cilt: 10, Sayı: 4, 2012.

MESHERYAKOV, Konstantin: “Rossiysko-Tadjikskiy Otnosheniya v 1997-2005 Godah: Ot Donora-Aktseptornogo Karaktera k Novim Printsipam Vzayimodeystviya”, *Nauchno-Tekhnicheskoye Vedeomosti SPbGPU. Gumanitarniye i Obshestvenniye Nauki*, Sayı: 3, 2013.

MESHERYAKOV, Konstantin: *Evolutsiya Vneshney Politiki Rossiyskoy Federatsyyi v Chentralnoy Aziyii v 1991-2005 gg*, Sankt Peterburgskiy Gosudarstvenniy Universitet, Sankt Petersburg 2014.

NAZARBAYEV, Nursultan: “Evraziyskiy Soyuz: Ot İdey k İstoriyiii Budushego”, *İzvestiya*, 25 Ekim 2011, <https://iz.ru/news/504908> (03.09.2021).

NAZARBAYEV, Nursultan: *Na Poroge XXI Veka*, Alma Ata: Atamura, 2003.

NEYMARK, Mark: “Vnehsnaya Politika Rossiyii: Ot “Novogo Mishleniya” k Novomu Strategicheskomu Mishlenuyu”, *Jurnal Problemi Postsovetskogo Prostranstva*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2020.



NİKOLAYEV, Sergey: “Chentralniy Aziya v Geopolitike: Amerikanskiy Vektor (1991-2008 gg)”, *Jurnal Mejdunarodnaya Jizny*, Sayı: 2, 2011, <https://interaffairs.ru/jauthor/material/396> (02.09.2021).

ODNOSTALKO, Olga: “Evraziyskaya İdeya N. A. Nazarbayeva: Ot Teoriyii k Praktike”, *Gramota*, Cilt: 61, Sayı: 11, 2015.

PANFİLOVA, Viktoriya: “Otlojennaya Partiya İslama Kerimova”, *Nezavisimaya Gazeta*, 7 Aralık 2011, [https://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1\\_karimov.html](https://www.ng.ru/cis/2011-12-07/1_karimov.html) (02.09.2021).

PARAMONOV, Vladimir: “Rossiya i Kitay v Chentralnoy Aziyii: Kontseptualniy Aspekt”, *Rossiya i Noviy Gosudarstva Evraziyii*, Sayı: 4, 2018.

PARAMONOV, Vladimir - STROKOV, Aleksey: “The Evolution of Russia’s Central Asia Policy”, Defence Academy of The United Kingdom, *Central Asian Series*, 2008.

POGODİN, Sergey - TARAKANOVA, Tamara: “Vneshnepoliticheskiye İnteresi Rossiyskoy Federatsiyii v Chentralnoy Aziyii”, *Jurnal Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika*, Cilt: 36, Sayı: 2, 2021.

POLETAYEV, Eduard: “Bolshaya Evraziya: Veshi v Sebe s Bolshim Potentsiyalom”, *Ritm Evraziyii*, 18 Temmuz 2021, <https://www.ritmurasia.org/news--2021-07-18--bolshaya-evraziya-vesch-v-sebe-s-bolshim-potencialom-55559> (06.09.2021).

PRİTCHİN, Stanislav: “Rossiyskaya Politikav Chentralnoy Aziyii v XXI v”, *Problemi Natsiyonalnoy Strategiyii*, Cilt: 63, Sayı: 6, 2020.

RABOTYAJEV, Nikolay: “İntegratsiya, na Postsovetkom Prostranstve”, *Jurnal Rossiya i Noviy Gosudarstva Evraziyii*, Sayı: 4, 2011.

Russia Doesn’t View China as Rival in Central Asia, Says Lavrov, *Tass Agency*, 5 Şubat 2019, <https://tass.com/economy/1043332> (06.09.2021).

SAFRANCHUK, İvan: “Rossiyskaya Politika v Chentralnoy Aziyii. Strategicheskiy Kontekst”, *Observe*, Sayı: 8, 2014.

SAGİNDİKOV, Rüstem: “Kazaxstansko-Rossiyskiye Otnosheniya: Sostayaniye i Perspektivi”, *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Seriya Mejdunarodniye Otnosheniya*, Sayı: 2, 2014.

SATTAROV, Raffael: “Politika Rossiyii v Chentralnoy Aziyii 3.0-na Postsovetkom Prostranstve Net Vechnih Soyuznikov, Est Tolko Vechniye İnteresi”, *Central Asian Analytical Network*, <https://www.caa-network.org/archives/8452> (02.09.2021).

SEVOSTYANOV, Pavel: “Kirgiziya i Strategicheskiye Zadaci Rossiyii”, *Jurnal Mejdunarodnaya Jizny*, 2 Mart 2021, <https://interaffairs.ru/news/show/29275> (03.09.2021).

STRONSKI, Paul - NG, Nicole: *Cooperation and Competition Russia and China in Central Asia, The Russian Far East, and the Arctic*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington 2018.

TRENİN, Dmitriy: “Rossiya i SNG: Pole İnteresov, a ne Sfera Vliyaniya”, *Pro et Contra*, Sayı: 5-6, 2009.

Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsiyii ot 30.11.2016 g. No: 640, Kremlin, <http://kremlin.ru/acts/bank/41451/page/1> (06.09.2021).

Vneshnaya Politika Rossiyii v 1990-h Godah, *Entsiklopediya Vsemirnaya İstoriya*, [https://w.histrf.ru/articles/article/show/vneshniaia\\_politika\\_rossii\\_v\\_1990\\_kh\\_godakh](https://w.histrf.ru/articles/article/show/vneshniaia_politika_rossii_v_1990_kh_godakh) (01.09.2021).



## Extended Abstract

### Turkestan In Russian Foreign Policy: Changes And Transformations

Turkistan countries did not have a prominent place in the post-Soviet Union of Soviet Socialist Republics (USSR) policies of RF. The Turkistan Region was considered in the framework of the relations with the Commonwealth of Independent States (CIS) in the foreign policy strategy of the RF in 1991. For this reason, there were no separate strategic attitudes regarding the Turkistan Region. The Kozyrev Doctrine, which was adopted in 1993, evaluated the Russian foreign policy regarding the Post-Soviet geographical areas from the perspective of the CIS. A specific strategic framework regarding the Turkistan Countries was not mentioned in the Kozyrev Doctrine. The priorities of the foreign policy regarding the CIS consisted mostly of security-oriented approaches.

The geopolitical progression of the RF-Western relations changed significantly in 1993 with the North Atlantic Treaty Organization (NATO), which adopted the strategy of expansion towards the former Eastern Bloc Countries. In this way, the new realities, which emerged in the context of security and economy, prepared the ground for RF to determine new strategies for immediate surroundings.

The relations of RF with the CIS member countries began to gain strategic content after the document that was signed by Yeltsin on September 14, 1995. The abovementioned document also identified the general framework of the Turkistan Strategy of RF. RF has started to see the CIS as a means of integration since 1995. In this context, Customs Union Agreement was signed between RF and Belarus on January 5, 1995. Kazakhstan joined this agreement on January 20, 1995. In the light of all these developments, Yeltsin dismissed Foreign Minister Kozyrev, who was a fiery defender of improving the relations with the West, in 1996. Experienced politician and diplomat Yevgeny Primakov was called in to replace Kozyrev. The appointment of Primakov to the Ministry of Foreign Affairs had serious effects on the policies of RF towards its immediate surroundings, especially Central Asia. The role of CIS-centered integration initiatives increased in the policies of RF regarding close surroundings. Primakov set it as his primary goal to transform CBT into a functional integration mechanism.

A series of steps were taken to establish the legal framework for CIS-centered integration in Primakov's Ministry of Foreign Affairs. In this context, RF, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Belarus signed an agreement determining the principles, mechanisms, and stages of the creation of the Customs Union on March 29, 1996 during which Kazakhstan had a very decisive position in the Turkistan Policy of RF. In this context, RF was building its Turkistan Strategy through Kazakhstan to a large extent.

One of the areas prioritized by Putin, who emerged victorious from the Presidential elections on March 26, 2000, was foreign policy. Putin Administration focused on making RF one of the centers of modern foreign relations and the global economy. Many foreign policy principles that were conceptualized by Primakov, especially the "multipolar world" concept began to take place in the center of foreign policy. As of 2002, Moscow adopted the strategy of regaining its positions in the Post-Soviet geographical areas, especially in Central Asia. It was determined that the region has an indispensable importance in strengthening the international status of RF. In this framework, a decision was made to implement a pragmatist and flexible foreign policy strategy. The main goal of RF was to develop an effective model of integration in the CIS geographical area through economic cooperation towards the mid-2000s. The regional integration strategy started to form the basis of RF's policy towards Central Asia.

The Maydan events that happened in Ukraine in 2014 and the subsequent annexation of Crimea by RF changed the geopolitical climate in the Post-Soviet geographical areas considerably. The idea of the “*Slavic Trio Union*” (RF, Ukraine, and Belarus), which RF attached great importance to for its national interests, was thus damaged seriously. For this reason, the Turkistan Policy and the problem of strengthening projects for this area were now at the center of the foreign policy strategy of RF. In fact, the idea of establishing a union based in Eurasia, which was on the agenda since the mid-2000s, was accelerated with these events. RF turned towards the East in a more confident and consolidated way after being isolated by the West after the annexation of Crimea. In the light of all these developments, the foundations of the Union were laid with the agreement that was signed by three countries on May 29, 2014. The integration process including Central Asia entered a new stage after the emergence of the Eurasian Economic Union (EEC), of which RF, Belarus, and Kazakhstan were the founding members, on January 1, 2015. The accession of Kyrgyzstan to the organization on 12 August 2015 also paved the way for the integration process to take shape.

It was especially emphasized in the RF Foreign Policy Document that was approved on November 30, 2016 that the EEC should be transformed into an effective integration model. As a result, the election of Putin for the Presidency affected the foreign policy making process of the RF significantly. RF succeeded in building a more predictable and also stable foreign policy for itself. In this period, the basic direction and future perspective of Turkistan Policy of RF were determined and put into practice. In this way, RF’s Central Asia Policy gained a more strategic content unlike in 90s.

The Turkistan Strategy, which was shaped in Putin’s period, changed from time to time in the context of the new and current realities in the region. Especially China’s activities in the region and its becoming a regional playmaker brought with it new geopolitical realities. For this reason, the interaction of RF with China and China’s view of its presence in the region were important. As of 2016, in an environment where the European Union (EU) interests in the region decreased and the USA’s contacts with the region weakened, the interaction, cooperation, and/or strategic competition of RF and China in Turkistan Region affected the dynamics of the region directly.

The “*Great Eurasia Concept*” that was developed in 2016 foresaw the Turkistan Strategy of RF to act in coordination with China’s regional projects. RF did not limit the Greater Eurasia Concept only to Central Asia. Right at this point, more than one geo-economic factors came into play. RF started to adopt the policy of “*return to Asia*” after the need emerged to connect with the new center of the world economy in Asia Pacific. Also, making the Russian Far East a center of attraction was dependent on RF’s Asian Policies directly. In this context, the Greater Eurasia Concept that was put forward in 2016 aimed to harmonize the interests of RF and China in Central Asia.

As a conclusion, the Greater Eurasia Concept facilitated the consolidation of RF and Chinese projects for the region and the establishment of joint mechanisms.

# İHTİRASIN GÖLGESİNDE BİR ÇAĞATAYLI HÜKÜMDARI: BARAK VE SİYASÎ-ASKERÎ FAALİYETLERİ (1266-1271)

Dr. İbrahim GÜNEŞ\*

## Öz

*Bu çalışmada, 1266-1271 yılları arasında Çağataylı Hanlığı tahtında oturan Barak'ın siyasi ve askerî olayları ele alınacaktır. Barak, yedinci Çağataylı hükümdarı olarak 1266 yılında tahta oturmuştur. Onun tahta oturduğu tarihler Moğol İmparatorluğu'nun şubeleri arasında mücadeleler yaşanmaktaydı. Fakat Ögeday'ın soyundan olan Kaydu, onun bu ani yükselişi karşısında kendisine tabi olmasını istemesi üzerine iki taraf arasında bir seri savaş yaşanmıştır. Barak, her ne kadar ilk büyük savaşta Kaydu'yu mağlup etmeyi başarmışsa da Altın Orda'nın desteğini alan Kaydu karşındaki ikinci savaşta yenilip geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Barak'ın ileride tehlike arz edebileceğini düşünen Kaydu ve Altın Orda hükümdarı Mönge Timur, onunla uzlaşıp İlhanlı toprağı Horasan'a karşı bir sefer için teşvik etmişlerdir. Barak da bunu uygun bulup Horasan'ı işgale başlamıştır. Fakat İlhanlı hükümdarı Abâkâ Han'ın büyük bir ordu ile çıkıp gelmesi ve ardından etrafındaki bazı emirlerin onu yalnız bırakması neticesinde Herat yakınlarına yapılan savaşta İlhanlılara yenildiği gibi ordusunu da büyük bir oranda kaybetmiştir. Barak'ın yaklaşık beş yıllık iktidarı, devletini dört bir yandan kuşatmış diğer Moğol şubeleri ile mücadelelerle geçmiş ve ardından İlhanlılar karşısında büyük bir yenilgi alarak devletini daha da zayıflatmıştır.*

**Anahtar kelimeler:** Barak, Abâkâ Han, Kaydu, Çağataylı Hanlığı, İlhanlılar.

## **A Chagatai Ruler In The Shadow Of Aggression: Barak And Its Political-Military Activities (1266-1271)**

### **Abstract**

*In this study, the political and military events of Barak, who was on the throne of the Chagatai Khanate between 1266-1271, will be discussed.*

Geliş Tarihi: 19 Kasım 2021 - Kabul Tarihi: 10 Ocak 2022.

Atf Bilgisi: İbrahim Güneş, "İhtirasın Gölgesinde Bir Çağataylı Hükümdarı: Barak ve Siyasi-Askerî Faaliyetleri (1266-1271)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 85-102.

\* Muğla-Türkiye,

ibrahimgn02@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2080-8870.

*Barak was enthroned in 1266 as the seventh Chagatai ruler. There were struggles between the branches of the Mongol Empire at the time of his enthronement. By taking advantage of this, Barak did not recognize Kublai's dominance and tried to expand his country. Although Barak managed to defeat Qaidu in the first great war, Qaidu, who received the support of the Golden Horde, was defeated in the second war and had to retreat. For this reason, Qaidu and the Golden Horde ruler Monge Timur, who thought that he might pose a danger in the future, agreed with him and encouraged the Ilkhanid land for an expedition against Khorasan. Barak found this suitable and started to occupy Khorasan. However, as the Ilkhanid ruler Abâkâ Khan came out with a large army and then some of the emirs around him left him alone, he lost a great deal of his army as well as he was defeated by the Ilkhanate in the war near Herat. Barak's nearly five-year rule passed with struggles with other Mongolian branches that surrounded his state from all sides, and then he suffered a great defeat against the Ilkhanate and further weakened his state.*

**Keywords:** Barak, Abâkâ Khan, Qaidu, Chagatai Khanate, Ilkhanids.

## Giriş

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol Hanedanı arasında yaşanan ihtilaflar bilinmekle beraber, bunların sebepleri hakkında birçok mevzu henüz aydınlatılmış değildir. Hanedanın geniş bir coğrafyayı paylaşamaması sebebiyle ortaya çıkmış gibi gözükse de bu çatışmalar, bilahare Kubilay, İlhanlılar, Altın Orda ve Çağataylılardan oluşan Moğol devletlerini farklı zamanlarda yapılacak bir seri savaşa sürüklemiştir. Özellikle Göyük'ün ölümünden sonra yaşanan büyük kırılma sırasında Çağataylılar nispeten güçlenmişse de ardından Ögeday'ın soyundan gelen ve büyük Moğol İmparatorluğu tahtında iddiası olan Kaydu'nun tehdidi altına girmiştir. Nitekim Mönge Han'ın Büyük Moğol İmparatorluğu tahtına geçtiği sırada sürgünle cezalandırılan hanedan efradı içerisinde ismine tesadüf edilen Kaydu, dedesi Ögeday'ın Cengiz Han'ın kendilerine verdiği İmil<sup>1</sup> ve Kunak<sup>2</sup> bölgeleri üzerinde hak iddia ederek buraları zapt etmiş; ardından Talas, Gencek, Otrar, Kaşgar ve Aşağı Türkistan hudutlarına kadar olan bölgeyi ilhak etmişti.<sup>3</sup> Bu tarihten itibaren Kubilay'a karşı mücadeleye devam eden Kaydu'nun söz konusu mücadelesine devam ettiğine müşahede edilmektedir. Kaydu, Kubilay'ın devletinin başkentini Hanbalık (Pekin)'a taşıttırması üzerine eski Moğol başkenti olan Karakurum üzerinde hak iddia etmişti. Bu münasebetle özelde Kubilay'a karşı, genelde ise İlhanlılar ile Çağatay'ın aleyhinde topraklarını genişletmeye çalışmıştır.

Kaydu, Kubilay'a karşı savaşırken, Moğolların bir diğer şubesi olan Çağataylı Devleti'nde de hanedan içi taht mücadelesi had safhadaydı. Nitekim Kara Hülegü (1242-1246), 1246 yılında tahtından azledilmiş, Göyük tarafından yerine Çağatay'ın beşinci oğlu Yisun-Mönge Han getirilmiştir (1246-

<sup>1</sup> Batı Moğolistan'da Sibiryâ bölgesindeki Alagöl'e dökülen bir nehirdir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 96, not 65.

<sup>2</sup> İmil'in doğusunda bulunan bir nehirdir. Bkz. Cüveynî, s. 96, not 66.

<sup>3</sup> Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, C. I, Bombay 1289, s. 67.

1251). Fakat Mönge Han'a karşı düzenlenen suikast sırasında kendisi suçlu bulunca, yerine tekrar Kara Hülegü getirilmek istenmişse de Kara Hülegü yolda ani bir şekilde ölmüştür. Bu kez Yisun-Mönge Han'ı tahtan devirmek için yola çıkan ordu Kara Hülegü'nün dul eşi Orgene Hatun'un isteğiyle Yisun-Mönge Han ile eşi Tayşi Hatun'u tutuklayıp Altın Orda hükümdarı Batu Han'ın nezaretinde katlettirmişlerdir.<sup>4</sup> Bu münasebetle Kara Hülegü'nün tahtı tekrar elde etme fırsatı yakalamasına rağmen, emeline ulaşmadan ölmesi ve ardından Yisun-Mönge'nin de katledilmesi üzerine, bu kez Orgene Hatun naibelik sıfatıyla devleti yönetmeye başladığı görülmektedir (1251-1261). Nitekim Çağataylı tahtının varisi oğlu Mübarekşah henüz çocuk yaştaydı. Orgene Hatun'un ülkeyi rahatça idare edişi, Mönge Han'ın 1259 yılında ölmesi üzerine büsbütün bozulmuştur. Büyük Moğol İmparatorluğu tahtını ele geçirme mücadelesine girişen Kubilay ile Arık Boğa'nın Çağataylı tahtına kendi destekledikleri şehzadeleri geçirme çabası sırasında da devlet büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Çağataylı tahtını ele geçirmek için Kubilay tarafından gönderildiği anlaşılan Böri'nin<sup>5</sup> oğlu Abuşka ise Arık Boğa tarafından ortadan kaldırmıştır. Bu kez kendisinin desteklediği Çağatay'ın altıncı oğlu Baydar'ın oğlu olan Algu, Orgene Hatun ile giriştiği mücadeleyi kazanarak 1261 yılında Çağataylı tahtını ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Algu, 1261-1266 yıllarında Çağataylı tahtını yönettikten sonra ölmesi üzerine, yerine Kara Hülegü'nün oğlu Mübarekşah tahta geçmiştir (1265-1266).<sup>6</sup> Zayıf karakterli olduğu anlaşılan Mübarekşah, tahtı altı ay gibi kısa bir süre yönettikten sonra, amcazadesi Barak adına tahtan feragat etmek zorunda kalmıştır.<sup>7</sup> Bu gelişme, sadece Çağataylı tarihi için değil, diğer Moğol şubeleri için de bir dönüm noktası olmuştur. Barak, Çağataylı tahtını ele geçirdikten sonra, devletin sınırlarını genişletmek ve hakkı olduğunu iddia ettiği çevre toprakları ele geçirmek amacıyla komşuları aleyhinde saldırgan bir politika izlemiştir. Bu sebeple bir anda tüm Moğol devletlerde farklı cephelerde savaşa girmek zorunda kalmıştır. Nitekim Barak'ın müdahalesi sonucu yaşanan bu gerilim, kısa bir süre sonra dört Moğol devleti Kubilay, Çağataylı, Altın Orda ve İlhanlı devletlerinin birçok cephede savaşa girdiği bir mücadeleye dönüşmüştür. Barak'ın ani yükselişi ve ardından İlhanlılar karşısındaki yenilgisi ile biten hayatı, Cengiz Han'dan sonraki Moğol şubeler arasında yaşanan mücadelelerde mühim bir yere sahip olması, onun hakkında bir müstakil çalışma-

<sup>4</sup> Cüveynî, s. 243; Handmir, *Habib-i Siyerfi Ahbarü'l-beşer*, Tsh. M. Debirsiyaki, C. III, Tahran, 1362, s. 81; Mustafa Kafalı, *Çağataylı Hanlığı*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2005, s. 91-93.

<sup>5</sup> Çağatay'ın oğlu olup Altın Orda hükümdarı Batu Han tarafından 1253 yılında katledilmiştir. Bkz. Wilhelm von Rubruk, *Mogolların Büyük Hanı'na Seyahat; 1253-1255*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 69.

<sup>6</sup> Cemal el-Karşi, *Mülhakatü's-sürah*, Nşr. V. V. Barthold, *Turkestan v Epoxu Mongol'skogo Naşestviya*, C. I, St. Petersburg 1898, s. 138; Vassâf, I, s. 67; *Tahrir-i Vassâf*, Tsh. Abdu'l-Muhammed Âyetî, Tahran 1346, s. 38; Handmir, III, s. 82; Kafalı, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>7</sup> Reşidüddin, *Câmi'üt-tevârih*, Nşr. E. Blochet, C. II, London 1911, s. 189; Mirhand, *Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Nşr. Abbas Perviz, C. V, Tahran 1375, s. 283-284; Handmir, C. III, s. 82-83; Kadı Ahmed Gaffari, *Târih-i Cihanâra*, Tahran ts, s. 199; Kafalı, *a.g.e.*, s. 104. Reşidüddin, Barak'ın Özgend'de tahta geçtiği sırada, Algu ile Organa Hatun'un tüm hazinesine el koyduğunu rivayet eder. Bkz. Reşidüddin, C. II, s. 189.

nın yapılmasını zaruri kılmaktadır. Bu çalışmada ise onun Çağataylı tahtına oturmasıyla tarih sahnesine çıkması ve ardından ölümüne kadar olan askeri ve siyasi faaliyetleri ele alınacaktır.

### 1. Barak'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

Barak, Çağatay'ın oğullarından Mı-Tekin'in torunu ve Yisun-Tuva'nın oğludur.<sup>8</sup> Hükümdarlık öncesi hayatı ile ilgili çok az bilgi mevcut olduğundan doğum tarihi ile birlikte çocukluğuna ait neredeyse hiç malumat bulunmamaktadır. Ayrıca tahta çıkışı Kubilay'ın izni ve rızası ile gerçekleşmiş gibi gözükmektedir.<sup>9</sup> *Kartlis Tskhovreba* onu "Turan memleketi" ile "Büyük Türkiye'nin" yöneticisi olarak gösterir.<sup>10</sup> Barak tahtı ele geçirdikten sonra çevre bölgelere saldırarak birçok yeri işgal etmiş ve bir takım yerlerin yönetimine de kendi adamlarını yerleştirmiş, emirlerinden Bikmiş'i Aşağı Türkistan'ın doğu kısmının başına geçirmiştir. Fakat bu ani atama Kubilay'ı bir hayli hiddetlendirdiğinden,<sup>11</sup> kısa bir süre sonra Emir Bikmiş'i öldürtüp, Koyunçi adında bir komutanını 6.000 askeri Barak'a karşı yollamak zorunda kalmıştır. Barak'ın buna cevabı ise daha da sert olmuş ve derhâl 30.000 asker hazırlayıp karşı saldırıya geçmiştir. Koyunçi bu durum karşısında Barak'ın ordusuna karşı koyamayacağını anlayarak derhâl Hıtay'a çekilmiştir. Barak bu suretle ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Kubilay'a ait Hoten'ni yerle bir ederek, bölgedeki Kubilay'ın hâkimiyetini fiiline son vermiştir. Reşidüddin'in iddiasına göre ise Barak çok güçlendikten sonra Kaydu ile (Altın Orda hükümdarı) Mönge Timur'a karşı harekete geçmiştir. Öte yandan Aşağı Türkistan valisi Mesud Yalvaç, Barak'ın saldırgan tutumunu anlayınca Kaydu ile Mönge Timur'a haber yollayarak Barak'ın vaziyetini bildirip kendisine karşı harekete geçmeleri için tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.<sup>12</sup>

Kubilay karşısında elde edilen bu başarı, elbette bölgedeki diğer Moğol hükümdarlarının dikkatini çekmiş olmalıdır. Kaydu bu vesile ile Barak'a haber yollayarak kendisine tâbi olması için bir zemin aramıştır. Fakat beklendiği

<sup>8</sup> Reşidüddin, C. II, s. 167-168; *Mu'iz el-Ensab*, Ed. A. K. Muminov, *Istoriâ Kazakhstana v Persidskikh İstochnikakh*, C. III, Almatı 2006, vr. 32a; el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Thk. K. S. el-Caburi, Beyrut 2010, s. 107; *Yuan Shi*, "Die Chinesischen Annalen des Möngeke, s. Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih" trans. Waltraut Abramowskit, *Zentralasiatische Studien*, C. XIII, 1979, s. 57; Kafalı, *a.g.e.*, s. 105; a.mlf, "Barak Han", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 63.

<sup>9</sup> Reşidüddin'e göre Çağataylı Devleti'ni Barak ile Mübarekşah birlikte yöneteceklerdi. Bkz. Reşidüddin, C. II, s. 169.

<sup>10</sup> *Kartlis Tskhovreba, A History Of Georgia*, Trans. D. Gamq'relidze - M. Abashidze - A. Chant'uria, Tiflis 2014, s. 362.

<sup>11</sup> Reşidüddin, Barak'ın bu sırada Kubilay tarafından atanan Türkistan şahnesi Moğoltay'a Emir Bikmiş'i göndererek haddini aşmamasına dair haber yolladığını ve onu yerinden kovdurduğunu nakletse de (Reşidüddin, *Câmi'üt-Tevârih*, Tsh. Muhammed Rüşen - Mustafa Müsevî, C. II, Tahrân 1374, s. 1065; Reşidüddin, *Câmi'üt-Tevârih*, Çev. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesampour Khelejanî, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 83), Moğoltay'ın bu sırada Çin'de Kubilay'ın emri ile savaşta olduğu bilinmektedir. Büyük bir ihtimalle Barak, Moğoltay'ın burada olmamasından ötürü boşluktan faydalanarak bunu gerçekleştirmiş olmalıdır. Bkz. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 542-543.

<sup>12</sup> Reşidüddin/Rüşen-Musevî, C. II, s. 1065-1066; Türkçe Çev., s. 83; Mirhand, C. V, s. 284; Handmir, C. III, s. 83; Barthold, *a.g.e.*, s. 543; Kafalı, *a.g.e.*, s. 107.



üzere, Barak buna yanaşmayınca, bu kez kalabalık bir ordu ile üzerine yürümüştür. Fakat Ceyhun yakınlarındaki ilk karşılaşmada ordusu büyük bir hezimet yaşamış, Barak'ın eline de zengin bir ganimet ile birçok esir geçmiştir. Vaziyetin vahametini gören Mönge Timur ise bunun üzerine dostu ve müttetikî<sup>13</sup> olan Kaydu'ya amcası Berkeçar'ı<sup>14</sup> 50.000 kişilik bir ordu ile yardımına göndermiştir. Altın Orda'nın askeri desteği ile iyice kuvvetlenen Kaydu, hezimet sonrası dağılan askerlerini toplayarak Barak'ın üzerine yürüme fırsatı bulabilmiştir. Nihayetinde 667/1269 yılında Hocend<sup>15</sup> yakınlarında<sup>16</sup> iki taraf arasında Barak'ın mağlup olduğu çetin bir savaş yaşanmıştır. Barak'ın askerlerinin önemli bir kısmı savaşta kılıçtan geçirilmiş ve ordusu da çok ağır bir akibete uğramıştır. Geri kalanlar ise Kaydu'nun ordugâhında esir olarak alıkonulmuşlardır.<sup>17</sup>

Barak, ordusunun büyük bir bölümünü savaş meydanında kaybetmesi üzerine cebri olarak Aşağı Türkistan'a çekilmek zorunda kaldı. Burada iken bir süre savaştan kaçan askerini toplamakla meşgul olduğu görülmektedir. İkinci bir meydan savaşını göze alamaması sebebiyle, çevrede yer alan mamur şehirleri yağmalamakla düşmana zarar vermeye niyetlendiği anlaşılmaktadır.<sup>18</sup> Kendi mülkü olmasına rağmen, Buhara ve Semerkand gibi şehirlerin halkına ordusunun erzak ve levazimatını karşılamak için tüm mal ve zahirelerini bırakarak şehirlerini terk etmeleri konusunda, buraların yöneticileri olan Taygu ve Yuşa'ya emirler yağdırdı. Halkın araya girmesi ile bu niyetinden vazgeçtiyse de neticede şehirlerde yaşayan tüm tüccar ve para getirisi olanlarla ilgili bir liste hazırlanmasını emrederek esnafın sırtına muazzam bir vergi yükü yükleyip şehirleri âdeta ezdi. Silah ustaları ise gece gündüz silah yapmakla görevlendirildiler.<sup>19</sup>

Diğer taraftan Mönge Timur'un desteği sayesinde Barak'ın karşısında üstünlüğü yakalayabilen Kaydu, tabiri caizse Barak'ın yaralı kurt misali etrafa saldırmamasını görecektir ki, derhâl kendisine amcası Ögeday'ın torunu ve Kandan'ın oğlu Kıpçak'ı yollamıştır. Bu yolla ileride İlhanlı hükümdarı Abâkâ'ya<sup>20</sup>

<sup>13</sup> Reşidüddin, Kaydu'nun Berke Han'ın yardımıyla kendisine küçük bir ülke edindiğini nakleder. Bkz. Reşidüddin/Bloch, C. II, s. 8.

<sup>14</sup> Reşidüddin'in aksine Mirh'and, Karaçar'ın 50.000 askerle hareket ettiğini yazar. Lakin daha sonra Berkeçar'ın ismini zikretmiş olması, müellifin burada şahısları karıştırmış olabileceğini göstermektedir. Bkz. Mirhand, C. V, s. 285.

<sup>15</sup> Seyhun Nehri kenarında önemli Türk şehirlerinden birisidir. Bkz. Cemal el-Karşi, s. 147.

<sup>16</sup> Mirhand, C. V, s. 285.

<sup>17</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1066; Türkçe çev., s. 83; Vassâf/Bombay, C. II, s. 68; Vassâf, *Geschichte Wassaf*, Trans. Hammer-Purgstall, C. I, Viyana 1856, s. 135-136; *Tahrir-i Vassâf*, s. 38; Mirhand, C. V, s. 284-285; Handmîr, C. III, s. 84; Barthold, *a.g.e.*, s. 543; Kafalı, *a.g.e.*, s. 107.

<sup>18</sup> Reşidüddin bu suretle Barak'ın askerlerine ithafen "*Bize saldıran bu topluluk karşısında padişahlık (ülke) bizim elimizde zor kalır. Bu mamur vilayetleri yağma ile harap etmemiz be bu işe Semerkand'tan başlamamız bizim yararımızdır.*" dediğini iddia eder. Bkz. Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1066; Türkçe çev., s. 83.

<sup>19</sup> Vassâf/Bombay, C. II, 68; Vassâf/Hammer, C. I, s. 135; *Tahrir-i Vassâf*, s. 38; Mirhand, C. V, s. 285; Handmîr, C. III, s. 84; Barthold, *a.g.e.*, s. 543-544.

<sup>20</sup> 1265-1282 yılları arasında İlhanlı Hükümdarlığı yapmıştır. Hayatı hakkında geniş değerlendirme için bkz. İbrahim Güneş, *Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-1280/ 1265-1282)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 2021.

savaş ilanına sebebiyet verecek bir antlaşma metniyle onu barışa ikna etme yolunu denedi. Nitekim Kaydu, Kıpçak ve Berkeçay, Barak'ın faaliyetlerinden haberdar olduktan sonra onu "hudutlarından uzak tutmak" için yaptıkları bir kengeşte, Kıpçak kendisinin Barak'a gidebileceğini ve eskiden beri aralarında olan dostluk bağları sayesinde barışa ikna edebileceği teklifinde bulundu.<sup>21</sup> Reşidüddin, Kaydu ve etrafındaki adamların, Kıpçak'ın tatlı dili ve konuşma becerisini bildiklerinden, onu 200 seçkin askerle Barak'a gönderdiklerini nakleder.<sup>22</sup> Vassâf ise onun beş süvari ile birlikte hareket ettiğini yazmakla yetinir.<sup>23</sup> Neticede Semerkand'a doğru yola çıkan Kıpçak, Soğd şehrine vardığında barış teklifini sunmak üzere, niyetlerini bildiren mektubu bir atıyla Barak'a doğru yola çıkardı. Bu sırada Semerkand'taki ordugâhında olan Barak ise kendisine gelen elçilik heyetinden haberdar olunca, niyetlerinden emin olmadığından etrafındaki insanlara "bu teklifin altında hangi savaş vardır" diyerek kuşkularını açık bir şekilde belirtti. Fakat Kıpçak'ı kabul etmek üzere kendisine haber yollarken, karşı tarafa da gözdağı vermek üzere oturduğu sarayın süsleyerek askerlerinin silah kuşanmalarını emretti. Neticede de Barak Kıpçak'ı tahtında oturmak suretiyle huzuruna kabul etti. Kıpçak'ı gayet sıcak karşılayıp onun bu barış teklifine serzenişte bulunarak, savaşan kişilerin birbirlerin amcazadeleri olduğunu, babalarının beraber kılıçla her yeri fethettiklerini, kendilerine de bu toprakları miras olarak bıraktıklarını söylemiştir. Ayrıca diğer Moğol şehzadelerin geniş meralar ve zengin ülkelere sahip olurken, elindeki az toprağa da Kaydu ve Mönge Timur'un saldırdığını, niyetlerinin de kendisinin dünyada "avare" bırakmak olduğu hususunda serzenişte bulunmuştur. Kıpçak ise geçmişte yaşanan nahoş olayları geride bırakıp barış yapmanın her iki taraf için daha müspet olacağını ve birlikte bir kengeş düzenleyip eski düşmanlarına karşı birlikte hareket etmelerinin doğru olacağı teklifinde bulunarak Barak'ı anlaşmaya ikna etmeye çalıştı.<sup>24</sup>

Anlaşıldığı üzere, Barak ile yapılan görüşmeden sonra -ki Reşidüddin'in iddiasına göre çaresizlikten- nihayetinde kengeşe razı oldu (667/1269). Gelecek yıl söz verdikleri üzere, içlerinde Barak, Kaydu ve Mönge Timur'un da yer aldığı bu Moğol şehzadeleri bir araya geldiler. Fakat kengeşin yeri ile ilgili güvenilir iki kaynakta geçen farklı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan Reşidüddin, kengeşin Talas ile Gengec mezralarında gerçekleştiğini yazar.<sup>25</sup> Vassâf ise buna karşın söz konusu kengeşin Katvan<sup>26</sup> bozkırında (Deşt-i Katvan) yer alan Ebü Muhammed Ribatı yakınlarında gerçekleştiğini bildirir.<sup>27</sup> Büyük

<sup>21</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1066; Türkçe çev., s. 84; Vassâf/Bombay, C. I, s. 68; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39; Mirhand, C. V, s. 285; Handmîr, C. III, s. 84.

<sup>22</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1066-1067; Türkçe çev., s. 84.

<sup>23</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 68; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39.

<sup>24</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1066-1068; Türkçe çev., s. 84-85; Vassâf/Bombay, C. I, s. 68; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39; Mirhand, C. V, s. 285-287; Handmîr, C. III, s. 84; Barthold, *a.g.e.*, s. 544; Kafalı, *a.g.e.*, s. 107-108.

<sup>25</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1068; Türkçe çev., s. 85.

<sup>26</sup> Semerkand yakınlarında bulunan bir yerdir. Bkz. Cüveynî, s. 129, not 137.

<sup>27</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 69; Vassâf/Hammer, C. I, s. 137; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39.

müsteşrik Barthold, söz konusu kengeşin galip gelmesi sebebiyle Kaydu'nun toprağında yer alan Talas (Taraz)<sup>28</sup> ve Kengec<sup>29</sup> merasında gerçekleştiğine dair Reşidüddin'in daha doğru kabul etse de<sup>30</sup> mesele Barak'ı ürkütmeden “yola getirmek” olduğundan, Vassâf'ın kaydı da büsbütün göz ardı edilemez. Nitekim gönlü hoş edilmesi ve sırtı sıvanması için söz konusu kengeşin Katvan bozkırında yer alan Ebü Mehmed Ribatı yakınlarında da toplanması pekâlâ mümkündür. Vassâf'ın naklettiğine göre<sup>31</sup> kengeşin toplandığı Talas bozkırında yer alan Ebü Muhammed Ribat'ı yakını, Kıpçak ile Barak'ın ilk bir araya geldiği yerdir. Fakat hem Reşidüddin hem de Vassâf'ın kayıtlarındaki muğlaklık sebebiyle, net bir şey söylemek maalesef zordur. Bu tartışma olayların akışına doğrudan etki yapmadığından söz konusu kengeşin neticeleri üzerinde durmak, çalışma için daha faydalı olacaktır.

Neticede kengeş, Moğol âdetlerine göre eğlence ve uzun sohbetlerinin yapıldığı meclislerin ardından sekizinci günde toplanabilmiştir. İlk başta Kaydu söze başlayarak, cediti Cengiz Han'ın yaptığı başarılarını anlattığı uzun bir nutuktan sonra, yapmaları gerekenin birlikte hareket etmek olduğunu, ancak bu yolla aralarında bir ihtilafın olmadığını görebileceklerini söylemiştir. Barak ise yaşam alanının diğer şehzadelere oranla daha dar olduğu, hâlbuki kendisinin de bu ağacın birer meyvesi iken, en az diğer şehzadeler kadar bunlara hakkı olduğunu, elindeki az toprağa rağmen diğerleri dururken kendisine karşı birleşip saldırdıklarını söyleyerek, serzenişte bulunmuştur. Diğer şehzadeler kendisine hak vererek, geçmiş de unutmalarını, Moğolların kontrolündeki tüm yaylak ve kışlakları düzgün bir şekilde bölmeleri gerektiğini anlatmışlardır. Ayrıca Aşağı Türkistan'ın üçte ikisi Barak'a, geri kalanın da Kaydu ve Mönge Timur'a bırakılması yönünde karar kıldılar. Esasen bu antlaşmalar Çağataylı Hanlığı'nın Kaydu'ya tabi olması anlamına da gelmekteydi.<sup>32</sup>

Son görüşmelerde nihayetinde gelecek bahar mevsiminde Barak'ın hâkimiyeti altındaki sahaları genişletmek üzere İlhanlı toprağına, dolayısıyla Abakâ'nın mülküne saldırılması hususunda bir ittifaka vardılar.<sup>33</sup> Bu karar, aşağıda anlatılacağı üzere, ileride maalesef İran'dan başlamak suretiyle, Aşağı Türkistan'ı da içine alan toprakların mukadderatında meşum neticelere sebebiyet verecek bir dizi savaşa neden olmuştur. Savaşlarda, Horasan ve Aşağı Türkistan bölgeleri başta olmak üzere, bölgenin büyük bir yıkıma uğradığını ileriki sayfalarda müşahede edilecektir.

Kengeşte varılan kararların sebeplerine gelince, Kaydu ve Mönge Timur, Barak'ın saldırganlığının yönünü kendilerinden uzaklaştırmak için ona yeni

<sup>28</sup> İsbicab yakınlarında bulunan ve yakınında 751 yılında Müslümanlarla Çinlilerin savaştığı Türk şehridir. Kaynaklarda ismi genellikle Taraz şeklinde geçer. Bkz. Yakut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. IV, Beyrut 1977, s. 27; Zekeriyâ Kazvinî, *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-Ibad*, Beyrut 1960, s. 544.

<sup>29</sup> Merv yakınlarında bir köydür. Bkz. Yakut el-Hamavî, C. IV, s. 482.

<sup>30</sup> Barthold, *a.g.e.*, s. 544.

<sup>31</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 69; Vassâf/Hammer, C. I, s. 137; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39.

<sup>32</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 69; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39; Seyf-i Herevî, *Tarihname-yi Herat*, Tsh. Gulamrıza Tabatabayı Mecid, Tahran 1383, s. 328; Mirhand, C. V, s. 287-288.

<sup>33</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1069; Türkçe çev., s. 85-86; Mirhand, C. V, s. 288.

bir hedef seçmeleri gerekiyordu. Uzun bir süre Altın Orda'nın Azerbaycan topraklarını işgal etmiş olan İlhanlılardan daha iyi kurban da seçilemezdi. Filhakika bu sayede hem Barak'ın saldırgan tutumu nedeniyle iyice zor duruma düşen Kaydu ve Mönge Timur rahat bir nefes alacak, hem de İlhanlı-Altın Orda arasındaki uzun bir süredir yaşanan güç düellosunda, bir türlü bileği bükülemeyen Abâkâ Han da bu sayede bertaraf edilecekti. Anlaşıldığı üzere Kaydu, Mönge Timur ve Barak arasında yaşanan mücadeleden habersiz bir vaziyette, devletin yönetim kademelerinin tanzimi ile uğraşan Abâkâ ise müsebbibi olmadığı kanlı hesaplaşmaların yaşanacağı çetin savaşların içine çekilmiş olacaktır.

Abâkâ'nın mülküne saldırma planı elbette riskli bir durumdu, lakin Barak'ın buna pek de tereddüt etmediği anlaşılmaktadır. Neticede Kaydu'nun teklifini "*kadeh kaldırarak*" memnuniyetle kabul etmiş ve kısa bir süre sonra gereken hazırlıkları ivedilikle başlatmıştı. İki taraf arasında, özellikle Barak'ın Buhara ve Semerkand'taki baskılarının akislerini azaltmak için ordunun şehir dışına taşınmasını emretmiştir. Ayrıca şehir halkının da daha rahat hareket etmeleri için bundan sonra bozkırlarda ikamet edeceklerini, şehirlerin civarına fazla uğranılmaması, hayvanlarının ise ekin yerlerinden uzak tutulması ve en nihayetinde halkın kabul görmeyeceği isteklerden uzak durulması hususunda bir karara varmışlardır.<sup>34</sup>

Bunun yanında Barak, İran'a saldırmadan önce Mesud Yalvaç'ı halkın gönlünü hoş etmesi ve büyük tahribata uğrattığı toprakları imar edip tekrar tarıma hazırlaması amacıyla görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Mesud Yalvaç da aldığı görev mucibince Aşağı Türkistan şehirlerinin tüm sorunlarına el atmak suretiyle toprakları tekrar ekilebilir bir hale getirirken; aldığı tedbirlerle de meskûn halkın memleketlerine geri dönmelerini sağlayarak, Reşidüddin'in ifadelerine göre, bölgeyi tekrar eski müreffeh günlerine geri döndürmüştü.<sup>35</sup> Mesud Yalvaç'ın bu muvaffakiyeti bölgedeki şehirler için müspet neticeler vermiş ve tarım başta olmak üzere bir iktisadi canlanma görülmüştür. Fakat bu refah süreci kısa sürmüş ve Barak, Abâkâ'ya karşı başlatılacak büyük çaptaki bir askerî seferin giderlerini karşılamak üzere, tekrar halkı ağır istek ve vergilerle ezmişti. Öyle ki, binek ve besi hayvanların tümüne el konulduğu gibi, bölgedeki halkın tüm varlığı ordunun zimmetine alınmıştır.<sup>36</sup>

Kaydu ve Mönge Timur'un desteğini alan Barak'ın açık planı ise İlhanlı topraklarına saldırmadan önce işgali iki cepheden başlatmaktı. Buna göre ilk olarak İlhanlılara doğrudan saldırmadan önce, amcazadesi Neküder Oğul'u Kafkaslarda Abâkâ Han'a karşı isyana teşvik edip İlhanlıları iki cepheden savaşa sokmak suretiyle ordularını parçalayacak, kendisi de Ceyhun Nehri'nin batı topraklarını işgal ederek onları iki ateş arasında bırakacaktı.<sup>37</sup> Öyle ki doğu cephesi asıl saldırı üstü olacak ve Abâkâ, Neküder ile uğraşırken İlhanlıların doğu toprakları bu suretle işgal edilecekti. Barak'ın planına bakıldığında

<sup>34</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1069; Türkçe çev., s. 86.

<sup>35</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1069; Türkçe çev., s. 86.

<sup>36</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1069; Türkçe çev., s. 86; Mirhand, C. V, s. 288.

<sup>37</sup> Güneş, *a.g.t.*, s. 46-52.

her şey önceden doğru hesaplanmış gibiydi ve açık bir şekilde Barak'ın hedefi başta Horasan'ı almak, akabinde de Irak ve İlhanlıların başkentinin de bulunduğu Azerbaycan'ı ele geçirmektir. Nitekim Reşidüddin'e inanmak gerekirse, Barak'ın konuşmalarından anlaşıldığı üzere nihai hedefi de buydu.<sup>38</sup> Saldırı ise iki cephede eş zamanlı başlatılacaktı. Lakin Neküder'in Kafkaslar'a kadar gitmesi ve Ceyhun Nehri'nin batı cenahının işgal edilmesine kadar olan süreçte, Abâkâ Han'ın bir şekilde meşgul edilerek dikkatini başka şeylere çekmek gerekiyordu. Buna çözüm olarak da Mesud Yalvaç'ı Abâkâ Han'a elçi sıfatıyla göndermek suretiyle dostane ilişkiler içinde olmak istediğine dair bazı antlaşma planları yapıp en azından onun dikkatini bir süre Ceyhun'un doğu tarafından yaşanan askerî hareketten uzak tutmakta bulmuştu.

Görüldüğü üzere tüm planlar yapıldıktan sonra sıra bunu hayata geçirmesi kalmıştı. Bu münasebetle 667/1269 yılında<sup>39</sup> Barak tarafından Aşağı Türkistan valisi Mesud Yalvaç, Abâkâ Han'a elçi olarak gönderilmek suretiyle süreç fiilen başlamıştır. Reşidüddin ve Benaketi'nin iddiasına göre Barak, "ordu güzergâhlarını öğrenmek dışında casusluk yapmak ve İlhanlı payitahtında olan biteni öğrenmek üzere" Mesud Yalvaç'ı Abâkâ Han'a yollayarak kendisine tabi olmak istediğini, bu sebeple de incülerin hesaplamalarını kaldırmasını talep etmişti.<sup>40</sup> Bir diğer müelliflerden Vassâf da onun asıl amacının Barak'ın saldırıya geçtiği sırada ordunun geçebileceği yolları öğrenmek olduğunu bildirir.<sup>41</sup> Nihayetinde Mesud Yalvaç 667/1269 yılının sonlarına doğru Tebriz topraklarına ayak basmıştır. Vassâf onun gelirken başvezir Şemseddin Cüveynî'ye hakaret ettiğini söyler.<sup>42</sup> Reşidüddin ise bu konuda sessiz kalır. Herhâlde Cüveynî ailesine derin bir muhabbet duyan müellif, bu hakareti dillendirmek bile istememiştir. Fakat Mesud Yalvaç'ın getirdiği haber Abâkâ Han'ın nezdinde çok değerli olacak ki, en azından onun bu saygısızlığını görmezden gelinmiştir. Neticede Mesud Yalvaç, büyük bir hürmetle Abâkâ Han'ın huzuruna çıkarken, İlğay Noyan hariç diğer emirlerin en üstünde bir yerde oturtularak ona verilen değer gösterilmeye çalışılmıştır. Mesud Yalvaç, Abâkâ Han'ın huzurundayken Barak'ın kendisine tabi olmak istediğini, bu sebeple onun incülerinin<sup>43</sup> vermesi gereken vergiyi kaldırma-

<sup>38</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1069; Türkçe çev., s. 86.

<sup>39</sup> Vassâf, Reşidüddin'in aksine Mesud Yalvaç'ın Abâkâ Han'a gönderilme tarihi olarak 666/1267 yılını gösterir. Vassâf/Bombay, C. I, s. 69; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39.

<sup>40</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1063; Türkçe çev., s. 81; Vassâf/Bombay, C. I, s. 138; Benaketi, *Ravzatü'l-ülî el-Elbâb fi Tevarihü'l-Ekâbir ve'l-Ensab, Tarih-i Benâketi*, Nşr. Ca'fer Şi'ar, Tahran 1348, s. 428; Mustevî, *Târîh-i Guzide*, Nşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'i, Tahran 1364, s. 591; Mîrhand, C. V, s. 289; Handmîr, I C. II, s. 84; Ahmed Tebrizî, *Şahînsahname, Tarih-i Manzur Moğulân ve İlhanân ez Karn Heştam Hicri*, Tsh. Mahmud Afşar, Tahran 1397, s. 570; Michal Biran, "The Batle of Herat 1270, s. A Case of İnter-Mongol Warfare", *Warfare İnter Asian History 500-1800*, Ed. Nicoladi Cosmos, C. VI, Brill, 2002, s. 185-186; Kafalı, *a.g.e.*, s. 109-110.

<sup>41</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 69; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39.

<sup>42</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 69-70; *Tahrir-i Vassâf*, s. 39-40. Ayrıca bkz. Mîrhand, C. V, s. 289; Handmîr, C. III, s. 84.

<sup>43</sup> Moğollarda, hükümdar ve hanedana ait mülki topraklara veya toprak gelirlerine *incü* denilmekteydi. Bunlardan bizzat hükümdara ait olanlara ise *incü-yi has / emlak-ı has* adıyla zikredilirdi. Bkz. Güneş, *a.g.t.*, s. 246.

sını talep etmiştir. Abâkâ, bunu memnuniyetle kabul edip o sırada bu işlere bakan Hacı Şemseddin Alkanî'yi huzuruna çağırarak, derhâl tüm borçları çıkarmasını istemiş, kendisi de verilen emre uyarak bunları bir hafta içinde tümünü çıkarmıştır. Reşidüddin, Mesud Yalvaç'ın iyi niyetli olmadığından, acele ettiğini yazar.<sup>44</sup>

Mesud Yalvaç'ın bir hafta içinde her türlü izzet ve ikrama nail olan ve istediği suyurgamişi<sup>45</sup> almış bir vaziyette derhâl dönüş yoluna girmiştir. Fakat kısa bir süre sonra düşman ordularının Ceyhun'un öte tarafında görüldüğünden, onun bu ziyaretinin tamamıyla bir aldatmacadan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Abâkâ Han, bu gelişme üzerine, derhâl onu tutuklamak için bir birlik gönderdiyse de kendisine yetişmek mümkün olamamıştır. Nitekim Mesud Yalvaç bunun tedbirini daha önceden alarak birçok menzilde yedek at bıraktığından, dört gün boyunca hiç durmadan at değiştirip nihayetinde İlhanlı askerlerine yakalanmadan Ceyhun'u geçmeye muvaffak olmuştur.<sup>46</sup>

Aşağı Türkistan tarafında yaşanan askerî harekattan ve Çağatay ordusunun büyük bir hızla toplandığı bilgisini almalarına rağmen, İlhanlılar için muamma hâlâ devam etmiş olmalıdır. Kaynaklar açık bir şekilde söylemese de Abâkâ'nın Ceyhun'un öte tarafından bu denli büyük bir saldırıya ihtimal vermediği anlaşılmaktadır. Mesud Yalvaç'ın kötü niyetli ziyareti ve ardından Çağatay ordusunun anormal derece hareket halinde olması, vaziyeti az da olsa hissettirmiş olmalıdır. Fakat nihayetinde Barak, niyetini açık bir şekilde bildiren bir elçilik heyetini o zaman Horasan'da görev alan Abâkâ'nın kardeşi Tubsîn Oğul'a gönderene kadar, söz konusu muamma devam etmiştir denilebilir. Barak'ın elçileri Badgis<sup>47</sup> otlagından, Gaznin Kapısı (Gazne) ve Sind (İndus) Nehri kıyısına kadarki sahanın kendi ecdadına ait olduğunu, bu sebeple bunlardan Badgis otlagını derhâl boşaltmalarını talebiyle Tubsîn Oğul'un huzuruna çıkmışlardır. Barak'ın niyeti ifşa olmuştu; lakin Abâkâ bu sırada Nekküder Oğul'un başlattığı isyanı ile ilgilendiğinden, hâlihazırda Barak işini ikinci plana atmak zorunda kalmış olmalıdır. Tubsîn Oğul ise hiç vakit kaybetmeden Abâkâ'ya vaziyeti haber veren bir haberci yollayarak söz konusu tehlikeli durumu arz etmiştir. Ayrıca Barak'a da gönderdiği elçiler üzerinden, kendisinin mesnetsiz isteklerde bulunmadan oturduğu yerlerde durmasını, zira talep ettiği yerlerin büyüğü ve İran hükümdarı Abâkâ'ya ait olduğunu iletmiştir.<sup>48</sup> Reşidüddin, Abâkâ bu talebi duyunca bir hayli sinirlenmiş olacak ki *"Bu mülk babamdan bana mi-*

<sup>44</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1063-1064; Türkçe çev., s. 81; Mirhand, C. V, s. 289; Ahmed Tebrizi, s. 570.

<sup>45</sup> Moğollarda, hükümdar başta olmak üzere devlet kademelerindeki şahıslara hediye sunulması usulüne denilmektedir. Bkz. Güneş, *a.g.t.*, s. 248-249.

<sup>46</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1063-1064; Türkçe çev., s. 81; Vassâf/Bombay, C. I, s. 70; *Tahrir-i Vassâf*, s. 40; Benaketî, s. 428-429; Mustevfi, s. 591; Mirhand, C. V, s. 289-290; Handmîr, C. III, s. 84-85; Ahmed Tebrizi, s. 570-571.

<sup>47</sup> Herat'ın kuzeyinde ve günümüzde Türkmenistan-Afganistan sınırında olan bir kasabadır. Bkz. Cüveynî, s. 282, not 75.

<sup>48</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1071-1072; Türkçe çev., s. 88; Seyf-i Herevî, s. 329-330; Handmîr, C. III, s. 85.



ras olarak kalmıştır ve bizim incümüzdür. Bugün kılıçla elde tutuyoruz. Eğer Barak bize saldırmak isterse, bizde onu def etmeye hazırız. Eğer barış ve dostluk yolunda giderse, biz de akrabalık ve birlik yolunda gideriz.” şeklinde cevap verdiğini yazar.<sup>49</sup>

Barak, Abâkâ'nın aynı sertlikte mukabelede bulunması ve onun kendi memleketini kılıçla korumaya hazır olduğunu haber alması neticesinde, derhâl ordusunun toplanmasını emretmekte tereddüt etmemiştir. Ardından Kaydu'ya bir elçilik heyeti yollayıp daha önce yaptıkları anlaşmayı hatırlatarak, vaat ettiği yardımı göndermesini istemiş, gönderdiği haberin ardından kendisi de tam donanımlı bir ordu ile İlhanlı mülkü olan Horasan'a hareket etmişti. Kaydu, yaptıkları antlaşmaya hâlâ riayet ettiğini bildirerek, içlerinde Ögeday ve Göyük'ün çocuklarının da olduğu bir orduyu Barak'ın yardımına yollamak suretiyle verdiği sözlerin arkasında durduğunu göstermiştir. Fakat Reşidüddin, Kaydu'nun bunlara Barak'ın Ceyhun'u geçmesi halinde, Abâkâ'nın büyük bir ordu ile geleceğini söylediğini, ardından da bir bahane bulup Barak'ın safından ayrılarak geri dönmelerini istediğini kaydeder.<sup>50</sup> Vassâf da hemen hemen aynı şeyleri yazar.<sup>51</sup> Şayet her iki müellifin kayıtları doğru kabul edilirse, o vakit Kaydu'nun başından beri Barak'ı aldattığı hükmü çıkar ki, bu da birçok açıdan doğru olsa gerekir. Nitekim Barak'ın dengesiz hareketleri, sadece kendi sonunu getirmiyordu. Aynı zamanda Abâkâ'ya karşı muhtemel bir zaferle çıkması durumunda da, ileride bir daha baş edilemez bir tehlike olarak belireceğinden, Kaydu için hiç de istenmeyen müstakbel bir tehditten başka bir anlam ifade etmeyecekti.

## 2. Herat Savaşı

Barak'ın kendi yerine oğullarından Bek Timur'u 10.000 asker ile birlikte Keş<sup>52</sup> ve Nehşab'da<sup>53</sup> bırakarak ilk taarruzu<sup>54</sup> 668 (1269) yılında<sup>55</sup> başlattığı görülmektedir.<sup>56</sup> Barak, Ceyhun'u geçen 100.000 askeri ile birlikte,<sup>57</sup> Horasan'ı iki koldan işgal etmiştir. Barak'ın komuta ettiği ilk kol, Ceyhun'un hemen yakınında olan Bedehşan, Şaburgan, Talikan, Mervcuk ve Mervşah-

<sup>49</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1071-1072; Türkçe çev., s. 88.

<sup>50</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1072; Türkçe çev., s. 88. Ayrıca Mirhand, C. V, s. 292-293; Handmîr, C. III, s. 85.

<sup>51</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 70-71; *Tahrir-i Vassâf*, s. 40.

<sup>52</sup> Cürcan'ın köylerinden birisidir. Bkz. Yakut el-Hamavî, C. IV, s. 462.

<sup>53</sup> Bugünkü Özbekistan'daki Nev şehridir. Bkz. Cüveynî, s. 150, not 173.

<sup>54</sup> *Tarih-i Şahî*'ye göre ilk Çağataylı saldırısı 20.000 askerle yapılmıştır. Bkz. *Tarih-i Şahî*, nşr. Bastanî Perizî, Tahran 1389, s. 287.

<sup>55</sup> Barak'ın Horasan'ı işgali Vassâf ve Seyf-i Herevî'ye göre 667/1268, Reşidüddin ve *Tarih-i Şahî*'e göre ise 668/1269 yılında gerçekleşmiştir. Bkz. Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; *Tahrir-i Vassâf*, s. 41; Seyf-i Herevî, s. 328. Reşidüddin/Ruşen-Musevî, II, s. 1077; Türkçe çev., s. 93; *Tarih-i Şahî*, s. 287. Fakat ilk iki müellifin kaydettiği tarih erken sayılabileceğinden, burada 668/1269 daha makul gözükmektedir.

<sup>56</sup> Vassâf, Barak'ın ordusunda o sırada bizzat Ciyad, Mübarekşah, Kıpçak Oğul, Yasavur Bozurg, Yasavur Küçek, Margavul ve Caraltay gibi komutanların olduğunu yazmaktadır. Bkz. Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; *Tahrir-i Vassâf*, s. 41.

<sup>57</sup> Fars kaynakları Barak'ın ordusunun 100.000 askerden oluştuğunu yazarlar. Bkz. Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; *Tahrir-i Vassâf*, s. 41; Mirhand, C. V, s. 293.

can gibi küçük yerleşim yerlerini zapt etmiştir.<sup>58</sup> Peşinden hareket etmiş olan diğer kol ile de Nişabur yakınlarında birleşerek 26 Ramazan 668 (19 Mayıs 1270) Pazartesi günü şehri yağmalamıştır. Kirman'da bulunan İlhanlı emirleri ise bu sebeple Kirman hükümdarından askerî destek istemek zorunda kalmıştır. Lakin bunun hiçbir faydası görülmemiş olacak ki Barak Kirman'a saldırdığı vakit burada bulunan askerler katledilmişlerdir.<sup>59</sup> Bu sırada Tubsin Oğul'un komuta ettiği ve sayısı yaklaşık 20.000'i bulan bir İlhanlı ordusu düşmana taarruzda bulunmuşsa da Nişabur yakınında bulunan Cokcuran kıyısında Barak'ın önünde tutunamamış ve bozgun halinde çekilmek zorunda kalmıştır.<sup>60</sup>

Öte yandan Tubsin Oğul'un ordusunda savaşan 2.000 asker Kıpçak'ın tarafına geçtiğini bilindiğinden, Tubsin Oğul feci bir yenilgi alarak geri çekilmek zorunda kalmış olmalıdır.<sup>61</sup> Nişabur'da yaşayan halk ise kılıçtan geçirilmiş, Çağataylı askerleri de bir süre burada soygun ve yağma işi ile meşgul olmuşlardır.<sup>62</sup> Ayrıca Çağataylı saldırısı, bölgede büyük bir felakete sebep olmuştur. Nitekim Seyf-i Herevî, Margavul'un Kirman'da yaklaşık 2.000 Müslüman'ı öldürttüğünü yazar ki<sup>63</sup> Ceyhun Nehri'nin batı yakasındaki şehirlerin söz konusu saldırılarda verdikleri kayıpların bir hayli fazla olduğunu göstermektedir.

Abâkâ Han, Nişabur'un işgal edildiğini duyar duymaz Süratli bir yürüyüşten sonra 668/1270 yılının yaz aylarında Horasan'a girmiştir.<sup>64</sup> Abâkâ Han, savaşmaya gerek kalmadan bir uzlaşma olabileceğini istediği anlaşılmaktadır. Nitekim ordusu ile birlikte Herat'a bağlı Badgis'e vardığında, hitabet gücü yüksek bir elçiyi Barak'ın yanına yollamıştır. Elçi, Barak'ın huzuruna çıktıktan sonra yaptıklarının yanlış olduğuna dair uzun bir nutuk çektikten sonra Abâkâ Han tarafından sunulan üç seçeneğe bir antlaşmayı kendisine sunmuştur. Buna göre ya Gaznin ve Kirman'dan Sind (İndus) Nehri'ne kadar kendisine bırakacak, ordusunu alıp memleketine geri dönecek veyahut savaş kabul edecekti.<sup>65</sup> Mütareke maddelerine bakıldığında, Abâkâ Han savaşılma-

<sup>58</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; *Tahrir-i Vassâf*, 1346, s. 41.

<sup>59</sup> *Tarih-i Şahi*, s. 287-288.

<sup>60</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; *Tahrir-i Vassâf*, s. 41; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmî'ül-Gurer ed-Dürre'l-Fâhir fi Siretü'l-Melik en-Nâsir*, Nşr. Hans Robert Roemer, C. VIII, Kahire 1960, s. 141; Mirh'and, C. V, s. 293-294; Kafalı, *a.g.e.*, s. 111; Güneş, *a.g.t.*, s. 44. Vassâf ve Mirhand'ın aksine Reşidüddin, Barak'ın Ceyhun'u geçtiği olaylarda Tubsin'in yenildiğinden bahsetmez. Fakat ileriki sayfalarda Barak'ın Herat Savaşı'nda yenilgi ile çıkmasından sonra Kaydu'ya yazdığı bir mektupta Tubsin'in Cokcuran kıyısında yendiğini yazarak, bu konuda bir önceki müellifleri teyit etmiş olur. Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1090; Türkçe çev., s. 103.

<sup>61</sup> Seyf-i Herevî, s. 333-334.

<sup>62</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 71; Vassâf/Hammer, s. 143-144; *Tahrir-i Vassâf*, s. 41; Seyf-i Herevî, s. 334; *Tarih-i Şahi*, s. 288; Mirh'and, C. V, s. 294; Handmîr, C. III, s. 85.

<sup>63</sup> Seyf-i Herevî, s. 334.

<sup>64</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1078; Türkçe çev., s. 94; Yunîni, *Zeyl miratü'z-Zaman*, C. II, Haydarabad, 1955, s. 434-435; Ebü'l-Fedail, *Nehcü's-Sedid ve'd-Dürü'l-Ferid fi Mâ ba'de Târîhi İbni'l-Amîd*, Trans. E. Blochet, *Patrologia Orientale*, C. I, London 1910, s. 521; İbnü'l-Devadârî, C. VIII, s. 148.

<sup>65</sup> Seyf-i Herevî, s. 331-332; Benaketi, s. 429-430; Mirh'and, C. V, s. 300; Biran, "a.g.m.", s. 193; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abâkâ, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", *Bellekten*, C. LIII/ S. 206, Ankara 1986, s. 179; Güneş, *a.g.t.*, s. 55.

dan meseleyi hâl etmek istediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim iki önemli Moğol devletinin tüm güçleri ile karşı karşıya geldiği bu olayda savaşmaları halinde kaçınılmaz olarak taraflar arasında çok sayıda asker telef olacaktı. Bunun idrakinde olduğu anlaşılan Abâkâ Han'ın, Horasan'ın doğu hudutlarında istikrarın kurulması ve daha fazla Moğol kanının akmaması için en azından Ceyhun'a yakın bölgeleri Barak'a terk etmek niyetinde olduğu aşikârdır. Fakat Barak, bu teklifin Abâkâ Han'ın acizliğinden dolayı sunduğunu sanmış olmalı ki bunu tereddütsüzce reddetmiştir.<sup>66</sup>

Böylece Abâkâ Han ile savaşmakta kararlı olan Barak, onun gerçekten gelip gelmediğini öğrenmek için de üç casusu yola çıkarmıştır.<sup>67</sup> Fakat bu casuslar Moğolların Ab-ı Siyah (Karasu)<sup>68</sup> dedikleri bir yerde İlhanlı askerlerinin eline geçmişler, ardından da apar topar Abâkâ Han'ın huzuruna getirilerek sorgulanmışlardır. Daha sonra bunlardan ikisi katledilmiş, geri kalan bir tanesi de serbest bırakılmıştır.<sup>69</sup> Bu kişi daha sonra Barak'a Abâkâ Han'ın Altın Orda saldırısı sebebiyle geri çekildiğini ve tüm ağırlıklarını da geride bıraktığını söylemiştir.<sup>70</sup> Bu suretle Abâkâ Han'ın geri çekildiğini öğrenen Barak, İlhanlıların geride bıraktıklarına el koymak üzere hareket etmiştir. Kısa bir süre sonra İlhanlıların geride bıraktığı ağırlıklara çökmüşlerdir. Fakat sabah olduğunda İlhanlıların tüm gücüyle karşılarında bulmuşlardır. Nitekim Abâkâ Han, sahte ricat ile Barak'ı tuzağa düşürmüştü.<sup>71</sup>

Neticede savaşı kabul etmek zorunda kalan Barak ordusuna hazır olmasını emretmiştir.<sup>72</sup> Çağataylı ordusundan Margavul 3.000 askeriyle yaptığı ilk taarruzda katledilmesiyle sağ cenah dağılmıştır.<sup>73</sup> Ardından Barak, sol cenahın ileri atılmasını istemiştir. Bu sırada iyice zorlanan İlhanlı ordusu, Abâkâ ve emirlerden Suntay Noyan'ın yerinde müdahaleleri sebebiyle Çağataylı ordusu yenilmiştir.<sup>74</sup> Barak ise sırasında atından düşmüş ve askerlerinden biri

<sup>66</sup> Reşidüddin, bu kararı almasında etrafındaki emirlerin etkisinden bahseder ve söz konusu emirlerin onu savaşa teşvik ederek, Barak'ın barışa yanaşmamasında hususunda paylarının bir hayli fazla olduğunu iddia eder. Bkz. Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, 1080; Türkçe çev., s. 96.

<sup>67</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1081; Türkçe çev., s. 97; Mirhand, C. V, s. 302.

<sup>68</sup> Nişabur yakınlarında bir nehirdir. Bkz. Mustevfi, *Nuzhetü'l-Kulüb*, Nşr. G. Le Strange, London-Leiden 1915, s. 178.

<sup>69</sup> Bu süreç hakkında bkz. Güneş, *a.g.t.*, s. 57-58.

<sup>70</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1083-1084; Türkçe çev., s. 98-99; Seyf-i Herevi, s. 346.

<sup>71</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1084-1085; Türkçe çev., s. 99; Mirh'and, C. V, s. 304-305; Biran, "a.g.m.", s. 194.

<sup>72</sup> Savaş hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Güneş, *a.g.e.*, s. 41-65.

<sup>73</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1086; Seyf-i Herevi, s. 348-349; Benaketi, s. 432; Yunini, C. II, s. 435; İbnü'd-Devadârî, C. VIII, s. 149; Ebü'l-Fedaîl, I, s. 524-525; Mustevfi, s. 591; Mirh'and, C. V, s. 306; Handmir, C. III, s. 86; Biran, "a.g.m.", s. 196-197.

<sup>74</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevi, C. II, s. 1087; Türkçe çev., s. 101; Vassâf/Bombay, C. I, s. 74-75; *Tahrir-i Vassâf*, I, s. 43; Seyf-i Herevi, s. 349-350; *Tarih-i Şahî*, s. 290-291; Benaketi, s. 432; Şebankareî, *Mecmau'l-Ensâb*, Tsh. Mir Haşim Muhaddes, Tahran 1363, s. 264; *Mu'iz el-Ensâb*, vr. 32a; Baybars el-Mansurî, *Zübdetü'l-Fikre fi Tarih el-Hicre*, Thk. D. S. Richards, Beyrut 1998, s. 121, 134; İbnü'l-Fuvati, *Havâdisü'l-Câmia ve'l-Tecâribü'l-Nâfi'a el-mâ'eu'l-sabi'a*, Thk. Mehdi el-Necem, Beyrut 1424, s. 255-256; Yunini, C. II, s. 435-436; Karatay el-İzzî, *Tarih Mecmu' el-Nevadir*, Thk. H. Hayn - M. Hacıri, Beyrut 2005, s. 145, 157; İbnü'd-Devadârî, C. VIII, s. 149-150; Ebü'l-Fedaîl, C. I, s. 524-525; Mustevfi, s. 591; Mirh'and, V, s. 306-307; Kadı Ahmed Gaffarî, s. 199; Biran, "a.g.m.", s. 197-198; Kafalı, *a.g.e.*, s. 111-112; Sümer, "a.g.m.", s. 179.

onu tanıyıp kendisine bir at verene kadar yaya bir şekilde savaşmış ve daha sonra savaş meydanından hızlıca uzaklaşmıştır.<sup>75</sup> Geride kalan ordusunun önemli bir kısmı ise İlhanlılar tarafından imha edilmişlerdir.<sup>76</sup>

Barak, mağlubiyetin hezeyanı içerisinde Ceyhun Nehri'ni geçerek Buhara'ya gelmiştir. Kendisi bu sırada ata binemeyecek kadar felç geçirmişti. Vassâf'a göre Barak burada iken Müslüman olup Gıyaseddin unvanı almıştır.<sup>77</sup> Buhara'ya gelince emir ve askerlere kötü davranınca ordusunun desteğini kaybetmiştir. Nitekim içlerinden çeşitli Moğol şehzadelerin de yer aldığı etrafındaki sayısız emir ve askerler ondan ayrılmışlardır.<sup>78</sup> Barak daha sonra Kaydu'nun kalabalık bir ordu ile Buhara'ya doğru yürüdüğünü haber aldıktan sonra vefat etmiştir (668/1270).<sup>79</sup> Ardından Çağataylılardan Mübarekşah, Cupay ve Kaban gelip Kaydu'ya biatlarını sundukları görülmektedir. Barak'ın hazinesine ise Mübarekşah tarafından el konulmuştu.<sup>80</sup> Barak öldüğünde gerisinde Biktimur, Tuva, Burba ve Huladay adında üç oğul bırakmıştı.<sup>81</sup>

### Sonuç

Cengiz Han'ın torunları arasındaki hem siyasî hem de toprak paylaşımı sebebiyle ortaya çıkan çatışmalar, Moğolları farklı kutuplara bölmüştü. Nitekim Cengiz Han ölmeden önce ele geçirdiği toprakları çocukları ve torunları arasında bölüştürmesine rağmen, sınırları kesin olacak şekilde taksim etmeyi ihmal etmişti. Bu zaaf, ileride devletin istikbalini ciddi bir şekilde sarsmasına sebebiyet vermiştir. Cengiz Han hayatta iken bu durum fazla bir inkızaza kaynaklık etmemişse de onun ölümüyle birlikte nüfusu iyice artan Cengiz hanedanı arasında derin ihtilaflara sebep olmuş ve büyük hanın ölümünden hemen sonra, kaçınılmaz olarak, geniş toprakların kim tarafından yönetileceği problemini ortaya çıkarmıştır. Cengiz Han'ın çocukları ve torunlarının âdeta tek vücut olarak hareket etmeleri ise Ögeday Han'ın ölümüne kadar devam edebilmiştir. Beklenen vaziyetin ortaya

<sup>75</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, II, s. 1087; Türkçe çev., s. 101-102; Vassâf/Bombay, II, s. 75. Vassâf, onun 5.000 askeri ile birlikte Buhara'ya kaçtığını kaydeder. Bkz. Vassâf/Bombay, C. I, s. 75; *Tahrir-i Vassâf*, s. 43. Ayrıca bkz. Handmîr, C. III, s. 87.

<sup>76</sup> Seyf-i Herevî'ye göre Herat savaşında 90.000 Çağataylı askeri öldürülmüştü. Bkz. Seyf-i Herevî, s. 351. Memlûk kaynaklarına göre ise Barak'ın kayıpları 40.000'den fazlaydı. Bkz. Ebû'l-Fedaîl, C. I, s. 525; İbnü'd-Devadârî, C. VIII, s. 150. Rakamlara bakıldığında açık bir şekilde mübalağa yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat savaşta çok sayıda Çağataylı askerinin zayı olduğu da tahmin edilebilir.

<sup>77</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 75; *Tahrir-i Vassâf*, s. 43; Ayrıca bkz. Mîrhand, C. V, s. 308; Handmîr, C. III, s. 87; Kadî Ahmed Gaffârî, s. 199; Muhammed İsfahanî Kazvîni, *Holdeberin (Der Tarih-i Moğul)*, Tsh. Mîrhaşim Muhaddis, Tahran 1390, s. 336-337.

<sup>78</sup> Barak'ın Abakâ Han ile savaşından sonraki icraatları hakkında geniş bir bilgi için bkz. Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1089-1096; Türkçe çev., s. 102-108; Vassâf/Bombay, C. I, s. 75-76; *Tahrir-i Vassâf*, s. 43-44; Mîrhand, C. V, s. 308-311; Muhammed İsfahanî Kazvîni, s. 336-338.

<sup>79</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1095; Vassâf/Bombay, C. I, s. 76; *Tahrir-i Vassâf*, s. 44; Mîrhand, C. V, s. 310-311; Kafalı, *a.g.e.*, s. 112. Reşidüddin'e göre Barak korkudan, Vassâf'a göre ise Çağataylı şehzadeleri tarafından kadehine zehir katılması neticesinde ölmüştür.

<sup>80</sup> Reşidüddin/Ruşen-Musevî, C. II, s. 1096; Vassâf/Bombay, C. I, s. 74; *Tahrir-i Vassâf*, s. 44.

<sup>81</sup> Vassâf/Bombay, C. I, s. 76; *Tahrir-i Vassâf*, s. 44; Handmîr, C. III, s. 87.

çıkması da fazla zaman almamış ve bunu Moğol İmparatorluğu'nun doğal sınırlara ulaşmasıyla Cengiz Han'ın torunları arasında iktidar veya toprak paylaşımından kaynaklanan bir seri çatışmayı peşinden getirmiştir. Çatışmalar da nihayetinde daha sonra Moğol asilzadeleri arasında kanlı muharebelere sebebiyet vermiştir. Bu çalkantılı süreçte Çağataylı tahtına oturan Barak, kendi hakkı olduğu iddia ettiği toprakları ele geçirmek üzere yaptığı faaliyetler sırasında Buhara ve çevresindeki halkı ağır vergilerle ezmesi ve askerlerine karşı kötü davranması gerekli desteği kaybetmesine sebep olmuştur. Dikkat edildiğinde ise Barak'ın özellikle Kubilay'a karşı kazandığı zaferler, Kaydu başta olmak üzere diğer Moğol asilzadelerinin dikkatini çekmiş olmalı ki onun tüm faaliyetlerini Horasan'a kaydırmak istemişlerdir. Bu sebeple de Kaydu ve Mönge Timur arasındaki ittifakla ilk olarak Barak'ı kendilerine tabi kıldıktan sonra onu İlhanlılara karşı teşvik etmişlerdir. Fakat Barak'ın dengesiz hareketleri ve nihayetinde İlhanlılara saldırısı onun iktidarı ile birlikte canına mal olmuştur. Bu sebeple nispeten kısa süren iktidarının tümü savaşlarla geçen Barak, Moğolların diğer kolları arasındaki çıkar çatışmasına kurban gitmiştir.

#### Kaynaklar

Ahmed Tebrizî: *Şahinşahname, Tarih-i manzur Moğulân ve İlhanân ez Karn Heştem Hicri*, Tsh. Mahmud Afşar, Tahran 1397.

BARTHOLD, V. V.: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Baybars el-Mansurî: *Zübdetü'l-Fikre fî Tarih el-Hicre*, Thk. D. S. Richards, Beyrut 1998.

BENAKETİ: *Ravzatü'l-ulî el-Elbâb fî Tevarihü'l-Ekâbir ve'l-Ensab, Tarih-i Benâketi*, Nşr. Ca'fer Şi'ar, Tahran 1348.

BİRAN, Michal: "The Batle of Herat 1270, s. A Case of İnter-Mongol Warfare", *Warfare İnter Asian History 500-1800*, Ed. Nicoladi Cosmos, C. VI, Brill 2002.

Cemal el-Karşî: *Mülhakatü's-Sürah*, Nşr. V. V. Barthold, *Turkestan v Epoxu Mongol'skogo Naşestviya*, C. I, St. Petersburg 1898.

CÜVEYNİ: *Tarih-i Cihangüşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Ebü'l-Fedail: *Nehcü's-Sedid ve'd-Dürrü'l-Ferid fî mâ Ba'de Târîhi İbni'l-Amid*, Trans. E. Blochet, *Patrologia Oriantale*, C. I, London 1910.

el-Ömerî: *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, Thk. K. S. el-Caburi, I-XXVII, Beyrut 2010.

GÜNEŞ, İbrahim: *Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-1280/1265-1282)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 2021.

HANDMİR: *Habib-i Siyerfi Ahbarü'l-Beşer*, Tsh. M. Debirsiyaki, C. I-IV, Tahran 1362.

İbnü'd-Devadarî: *Kenzü'd-Dürer ve Câmî'ü'l-Gurer ed-Dürre'l-Fâhir fî Sîretü'l-Melik en-Nâsir*, Nşr. Hans Robert Roemer, C. I-IX, Kahire 1960.

İbnü'l-Fuvatî: *Havâdisü'l-Câmia ve'l-Tecâribü'l-nâfi'a el-mâ'eü'l-sabi'a*, Thk. Mehdi el-Necem, Beyrut 1424.

Kadı Ahmed Gaffarî: *Târih-i Cihanâra*, Tahran ts.

KAFALI, Mustafa: "Barak Han", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992.

KAFALI, Mustafa: *Çağataylı Hanlığı*, Berikan Yayınevi, İstanbul 2005.

Karatay el-İzzî: *Tarih Mecmu' el-Nevalidir*, Thk. H. Hayn - M. Hacirî, Beyrut 2005.

MÎRHAND: *Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Nşr. Abbas Perviz, C. I-XII, Tahran 1375.

*Mu'iz el-Ensab*, Ed. A. K. Muminov, *Istoriia Kazakhstana v Persidskikh Istochnikakh*, C. III, Almatı 2006.

Muhammed İsfehanî Kazvinî: *Holdeberin (Der Tarih-i Moğul)*, Tsh. Mirhaşim Muhaddis, Tahran 1390.

MUSTEVFÎ: *Nuzhetü'l-Kulûb*, Nşr. G. Le Strange, London-Leiden 1915.

-----, *Târih-i Guzide*, Nşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahrân 1364.

REŞİDÜDDİN: *Câmi'üt-Tevarih*, Tsh. Muhammed Rüşen - Mustafa Müsevî, C. I-IV, Tahran 1374; *Câmi'üt-Tevarih*, Nşr. E. Blochet, C. II, London 1911; *Câmi'üt-Tevarih*, Çev. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesampour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Seyf-i Herevî: *Tarihname-yi Herat*, Tsh. Gulamrıza Tabatbayi Mecid, Tahran 1383.

SÜMER, Faruk: "İlhanlı Hükümdarlarından Abâkâ, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", *Bellekten*, C. LIII, S. 206, Ankara 1986.

ŞEBANKAREÎ: *Mecmau'l-Ensâb*, Tsh. Mir Haşim Muhaddes, Tahran 1363.

*Tahrir-i Vassâf*, Tsh. Abdu'l-Muhammed Âyeti, Tahran 1346.

*Tarih-i Şahî*, Nşr. Bastanî Perizî, Tahran 1389.

VASSÂF: *Tarih-i Vassâf*, C. I-V, Bombay 1289; *Geschichte Wassaf*, Trans. Hammer-Purgstall, C. I, Viyana 1856.

Wilhelm von Rubruk: *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.

Yakut el-Hamavî: *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I-V, Beyrut 1977.

*Yuan Shi*, "Die Chinesischen Annalen des Mōngke, s. Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih", Trans. Waltraut Abramowskit, *Zentralasiatische Studien*, C. XIII, 1979.

YUNİNÎ, *Zeyl Miratü'z-Zaman*, C. I-IV, Haydarabad 1955.

Zekeriya Kazvinî: *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*, Beyrut 1960.



### Extended Abstract

#### **A Chagatai Ruler In The Shadow Of Aggression: Barak And Its Political-Military Activities (1266-1271)**

Barak is the grandson of Mi-Tekin, one of the sons of Chagatai, and the son of Yisun-Tuva. Little is known about his life before his reign, so there is almost no information about his childhood as well as his date of birth. In addition, it seems that his accession to the throne took place with the permission and consent of Kubilai. After Barak seized the throne, he invaded many places by attacking the surrounding regions and placed his own men under the management of some regions, and he put Bikmiş, one of his emirs, at the head of the eastern part of Lower Turkestan. Qaidu, Ogeday's grandson, sent word to Barak, looking for a basis for him to follow him. However, when Barak did not accept this, this time he marched against him with a large army, but in the first encounter near Ceyhun, his army suffered a great defeat, and Barak received a rich booty and many captives. Seeing the gravity of the situation, Monge Timur sent his uncle Berkechar to his friend and ally Qaidu with an army of 50,000 people. Qaidu, who became stronger with the military support of the Golden Horde, was able to gather his soldiers who were scattered after the defeat and had the opportunity to march on Barak. Finally, in 667/1269, a fierce war took place between the two sides near Khocend, in which Barak was defeated. After being informed of Barak's activities, Qaidu, Kipchak and Berkeçay made an offer in a camp they built to "keep him away from their borders", that he could go to Barak and persuade him to peace thanks to the long-standing friendship ties between them. After the meeting with Barak, he finally agreed to the union (667/1269). As they promised next year, these Mongol princes, including Barak, Qaidu and Monge Timur, came together. In the final negotiations, they finally came to an agreement to attack Ilkhanid land, and hence Abaka's property, in order to expand the areas under Barak's rule next spring. As for the reasons for the decisions reached in Kengesh, Qaidu and Monge Timur had to choose a new target for Barak in order to divert the direction of Barak's aggression from themselves, which was out of their alliance and unyielding before the Golden Horde State and although they attacked with all their military forces, they could not give in. A better victim could not have been chosen than the Ilkhanate, whom they could not subdue. It is understood that before Barak attacked Iran, he commissioned Mesud Yalvach to please the people and to reconstruct the lands he had destroyed and prepare them for agriculture again. While Mesud Yalvach was also making the lands arable again by dealing with all the problems of the Lower Turkestan cities due to his duty; With the measures he took, he enabled the inhabitants to return to their homeland. Barak's clear plan, with the support of Qaidu and Monge Timur, was to start the invasion from two fronts before attacking the Ilkhanid lands. According to this, first, before attacking the Ilkhanids directly, he would incite his uncle Nekuder Oghul to revolt against Abaka Khan in the Caucasus, and would break the armies of the Ilkhanids by leading them to war on two fronts, and he would invade the western lands of the Ceyhun River and leave them between two fires. On this occasion, the process actually started by sending Mesud Yalvaç, the governor of Lower Turkestan, as an ambassador by Barak to Abaka Khan in 667/1269. While Mesud Yalvach was going to the presence of Abaka Khan with great respect, he was seated at the top of the other emirs except Ilgay Noyan, to show the value given to him. While in the presence of Abaka Khan, Mesud Yalvach demanded that Barak want to be subordinate to him, so his pearls should abolish the tax. Abaka gladly accepted this and summoned Hacı Shemseddin Alkani, who was dealing with these matters at that time, to his pre-

sence and asked him to clear all the debts immediately, and he took all of them out within a week, following the order given. Mesud Yalvach, having received all kinds of honor and treats within a week and having bought the surgamhi he wanted, immediately started on the way back. However, after a short time, it was understood that his visit was a complete deception, as the enemy armies were seen on the other side of Ceyhun. It is seen that Barak started the first offensive in 668 (1269), leaving his son Bek Timur with 10,000 soldiers in Kesh and Nehshab instead of him. Although an Ilkhanate army, commanded by Tubsin Oghul and numbering approximately 20,000, attacked the enemy, he could not hold on to Barak on the coast of Cokcuran near Nishabur and had to retreat in a rout. The people living in Nishabur were put to the sword, and the soldiers of Chagatay were busy with robbery and looting here for a while. As soon as Abaka Khan heard that Nishabur was occupied, he entered Khorasan in the summer months of 668/1270 after a fast march. As a result, Barak, who had to accept the war, ordered his army to be ready. The right flank dispersed after Margavul from the Chagatai army was killed in his first attack with his 3,000 soldiers. Then Barak wanted the left flank to be thrown forward. Meanwhile, the Chagatai army was defeated due to the on-site interventions of the Ilkhanid army, Abaka and one of the emirs Suntay Noyan. Barak, on the other hand, fell off his horse and fought on foot until one of his soldiers recognized him and gave him a horse, and then quickly left the battlefield. An important part of the remaining army was destroyed by the Ilkhanate. Barak crossed the Ceyhun River and came to Bukhara in the delirium of the defeat. By this time, he was too paralyzed to be able to ride a horse. According to Vassaf, Barak became a Muslim while he was here and took the title of Giyaseddin. Barak later died after hearing that Qaidu was marching towards Bukhara with a large army (668/1270). When Barak died, he left behind three sons named Biktumur, Tuva, Burba and Huladay. With the alliance between Qaidu and Monge Timur, they first subjugated Barak and then encouraged him against the Ilkhanate. But Barak's unstable actions and ultimately his attack on the Ilkhanids cost him his life along with his rule. For this reason, Barak, whose relatively short reign was spent in wars, fell victim to the conflict of interest between the other branches of the Mongols.

## MİLLÎ MÜCADELE’NİN GİZLİ TEŞKİLATI: KARAKOL CEMİYETİ (1918-1920)\*

Öğr. Gör. Mehmet Akif BAL\*\*

### Öz

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılmasından sonra Anadolu’yu işgal eden emperyalistlere karşı 1919-1922 yılları arasında verilen Millî Mücadele, Türk Milleti’nin çok yönlü katkısını ve mücadelesini ifade eder. Bu çok yönlü yapılanma içerisinde Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ülkesini yöneten İttihatçılar da yer almış ve hemen hemen tüm kadrolarını Millî Mücadele hareketi içerisinde konuşlandırmışlardır. Millî Mücadele’nin askerî ve siyasi lideri Mustafa Kemal Paşa, tüm toplumsal kesimlerden olduğu gibi, İttihat ve Terakki mensuplarından da yoğun şekilde istifade etmiş hatta Millî Mücadele boyunca onların desteğini görmüştür. İttihatçı sivil ve askerî kadroların öncülüğünde kurulan ve Millî Mücadele uğruna çok ciddi faaliyetlere girişen kuruluşlardan biri de Karakol Cemiyeti’dir. Esasen İttihat ve Terakki’nin kontrolündeki Teşkilat-ı Mahsusa yapılanmasına dayanan ve özellikle millî hareketin lojistik ve haberalma ihtiyaçları yanında azınlık çeteleriyle mücadele ederek Türk ve Müslümanların güvenliğini sağlayan Karakol Cemiyeti, 16 Mart 1920’deki İstanbul’un fiilen işgaline kadar varlığını sürdürmüş ve bundan sonra yerini TBMM’ye bağlı yeni yeraltı gruplarına bırakmıştır.

**Anahtar kelimeler:** İttihat ve Terakki Cemiyeti, Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Mondros Mütarekesi, İşgal, Sivil, Milis, Millî Mücadele.

### **The Secret Organization Of The National Struggle: Karakol Society (1918-1920)**

#### **Abstract**

The National Struggle between 1919-1922 against the imperialists who occupied Anatolia after the defeat of the Ottoman Empire in the First World War represents the multifaceted contribution and struggle of Turkish people. Wit-

Geliş Tarihi: 27 Eylül 2021 - Kabul Tarihi: 15 Kasım 2021.

Atf Bilgisi: Mehmet Akif Bal, “Millî Mücadele’nin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 103-148.

\* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarihi Anabilim Dalı tarafından 2001 yılında kabul edilen “Millî Mücadele’nin Başlangıcında İttihatçıların Rolü (1918-1920)” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

\*\* Gazi Üniversitesi TUSAŞ Kazan Meslek Yüksekokulu,  
mehmetakifbal@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8995-8500.

hin this multi-faceted structure, the Unionists, who ruled the Ottoman country during the First World War, deployed almost all of their cadres in the National Struggle movement. Mustafa Kemal Pasha, the military and political leader of the National Struggle, benefited heavily from the members of the Committee of Union and Progress (CUP), as he did from all social segments, and even received their support throughout the National Struggle. One of the organizations established under the leadership of the Unionist civil and military cadres and engaged in serious activities for the sake of the National Struggle is Karakol Society. The Karakol Society, which was based on the Special Organization (Teşkilat-ı Mahsusa) structure under the control of the Committee of Union and Progress and ensured the logistic and intelligence needs of the national movement as well as the security of Turks and Muslims by fighting against minority gangs, continued its existence until the actual occupation of Istanbul on March 16, 1920. After that, it was replaced by new underground groups affiliated to the Grand National Assembly of Turkey.

**Keywords:** Union and Progress Association, Karakol Society, The Special Organization, First World War, Mondros Armistice, Occupation, Civilian, Militia, National Struggle.

## Giriş

Milli Mücadele'nin ilk dönemlerine damgasını vurmuş önemli kuruluşlardan biri olan Karakol Cemiyeti; 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden, İstanbul'un fiilen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihine kadar İstanbul ağırlıklı olmak üzere, Anadolu coğrafyasının hemen tüm bölgelerinde faaliyetlerini yürütmüş bir teşkilatlanmadır. Karakol Cemiyeti; Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Milli Mücadele hareketiyle işbirliği halinde, Osmanlı Devleti'nin silah ve cephane depolarının üçte birinin yer aldığı başta İstanbul olmak üzere diğer cephane depolarındaki silahları gizlice Anadolu'ya taşımak, Mütareke gereği İstanbul'a çağrılmış Osmanlı subay ve memurlarını Anadolu'ya kaçırmak, işgalcilere karşı düzenlenen mitingleri organize etmek, işgal güçleri arasında istihbarat faaliyetleri yapmak, Türk ve Müslüman ahalinin güvenliğini sağlamak, azınlık çetelerinin faaliyetlerini engellemek, İstanbul ve Anadolu arasında gizli menzil hatları oluşturmak gibi çok farklı alanlarda yoğun şekilde faaliyet yapmıştır.

Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki mensuplarınca meydana getirilmiştir. Çünkü, 1913-1918 yılları arasında Osmanlı Devletini fiilen yöneten İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının savaş sonunda İtilaf güçlerince birer "savaş suçlusu" ve Ermeni meselesindeki politikaları nedeniyle "tehcir suçlusu" olarak ilan edilmeleri üzerine, İttihatçılar Mütareke döneminde aranmaya başlanmışlardır. İttihat ve Terakki Partisi bir taraftan da savaştan mağlup çıkılmasına neden olmuş bir siyasi harekettir ve halk nazarında da önem kaybetmiştir. Karakol Cemiyeti bu açılardan bir taraftan Milli Mücadele'yi teşkilatlandırırken diğer taraftan takip altındaki İttihatçıları da bünyesinde koruma altına alan bir özellik arz etmiştir. İttihatçılara yönelik İtilaf politikalarını Karakol'un kuruluşuna giden süreci eski Sadrazam Talat Paşa'nın şu ifadelerinde görmek mümkündür:

*"Mondros'la beraber İngiliz gizli istihbarat teşkilatı Intelligens servisin meşhur ve maruf şahsiyetlerinden Kapiten Bennet'le Kolonel Maxwell,*

*Tepebaşı’ndaki İngiliz sadaret binasında karargâh kurduklarını, asıl gayenin İttihat ve Terakki bünyesinde toplanmış asker-sivil şahsiyetleri tevkiyle çeşitli yollardan yok ederek, Anadolu’yu muhtemel mukavemette yetişmiş insansız bırakmak.”<sup>1</sup>*

Mütareke konjonktüründeki böylesi durumlar; Enver, Talat ve Cemal paşalar gibi yurtdışına çıkan lider kadrosu nedeniyle başsız kalan İttihatçıları, hem tutuklanmamak hem de iktidarı tekrar elde etmek için Millî Mücadele’ye daha yoğun şekilde katılmaya yöneltmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki Partisinin ortalama beş yüz bin civarındaki üyesi, çalışmalarını İstanbul ve Anadolu’daki direniş hareketine aktarmışlardır. Bir Millî Mücadele kuruluşu olan ama altyapısı ve kuruluş süreci İttihatçılar tarafından şekillendirilen Karakol Cemiyeti, İttihatçıları işgalcilerin tehditlerinden korumak Millî Mücadele için Mustafa Kemal Paşa ile çalışmalar yapmak üzere faaliyetlere de girişmiştir.

Karakol Cemiyeti’nin meydana getirilmesi ise, 1918 Eylül ayının sonlarına doğru İttihat ve Terakki’nin Merkez-i Umumisi’nde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın arkadaşlarıyla beraber hazır bulunduğu bir toplantıda şekillenmiştir. İttihatçı önderlerden Enver, Talat ve Cemal paşalar ile Karakol Cemiyeti’nin kurucu ismi Kara Kemal Bey, Kuruçeşme’deki Enver Paşa yalısında toplanmışlar, bu toplantıda Enver Paşa; Teşkilat-ı Mahsusa’nın o sıradaki reisi Hüsametdin Bey<sup>2</sup>’e, “*Şimdi Cihan Harbi’nin ikinci safhası başlamak üzere, vaktiyle Balkan Harbi’ni ikinci safhasında kazanmıştık.*” demiş ve “*Teşkilat-ı Mahsusa’yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır. Bu galip devletlere karşı böyle olacak*” talimatını vermiştir. Enver Paşa ayrıca, dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa ile konuştuğunu, Teşkilat-ı Mahsusa’nın bundan sonraki adının “*Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı*” olacağını söylemiştir.<sup>3</sup> Talat ve Enver paşalar, Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı’yla birlikte şarktaki orduyu ayakta tutmak, İslam aleminden özellikle Kırım İslam Cumhuriyeti ile onun Başkanı Seyyid Cafer Bey’den ve kapitalist İtilaf Devletleri aleyhtarı olan Rusya’dan geniş yardımlar görmek ve İstanbul’da Karakol Cemiyeti ile Teşkilat-ı Mahsusa’dan faydalanmak yollarıyla maksatlarına varacaklarını ümit etmekte hatta planlarını bu yolda hazırlamış bulunmaktaydılar.<sup>4</sup> Üçüncü Cumhurbaşkanı ve o dönemin İttihatçılarından Celal Bayar da bu toplantıya dair; “*Memleketin durumunun gözden geçirildiğini, birinci derecede ordunun durumu ve müdafaa kabiliyetiyle ilgilenildiğini, telefonların işlediği, şifrelerin geldiği bu ortamda, en taze malumat üzere bir karara varılmak istendiğini*” ifade etmiştir.<sup>5</sup>

Alınan kararların etkisiyle İttihatçılar, Enver Paşa’nın Berlin’e yolculuğundan önceki birkaç gün içinde planladığı üzere direniş hazırlıkları içine gir-

<sup>1</sup> Cemal Kutay, *Talat Paşa’nın Gurbet Hatıraları*, Cilt: II, İstanbul 1983, s. 1124.

<sup>2</sup> Albay Hüsametdin Ertürk (1874-1961).

<sup>3</sup> Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996, s. 167-168.

<sup>4</sup> Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: I, İstanbul 1975, s. 82.

<sup>5</sup> Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt: I, İstanbul 1965, s. 8.

mişlerdir.<sup>6</sup> İttihat ve Terakki Partisi bir taraftan da nihai savunma stratejisi gereği, savaş kaybedildiği takdirde Anadolu'da bir üstün savaşımaya devam etme kararındadır.<sup>7</sup> Yapılan planlarla ilgili önemli bir nokta ise, gösterilecek direnişin ne şekilde yapılacağıyla ilgilidir. Direnişin yöntemiyle ilgili olarak Talat Paşa, "İster istemez çeteciliğe başlayacağız."<sup>8</sup> demiştir. Talat Paşa'nın ifadesi, Milli Mücadele'nin başlangıcında düşmana karşı etkili olacak milis harbi yönteminin ortaya konulmasıyla ilgili ilk ifadedir. Ancak bu fikir yeni olmayıp, milis yapılanmasının aslında İttihatçılarda uzun süre önce doğmuş hatta işlenmiş bir yaklaşım olduğu bilinmelidir.<sup>9</sup> Diğer taraftan İttihatçılar, işgalcilerin takibinden kaçma ve ülkeyi işgalden kurtarma düşüncelerinin yanında uzun vadede tekrar iktidarı ele geçirebilmelerinin tek yolunun bu direnişte yer almaktan geçtiğini iyi bilerek hareket etmişlerdir.<sup>10</sup> İlerleyen zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile aralarının açılmasına sebep olan olaylar da bu iktidar çalışmalarından kaynaklanmıştır.

Makalenin kaynaklarını; Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi ve ATASE Arşivinden tespit ettiğimiz belgelerden, Harp Tarihi Vesikaları Dergisi'ndeki belgelerden, konuyla ilgili birinci el kaynak diyebileceğimiz hatıralardan ve yapılan akademik kitap ve makalelerden oluşturduk. Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi'ndeki Karakol Nizamnamesi önümüzü açtı. Mesut Aydın tarafından gizli gruplar üzerine yapılan çalışmada kullanılan ATASE belgeleri ise konuyu ifade etmemiz sırasında tamamlayıcı belgeler oldular. Atatürk'ün Nutku'nda geçen vesikalar ise, ciddi birer arşiv belgesi kıymeti taşıdılar. Dönemin tanığı; Ahmet İzzet Paşa, Hüsamettin Ertürk, Miralay Bekir Sami Günsav, Hüsnü Himmetoğlu, İhsan İdikut, Fahri Can, Şeref Çavuşoğlu, Hasene Ilgaz, Hamza Erkan Orhan, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Enver Behnan Şapolyo, Halide Edip Adivar, Muharrem Giray, Cemal Karabekir, Tarık Mümtaz Göztepe, Feridun Kandemir, Mazhar Müfit Kansu gibi önemli isimlerin kitap ve makalelerinden ciddi anlamda faydalandık. Selahi R. Sonyel, Bilal Şimşir, Stefanos Yerasimos Eric, Jan Zürcher, Bilge Criss, Ahmet Demirel, Mesut Aydın, Bülent Çukurova gibi önemli araştırmalara imza atmış isimlerin çalışmaları kaynakçamıza ciddi detay kattı. Genelkurmay Başkanlığı yayını olan *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler* çalışması çalışmamıza kılavuz oldu. Musa Gürbüz tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi ise,<sup>11</sup> hem ilgili arşiv belgelerine hem de konuyla ilgili bibliyografyaya ulaşma açısından fayda arz etti.

### 1. Karakol Cemiyeti'nin Kuruluşu

Milli Mücadele'nin başlamasıyla beraber ortaya çıkan ve özellikle 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline kadar çok önemli hizmetleri yerine getiren cemi-

<sup>6</sup> Philip Mansel, *Konstantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, İstanbul 1996, s. 360.

<sup>7</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 143.

<sup>8</sup> Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Cilt: I, Ankara 1959, s. 8.

<sup>9</sup> Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: I, İstanbul 1991, s. 136.

<sup>10</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul 1995, s. 55-56.

<sup>11</sup> Musa Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Kafalı), Ankara 1987.



yetlerin başında Karakol Cemiyeti gelmiştir. Gizli bir teşkilat yapısına sahip Karakol Cemiyeti, aslında sivil çalışma kolları bulunan ama askerî disipline dayanan bir cemiyettir. Cemiyet, birçok kaynağa göre Mütareke zamanlarında ortaya çıkan ve İttihatçı önderlerin kuruluşunda önyak oldukları bir kuruluştur. Millî Mücadele'de önemli bir yer tutan ve İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Karakol Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa ile beraber düşünüldüğünde daha anlaşılır olmaktadır.

Karakol Cemiyeti, bahsedildiği üzere Mondros Mütarekesi'nin yaklaştığı tarihlerde ve Enver Paşa'nın yalısında yapılan toplantıda Sadrazam Talat Paşa'nın verdiği talimatla Kara Kemal Bey tarafından kurulmuştur. Kara Kemal Bey<sup>12</sup> aldığı talimatlardan sonra yine İttihatçılardan Erkânıharp Miralayı Kara Vasıf Bey'le<sup>13</sup> görüşmüş; Talat Paşa'dan emir aldığını, İttihatçılıkta sebat edeceklerin gizli bir teşekkülle birbirine bağlanması ve bir parola kabul ederek bu suretle birbirlerini tanımaları gerektiğini ifade etmiştir. Kara Kemal Bey İttihatçıların bir araya gelmelerini, Ermeni tehcirinden dolayı İtilaf Devletleri tarafından yapılacak İttihatçı tevkifatını düşünerek söylemiştir. Karakol ismi ise Kara Kemal Bey ve Kara Vasıf beylerin isimlerinin başındaki "Kara" sıfatından yola çıkılarak ortaya konulmuştur.<sup>14</sup>

Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunda Teşkilat-ı Mahsusa'nın dönüşümü önemlidir. Çünkü, harbin sonunun belli olduğu bir dönemde yani Ekim 1918'de birçok İttihatçı kuruluş gibi Teşkilat-ı Mahsusa da kendisini değişik yapılara dönüştürmüştür. Talat ve Enver paşalar öteden beri hükümetin gizli ve özel işleriyle meşgul olan ve adına Teşkilat-ı Mahsusa namıdiğer "Umuru Şarkiye" denilen gizli teşkilatı, "Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı" ve Karakol Teşkilatı şeklinde devam ettirmek arzusu ve kararında olmuşlardır.<sup>15</sup> Bu dönüşümde emirleriyle etkili olan Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Hüsamettin (Ertürk) Bey'e; Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvetmesi gerektiğini ancak, bundan sonraki isminin de "Umum Âlem-i İslam İhtilal Teşkilatı" olacağı talimatını vermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa lağvedilince, bütün zabitan kadrosu çeşitli kolordulara dağıtılmıştır.<sup>16</sup> Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının önemli bir kısmı ise, Mütareke konjonktürü gereği Karakol Cemiyeti içerisinde yer almıştır.

Karakol'un kuruluş amaçları içinde İtilaf Devletleri'nin kurdukları tertibata karşı; Anadolu hesabına istihbarat yapmak, malzeme-i harbiye kaçırmak, Anadolu'ya zabıt ve memur göndermek,<sup>17</sup> İtilaf Devletleri'nin silahlandırdıkları Rum çetelerine karşı İslam halkının mal, can ve ırzlarını güvenlik altına almak, Rum patrikhanesinin İslam köylerine musallat ettikleri siyasi Rum çetelerini etkisiz hale getirmek ve İstanbul halkının bozulmuş olan moralini

<sup>12</sup> İaşe Nazırı Kemal Bey (1868-1926).

<sup>13</sup> Mustafa Vasıf Karakol (1880-1931).

<sup>14</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 204-205.

<sup>15</sup> Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: I, s. 81.

<sup>16</sup> *Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul 1998, s. 48.

<sup>17</sup> Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: I, s. 80.

düzeltilmek ihtiyacı<sup>18</sup> önemli yer tutmuştur. Bu amaçlarla Rum çetelerine karşı İstanbul'un Anadolu yakasından başlayıp Kocaeli'ne kadar uzanan bölgeyi kapsayacak bir harekât planlanmasına başlanmış ve İstanbul'dan Ankara'ya uzanacak gizli bir yol (menzil) oluşturulmuştur.

Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihi konusunda farklı bilgiler söz konusudur. Karakol Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı, 13 Kasım 1919 tarihini vermektedir.<sup>19</sup> Ancak Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihi daha eski olmalıdır. Bu açıdan, Sivas Kongresi sıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol ile ilgili söyledikleri çok önemlidir. Mustafa Kemal Paşa kongre faaliyetleri için Sivas'tayken Kara Vasıf Bey'e bir tartışma esnasında; *"Ben Mondros Mütarekesi üzerine İstanbul'a gelince, kurulmuş olan bu Karakol Teşkilatı'nın hedefini çok iyi öğrendim."*<sup>20</sup> demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadeleri, Karakol Cemiyeti'nin daha mütareke sıralarında (Ekim-Kasım 1918) kurulduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a 13 Kasım 1918'de gelmesi ve 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılması göz önüne alındığında, Karakol'un kuruluşu Genelkurmay Başkanlığı'nın ifade ettiği 13 Kasım 1919'dan çok öncesine gitmektedir. Konuyla ilgili Betül Arslan tarafından yazılan makaleye göre, Cemiyet kurucularından Baha Sait Bey'in o dönemlerdeki Kafkasya ziyaretleri sırasında Ruslarla görüşmelerinde Ruslara sunduğu bir belgede Karakol'un kuruluş tarihiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre;

*"Bolşeviklere, Türkiye'deki milli hareket hakkında bilgi vermek için Karakol Cemiyeti kurucularından Baha Sait Bey'in Kafkasya'ya gelirken yanında getirerek sunduğu; 'Hukuk-ı Beşer ve İstiklal-i Milliye Muhafaza Eden Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez-i Umumi'si'nin Sureti Teşkili' başlıklı belgede; 'İstanbul'da teşekkül eden ilk 'Milli Kongre'den sonra bu teşkilat arasında 'Karakol' adında 'hafî ve bitaraf' bir müessese doğdu' denilmekte ve Karakol teşkilatının '20 Teşrinievvel (Ekim) 1918'de İstanbul'da kurulduğu belirtilmektedir. Belgeyi yazan ve Kafkasya'ya götüren şahsın Karakol Cemiyeti'nin kurucularından Baha Sait Bey olduğu dikkate alınrsa, bu tarihin yani 20 Ekim 1918 tarihinin Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olduğu ortaya çıkmaktadır."*<sup>21</sup>

Bu bilgi, Karakol Cemiyeti'nin daha Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce vücuda getirildiğini ortaya koymaktadır. Aslında böyle bir yapılanma, harbin sonunun yaklaştığının görülmesi üzerine şekillenmiş bir durum olarak kabul edilmelidir. Diğer bir ifadeyle İttihat ve Terakki, savaşın sonunun yaklaştığını anladığı için muhtemel bir direniş için çeşitli adımlar atmıştır denilebilir.

<sup>18</sup> *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İdari Faaliyetler*, Cilt: VIII, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 107.

<sup>19</sup> *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İdari Faaliyetler*, Cilt: VIII, s. 107.

<sup>20</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 323.

<sup>21</sup> Betül Arslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Erzurum 2004, s. 32.

## 2. Karakol Cemiyeti Nizamnamesi

Karakol Cemiyeti, amaç ve hedeflerini içeren yoğun bir nizamname hazırlamış ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Nizamnamenin tam başlığı, “Karakol Cemiyeti’nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi”dir. Nizamnamenin alt başlığında “Karakol Cemiyeti Türkiye Merkez Umumisi” ifadesi geçmekte ve devamında “Hukuk-ı Beşer ve İstiklal-i Milliyi Muhafaza Eder” denilmektedir. Nizamname toplam sekiz sayfa ve 18 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin ilk sayfasında 5 madde yer almaktadır. Diğer 7 sayfada ise cemiyetle ilgili detaylı açıklamaları içeren 13 maddeye rastlanmaktadır. İlk sayfada yer alan beş maddenin ilkinde, cemiyetin maksat ve gayeleriyle ilgili olarak şu bilgiye yer verilmiştir: “Saadet-i beşeriyeyi temin, istiklal ve hukuk-ı milliyeyi istihsal ve tamam-ı vatanı müdafaaaya çalışan bir cemiyet vardır. İsmi ‘Karakol’dur.” İkinci sayfadan başlayıp devam eden 13 maddenin ilkinde ise şu ifade yer almaktadır: “Karakol Cemiyeti milletin vahdeti, hürriyet ve hakimiyet-i mutlakasını ve vatanın siyasi ve coğrafi ve iktisadi tamamı ve istiklalini te’min ve muhafazaya çalışır.”<sup>22</sup>

Nizamnamenin detaylarına yönelik olarak Karakol’un önde gelen isimlerinden Dr. Fahri Can şu bilgileri vermiştir:

“Karakol Cemiyeti, milletin vahdetini, hürriyet ve Hakimiyet-i Mutlakasını vatanın, siyasi, coğrafi, iktisadi, tamamiyet ve istiklalini temine çalışır. İş bu mukaddesat-ı tabiye-i milliyeye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukut (bağlantı), kuyut (kayıtlar) ve şurut (şartlar) sureti kat’iyyede red ve keenlem yekün ad ve ilan eder.”<sup>23</sup>

Galatalı Şevket Bey ise, Karakol Cemiyeti’nin amacı hakkında şu detayları anlatmıştır:

“... çoğunluğu Araplardan teşkil eden yerlerden gayri olan düşmanlar çıkarılacak, bunun için memleket bir harabe haline gelinceye kadar ve (gerekirse) bütün Türk Milleti yok oluncaya kadar mücadele edilecek, teşkilatlar tamamen askeri hüviyette olacak fakat mücadele alenileşinceye kadar her şey gizli cereyan edecektir. Bir üst makamdan verilen emirleri ifa etmeyenleri ve bunun ifası hakkında yüksek fedakarlık ve basiret göstermeyenleri, şahsi menfaat sağlayanları, düşmanla el ele verip Türk ve Müslümanları imha edenleri, hayat pahasına da olsa gerek düşmana ve gerekse en yakınlarına Cemiyetin sırlarını ifşa edenleri idam edecektir.”<sup>24</sup>

Karakol Cemiyeti nizamnamesinde belirtilen hedefler doğrultusunda ve özellikle İttihatçı kesim üzerinden, Anadolu’da geniş bir teşkilatlanma çabasına girişmiş, gerek kendi inisiyatifıyla direniş teşkilatları kurmuş

<sup>22</sup> Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Kutu No: 299, Gömlek No: 34, Belge No: 34-2.

<sup>23</sup> Fahri Can, “Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?”, *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, İstanbul 1963, s. 258.

<sup>24</sup> Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: I, s. 84-85.

gerekse kendi inisiyatifleri dışında kurulan (ancak içinde eski İttihatçıların önemli rol oynadığı) direniş kuruluşları üzerinde denetim sağlamaya çalışmıştır. Özellikle Batı Anadolu'daki işgal bölgesinde yoğun faaliyetler göstermiştir.<sup>25</sup> Cemiyetin tam manasıyla Müdafaa-i Hukuk doktrinine dayandığı ve aksiyon programını buna göre ayarladığı anlaşılmaktadır. Nitekim cemiyet, Reisi Kara Vasıf Bey tarafından Sivas Kongresi'nde temsil edilmiştir.<sup>26</sup>

Karakol Cemiyeti'nin "Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi"ne göre, bir Merkez-i Umumi teşkil olunarak faaliyet sahası tespit ve tanzim edilmiştir. Cemiyetin, Merkez-i Umumisi beş mes'ul murahhasan ibaret olup, her murahhasın kendi ihtisas sahasında mesai yapmasına itina edilmiştir. Seçilmiş bütün mes'ul murahhas, seçtikleri muavinleri vasıtasıyla kendi teşkilatlarını, kısım ve şubelere ayırmıştır. Her şubenin gizlilik ve titizlik içinde vazife yapmaları planlanmış olup, bir şubenin diğerinden haberdar olmasına, şahısların tanınmamasına gayret sarf edilmiştir.<sup>27</sup> Gizli cemiyet, denenmiş "hücre sistemine" göre, yedi kişilik hücrelerle teşkilatlanmıştır. İlk hücre, eski İstanbul'un merkezi Mahmut Paşa Camisi'nin önündeki meydana bulunan kahvehanede Baha Sait ile Kara Vasıf tarafından kurulmuştur.<sup>28</sup> Cemiyet azalarının isimleri meçhul olup sadece numaralıdır: 55, 555, 88 gibi.<sup>29</sup>

Karakol Cemiyeti'nin bünyesinde farklı konular için çalışacak çeşitli birimler oluşturulmuş olup, bu birimler şunlardır:

1. Siyaset-i umumiye istihbarat, umum-ı hariciye.
2. Propaganda ve karakol şubelerinin tesisi ve teşkilatı.
3. Milli ordu ve muharebe çeteleri teşkilatı seferberlik ve harekât-ı harbiye.
4. Kuvve-ı Umumiye, esliha, mühimmat malzeme tedarik ve ihsan.
5. Umur-ı maliye ve hesabiye.
6. Nakliyat ve sevkıyat.
7. Muharebe muvasala.
8. Muamelat-ı zatiye mahakim ve umur-ı cezaiye.

Sayılan faaliyetler, Karakol Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi'ne bağlı beş daire tarafından idare edilmiştir.<sup>30</sup>

### 3. Karakol Cemiyeti'nin Teşkilatlanması

Karakol Cemiyeti'nin kurulmasına yönelik ilk adımı atan Kara Kemal Bey'in, kuruluş fikrini ileri sürmesinden sonra cemiyetin teşkilatlanması çoğunluğunu subayların oluşturduğu askerî bir kadro tarafından sağlanmıştır.

<sup>25</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 71-72.

<sup>26</sup> Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991, s. 8.

<sup>27</sup> Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992, s. 30.

<sup>28</sup> Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salıhoğlu, 2. baskı İstanbul 1995, s. 124.

<sup>29</sup> Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?", s. 257.

<sup>30</sup> Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, s. 522.

Ancak, kurucuların isimleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Dönemin Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Hüsametdin Ertürk,

*“Kara Kemal; Kara Vasıf Bey yanında eski İttihatçılardan Baha Sait’i, Ali Çetinkaya’yı Yenibahçeli Şükrü’yü, Çerkez Reşid’i, Refik İsmail ve Sevkiyatçı Rıza’yı teşkilata kattığı gibi daha sonra eski İttihatçılardan Karadeniz Boğazı Kumandanı Erkâniharp Miralay Galatalı Şevket, İstanbul’da bulunan sabık Kafkas Fırkası Kumandanı Erkan Harp Kaymakamı Kemaleddin Sami, Erkaniharp Miralay Edip, Piyade Kaymakamı Japon Rıza Bey ile Karakol’un ilk Heyet-i Merkeziyesini teşkil etmiş ve ‘K.G.’ rumuzlu bir mühür de kazdırmıştır.”<sup>31</sup>*

derken, Genelkurmay Başkanlığınca yayınlanan bir çalışma;

*“Karakol’un kurucuları ve idarecileri olarak, Kara Vasıf, Miralay Galatalı Şevket Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Kemalettin Sami, Kaymakam Edip, Binbaşı Ali Rıza, Mütেকait Yüzbaşı Baha Sait Dava Vekili (Avukat) Refik İsmail, Dr. Abdülhaluk Adnan, Erkan-ı Harp Kaymakamı Çolak Selahaddin beylerin”<sup>32</sup>*

isimlerini vermektedir. Kuruculardan Baha Sait Bey’e göre ise; kurucular üç kişiden ibarettir. Bunlar; Albay Kara Vasıf Bey, Dava Vekili Refik İsmail Bey emekli Yüzbaşı Baha Sait Bey’dir.<sup>33</sup>

Karakol’un kurucuları hakkındaki isim listeleri bazı kaynaklara göre değişiklikler arz etse de, bilinmesi gereken esas konu Karakol Cemiyeti’ni idare eden isimlerin Kara Vasıf ve Galatalı Şevket beylerin olduğudur. Karakol Cemiyeti’nin kuruluş tüzüğü, genel görev yönetmeliği ve programı gibi gizli belgelerinin kaleme alınıp hazırlanmasında, kuruluşun sekiz bölümde toplanan faaliyetlerinin yürütülmesi ve denetiminde başkan Kara Vasıf Bey’den sonra emeği geçen en yetkili yönetici ise Baha Sait Bey’dir.<sup>34</sup>

Karakol Cemiyeti’ne üye olacaklar ile ilgili birer tören düzenlenmiş olup, üye adaylarına cemiyet yönetmeliği imzalatılmış ve sonra yemin ettirilerek üyelikleri kabul edilmiştir. Yemin, siyah bir Türk bayrağına sarılan Kur’an-ı Kerim’e el basmak şeklinde olmuştur.<sup>35</sup> Bununla birlikte bazı kaynaklarda, üyelikle ilgili olarak, *“Karakol Cemiyeti’nde üye kaydı gibi seromoni yoktur”* ifadeleri geçmektedir. Buna göre; amaç için çalışanlar, memleketin halinden üzüntü duyanlar cemiyetin tabii üyeleridir. İttihatçıların hemen hepsi, askerî kıtaat karargâhları, hükümet teşekkülleri, telgrafçılar, Süleyman Nazif, Velid, Kara Kemal, Salih Reis ve kardeşi Ferit Hamal, Osman Kahya, Kızılay Cemiyeti ve diğer şahısların hizmetlerinden faydalanılmıştır.<sup>36</sup>

<sup>31</sup> Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 205.

<sup>32</sup> *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İdari Faaliyetler*, Cilt: VIII, s. 107.

<sup>33</sup> Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s. 4.

<sup>34</sup> Fethi Tevetoğlu, “Millî Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 16, Ankara 1989, s. 217.

<sup>35</sup> İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, İstanbul 1953, s. 23; Ergun Hiçyılmaz, *“Bozkurt” Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul 1997, s. 93.

<sup>36</sup> Hasene Ilgaz, “Karakol Cemiyeti”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı: 1, İstanbul 1981, s. 12.

Karakol Cemiyeti'nde bilhassa yazı işlerini yürütenler, takma (müstear) isimler kullanmışlardır. Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın takma adı "Nuh", Galatalı Şevket'in "İsa", Ali Fuat Cebesoy'un "Musa", Kara Vasıf'ın "Cengiz"dir.<sup>37</sup> Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen vesikalarda "Nuh" ismi kullanılmıştır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'ya 10.01.1920 tarihinde Miralay Şevket imzası ile Ali Fuat Paşa aracılığı ile gönderilen bir belge, Nuh Bey'e (Mustafa Kemal Paşa'ya) hitabı ile yazılmıştır.<sup>38</sup> Karakol Cemiyeti'nin vesikalarından bir kısmını Adnan (Adıvar) Bey saklamış ancak vesikalarla daha çok Çolak Kemaleddin Paşa ilgilenmiştir.<sup>39</sup>

Teşkilatın kuruluşunda ilk bilgi sahibi olanlar; Balıkesir'deki Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Bey, Bursa'daki Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey, İzmir'teki Fırka Kumandanı Rüştü Bey, Samsun ve Sivas'taki kolordu kumandanlarından Refet ve Selahattin paşalardır. Karakol Cemiyeti ayrıca; Erzurum Müdafaa-i Hukuk Murahhası Jandarma Binbaşı Kazım Bey, Garbi Anadolu Redd-i İlhak Cemiyeti murahhasları Vasıf (Çınar), Necati beyler ve Kocaeli Murahhası Sırrı Belli beylerle de irtibatta olmuştur.<sup>40</sup> Karakol Cemiyeti'nin bu çalışmaların tesiriyle 40 bin kişilik bir mevcuda ulaştığı bilgisi ifade edilmektedir.<sup>41</sup>

Bir müdafaa-i hukuk cemiyeti özelliği taşıyan Karakol Cemiyeti'nin kuruluş merkezi ise, İstanbul'da Babıali Caddesi'ndeki Resne Fotoğrafhanesi'nde Baha Sait Bey'e ait yazıhanedir.<sup>42</sup> Bununla birlikte Karakol Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi; İstanbul içinde belirli olmamakla beraber ekseriyetle Taksim'de Refik İsmail Bey'in yazıhanesinde, Ayaspaşa'da Namık Paşa Konağı'nda oturan Şevket Bey'in evinde, Nişantaşı'nda tekrar Galatalı'nın (Şevket Bey) evi ile Kemaleddin Sami'nin evinde, Sultanhamamı'nda Naci Bey'in yazıhanesinde ve muhtelif evlerde toplanmıştır. Bazı kollarla, bilhassa mali kolla temas yeri, 1 numaralı Vakıf Hanı'ndaki Üsküdarlı Ahmet Halim'in yazıhanesi olmuştur. Rauf (Orbay) Bey de İstanbul'da bulundukça bu toplantılara gelmiştir.<sup>43</sup> Cemiyet üyeleri Rauf Bey'le bilhassa, her gün değişen vaziyeti, azınlıkların arttıkça artan şımarıklıklarını ve mevcut hükümetin zaafi yüzünden meydana gelen durumlara karşı neler yapmak gerektiğini konuşmuşlardır.<sup>44</sup>

Karakol Cemiyeti tüm Anadolu'da teşkilatlanmaya çalışmış ancak İstanbul Karakol'un ana teşkilatlandığı merkez olmuştur. Çünkü, Anadolu için ihtiyaç duyulan insan unsuru, silah ve cephane, istihbarat gibi çok önemli başlıkların elde edileceği en önemli mevki İstanbul'dur. Cemiyet, bu özelliği nedeniyle İstanbul'u dört mıntıkaya ayırmıştır. Birinci Mıntıka İstanbul (Fatih) olup, kumandanlığına Kaymakam (Yarbay) Mustafa Muğlalı, yardım-

<sup>37</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 20.

<sup>38</sup> *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D.)*, Sayı: 20, Yıl: 6, Numara: 518, Ankara 1957.

<sup>39</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 12.

<sup>40</sup> Ergun Hiçyılmaz, "Bozkurt" Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri, s. 93.

<sup>41</sup> İhsan İdikut, *Türk Laurensleri*, s. 23.

<sup>42</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1995, s. 520.

<sup>43</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı: 1, İstanbul 1981, s. 13.

<sup>44</sup> Feridun Kandemir, *Hatırladıkları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul 1965, s. 29.



cılığına ise Kaymakam Hafız Besim Bey getirilmiştir. İkinci Mıntika Beşiktaş'tan Rumeli Boğazı'na kadar ki alan olup, kumandanlığına Binbaşı Çopur Mustafa Bey, yardımcılığına Resne Kadısı İbrahim Bey görevlendirilmiştir. Üçüncü Mıntika Bakırköy ve havalisi olup, kumandanlığına Maltepe Binicilik Mektebi Kumandanı Paşabahçeli Şükrü Bey getirilmiştir. Dördüncü Mıntika ise Üsküdar havalisi olup, kumandanlığına Ortaköylü Binbaşı Mehmed Bey, yardımcılığına ise Yüzbaşı Remzi Bey tayin edilmiştir. Mıntikalar süratle bucak, bucaklar ise ocak teşkilatlarını kurmuşlardır.<sup>45</sup> Teşkilatlanan mıntikalardan sorumlu isimler hızla harekete geçmiş ve çok önemli adımlar atmışlardır. Bu açıdan, Maltepe Endaht Mektebi'ndeki Binbaşı Necati Bey, milli çetelerin giydirilmesi ve gıdalarıyla ilgilenmiş; Eyüp, Bakırköy ve Kasımpaşa civarında faaliyette olan Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket (Doruker), Bahriye'yi Karakol Cemiyeti'ne bağlamıştır.<sup>46</sup> Karakol ve Kuva-yı Milliye için gayrete geçen bu isimler yanında; Şehzadebaşı Kafkas Fırkası, Üsküdar İtfaiye Taburu, Üsküdar Jandarma Taburu, Müstahkem Mevki Kıtaatı, Maltepe Binicilik Mektebi ve diğer pek çok askerî birlik Karakol Cemiyeti'nin emrinde hizmet vermişlerdir.<sup>47</sup>

İstanbul'da milli teşkilatı kuranlar, mahalli kolları ilk önce ahalisi Müslüman olan semtlerde işe başlatmışlardır. Bu semtler içinde öncülüğü Topkapı yapmıştır. Sonra sırasıyla Şehremini, Eyüpsultan, Kasımpaşa, Beyazıt, Aksaray, Bakırköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadolu Hisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere, Beşiktaş ve Galata gelmiştir.<sup>48</sup> Anadolu bağlantısının önemi dolayısıyla, Karakol iki kanat halinde teşkilatlanmıştır. Kanatlardan biri, ilçe teşkilatlarına bölünen şehrin içindeki teşkilattır. Kaymakam (Yarbay) Hüsamettin (Ertürk) idaresindeki Topkapı ilçe teşkilatı bunların ilki ve en etkilisidir. Diğer kanat, Binbaşı Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) komutasındaki Anadolu'ya kaçış sistemi olan "Menzil Hatı"dır.<sup>49</sup> Menzil teşkilatının kurulması için Karakol Cemiyeti'nin devlet kurumlarıyla ama özellikle Harbiye Nezâreti'yle yürüttüğü gizli çalışmalar çok önemlidir. Öyle ki, Harbiye Nezâreti'ndeki her şube Karakol Cemiyeti'yle gizli çalışma yapmış, böylece istenilen her şey kolayca temin edilmiştir. Bu irtibatta, Karakol Cemiyeti'nin askerlerce kurulmuş bir yapı olmasının etkisi de büyüktür.

Cemiyetin kurucuları kendi aralarında vazife taksimatı yapmışlardır. Bu açıdan Kemalettin Sami Bey'in askerlerle, Kara Vasıf Bey'in entelektüellerle, Ali Rıza Bey'in takacı, mavnacı gibi nakliyatçılarla temas etmesi kararlaştırılmıştır.<sup>50</sup> Karakol'un istihbarat servisinin yönetimi ise Kurmay Yarbay Edip Servet Bey'in kontrolünde olmuştur. İlk zamanlardaki uygulamalardan sonra

<sup>45</sup> İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, s. 23.

<sup>46</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 11.

<sup>47</sup> İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, s. 22.

<sup>48</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 208.

<sup>49</sup> Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, s. 126-127.

<sup>50</sup> Fahri Can, "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştur?", s. 258.

bir yandan düşman karargâhlarına bir yandan da işbirlikçiler arasına sızma eylemleri yapılmıştır. Bundan başarılı sonuçlar alındığı görülmüştür. Yabancı elçilik personelleri arasında konulan Karakolcular aracılığı ile çok sayıda belge elde edilmiş, aleyhteki karar ve bilgiler şifreli telgraflarla Anadolu'ya ulaştırılmıştır.<sup>51</sup> Milli harekete karşı olan kuruluşlarda görev alanlardan, Miralay Halil Bey ve Polis Üçüncü Şube Müdürü Nevzat (Tandoğan) Bey gibi isimler hakikatte gizli teşkilata dâhil, zahiren İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne kayıtlı hareket etmişlerdir.<sup>52</sup>

Cemiyet başka alanlarda da etkili olmaya çalışmıştır. Bu alanlardan biri gümrük kapıları olmuştur. Karakol Cemiyeti, gümrükleri elinde tutan İttihatçıları teşkilatlandırarak gümrük memurları arasında kendi adamlarından müteşekkil bir kadro kurmaya önem vermiştir. İttihatçı karşıtı İstanbul Gazetesi dahi bu sebeple 13 Mayıs 1919 tarihli nüshasında:

*“Cereyan-ı vekayiden anlaşıldığına göre, idare-i mezkurede halen müstahdem bulunan ekabir memurunin İttihatçılardan mürekkep olması hadisat-ı salifenin tekevvününe bais olmaktadır. Celb-i dikkat ederiz. Gümrük gibi mühim bir şube-i idareyi hala İttihatçıların ellerinde mi bulunduracağız?”<sup>53</sup>*

diye yazmıştır. Bunun gibi, Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordu'yu kontrol etmek amacıyla daha sonraları Erzurum'a gelen İngiliz subayı Rawlinson da anılarında, Trabzon'da mühürlenmiş bir paketinin aradan uzun bir müddet geçmiş olmasına rağmen kimse tarafından açılmadığını, buna kimsenin cesaret edememiş olduğunu belirtmiştir.<sup>54</sup> Karadeniz limanlarına Karakol Cemiyeti'nce teşkilat elemanları yerleştirildiğine göre, bu mühürün teşkilatın mühürü olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Teşkilatın İstanbul'da faaliyet gösterdiği süre içinde, Anadolu'ya geçen şahısların eline “K.G.” mühürlü tavassut vesikaları verilmiştir.<sup>55</sup>

Karakol Cemiyeti'nin mali kısmıyla en fazla ilgilenen isimler Topçuoğlu Nazmi (Eski Ticaret Bakanı) ve Sapançalı Baki beylerdir. Toplanan paralar yalnızca silah sevkiyatında kullanılmıştır. Bu konu dışında herkes cemiyet için para almadan çalışmıştır. Memurlar, hükümetin harcırahıyla ilgili yerlere gönderilmiştir. Bu açıdan denilebilir ki, teşkilat için sarf edilen paranın büyük kısmı yine hükümetin hazinesinden çıkarılmış ve sarf edilmiştir.<sup>56</sup> Teşkilata para toplamak üzere Eyüp Sabri, Tolcalı Süleyman, Üsküdarlı Ahmet Halim ve Şükrü beyler ayrılmıştır. Teşkilata para bakımından Kasaplar Cemiyeti Reisi Kara Ahmet Efendi çok yardım etmiştir.<sup>57</sup> Cemiyet, Millî Mücadele açısın-

<sup>51</sup> Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, İstanbul 1990, s. 35.

<sup>52</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 304.

<sup>53</sup> Bülent Çukurova, “Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara 1986, s. 519.

<sup>54</sup> Alfred Rawlinson, *Adventures in the Near East (1918-1922)*, London 1924, s. 354.

<sup>55</sup> Bülent Çukurova, “Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları”, s. 520.

<sup>56</sup> Hasene Ilgaz, “Karakol Cemiyeti”, s. 14.

<sup>57</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, Ankara 1957, s. 124.

dan önemli isimlere para yardımı da yapmıştır. Karakol Cemiyeti'nin maddi yardımda bulduklarından biri Rauf (Orbay) Bey'dir. Rauf Bey'in Anadolu'ya geçişi sırasında gerekli beş bin lirayı Topçuoğlu Nazmi Bey vermiştir. Rauf Bey, Amasya'dan itibaren her işlerini bu para ile gördüklerini söylemiştir.<sup>58</sup> Cemiyetin kasasından ilk para çıkışı ise 1920 yılı başlangıcında Heyet-i Temsiliye'nin kararıyla Romanya'ya gönderilen Edip Servet Bey'e harcırah verilmesidir.<sup>59</sup> Bu durumlar, Karakol Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa'nın başkanı olduğu Heyet-i Temsiliye'nin bazı harcamalarını üstlendiğini de ortaya koymaktadır.

#### 4. Karakol Cemiyeti'nin Faaliyetleri

##### 4.1. Lojistik ve Güvenlik

Karakol Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerin içinde, İstanbul ve Anadolu arasındaki karayolu bağlantısını güvenli hale getirme konusu önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Kocaeli bölgesinde İngiliz işgali sırasında oluşmuş Rum çeteleri, Anadolu ile İstanbul arasındaki her türlü bağlantıyı sağlayan bu yolun güvenliğini bozacak çalışmalar içerisinde olmuşlardır. Bu amaçla, Hidiv'in Dudullu'daki köşkü ve paşaların konakları Kuva-yı Milliyecilerin yöredeki teşkilatlanma çabaları için birer toplanma mahalli haline getirilmiştir. Yapılan toplantıların birinde ve belki de ilkinde, Çamlıca-Kısıklı-Dudullu-Kartal-Büyük ve Küçük Bakkalköyler üzerinden Gebze'ye kadar uzanan alanda faaliyet gösteren özellikle Rum çetecilerin zararsız hale getirilmesi ve İstanbul'daki Rum çetelerine karşı tedbir alınması kararı kendini göstermiştir.<sup>60</sup>

Dolayısıyla Kocaeli bölgesinde ama özellikle İstanbul'a doğru uzanan yarımada bölümünde teşkilat kurma çalışmaları Mütareke'nin hemen akabinde başlamıştır. Bölgedeki çalışmaların başlatılması Enver Paşa'nın yurtdışına çıkmasından önceki zamanlara kadar gitmektedir. Enver Paşa'nın planına göre, I. Dünya Savaşı'ndan beri elde buldurulan çete, kaptan ve komutanların durum dolayısıyla gerek İstanbul, gerekse İstanbul yöresinde harekete geçirilmesi ve ihtiyaçların Harbiye Nezâreti'nce karşılanması öngörülmüştür. Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Hüsametdin Ertürk de, kendisinin dahi teşkilat kurmak için çalışmalarda bulunmak üzere Adapazarı'na gidip döndüğünü ve Kurmay Yüzbaşı Manisalı Cemal'in ise aynı gayeyle Adapazarı'na gönderildiğini beyan etmektedir.<sup>61</sup> Çünkü Kocaeli yarımadası, İstanbul ve boğazların tampon bölgesi olarak kabul edilmiştir.<sup>62</sup>

Karakol Cemiyeti, Üsküdar'dan başlayıp Ankara'ya kadar uzanan bölgenin hem güvenliğinin sağlanması hem de Türk köylerine yardım için, Kocaeli mıntikasını idare etmek üzere Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'i Maltepe Askeri

<sup>58</sup> Feridun Kandemir, *Hatırladıkları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, s. 33.

<sup>59</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 14.

<sup>60</sup> Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: I, s. 137.

<sup>61</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 71.

<sup>62</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, Ankara 1994, s. 69.

Endaht (Atış) Mektebi Müdürlüğü'ne tayin etmiştir. Güzergâhın İstanbul teşkilatı Kemalettin Sami Bey'e; Üsküdar mıntıkası ise Jandarma Komutanı Remzi, Topçu İhsan, Ahmet Halim, İmam Naci, Kalender Hasan Efendi, Tevfik Sukuti beylerin idarelerine verilmiştir.<sup>63</sup>

İstanbul-Kocaeli yolu üzerinde sadece Türklerin değil, İtilaf Devletleri'nin ve onlarla birlikte hareket eden azınlık çetelerinin de beklentileri söz konusu olmuştur. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan Kocaeli yolunu daima kontrol altında tutmak için gayret sarf eden başta Şile Yeniköyü olmak üzere Bakalköy, Paşaköy ve civarı Rumları, İngiliz ve Yunanlıların yardımıyla ayrı ayrı müteaddit çeteler teşkil ettikleri gibi İzmit havalisinde kuvvetli Ermeni çeteleri de kurulmuştur. Geyve Boğazı'nın bazı Rum köyleri de bu çetelere katılmışlardır.<sup>64</sup> Ayrıca İngilizler; Haydarpaşa, İzmit, Eskişehir, Ankara istasyonlarını askerî kuvvetler yerleştirerek bu hattı büyük oranda kontrollerine almışlar ve Alemdağ'ında tel örgülü bir karargâh meydana getirmişlerdir. Bu şekilde meydana getirilen Rumların Todori çetesiyle Ermenilerin Antranik çeteleri, Kocaeli mıntıkasındaki İslam ahaliye büyük zararlar vermeye başlamıştır.<sup>65</sup> Karakol Cemiyeti tedbir olarak, Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı milis kuvvetleri oluşturmaya çalışmış, aynı mıntıkada yaşayan özellikle Karadenizli çetecileri kazanarak onlardan silahlı bir kuvvet vücuda getirmiştir.<sup>66</sup>

Yörede Karakol'un kontrolündeki Kuva-yı Milliye'yi teşkilatlandıranlar; genelde terhis edilmiş olan Osmanlı birliklerinin subayları, İzmit'in işgalinden sonra içerilere çekilip direnişe karar veren subaylar ile İttihat ve Terakki yönetimi döneminde tayin edilen kaymakamlar ve mutasarrıflarla savaş suçlusu olarak suçlanıp tutuklanma ihtimali olan yöneticilerdir.<sup>67</sup> Milli faaliyetlerin yörede süratle ve aksamadan yürüyebilmesi için faaliyet sahasının mıntıklara ayrılması düşünülmüştür. Bu doğrultuda Kocaeli Umum Kumandanlığı'nı Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey üzerine almıştır. Komutanlığın merkezi, Maltepe Endaht (Atış) Mektebi olmuştur. Kadıköy mıntıkasına Veysel Orhan, Gebze'ye Dayı Mesut, Şile'ye Yusuf Ziya, Kartal'a İhsan, Beykoz'a Murat Bey kumandan tayin edilmişlerdir.<sup>68</sup> Adapazarı'nda yerleşmiş olan Yüzbaşı Ramiz, Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzonlu Doktor Yüzbaşı Raik beylerle bazı arkadaşları Adapazarı'na memur edilmişlerdir. Bu isimler, Meto Hüseyin ve Mehmet beylerin geniş yardımlarıyla milli müfrezeler teşkil etmiştir.<sup>69</sup> Ayrıca, 24. Fırka Kumandanı Süvari Kaymakamı Atıf Bey'in cesaretinden ve mühim tedbirlerinden faydalanılmıştır.<sup>70</sup> Kocaeli Kuva-yı Milliye Komutanı Yenibahçeli Şükrü Bey'in müfrezelerine kumanda edenler ise; Gebze'de Dayı Mesut,

<sup>63</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, Ankara 1957, s. 124.

<sup>64</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 375.

<sup>65</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, s. 123.

<sup>66</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 376.

<sup>67</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 131.

<sup>68</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 376.

<sup>69</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, s. 125.

<sup>70</sup> Tark Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 261.

Şile'de Yavuz Ziya, Kefken'de İpsiz Recep, Beykoz taraflarında Korsan Murat, Kadıköy mıntukasında Teğmen Bekir Kaleli, Veysel ve İhsan beylerdir. Bu müfrezelerden başka Kocaeli'nde müstakil çetelerden Yahya Kaptan, Büyük Arslan, Küçük Arslan Çeteleri ile Bayram Kaptan Çetesi, Derviş Kaptan Çetesi, Kardeşko Hasan Çetesi, Akıncı Bedri, Yavuz Fehmi, Demir Hulusi, Arap Ali Kaptan, Halil Kaptan ve Rıfat Kaptan müfrezeleri de faaliyette olmuşlardır.<sup>71</sup> Karakol'un kontrolündeki müfrezeler, silah ve cephanelerini Nadir Ağa Çiftliği'nden, Maltepe Endaht Mektebi'nden, Kadıköy İtfaiye Bölüğü'nden almışlardır.<sup>72</sup> Bölgedeki Karakol Cemiyeti'ne bağlı Kuva-yı Milliye çetelerinin içinde, evvelce Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup çok sayıda isim de vazife almıştır.<sup>73</sup> Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış teşkilatçı kimselerden Yahya Kaptan, Bulgar Sadık, Yüzbaşı Nail beyler buralarda milis faaliyetlerinde bulunmuşlardır.<sup>74</sup> Ayrıca, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelenlerinden Eşref Kuşçubaşı da yurda dönmüş, Adapazarı'na geçip Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup fedailerden bir müfreze kurarak, Adapazarı Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nı üzerine almıştır. Teşkilat-ı Mahsusacıardan Sadık Baba, Mülazım Sarı Mustafa, Mülazım Hurşid, Çengelköylü Şevket ve Çamur İzzet beyler de onun yanında yer almışlardır.<sup>75</sup> Bu mevkideki düşman destekli çeteleri imha etmek maksadıyla yirmi iki seyyar grup teşkil edilmiştir.<sup>76</sup>

Karakol'un Kocaeli teşkilatı tamamlanınca, Rum ve Ermeni çetelerini ortadan kaldırmak ve mıntikanın emniyetini sağlamak için harekete geçilmiştir. Bu işe Şile'deki Bakkal Todori'den başlanmıştır. Yunanlı bir Erkanıharp Kaymakamı veya Miralayı olup Mavri Mira denilen komitenin de elebaşısı sayılan Todori, İngilizlerin himayesi altında çalışmıştır. Bakkaliye malzemesi namı altında Yunan ve İngiliz kaynaklarından gönderilen silah, cephane ve bomba sandıkları onun dükkanına getirilmiş ve taksim edilmiştir. Todori'nin faaliyetlerini engelleme vazifesi Demir Hulusi grubuyla, Sadık Baba ve Osman Kaptan'a verilmiştir.<sup>77</sup> Todori Rum çetesi, başlatılan harekattan sonra imha edilmiş, Ermeni Antranik ise Bahçecik'te tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yine Rum çetelerinden Paşaköylü Milti Kaptan'ın üç yüz elli kişilik çetesiyle, Şile Yeniköylü Yani çetesi de Değirmen Çayırı'nda tamamen imha edilmiştir. Bunlardan başka yine Türk köylerini basıp, halkı öldüren Pehlivanoğulları'ndan üç kardeşle, Yorgi çetesi, Mandra ile Kefken arasında bastırılarak yok edilmiş, Darıcalı Yorgi çetesi Tuzla civarında, Karamürsel Artin çetesi de milli müfrezelerle müsademeden sonra ortadan kaldırılmıştır.<sup>78</sup> Bölgedeki milli faaliyetler azınlık çeteleriyle sınırlı tutulmamış, Enver Paşa'nın muhafızlarından Çakır Efe ile birlikte bazı kimseler, yörede Türk-

<sup>71</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 125.

<sup>72</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 125.

<sup>73</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 206.

<sup>74</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 71.

<sup>75</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 180-181.

<sup>76</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 377.

<sup>77</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 377.

<sup>78</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 126.

lere zulüm yapan bir İngiliz çavuşunu ve bir Fransız yüzbaşısını da öldürmüşlerdir.<sup>79</sup>

Diğer taraftan Şile’de İpsiz Recep çetesi, İzmit havalisinde Dayı Mesut Müfrezesi, Geyve tarafından Albayrak çetesi faaliyette olup, İstanbul’dan gizli olarak kaçanları himaye etmişlerdir.<sup>80</sup> Bu teşkilatlar içinde Kefken yarımadası tarafında özellikle İpsiz Recep Reis’in önemli faaliyetleri görülmüştür. Karakol Teşkilatı’nın yaptığı görev bölümüyle, Recep Reis Kefken’e komutan olarak atanmıştır. Kuva-yı Milliye, Recep Reis’in milli harekete katılmasıyla Batı Karadeniz kıyılarında ve bu kıyılara yakın iç kesimlerde önemli ölçüde söz sahibi olmuştur.<sup>81</sup> İpsiz Recep çetesi, Rum ve Ermeni çetelerini sindirdiği gibi bölgedeki isyancılar için de bir korku unsuru haline gelmiştir.<sup>82</sup> Ayrıca, İstanbul’dan deniz yoluyla Anadolu’ya geçebilmek, Recep Reis ve adamları sayesinde mümkün olabilmektedir. Takalarla silah ve cephane kaçırılması da onun bilgisi ve koruması altında yapılmıştır. İpsiz Recep faaliyetlerini, kendisine karargâh olarak seçtiği Kefken Adası’ndan yürütmüştür.<sup>83</sup>

Karakol Cemiyeti’nin yaptığı faaliyetler ve oluşturduğu direniş kuvvetleri İstanbul-Anadolu yolunu açmış, güvenli hale getirmiştir. Türk köyleri, Rum ve Ermeni çetelerine karşı rahat bir nefes almıştır. Bundan sonra, Üsküdar’dan Anadolu içlerine kadar bir menzil teşkilatı kurulmuştur. Memleketin en münevver kitlesi İstanbul’da olduğundan, menzil teşkilatının kurulmasından sonra İstanbul’dan Anadolu’ya geçenler bu yoldan Ankara’ya gidebilmişlerdir. Hatta birçok subay, fikir adamı, siyasi şahsiyetler bu menzil teşkilatı vasıtasıyla Ankara’ya geçmiştir.<sup>84</sup>

#### 4.1.1. Karakol Cemiyeti’nin Bir Üssü: Üsküdar Özbekler Tekkesi

Milli teşkilatlanma faaliyetleri sonucunda bu bölge Karakol Cemiyeti’nin etkisi altına alınmış ve güvenli bir menzil hattı kurulmuştur. Menzil hattının başlangıcı ise Üsküdar Sultantepe’deki Özbekler Tekkesi olmuştur.<sup>85</sup> Çünkü o dönemde işgal kuvvetleri tekke, mescit ve camilerden fazla şüphelenmemişlerdir.

Tekkenin başındaki Şeyh Ata Efendi ve Özbekler Tekkesi’nde bulunan dervişler, çevrelerine gündüz ümit telkinleri yaparken gece silahlanıp Nakkaş Karakolu’ndan tekkeye kadar olan yolları tutmuşlar, Kuva-yı Milliye için gerekli silah ve cephaneleri tekkeye taşımışlardır. Tekkede toplanan silah ve cephane, Karakol Cemiyeti’nin fedailerini eliyle Büyük Çamlıca’nın arkasından dolanarak Libadiye’deki göz doktoru Esat (Işık) Paşa’nın çiftliğine aktarılmak üzere, Kısıklı İmamı Nuri Hoca’nın Libadiye’deki evinin yanındaki mezarlığın

<sup>79</sup> Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Cilt: I, s. 137.

<sup>80</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 1944, s. 20-21.

<sup>81</sup> Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, İstanbul 1987, s. 108.

<sup>82</sup> Ali Sankoyuncu, *Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992, s. 142.

<sup>83</sup> Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, s. 108.

<sup>84</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuwayi Milliye Tarihi*, s. 126.

<sup>85</sup> Mehmet Akif Bal, “Milli Mücadele’de Üsküdar Özbekler Tekkesi”, *Arşiv Dünyası Dergisi*, Sayı: 9, Ocak 2007, s. 56-57.



içine saklanmıştır. Buradaki silah ve cephane münasip zamanlarda tomruk taşıyan arabaların alt bölümüne yerleştirilerek Alemdağı'nda gizli karargâh kuran millî kuvvetlere iletilmiştir.<sup>86</sup> Menzil hattı, Üsküdar'dan Merdivenköyü'ne ve Kurna Köyü'nden Tepeviran'a, Köseler'e, Kırçalı'ye, Sakallar'dan Ulupınar'a, Çalıköyü'nden Demirciler'e, Şabanlar'a, Arifiye, Çarcama ve Lefke'ye doğru uzanarak Bolu'dan Ankara'ya gitmiştir.<sup>87</sup> Gizli güzergâh üzerinde önem taşıyan mevkilerden bir diğeri Merdivenköy'dür ve Karakol Cemiyeti'nin lojistik amaçla kullandığı mühim merkezlerden biri de Merdivenköy'deki Bektaşî Tekkesi'dir.<sup>88</sup>

Özbekler Tekkesi'ne kabul edilmek için; “beni İsa yolladı”<sup>89</sup> şeklinde bir parola kararlaştırılmıştır. Tekkenin sorumlusu Şeyh Ata Efendi, gündüzleri Üsküdar'ın çarşı ve kahvelerinde dolaşıp, tespit edilmiş parola ile Anadolu'ya kaçacak kimseleri bulup dergâha toplamıştır. Gelenleri on beşer, yirmişer kişilik kabileler haline koymuş, gerekli emniyet tedbirlerini aldıktan sonra, Çamlıca'nın eteklerinden işgal muntıkası dışına çıkarmıştır.<sup>90</sup> Bu hat üzerinden ilk etapta; Meclis-i Mebusan Reisi Celaledin Arif Bey, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Bey, Halide Edip Hanım, Doktor Adnan Bey, Manisa Mebusu Reşit (Çerkez Ethem'in abisi), Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, eski subaylardan Mavanoğlu Nevres Bey, Cami (Baykurt) Bey, Binbaşı Saffet Bey'le birlikte İsmet (İnönü) Bey, Abbas takma adlı Yunus Nadi Bey, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey, Enver Paşa'nın eniştesi Kazım (Orbay) Bey, Naim Cevat, İstanbul'dan Ankara'ya silah kaçıranlardan Besalet (Binbaşı Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey gibi Millî Mücadele yanlısı önemli kişiler Ankara'ya gönderilmiştir.<sup>91</sup> Özbekler Tekkesi aracılığıyla gelenlerin Ankara'ya gönderilmesine Maltepe'deki Karakolcu Yenibahçeli Şükrü Bey aracılık edip İzmit'teki Dayı Mesud'a göndermiş, o da yolcuları güvenle Ankara'ya yollamıştır.<sup>92</sup>

Tekke bir taraftan da posta merkezi gibi çalışmıştır. İstanbul'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan İstanbul'a en emniyetli haberler bu kanaldan ulaşmıştır. Bilhassa Anadolu'ya geçmiş bulunan Kuva-yı Milliyecilerin İstanbul'daki aileleriyle irtibatları en ziyade bu posta vasıtasıyla temin edilmiştir.<sup>93</sup> Özbekler Tekkesi'nde gizli hastane kurulmuş ve Rum ve Ermeni eşkıyalarıyla çarpışırken, düşman işgali altındaki cephane depolarını basarken yaralanan Kuva-yı Milliyeciler burada yatırılmış, gizlice gelen doktorlarca tedavi edilmişlerdir.<sup>94</sup>

<sup>86</sup> Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s. 215-216.

<sup>87</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 19.

<sup>88</sup> Hasene İlğaz, “Karakol Cemiyeti”, s. 12.

<sup>89</sup> Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962, s. 57. İsa, Karakol Cemiyeti'nin üst yöneticilerinden Galatalı Şevket Bey'in müstear adıdır.

<sup>90</sup> Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sankli Mücahitler*, İstanbul 1993, s. 256.

<sup>91</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 320-321.

<sup>92</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, s. 126.

<sup>93</sup> Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sankli Mücahitler*, s. 256.

<sup>94</sup> Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 216.

İngilizler bu menzil teşkilatını haber alınca, 4 Nisan 1920 tarihinde İzmit'in kuzeyinden üç kol olarak taarruza geçip, Kandıra yolunu kapatmak istemişler fakat Kuva-yı Milliye müfrezeleri İngilizlerle müsademeye girerek onları geri püskürtmüştür. Bunun üzerine İngilizler ancak tel örgüler arasında Alemdağı'ndan İzmit'e kadarki sahillere yerleşebilmişlerdir. İngiliz taarruzundan sonra İzmit ve havalisindeki Kuva-yı Milliye kumandanlığını Dayı Mesut üzerine almıştır.<sup>95</sup> İngilizlerin yaptığı baskınlardan sonra deşifre olan başta tekke Şeyhi Ata Efendi olmak üzere tekkede bulunanlar Ankara'ya gitmişler. Bundan sonra geçişler yine bölge üzerinden devam etmiş ama daha farklı yollardan yapılmıştır.<sup>96</sup>

#### 4.2. Azınlık Çeteleriyle Mücadele

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul-Ankara arasındaki menzil hattını oluştururken uğraşmak zorunda kaldığı en önemli mesele, İstanbul ve Kocaeli bölgelerindeki Ermeni ve Rum çeteleri olmuştur. Fakat bu çetelerin esas karar merkezleri ise İstanbul'daydı. İtilaf Devletleri'nin de desteğini alan İstanbul'daki Rumların taşkınlıkları o kadar artmıştır ki, Rumların Ayasofya Camii'nin minarelerine Yunan bayrağı ve çan asmak üzere bir teşkilat kurdukları dahi etrafa şayi olmuştur. Tehlikeli durumun farkında olan Karakol Cemiyeti, Türklere yönelik saldırılara karşı İstanbul'daki tertibatını almıştır. Karakolcu Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey, Galiçya'dan gelmiş olan Hücum Taburu'nu genel Rum taşkınlıklarına karşı Beyoğlu'nda bir resmi geçit yaptırarak Taksim Kışlasına yerleştirmiştir.<sup>97</sup> Bununla birlikte, İstanbul'da şimdi Kurtuluş denilen ve o dönemde Rumların çoğunluk olduğu Tatavla Mahallesinde 40 metre boyunda Bizans bayrağı hazırlanmış ve bir emrivaki ile Ayasofya Camii'nin iki minaresi arasına asılmak istenmiştir. Bunu duyan Harbiye Nezâreti, gönüllü subay ve erlerden bir takımı bomba ve dinamitlerle donatıp, Ayasofya Camii'ni beklemek ve Rumları buraya yaklaştırmamakla vazifelendirmiştir.<sup>98</sup> Âdeti birer canlı bombalı kalkan haline getirilen askerlerin yer aldığı bu olayda, Karakol Cemiyeti'yle Harbiye Nezâreti'nin ortaklaşa harekete giriştiği görülür. Ayasofya Camii'ne göz dikenleri önleme vazifesi, Karakol'a hizmet eden Hücum Taburu Kumandanı Yenibahçeli Şükrü Bey'e verilmiştir. Verilen karara göre, Ayasofya Camii'ne karşı herhangi bir tecavüz silahla karşılanacak, eğer Rum çetelerin üstün kuvvetlerle hücumu karşısında mukavemet kırılacak olursa caminin minarelerine can ve kubbelerine haç takmalarına fırsat verilmeden Ayasofya Camii dinamitlerle havaya uçurulacaktır. Karakol'un kontrolündeki Hücum Taburu'nun dehşet uyandıran ve her taraftan işitilen bu kararı karşısında Ayasofya'ya göz dikenler yıldırılmış ve geri adım atırılmıştır.<sup>99</sup>

<sup>95</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, s. 127.

<sup>96</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 320.

<sup>97</sup> Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayi Milliye Tarihi*, s. 124.

<sup>98</sup> Fahrettin Kırzioğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Erzurum 1977, s. 16; Kandemir, *a.g.e.*, s. 30.

<sup>99</sup> Hamza Osman Erkan, "İşgal Altındaki İstanbul'da Ayasofya'yı Kurtaran Kahraman", *Dün ve Bugün*, Cilt: II, Sayı: 32, İstanbul 1956, s. 5.

Karakol Cemiyeti, İtilaf Devletleri'ne mensup askerlerin Türklere yönelik tacizlerini de karşılıksız bırakmamıştır. Örneğin, İstanbul Gülhane Parkı'nda çarşafı Türk kadınlarına taarruz etmeye yeltenen üç Fransız deniz eri, bıçakla ağır surette yaralanmış ve ifade veremedi ölmüşlerdir. Bunları vuranlar ise yakalanmamıştır. Diğer taraftan Beyoğlu'nda bir ticarethaneye arama bahanesiyle girerek, aradıkları kimselerin üzerlerinde bulunan cüzdan ve kıymetli saatleri ceplerine indirmeye başlayan Ermeni asıllı bir İngiliz polis çavuşu ile iki İngiliz polisi kısıvrak yakalanarak bağlanmış ve otomobillerle Hacı Osman Bayırı'na kadar götürülüp orada bırakılmışlardır.<sup>100</sup> Karakol Cemiyeti, bu ve benzeri faaliyetleriyle işgal altındaki İstanbul'da Türk ve Müslümanların hem can güvenliğini hem de haysiyetini koruyacak adımlar atmış, azınlık çetelerine ve İtilaf kuvvetlerine ise durmaları gereken yeri göstermiştir.

### 4.3. Propaganda

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'da yapmaya çalıştığı faaliyetlerden belki de en önemlisi, İstanbul halkının Millî Mücadele'ye katılımı sağlamak olmuştur. Çünkü İstanbul'da meydana getirilecek tesirli bir kamuoyu, işgalciler üzerinde ciddi etkiler bırakacak ve durum işgalcilerin tüm Anadolu'daki faaliyetlerinin zayıflamasına etki edecektir. Karakol Cemiyeti, yaptığı propagandayla halkı sevk ve idare etmeyi gerçekleştirebildiği gibi ümidi zayıflamış halktaki millî hissiyatı en üst seviyeye de çıkarmıştır.

Karakol Cemiyeti bu konudaki gizli faaliyetlerini en çok yüksek tahsil gençliği arasında göstererek, gençlerin Millî Mücadele'ye iltilhaklarını temin etmiştir.<sup>101</sup> Bunlar arasında Erkan-ı Harbiye Mektebi, Darülfünun'un muhtelif şubeleri, hukuk ve mülkiye mekteplerinin talebeleri vardır. Vatanperver talebeler İstanbul ve Anadolu millî teşkilatında geniş bir şekilde yer almışlardır.<sup>102</sup> Teşkilat mensuplarının kahve ve ev görüşmeleri yanında Cuma namazını müteakip tertip ettikleri sohbetler ile daha müspet bir netice elde edilmiştir.<sup>103</sup>

Karakol Cemiyeti, Türk Milleti'nin millî hissiyatını yükseltmek amacıyla yapılan ve özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali zamanında hız kazanan protesto mitinglerinde bütün kadrolarını kullanmıştır. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaline tepki olarak Karakol, 19 Mayıs'ta Fatih'te büyük bir protesto mitingi düzenlemeyi üstlenmiştir. Bunu; 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 22 Mayıs'ta Kadıköy'de, 23 ve 30 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan diğerleri izlemiştir.<sup>104</sup> Fatih'te yapılan mitingde Karakolcular halkın arasına girmiş,<sup>105</sup> diğerlerinde olduğu gibi bu faaliyette de Karakol Cemiyeti üyeleri

<sup>100</sup> Muharrem Giray, "Karakol Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 11. İstanbul 1962, s. 345.

<sup>101</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 375.

<sup>102</sup> Muharrem Giray, "Karakol Cemiyeti", s. 345.

<sup>103</sup> Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 42.

<sup>104</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 163.

<sup>105</sup> Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan*, Cilt: II, İstanbul 1986, s. 223.

ile Teşkilat-1 Mahsusacılar yanyana gelmiştir. Nitekim, Teşkilat-1 Mahsusacı ve Tanin Matbaası'nın müdürlüğünü yapmakta olan Şeref Bey, İzmir'in işgali üzerine Tanin Matbaası'nda sabaha kadar çalışarak, gizlice dizdirilen beyannameleri Fatih Belediyesi önünde toplanan vatandaşlara dağıtmıştır.<sup>106</sup> Karakol'un basın yayın ve propaganda ekibinde sadece Şeref Bey yoktur. Süleyman Nazif, Yunus Nadi, Ebuzziyazade Velid, Celal Nuri gibi önde gelen yazarlar da Karakol ile birlikte çalışmışlardır.<sup>107</sup>

Karakol Cemiyeti, mitinglerde yaptığı çok yönlü propaganda sonucunda halkın mücadelenin içine çekilmesini sağlamıştır.<sup>108</sup> Halkın mitingler ve oluşturulan kamuoyu üzerinden mücadeleye katılımı ise; hem milli hareketin halk nazarında meşrulaşması, hem dünya kamuoyunun Anadolu'daki milli hareketi bir sivil bağımsızlık hareketi olarak tanıyıp ciddiye alması, hem de uzun savaşlarda yıpranmış halkın elinde kalan son varlığı ile mücadeleye destek vermesi yanında, bir taraftan da halkın gözünde İttihatçıların itibar kazanmasına yol açmıştır.

Karakol Cemiyeti'nin halkı harekete sevk eden faaliyetleri işgal sıralarında en üst düzeye çıkmış ancak Karakol Cemiyeti sadece bu durumlar için propaganda çalışması yapmamıştır. Karakol'un kitleleri harekete geçirmek adına yaptığı organizasyonlardan bir diğeri, Ermeni tehciri suçlamasından dolayı 10 Nisan 1919'da İstanbul'da idam edilen Yozgat Boğazlıyan eski Kaymakamı Kemal Bey'in cenaze törenidir. Kemal Bey'in Ermeni Tehciri suçlamasıyla Bayezid Meydanı'nda idam edilmesi sırasında öyle bir toplumsal hissiyat meydana getirilmiştir ki, bir İngiliz istihbarat subayı dahi durumu, "*cenazede çok sayıda Genç Türk'ün bulunduğunu ve merasime katılması için 1.000'e yakın davetiye gönderildiği*" şeklinde rapor etmiştir.<sup>109</sup>

Karakol Cemiyeti, İtilaf kuvvetleri içinde de propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Örneğin, Fransız kuvvetlerine bağlı olup Eyüp yakınındaki Rami Kışlası'nda barındırılan Cezayirli askerler, Cuma namazı için Eyüp Sultan Camii'ne geldikleri zaman Karakol ile irtibatlı Vaiz Kemal Efendi onlara, Müslüman kardeşleri bir saldırıya uğradığı takdirde özellikle kardeşlerine sadık olmaları gerektiğini ima etmeye çalışmıştır. Etki altına alınan Cezayirliler, Türklere bir saldırı olması durumunda yardım edeceklerine söz vermişlerdir. Nitekim 28 Haziran 1919'da Rami Kışlası'nın cephane deposunda yangın çıkmış, bombaların patlaması sonucu depo tümüyle tahrip olmuştur. Cezayirli askerlerin hiç birisinin bu olayda yara almaması, olayın Karakol Cemiyeti'nin bir sabotajı olarak anlaşılmasına yol açmıştır.<sup>110</sup>

#### 4.4. Silah ve Cephane Nakli

Karakol Cemiyeti'nin etkisini gösterdiği diğer alan İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırma faaliyetleridir. Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı ordusu-

<sup>106</sup> Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 303.

<sup>107</sup> İhsan İdikut, *Türk Lavrenleri*, s. 34.

<sup>108</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 150.

<sup>109</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 162.

<sup>110</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 158.

nun silahlarının pek çoğu İtilaf Devletleri'ne teslim edilmiştir. Teslim edilen Osmanlı silahları büyük çoğunlukla İstanbul'a gönderilmiştir. Gelen silahlar yanında İstanbul ve civarında farklı silah depoları da mevcuttu. İstanbul'daki ana silah deposu ise Maçka Silahhanesi'dir. İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinden topladıkları silah mekanizmalarını İstanbul'da Maçka Silahhanesi'ne depolamışlardır. Ayrıca Tophane ve Sütlüce imalathane ve tamirhaneleri; Gülhane, Zeytinburnu ambarlarıyla beraber her türlü silahın bir araya getirildiği merkezlerdir.<sup>111</sup>

İstanbul bu özelliğinden dolayı, Anadolu'daki ve İstanbul'daki Kuva-yı Milliye teşkilatlarına silah kaçırılması sırasında Karakol'un en önemli faaliyet alanı haline gelmiştir. Nitekim Kuva-yı Milliye için gerekli silahların büyük çoğunluğu, İtilaf kuvvetlerinin el koyduğu Osmanlı depolarına yapılan baskınlardan sağlanacaktır.<sup>112</sup> Bu amaçla silah depolarına yakın yerlerde gizli teşkilatlanmalar ortaya çıkmıştır. Hatta Karakol Cemiyeti'yle bağlantılı çalışan Binbaşı Cemal Bey'in gayretleriyle Maçka Silahhanesi'nde bir teşkilat kurulmuştur. Cemal Bey ve teşkilatı, yeni silahları İngilizlere vermemiş aksine İngilizlerin istedikleri silahlar yerine eski silahları sandıklamış ve İngilizlere teslim etmiştir.<sup>113</sup> İstanbul'dan silah kaçırılmasının bir diğer önemli noktası ise Anadolu'daki birçok silahın kullanılmaz halde bulunmasıdır. Çünkü İtilaf Devletleri'nin Anadolu'dan toplayıp İstanbul'a taşıdığı silahların en önemli tarafı, mekanizmaları çalıştıracak parçalar olmalarıdır. Ağır silahların kullanılabilmesi için bunların kaçırılmasına ihtiyaç vardı. Bu açıdan gizli silah sevkiyatı işlerini yöneten Karakolcu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Galatalı Şevket Bey; 10. Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Kemalettin Sami Bey, depoların en yakın amiri olan Harbiye Dairesi Birinci Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Nazım Cevad Bey ve Maçka Silahhanesi Müdürü Topçu Yüzbaşı Şevki Bey gibi subaylarla işbirliği içinde olmuştur.<sup>114</sup>

Silahların gizlice teminiyle birlikte diğer bir önemli mesele ise, elde edilen silahların Anadolu'ya nakli meselesidir. Silah sevkiyatında İstanbul halkı ile İstanbul Mavnacıları, Hamallar ve Arabacılar Cemiyeti, Rüşumat ve Deniz Yolları ile Polis memurlarının el birliği halinde yardımcı oldukları Karakol Cemiyeti, ambarlar ve depolardaki silahları, geceleyin ve kapıları gizlice açılmak suretiyle boşaltmıştır.<sup>115</sup> Silahların sevkiyatında yardımcı olan sivil teşkilatların çoğu da aslında, harp zamanında İstanbul'un iaşesinden sorumlu aynı zamanda Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Kemal Bey tarafından kurulmuş teşkilatlardır. Sevkiyatçı Ali Rıza Bey, kaçırılmak üzere olan silahları denizden takacılar, motorcular vesair deniz vasıtalarıyla

<sup>111</sup> Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991, s. 10.

<sup>112</sup> Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, s. 126.

<sup>113</sup> Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, s. 26.

<sup>114</sup> *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Haz. Muhittin Ünal, İstanbul 1994, s. 241-242.

<sup>115</sup> Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s. 259.

Karamürsel, Mudanya gibi Anadolu iskelelerine sevk etmiştir.<sup>116</sup> Sevkiyat işinin güçlenmesinde ayrıca, savaştan önce İttihat ve Terakki Partisi İstanbul Merkez Müfettişi olan Memduh Şevket (Esendal) Bey'in de katkısı çöktür. Mütareke'nin ilk günlerinde Memduh Şevket Bey, daha önceleri üyelerine direniş ruhu aşılacak suretiyle teşkilatlandığı İmalatçılar ve Ameleler loncalarını Karakol'un emrinde yeniden çalışır duruma getirmeyi başarmıştır.<sup>117</sup> Tonlarca eşyayı İstanbul'dan kaçak olarak İnebolu'ya ve Samsun'a geçirmek için ilk zamanlarda Zonguldak tüccarlarının kiraladıkları "Korniof", "Merda" ve "Vesto" vapurları Fransız bandırası altında faaliyete geçmiştir.<sup>118</sup>

İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan sevkியatta çok etkili olan Karakol Cemiyeti, silahlarını İtilaf kuvvetlerine teslim etmek istemeyen kolordularla İtilaf Devletleri arasında çıkan problemlere de kendi usulleri içinde çözüm bulmuştur. Örneğin, İngilizlerin Ankara'da bulunan 20. Kolordu'ya ait süngü kolları ve makineli tüfekler için Osmanlı Hükümeti'ni ve Harbiye Nezâreti'ni sıkıştırmalarına rağmen, kolordu bunları teslim etmemiştir. Çıkan problem üzerine, Kara Vasıf Bey devreye girerek Harbiye Nazırı Cevat Paşa ile görüşmüş ve Binbaşı Cemal Bey'in meseleyi halletmesi için Ankara'ya gönderilmesini sağlamıştır.<sup>119</sup> Binbaşı Cemal Bey'in Maçka Silahhanesi'nde yeni silahlar yerine eski silahları sandıklayıp İtilaf kuvvetlerine verdiği düşünüldüğünde, Ankara'daki problemi de böyle çözmüş olması muhtemeldir. Karakol Cemiyeti ve onun kurduğu teşkilat zemini üzerinden hareket eden gizli teşkilatların faaliyetleri sonucunda Millî Mücadele'de kullanılan savaş malzemelerinin üçte biri bu şekilde İstanbul'dan Anadolu'ya geçirilmiştir.<sup>120</sup>

Karakol Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve onların silahlı kuvveti olan Kuva-yı Milliye'nin isteklerini de geri çevirmemiştir. Örneğin, Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin başındaki Yusuf İzzet Paşa, Necati Bey, Vasıf, Kazım (eski Millî Müdafaa Vekili), Bekir Sami ve Sırrı beyler, Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla Karakol Cemiyeti'yle temas edip vatani isteklerde bulunmuşlardır.<sup>121</sup> Bursa yöresinde, millî teşkilat kurmaya çalışan Yüzbaşı Selahaddin de, İstanbul'a gelip Galatalı Şevket Bey'le görüşmeler yapmıştır. Galatalı Şevket Bey bir seferinde, Yüzbaşı Selahaddin'e işlerinde yardımcı olması için bir kart vermiş ve bunu Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım'a götürmesi halinde kendisine çok yardım edileceğini söylemiştir. Bunun yanında Yüzbaşı Selahaddin; Karakolculardan Tolçalı Süleyman Bey'le, Kara Vasıf Bey'le, Kemaleddin Sami Bey'le, Naim Cevat Bey'le ve Kaymakam Mustafa (Muğlalı) ile ayrı ayrı görüşmüştür. Bursa millî kuvvetlerinin ihtiyacı

<sup>116</sup> Muharrem Giray, "Karakol Cemiyeti", s. 345.

<sup>117</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 159.

<sup>118</sup> Tark Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s. 260.

<sup>119</sup> Cemal Karabekir, *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, s. 43-44.

<sup>120</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 9.

<sup>121</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 18.



olan silah, cephaneye için Naim Cevat Bey uğraşmış, Muğlalı Mustafa Bey iyi ve seçkin subayları ayarlamış, Kara Vasıf Bey de cephaneyi motorla Mudanya'ya göndermiştir.<sup>122</sup>

#### 4.4.1 Karakol Cemiyeti'nin Önemli Bir Baskını: Akbaş Olayı

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul merkezli olarak yaptığı kaçakçılık faaliyetleri doğrultusunda ses getiren en önemli silah kaçakçılığı olayı "Akbaş Baskını"dır. Daha önceden de belirtildiği gibi Mütareke'den sonra toplanan Osmanlı Devleti'ne ait silahlardan özellikle süngü kolları ve topların kamaları, İstanbul ile Gelibolu arasında bulunan en büyük silah depolarına taşınmıştır. Bu depolarda görevli Türk subayları bulunmakla beraber esas muhafaza tamamen İtilaf kuvvetlerine aitti.<sup>123</sup> Bahsedilen depoların en önemlilerinden biri, Gelibolu ile Eceabad arasında ve sahilde müstahkem bir mevki olan Akbaş'daki depoydu. Akbaş deposunda 8.000 Rus tüfeği, 40 Rus mitralyözünü, 20.000 sandık cephaneye ile muhabere ve istihkam malzemesi bulunmaktaydı. Depo, Fransız birliğinin muhafazasına verilmişti. Mütareke sıralarında Akbaş'taki silah ve cephanenin Rusya'ya yani eski Çarlık kuvvetlerine gideceğine dair haberler çıkmıştı.<sup>124</sup> Bunun üzerine Gelibolu civarında bulunan silah deposunun boşaltılması işi düşünülmüş hatta görev bölgeden sorumlu Redd-i İlhak Cemiyeti'ne verilmiştir. Adı geçen cemiyetin bu görevde yeterli olamayacağını anlaşılmışla birlikte Karakol Cemiyeti'nin Redd-i İlhak Cemiyeti'ne yardım etmesi kararlaştırılmıştır.<sup>125</sup>

Akbaş Cephaneliği'ne bir baskın yapılması fikri ortaya atıldıktan sonra bunun yerine getirilmesi görevi, Balıkesir Heyet-i Merkeziye'si tarafından Köprülü Hamdi Bey'e verilmiştir. Hazırlıkların bir safhası da silahların nakli için bir motor temini olmuştur. Karakol yöneticisi ve Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla, Bolayır Motoru güya erzak nakli için alınmıştır.<sup>126</sup> Galatalı Şevket Bey ayrıca resmî motorları, mavnaları ve askerleri Çanakkale'den göndermiştir.<sup>127</sup> Akbaş Baskını'nda görev alanlardan biri de Teşkilat-ı Mahsusacı İngiliz Kemal (Esat Tomruk)'dir. Harbin sonlarında İngilizlere esir düşmesine rağmen kaçarak Biga'ya gelmiş, Müftü Hamdi Efendi ile birlikte Kuva-yı Milliye teşkilatını kurmuştur. Biga'da bulunduğu sırada Köprülülü Hamdi Bey ile tanışarak Akbaş Baskını'nda önemli rol oynamıştır.<sup>128</sup> Nihayet, 26-27 Ocak 1920 gecesi Lapseki, Çardak, Gelibolu ve Umurbey iskelelerindeki kayık, motor ve mavna gibi ne varsa Bolayır Motoruna bağlanarak, Hamdi Bey'in emrinde hareket edilirken daha önceden Akbaş'a geçmiş bulunan Dramalı Rıza Bey ve yanındakiler, depodan sorumlu Fransız karargâhını basmıştır. Depolardan sahile indirilen silah ve cephaneye,

<sup>122</sup> İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı*, Cilt: II, İstanbul 1995, s. 83.

<sup>123</sup> Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, s. 265.

<sup>124</sup> Müçteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999, s. 178.

<sup>125</sup> Hasene İlgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 18.

<sup>126</sup> Müçteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, s. 180-181.

<sup>127</sup> Hasene İlgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 18.

<sup>128</sup> Zekeriya Özdemir, *Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri*, Balıkesir 1998, s. 201.

köylülerin de yardımıyla deniz vasıtalarına yükletilip, esir edilen 6 Fransız subay ve eriyle Lapseki'ye nakledilmiştir.<sup>129</sup> İtilaf Devletleri'nin sıkı kontrolünde olan bir deponun milli kuvvetlerce basılması İstanbul'daki Türk ahali üzerinde çok büyük bir tesir yapmış ve milli kuvvetlere güven sağlamıştır. Bu arada, Akbaş Cephaneliği'nin boşaltılmasından sorumlu görülen Karakolcu Galatalı Şevket Bey'in İtilaf Devletleri'nin baskısıyla istifası ise ciddi bir kayıp haline gelmiştir. Karakol Cemiyeti ile Anadolu arasındaki irtibatı bundan sonra Kemalettin Sami Bey sağlamıştır.<sup>130</sup>

#### 4.5. Haberleşme ve İstihbarat

Karakol'un Anadolu için yaptığı diğer bir faaliyet, istihbarat çalışmalarıdır. Anadolu'ya silah ve adam göndermenin öncülüğünü yapmanın yanı sıra Karakol, Milli hareketin teşkilatlanmasından sonra, onun İstanbul'daki haberleşme kolu olarak da çalışmaya başlamıştır. Mayıs 1919'da Kara Kemal İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya sürülünce, onun ardından cemiyeti; milli kuvvetlerin İstanbul istihbarat bürosu gibi çalışan ve kendi gizli şifresiyle, Harbiye Nezâreti telgraf hattı üzerinden Anadolu ile iletişim kuran Kara Vasıf Bey ve Kemalettin Sami Bey yönetmiştir.<sup>131</sup> Karakol Cemiyeti'nin ilk başlarda Anadolu ile muhaberatını makamının şifresinden istifade ederek Miralay Galatalı Şevket Bey yaparken, İstanbul ile Anadolu arasında muhaberatı daha sonra Miralay Kara Vasıf Bey idare etmiştir. Kara Vasıf Bey bu gelişmelerden sonra Anadolu'daki milli hareketin İstanbul'daki bir mümessili olarak ortaya çıkmıştır.<sup>132</sup> Karakol Cemiyeti'nin Anadolu için elde ettiği haberler ve düzenlediği raporlar, Üsküdar'daki telgrafçı Hasan Ali Kuşçalı vasıtasıyla Kandıra civarında makineyi tele takarak şifre ile Ankara'ya yollanmıştır.<sup>133</sup>

Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasında ilişkileri sağlayan isim ise Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dır. Kara Vasıf Bey'den kurye ile gelen yazıları evvela Ali Fuat Paşa okumuş sonra şifre ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir.<sup>134</sup>

Karakol Cemiyeti'nin haberleşme ağında Müslüman kadınlar da etkili roller üstlenmiştir. Bursa'daki teşkilatlanmada faydası görülen Şekibe Hanım örneğinde olduğu gibi, Karakol Cemiyeti'nin Anadolu ile irtibatında önemli roller oynayan kadınların varlığı önemlidir. 31 Mart tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre; İstanbul'daki ulusçularla, Mustafa Kemal arasında yapılan yazışmalarda kadınlar kuryelik yapmaktadır. Bu Türk hanımlarının çoğunluğu Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultanın kurmuş olduğu İslam Kadınları İşçi Derneği'ne mensuptur. Kuryeler, Kartal-Samandıra-Şeyhli-Dudullu-Geyve-Adapazarı yolunu izlemektedirler.<sup>135</sup> Kadın kuryeler tamamen Karakol Cemi-

<sup>129</sup> Müçteba İlgürel, *Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, s. 181.

<sup>130</sup> Miralay Bekir Sami Günsav'ın *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 276.

<sup>131</sup> Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, s. 127.

<sup>132</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 375.

<sup>133</sup> Hasene İlgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 17.

<sup>134</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 116.

<sup>135</sup> Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s. 68.

yeti’ne bağlı olmasalar da İttihatçı teşkilatların elemanlarıydılar ve Karakol Cemiyeti’nin açtığı zemin üzerinde hareket etmişlerdir. Karakol Cemiyeti’yle alakalı olan veya değişik İttihatçı gizli komitelerine mensup İttihatçı kadınların çalışmaları hakkında İngiliz Amiral de Robeck de, Ağustos 1920’de yazdığı bir raporda şu ifadelere yer vermiştir;

*“Kadınların son zamanlarda alttan alta politikaya sızmaları ve etkilerinin artması, Enver’in eski bir emir subayı olan Kazım (Orbay) Bey’in karısının entrikaları sonucunda dikkatleri üzerlerine toplamıştır. Aynı zamanda Enver Paşa’nın kız kardeşi olan bu hanımın soruşturmaları-  
mız sonucu Mayıs 1920 de açılan Türk Kadınlar Cemiyeti ile bağlantısı olduğu ve güvenliklerini, Kızıl Hilal (Kızılay) Cemiyeti’ndeki kadınların Anadolu ile düzenli haberleşmeleri sayesinde sağlandığı ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetin, Türk Polisi eski şefi Azmi Bey’in Rodos’ta kurmuş olduğu İttihat merkezi ile irtibat halinde olduğu ve Azmi Bey’in karısının da adadaki İtalyanlar yardımıyla İstanbul’a gidip geldiği bilinmektedir. Tüm kadın dernek ve cemiyetleri bu ana merkeze bağlı olup yardım toplama bahanesi altında Türk kadınının elişlerini satarak kendilerine bir fon oluşturmuşlardır.”<sup>136</sup>*

#### 4.6. Dış İlişkiler

İtilaf Devletlerinin Anadolu’yu yer yer işgali karşısında bu dönemde diplomatik ve askerî yardım alınacak en önemli devlet Bolşevik Rusya’dır. Özellikle, İngilizlerin Kafkaslarda Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleriyle oluşturacağı muhtemel bir Kafkas Seddi; Türkiye’nin doğudan, Bolşevik Rusya’nın ise güneyden yani Kafkasya’dan sarılması demektir. İşte bu tehlikeli durum Türkiye ve Bolşevik Rusya’yı bir araya getiren başlıca sebeplerden biri olmuştur. Bu doğrultuda Bolşevik Ruslarla irtibata geçilmesine dair ilk düşüncelere ise daha Enver Paşa’nın 2/3 Kasım 1918 gecesi bir Alman denizaltısıyla yurtdışına çıkmasından önceki toplantılarda ve görüşmelerde rastlanmaktadır. Enver Paşa bu doğrultuda, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Reisi Hüsamet’in (Ertürk) Bey’e;

*“İtilaf Devletleriyle mücadelemiz bundan sonra da devam edecektir. Moskova’dan kendimize yardım yaptıracağımızı ümit ediyorum. Bolşevikler, bu kapitalist ve muzaffer devletlere düşmandırlar. Bizi tutacaklardır.”<sup>137</sup>*

demiştir.

Millî Mücadele başlarında Bolşeviklerle ilk temaslar kişisel düzeyde kurulmuş ve ilk değerlendirmeler yapılmış olsa da teşkilat düzeyindeki ilk bağlantılar Karakol Cemiyeti tarafından yapılmıştır. 1919 yılı içinde Odesa’dan çıkan Bolşevikler gemiyle İstanbul’a ulaşmışlar ve İstanbul’daki en etkili direniş kuruluşu olan Karakol Cemiyeti’yle ilişki kurmuşlardır. Nitekim Kara Vasıf

<sup>136</sup> Bilal Şimşir, *British Documents on Atatürk (1919-1938)*, Volume 2, Ankara 1975, s. 274.

<sup>137</sup> Hüsamet’in Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 166.

Bey, Temmuz ayı başında Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak, Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nin bir temsilcisiyle görüştüğünü, bu temsilcinin bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini bildirmiştir.<sup>138</sup>

Karakol Cemiyeti, Bolşevizm ve Bolşevikler hakkında detaylı değerlendirmelere sahiptir. Rauf (Orbay) Bey, kendisi İstanbul'da iken temasta bulunduğu Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf Bey'le arkadaşlarının Bolşevizmin mahiyetini tetkik ettikten sonra, Bolşevik Ruslardan istifade etme çarelerini aradıklarını ve bu maksatla gizlice bazı teşebbüslere girişmiş olduklarını söylemiştir.<sup>139</sup> Karakol Cemiyeti'nin bu çalışmaları yanında Bolşeviklerle ilişki kurulmasında etkili olan başka sebepler de bulunmaktadır. Harp yıllarında Kafkaslarda yürütülen politikalarda etkili olan İttihatçı kadronun çoğunun çeşitli sebeplerle Bolşeviklerle en kolay irtibat sağlanacak bölge olan Kafkasya'da bulunması önemlidir. Ekim 1918'de Enver ve Nuri paşalar tarafından Azerbaycan'da ve Elviye-i Selase'de bırakılan Türk subayları ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri Karakol Cemiyeti'yle bağlantıydılar. Böylece, Kafkaslarda teşkilatlanmaya başlayan komünistler ilk önce bunlarla karşılaşmışlardır. Bu sırada İngilizlerin kontrolündeki İstanbul'da tutuklu olan Halil Paşa (Enver Paşa'nın amcası Halil Kut) ile ve Batum'da tutuklu bulunan Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) aynı günde yani 7 Ağustos 1919'da kaçırılmıştır.<sup>140</sup> Birçok yoruma göre bu Karakol'un işidir ve daha sonra görüleceği üzere Halil Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Bolşeviklerle ilişki kurmak için Kafkasya'ya gönderilmiş, Nuri Paşa ise Azerbaycan'da faaliyette bulunmaya başlamıştır. Bolşeviklerle ilk ilişki ise, Bakü'deki Nuri Paşa aracılığıyla kurulmuştur.<sup>141</sup>

Bu irtibatlardan İngilizler de haberdardır. 14 Kasım 1919 tarihli bir İngiliz gizli istihbarat raporunda;

*"Son günlerde Azerbaycan Cumhuriyeti, Enver Paşa'nın askeri gücüyle ulusçu güçlerin birleşmesini ve genel bir İslam Federasyonu kurulmasını görüşmek üzere Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermiştir. Öte yandan, İstanbul'daki ulusçu temsilcisi Kara Vasıf Bey'in 28 Ekim'de buradaki bir Gürcü delegesiyle görüştüğü ve Ermeni hak taleplerine karşı, karşılıklı eylemlerde bulunmak için bir de anlaşma imzaladığı."*<sup>142</sup>

bildirilmiştir.

Diğer taraftan Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi üyelerinden Naneyşvili, 19 Ekim'de Nuri Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmelerden sonra imzalanan antlaşma, Astrahan'da bulunan S. M. Kirov aracılığıyla Mosko-

<sup>138</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979, s. 110.

<sup>139</sup> Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası*, İstanbul 1965, s. 22.

<sup>140</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 111.

<sup>141</sup> Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 82.

<sup>142</sup> Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 52.

va'ya bildirilmiştir. Amacı sınırlı olan bu anlaşma, Karakol Cemiyeti'nin aracılığıyla gelişmiş ve daha geniş kapsamlı bir anlaşma tasarısına dönüşmüştür. Bundan sonra Ekim ayı içinde Kafkaslardan gelen bir komünist temsilcisi, İstanbul'da Karakolcularla görüşmüştür. Görüşmeyi yapan isim Sovyet temsilcisi Albay İlyaçef'tir. Yapılan görüşmelerden bir ay sonra, Kafkaslardaki Bolşeviklerle her konuda görüşmelere girişmek üzere Karakol Cemiyeti'nin tam yetkili temsilcisi Baha Sait Bey Bakû'ye varmıştır.<sup>143</sup> O sırada, milli hareketin temsilcisi olarak Moskova'ya gitmeye hazırlanan Halil Paşa<sup>144</sup> aracı olarak hareket etmiştir. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa da bu siyaseti desteklemiştir.<sup>145</sup>

İttihatçılar ve onların kurduğu teşkilat olan Karakol, faaliyetlerini gerçekleştirirken gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekten geri durmamıştır. Zaten Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa'nın Kafkaslara gitmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği etkili olmuştur. Kara Vasıf Bey ise İstanbul'daki Bolşeviklerle yapılan faaliyetleri Ali Fuat Paşa kanalıyla sürekli olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Nitekim Bakû'ye varan Baha Sait Bey de, Karakol Cemiyeti temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisini Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Temsilcisi olarak göstermiştir.<sup>146</sup> Baha Sait Bey'in Bakû'de bulunduğu sıralarda Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesi Komitesi Moskova'ya, "Karakol Gizli Cemiyeti Hakkında Bilgiler" ve "Türk Ayaklanma Hareketi" başlıklı iki rapor göndermiştir. Bu raporlarda Karakol Cemiyeti, Türkiye'deki milli hareketin başlangıç ve odak noktası olarak gösterilmiştir.<sup>147</sup> Bakû'deki tüm gelişmeler, Karakol Cemiyeti ile Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölgesi Komiseri adına, 11 Ocak 1920'de bir anlaşma parafı edilmesiyle sonuçlanmıştır.<sup>148</sup> Ancak, o güne kadar kurulmuş olan ilişki ve bağlarla tümüyle orantısız olan bu anlaşmayı tarafların merkezleri yani Ruslar ve Heyet-i Temsiliye tanımamıştır.<sup>149</sup>

Bu antlaşmadan dolayı daha sonra Karakol Cemiyeti'ne yönelik eleştiriler de olmuştur. Eleştirilerin başında, Anadolu'daki Heyet-i Temsiliye'nin haberi olmadan bu faaliyetlere girişilmesi gelmiştir. Fakat, Karakol'un imzaladığı bu anlaşmayla ilgili farklı değerlendirmeler söz konusudur. O değerlendirmelerden biri, 12 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgraftaki ifadelerdir. Bu telgrafta; Bolşeviklerle İngilizler arasındaki karşıtlığın belli oranda kullanılabilmesi imkânı üzerinde durulmuş, bu aşamada bir Türk-Sovyet işbirliği önerilmemiş, daha çok İngilizlere karşı böyle bir işbirliği havası oluşturmaktan söz edilmiştir. Kazım

<sup>143</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 113.

<sup>144</sup> Enver Paşa'nın amcası Halil Kut.

<sup>145</sup> Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, s. 176.

<sup>146</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 114.

<sup>147</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 77.

<sup>148</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 114.

<sup>149</sup> Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 115.

Karabekir Paşa da bunu onaylamıştır. Buradaki amaç, Bolşeviklerle ilişkiyi şimdilik resmi olmayan, kişisel düzeyde tutmak ve Türklerin Sovyet yardımına mahkûm olduğu izlenimini vermemek üzerine kuruludur.<sup>150</sup> Antlaşmanın onaylanmamasıyla ilgili olarak yapılan diğer bir yorum ise, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle birlikte ustaca gerçekleştirdiği diplomatik bir harekete vurgu yapmaktadır. O da şudur;

*"Mustafa Kemal Paşa çok defa görüşmeleri güvendiği arkadaşlarına yaptırır ki duruma göre geriye çekilebilsin, gerektiğinde onlara karşı bile gelebilsin. Kara Vasıf Bey'in Karakol Cemiyeti'nin Sovyetlerle yaptığı antlaşma buna en iyi örnektir."<sup>151</sup>*

Dolayısıyla Karakol Cemiyet'in Bolşeviklerle ilişkileri ve bu açıdan Mustafa Kemal Paşa ile irtibatları çok yönlü değerlendirilmelidir.

### 5. Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın İlişkileri

İttihatçıların Mütareke ortamında kurduğu Karakol Cemiyeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki münasebetler, Paşa'nın 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmesinden sonra başlamıştır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ile Karakol Cemiyeti'nin ilişkilerini, iki tarafın her konuda fikir birliği ettikleri şeklinde düşünmemek gerekir. Çünkü Karakol Cemiyeti, Enver ve Talat paşaların direktifleriyle kurulmuş ve uzun vadede İttihatçı iradeyi tekrar hâkim kılmak isteyen bir yapıdır, Mustafa Kemal Paşa ise eski İttihatçılardan olmakla birlikte kendi düşünceleri olan ve İttihatçı önderlerden farklı düşünen bir yaklaşımdadır. Lakin işgal olayları ve bağımsızlık hedefi her iki yaklaşımı da bir araya getiren en önemli konular olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti ile ilişkilerini, Karakol'u kuran İttihatçılarla ilişkiler babında değerlendirdiğimizde durum daha özel bir anlam kazanmaktadır. Genel anlamıyla ele aldığımızda ise vatanı kurtarma çabasında olan Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki'nin sayısı 500 bini bulduğu ifade edilen üye tabanına dayanmıştır. Esasen Millî Mücadele'nin alt lider kadrosu da İttihat ve Terakki saflarından gelmiştir.<sup>152</sup>

Karakol Cemiyeti'nin ilk zamanlarda Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmesiyle ilgili çeşitli kaynaklarda farklı ifadeler yer almaktadır. Yapılan çeşitli değerlendirmelere göre, Karakol'un doğuya göndermeyi umduğu subaylardan biri Mustafa Kemal Paşa'dır.<sup>153</sup> Kaynaklarda, Karakol Cemiyeti'nin ilk liderlik teklifini eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yaptığı görülmektedir. Ancak, eski Sadrazam bunu özellikle para ve teşkilat meselesini ileri sürerek kabul etmemiştir.<sup>154</sup> Karakol Cemiyeti bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile

<sup>150</sup> Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998, s. 83.

<sup>151</sup> Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul 1994, s. 159.

<sup>152</sup> Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, 1. Kitap, İstanbul 1996, s. 179.

<sup>153</sup> Philip Mansel, *Kostantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, s. 360.

<sup>154</sup> Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Haz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Konar, Cilt: II, İstanbul 1993, s. 60; Şeref Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 9, İstanbul 1962, s. 263.



görüştür. Bu görüşme için, İstanbul Mebusu Rıza Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş, Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'daki teşkilat için para bir de mutlaka Anadolu'daki ordu kumandanlarının üstünde bir mevki ve salahiyet istemiştir.<sup>155</sup> Karakol'dan Refik İsmail, liderlik rolünü doğrudan üstlenmesini kendisine teklif ettiğinde Mustafa Kemal Paşa buna yanaşmamış, buna karşılık Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisinin İttihatçı olmadığına dair ikna edilmesini istemiştir. Zira, o günlerde İttihat ve Terakki Partisi üyesi olarak tanınmamasının onun için önemli olan başka nedenleri vardır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, savaşı kaybetmekten sorumlu olanlar arasında görülmek istememiştir.<sup>156</sup> Bir başka ifadeye göre; Karakol, direniş hareketlerinin liderliğini üstlenebileceği umuduyla onun için kulis yapmıştır. Karakol Cemiyeti Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'yı, o da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi, Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına ikna etmişlerdir. Mustafa Kemal'in Heyet-i Vekile seviyesinde kurnazlıkla yapılan bu reklamı, onun Anadolu'ya tayin edilmesini kolaylaştırmış olmalıdır.<sup>157</sup> Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da bu konuda; *"Karakol yöneticileri el altından hayaller üreterek böyle bir memuriyeti Mustafa Kemal Paşa'ya verdirdi"*<sup>158</sup> demektedir. Bu bilgilerden hareketle, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya 9. Ordu Müfettişi olarak gönderilmesiyle ilgili İttihatçıların ve Karakol Cemiyeti'nin ciddi çalışmaları olduğu anlaşılmakta lakin Mustafa Kemal Paşa'nın sadece Karakolcuların çalışmalarıyla Anadolu'ya gönderildiğini iddia etmek, hem Millî Mücadele'nin tüm dinamiklerine ve en başta Mustafa Kemal Paşa'ya haksızlık etme anlamı taşıyacaktır.

Karakol Cemiyeti'nin yoğun etkinliğine rağmen, cemiyeti yetersiz veya etkisiz gösteren yorumlara da rastlamak mümkündür. Bu açıdan zikredilen görüşlerden biri Millî Mücadele'de Batı cephesinde görev yapan Kazım Özalp Paşa'ya aittir. Kazım Özalp,

*"İstanbul'da bir de Karakol Cemiyeti teşkil edilmişti. Bunu Anadolu'ya yaymak için nizamnamelerini her tarafa yolladılar. Böyle bir cemiyetin teşkiline hiçbir sebep yoktu. Bundan dolayı Karakol Cemiyeti Anadolu'da teşkil etmedi. Bursa'da ve daha bazı yerlerde kısa bir müddet faaliyeti hiss olunmuş ise de Cemiyet fülen kurulmamıştı."*<sup>159</sup>

demidir.

Bu yorumu ilginç kılan taraf, Karakol'un en fazla faaliyette bulunduğu bölgenin Kazım Özalp'in de görev yaptığı Batı Anadolu olmasıdır. Hatta, 16-25 Ağustos 1919 arasında Alaşehir'de geniş katılımı toplanan Alaşehir Kongresi'nde, millî hareketin siyasal kararlarının koordinasyonunu sağlamak üzere Heyet-i Temsiliye'ye tekabül eden bir Encümen-i Müdiran kurulmuş, ayrıca değişik cephelerdeki direnişi tek kumanda altına toplamak üzere bir Umum

<sup>155</sup> Şeref Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı", s. 264.

<sup>156</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 154.

<sup>157</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 154-155.

<sup>158</sup> Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Haz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Konar, Cilt: II, s. 60.

<sup>159</sup> Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, Cilt: I, Ankara 1988, s. 51.

Kumandan Heyeti seçilmiştir. Bu Umum Kumandan ise, Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey'dir.<sup>160</sup> Kazım Özalp'in yöredeki bir komutan olarak bu gelişmelerden habersiz olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

Karakol Cemiyeti hakkındaki diğer bir ilginç değerlendirme ise, Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan gelmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın Karakol hakkında değerlendirme yapmasına neden olan olay, kendisine Trabzon'dan bir "Karakol Cemiyeti Nizamnamesi" gelmesidir. Bu nizamnamenin, milli seferberlik ve milli ordu için bazı tedbirleri ihtiva ettiğini söyleyen Karabekir; "Doğuda resmî ordu vardı ve milli birlik temin edilmişti. Bundan dolayı kendilerince bu nizamnamede ehemmiyete değer bir şey görülüyor."<sup>161</sup> demesine rağmen, talimatnamenin bazı faydalı maddelerinden faydalanılarak kolordulara gönderdiğini de ifade etmiştir.<sup>162</sup>

Karakol Cemiyeti'nin faaliyetlerini küçük hatta gereksiz gören bu yaklaşımlara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol ile, İstanbul'a geldiği 13 Kasım 1918'den itibaren ciddi irtibatının olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın irtibatında olduğu şahıslar ise daha çok Karakol'un kurucu ekibidir. Hatta Mustafa Kemal Paşa, Mütareke döneminde kaldığı Perapalas Otelinin salonlarında Sevkiyatçı lakabıyla anılan arkadaşı meşhur İttihatçı Rıza Bey'den, İttihatçıların hali hazırdaki teşkilatı ve giriştikleri faaliyetin ana hatlarına ait esaslı malumatlar almıştır. Bu bilgilerini takviye edenler arasında, uzun yıllar İttihatçılara hizmet etmiş olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'yı daha ziyade seven İskeçeli Arif Bey de bulunmuştur.<sup>163</sup> Her ikisi de Paşa'nın yanında yer almışlardır.<sup>164</sup> Mustafa Kemal Paşa'nın görüştüğü ve fikir alışverişinde bulunduğu önemli şahsiyetlerden bir diğeri Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi olan Hüsamettin (Ertürk) Bey'dir. Mustafa Kemal Paşa ona açıkça; "Teşkilat-ı Mahsusa'dan memleketin kurtarılması ve düşmanların dışarı çıkarılması hususunda ciddi bir hizmet beklenip beklenmeyeceğini" sormuştur. Ayrıca, Sevkiyatçı Rıza ve İskeçeli Arif beylerin de bulunduğu bir ortamda, Enver Paşa'nın neler yapmak fikrinde olduğunu, kuvvetinin ne olduğunu ve neye dayandığını öğrenmek istemiştir.<sup>165</sup> Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol'dan haberi vardır. İstanbul'da bulunduğu sırada kendileriyle temas etmiştir.<sup>166</sup> Tüm bu bilgilerden hareket edildiğinde; kafasında ülkenin işgalden kurtarılması ile ilgili düşünceleri bulunan ve Anadolu'ya geçmenin hesaplarını yapan bir Mustafa Kemal Paşa'nın, halen potansiyellerini muhafaza eden ve milli bir teşkilatlanma uğrunda adımlar atmış hatta atmaya çalışan İttihatçılarla ve onların kurduğu Karakol Cemiyetiyle düzenli, teferruatlı görüşmemesi dönemin şartları gereği makul de değildir.

<sup>160</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 67.

<sup>161</sup> Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: I, İstanbul 1995, s. 312, 353.

<sup>162</sup> Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: I, s. 353.

<sup>163</sup> İskeçeli Arif Bey aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydi. Philip H. Stoddart, *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, İstanbul 1993, s. 143.

<sup>164</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 309.

<sup>165</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 311.

<sup>166</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 75.

Mustafa Kemal Paşa-Karakol Cemiyeti ilişkileri dikkatle okunduğunda, Karakol Cemiyeti üyeleriyle İstanbul'da çeşitli zamanlarda görüşmeler yapan Mustafa Kemal Paşa'nın, Anadolu'ya geçtikten sonra da onlarla irtibatını devam ettirdiği görülür. Mustafa Kemal Paşa bu sebeple, Erzurum ve Sivas kongreleri sıralarında irtibatla olduğu Karakol teşkilatıyla görüşmelerinde, bizzat "Karakol" adını kullanmayıp daha çok "Gizli Teşkilat" veya "Teşkilatımız" ifadelerine yer vermiştir.<sup>167</sup> Bu yaklaşımda, İttihatçılığın o günkü şartlarda ciddi bir suçlama aracı olarak kullanılmasının büyük etkisi vardır. Karakol Cemiyeti ismi yerine "Gizli Teşkilat" ifadesinin kullanılmasına rağmen, 1919-1920 yıllarında Anadolu'ya kaçan subayların ve sivillerin kimlik belgelerinin üzerine Karakol'un damgası vurulmaya devam etmiştir. Hatta Mustafa Kemal Paşa Anadolu'dayken, zaman zaman bazı subayların isimlerini vererek Karakol tarafından Ankara'ya gönderilmelerini istemiştir. Bunun üzerine Karakol, Harbiye Nezâreti'nden Personel Dairesi ile temasa geçmiş ve istenilen subayların Anadolu'ya atanmasını sağlamıştır.<sup>168</sup>

Karakol Cemiyeti, Anadolu'nun ihtiyacını sadece silah ve subay gönderme anlamında yerine getirmemiştir. Anadolu'nun ihtiyacı olan hayati önemdeki bilgi ve değerlendirmeler de, Ankara'daki Ali Fuat Paşa aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmiştir. Bu bilgi akışı çoğunlukla Anadolu'nun isteklerine göre meydana gelmiştir.<sup>169</sup> Hatta milli hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast teşebbüsleri dahi, Karakol Cemiyeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. 24 Ağustos 1919'da Üçüncü Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Ahmet Zeki'nin şifresiyle Kara Vasıf Bey'den Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazıyla, hükümetin görevlendirdiği kişilerin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i diri, olmazsa ölü olarak ele geçirmek için Sivas'tan yola çıkarıldığını bildirmiştir.<sup>170</sup> Anadolu'ya gönderilen benzer bilgilerden biri de, Sivas Kongresi günlerinde Heyet-i Temsiliye'yi meşgul eden Elazığ Valisi Ali Galip'in kongreyi basma teşebbüsüdür. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Elazığ Valisi Kayserili Ali Galip'e verdiği talimatlar yine Karakol Cemiyeti tarafından haber alınmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya şifre ile bildirilmiştir. Bunun üzerine vaktinde hazırlanan Malatya civarındaki Alay Komutanı İlyas Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emirle Ali Galip ve Cemil Paşa kuvvetlerini dağıtmıştır.<sup>171</sup>

Karakol Cemiyeti, Anadolu'daki milli hareketi sadece haberdar etmeyele kalmamış aynı zamanda bu dönemdeki iç ve dış olayları da, çeşitli değerlendirmelerle birlikte Heyet-i Temsiliye'ye raporlar halinde göndermiştir. Örneğin, 14 Ağustos 1919 akşamı, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki ikametgâhında Kazım Karabekir ve Rauf (Orbay) Bey'in de bulunduğu sırada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla Karakol Cemiyeti'nden gelen şu bilgiler mütalaa edilmiştir:

<sup>167</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Ankara 2000, s. 184-185.

<sup>168</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 155.

<sup>169</sup> Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, s. 66.

<sup>170</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, s. 67.

<sup>171</sup> Hasene Ilgaz, "Karakol Cemiyeti", s. 16.

“.....

2- İngilizlerin toplam kuvveti, iki fırka ile iki alaydır. Fırkanın biri Türkiye’de biri Mısır’da; Sudan’da müthiş ihtilal var. Türkiye’ye sevk edilmek üzere General Allenby ile kuvvet sevk edeceklerdi. Asker isyan etti. Bir er gönderemediler.

3- İtalya ve Amerika, doğuda milliyet prensiplerini uygulamak için ittifak etmişlerdir.

4- Fransa Eylül’e kadar doğuda iki firkadan fazla bırakmayacak, yani mevcut doksan bin asker, on beş bine inecekti. Fransa’da Sosyalizm kuvvetli, Suriye’den ayrılmışlar.

5- Avrupa karışık! İtalyan Kabinesi’ne sosyalistler hâkim Macar Bolşevikleri, Romanya’ya taarruzda, Bulgaristan’da Bolşevizm var. Hırvatlar ve Karadağlılar Sırbistan’a hal-i isyanda. Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlarmış...<sup>172</sup>

Görüleceği üzere, Karakol tarafından gönderilen bilgi ve mütalaalar, Anadolu’daki milli hareketin dünya meselelerinden daha fazla haberdar olmasına ve stratejilerini güncellenmesine katkı vermiştir.

Milli hareket için önemli istihbarat çalışmaları yapan Karakol Cemiyeti’nin bu amaçla yaptığı faaliyetlerinden biri, Said Molla’nın<sup>173</sup> İngiliz rahibi ve ajanı Frew’e<sup>174</sup> yazdığı belgelerin ele geçirilmesidir. Rahip Frew’in mektupları Cağaloğlu’nda eski Emniyet Sandığı’nın karşı tarafında oturan Said Molla’da bulunmaktaydı. Milli Kongre Cemiyeti Başkanı göz doktoru Esat Paşa, Teşkilat-ı Mahsusacı Bulgar Sadık vasıtasıyla sabıkalı hırsızlardan Mustafa isminde birini para ile tatmin ederek bir gece Molla’nın evindeki mektupları çaldırtmıştır.<sup>175</sup> Papaz Frew’in gizli evrakını buradan Karakol Cemiyeti’ne mal eden isim ise Adil Ağâh Bey’dir.<sup>176</sup> Ayrıca Karakol, İngiliz yanlısı propaganda yapmaktan caydırmak için Said Molla’nın evini yaktırmıştır.<sup>177</sup> Diğer taraftan Karakol Cemiyeti, Said Molla’nın Ajan-Rahip Frew’e yazdığı mektupların örneklerini Müttefikler arasında anlaşmazlık tohumları ekmek için Amerikalılara ve muhtemelen Fransızlara da vermiştir. Nitekim 10 Kasım 1919’da, İstanbul’daki Amerikan yetkilileri bu mektupları Washington’a göndermiştir.<sup>178</sup> Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Şevket Bey’in Sivas’a da gönderdiği bu mektuplar daha sonra Sivas’ta Temsil Heyeti’nde okunmuştur.<sup>179</sup>

Karakol Cemiyeti’nin milli harekete yönelik bilgi akışı çalışmaları Sivas Kongresi sıralarında devam etmiştir. Hatta Bedirhanlılardan Cemilpaşa-

<sup>172</sup> Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: I, İstanbul 1995, s. 310-311.

<sup>173</sup> Şüray-ı Devlet üyesi, Adalet Bakanlığı Müsteşarı.

<sup>174</sup> Rahip Fru olarak bilinen Albay Robert Frew, İskoç asıllı olup İngiliz Kraliyet Ordusunda görev yapmıştır.

<sup>175</sup> Şeref Çavuşoğlu, “İttihat ve Terakki’nin Gizli Planı”, s. 264.

<sup>176</sup> Hasene Ilgaz, “Karakol Cemiyeti”, s. 15.

<sup>177</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 166.

<sup>178</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, s. 223.

<sup>179</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, s. 233.

zadelerden Celadet ve Kamuran Ali'nin, Diyarbakır'da isyana kalkacakları hatta Damat Ferit Paşa'dan talimat aldıkları öğrenilmiş, durum doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya haber verilerek gerekli tedbirler alınmıştır.<sup>180</sup>

### 5.1. Mustafa Kemal Paşa-Karakol Tartışmaları

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması için sergilenen ortak çabalara rağmen, Mustafa Kemal Paşa ile Karakol ilişkilerinde ayrışmalara ve tartışmalara yol açan konular da olmuştur. Sivas Kongresi sıralarında Karakolcular tarafından ileri sürülen ama Mustafa Kemal Paşa ile aralarında probleme dönüşen konulardan biri Amerikan mandası meselesidir. Bu mesele ile ilgili olarak Kara Vasıf Bey'in çeşitli mütalaaları olmuştur. Kara Vasıf Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya gönderdiği mektupta; Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza, Cami Bey, Reşit Said ve Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Reşat Hikmet ve Esat paşaların görüşlerini yansıtarak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımın Amerika tarafından yapılmasının kolay katlanılır bir kötü durum olarak kabul edildiğini bildirmiştir. Kongrede bir an önce iş görmeyi, Amerikalılar Anadolu'dan ayrılmadan önce durumu bildirmek gerektiğini ve bu maksatla kongrenin ivedilikle toplanmasını rica etmiştir. Mustafa Kemal, bu mesajı 14 Ağustos 1919'da Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan alır almaz Karabekir Paşa ve Rauf Bey'le bir toplantı yaparak güdüm (manda) sorununu ve İstanbul'dan gönderilen mektuplar konusunu görüşmüş, sonunda kesinlikle gerekli olmadıkça herhangi bir güdüm kabul edilmesinin, güdüm kaçınılmaz olursa ve ancak her türlü direniş gücü yitirildikten sonra kabulü kararlaştırılmıştır. Kara Vasıf Bey bundan sonra yani 17 Ağustos 1919'da Ali Fuat Paşa eliyle Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği başka bir tel yazısında özetle,

*“Yardım için Amerika'yı isteyecek olursak ve bunu doğu illeri kongresi, ulusal kongre, bir istek gibi tel ile hükümetimize bildirir ise, durum Wilson için Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak olacağından, İstanbul'daki aydınların çoğu bu düşünceden yanadırlar ve böyle bir şey hazırlıyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın güdümünden yararlanarak öbür alçakları (Anadolu'dan) çıkarabiliriz; sonra yalnızca Amerikalılar ile karşılaşabiliriz ve onlarla uğraşmak da kolay olur.”<sup>181</sup>*

demidir.

Vasıf Bey'in bu fikrine Mustafa Kemal Paşa, kongrede meydana gelen uzun tartışmalardan sonra 10 Eylül 1919'da tamamen hayır demidir.<sup>182</sup>

Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle Sivas Kongresi sıralarındaki bir başka tartışma konusu, Karakol Cemiyeti'nin “*Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi*” adı altında ordulara gönderdiği bir talimatname üzerine çıkmıştır. Olaylar, Karakol Cemiyeti'nin 8 Ağustos 1919 başında nizamname ve talimat-

<sup>180</sup> Hasene Ilgaz, “Karakol Cemiyeti”, s. 16.

<sup>181</sup> Selahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, Ankara 1995, s. 125-126.

<sup>182</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 249.

namesini bütün ordu birliklerine göndererek varlığını açıkça duyurmasıyla başlamıştır. Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi başlığı taşıyan bildiriye Karakol teşkilatı şöyle tanımlanmıştır:

*“Bugünkü askeri teşkilat ve kadro üzerinde kurulmuş olan Milli Ordu, ordunun başkumandanı büyük erkan-ı Harbiyesi (...) seçilmiş ve atanmış olup, maktum ve gizli tutulur. Bunlar vazifelerini suret-i mahremanede ve gizli olarak yaparlar.”<sup>183</sup>*

Talimatnamenin ortaya çıkardığı tartışmanın esası, grubun erken teşkilatlanması ve başarısından dolayı direniş hareketine önderlik etmek ve bağımsız bir rol oynamak istemesinden, böylece Anadolu’daki Mustafa Kemal Paşa’nın, Heyet-i Temsiliye’nin siyasal önderliğini tehdit etmeye başlamasından kaynaklanmıştır.<sup>184</sup> Hatta Sivas Kongresi’nin önde gelenlerinden Mahzar Müfit (Kansu) Bey bu durum için; *“Birden karşılarına çıktığını, Mustafa Kemal Paşa’nın bütün mesaisini silip süpürecek ehemmiyete haiz olduğunu”<sup>185</sup>* söylemiştir. Durum karşısında Mustafa Kemal Paşa da Karakol Cemiyeti için;

*“Başımıza bir de Karakol Cemiyeti çıktı. Bu gizli bir cemiyetmiş, hem orduları, kolorduları, Başkumandanı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi, sivil idare kadrosu olan cemiyet pek de esrarengiz ve tedhişkar bir teşekkül, idamsız iş yok, cemiyet aleyhinde düşünmek konuşmak çalışmak hep idamlık işlerden.”<sup>186</sup>*

demiştir.

Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa’nın Karakol Cemiyetine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırmıştır ve 4-11 Eylül 1919’da toplanan Sivas Kongresi sırasında Kara Vasıf Bey’in teşkilatına açıkça cephe almıştır.<sup>187</sup>

Mustafa Kemal Paşa’nın, Karakol yöneticisi Kara Vasıf Bey’le diyalogları da dikkat çekicidir. Tartışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın Karakol Cemiyeti’nin liderinin kim olduğunu sorması üzerine Kara Vasıf Bey, *“bunun kendisi olduğunu”* söylemiş, cemiyetin başkomutanının kim olduğunu sorması üzerine ise Mustafa Kemal Paşa’ya; *“hepsi sizsiniz”* diye cevap vermiştir.<sup>188</sup> Mustafa Kemal Paşa bu konuşmalar üzerine Kara Vasıf Bey’e;

*“Sizlerin maksadı, mülga İttihat ve Terakki’yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli başkumandanınız adını da söyleyeyim, bu da Enver Paşa’dır.”*

demiştir. Kara Vasıf Bey ise;

<sup>183</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 73.

<sup>184</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 72-73.

<sup>185</sup> Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt: I, Ankara 1988, s. 137.

<sup>186</sup> Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt: I, s. 138.

<sup>187</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 75.

<sup>188</sup> Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, Cilt: I, s. 254.



*“Hayır Paşam yanılıyorsunuz, bizim başkumandanımız sizsiniz! Talat Paşa'nın Berlin'den bize gönderdiği talimatta; “Bundan sonra Başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz.”<sup>189</sup>*

diye yazmıştır. Kara Vasıf Bey'in ifadelerine rağmen Mustafa Kemal Paşa;

*“Bizim arkamızda ne Bâb-ı Âli Baskını'na ne Yıldız Yağmasına ne de herhangi bir maceraya yer verecek kimse yoktur. Müdafaa-i Hukuk teşkilatının hedefi, önce memleketi düşman istilasından kurtarmak, sonra da bağımsız ve hür bir milletin layık olduğu devleti kurmaktır.”<sup>190</sup>*

çıkışını yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu açıklamaları yaptığı sıralarda, İtilaf güçlerinin İttihatçı karşıtı bir propagandasının etkili olduğunu hatta İttihatçıların bu güçler ve uzantılarınca birer savaş suçlusunu olarak tutuklanıp yargıldıklarını da unutmamak gerekir. İttihatçıları içeride zora sokan esas konu ise, ülkenin savaştan mağlubiyetle ve ciddi kayıplarla ayrılmasına sebep olmaları gerçeğidir. Bu durum İttihatçılara halk nazarında çok itibar kaybettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları da bu gerçekleri görerek, bir İttihatçı damgası yememek için uğraş vermişlerdir. Nitekim Sivas Kongresi sırasında İttihatçı olunmadığına dair yemin dahi edilmiştir.<sup>191</sup> Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle ilişkilerini esasen bu noktadan bakarak değerlendirmek gerekmektedir. Ama diğer taraftan bakıldığında, İttihatçı grubun ve onların kurduğu teşkilat olan Karakol'un Millî Mücadele'yi yönlendirme konusunda çok güçlü çalışmalarının olduğunu da görmek icap eder.

Sivas Kongresi sırasındaki tüm açıklamalar ve tartışmalar, İttihatçıları, Karakolcuları ve Karakol Cemiyeti'nin başında yer alan Kara Vasıf Bey'i şaşırtmış olmakla beraber onu paniğe de uğratmamıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya;

*“Zat-ı Devletleri... Karakol nizamnamesindeki mevaddan şüphe buyurmakta iseniz de Karakol Teşkilatı'nın temin etmekte olduğu faydalardan biri, bu teşkilatın güya sizinle bir olmadığı zehabını düşmanlara vererek zahiren ayrı, hakikatte aynı yolda çalışmasına imkân bulmasıdır. Böylece galip devletlerin nazarlarında beraber olduğumuzu gizlemiş olacağız.”*

demiş. Ancak Mustafa Kemal Paşa'da bunun üzerine;

*“Karakol Teşkilatı rumuzuyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir. Vasıf Bey, bilmem lafımı anlayabildiniz mi?”<sup>192</sup>*

karşılığını vermiştir.

<sup>189</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 323.

<sup>190</sup> Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1997, s. 83.

<sup>191</sup> “Saadet ve selâmeti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fruku siyasiyeden hiç birinin emeli siyasiyesine hâdim olmayacağıma vallahi, billâhi.” Mahzar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: 1, s. 219.

<sup>192</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 324.

Sivas Kongresi'nde Karakol Cemiyeti'yle ilgili yapılan en yoğun eleştiri, aslında cemiyetin gizli bir yapıda olmasıyla ilgilidir. Ancak cemiyetin yapısı evvelinden beri bu şekildedir. Cemiyetin gizliliğe dayanan özelliği ile ilgili olarak, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa en anlaşılır yorumu getirerek;

*“İstanbul’un o tarihlerdeki hususiyeti nazar-ı itibara alınacak olursa bu merkez azalarının isim ve hüviyetlerinin gizli kalmasını tabii görmek lazımdır. Miralay Kara Vasıf Bey, Ankara’ya ve Sivas’a geldiği zaman gerek Cemiyetin merkezinden ve gerekse kimler tarafından teşkil edildiğinden bahsetmemiştir. Bununla beraber Baha Sait ve Refik İsmail beyler istisna edilecek olursa diğerleriyle iş üzerinde muntazam muhaberetimiz vardı.”*

demiştir.<sup>193</sup>

Tüm tartışmalara rağmen Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti'yle irtibatını yine de devam ettirmiştir.<sup>194</sup> Zira Karakol Cemiyeti ciddi bir güç durumundadır. Amerikan Mandası tartışmaları, Alaşehir Kongresi tartışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği İzmit'teki çetecilerden Yahya Kaptan'ın 17 Ocak 1920'de öldürülmesi,<sup>195</sup> Trakya'daki birliklerin komutanı Cafer Tayyar Paşa üzerinden meydana gelen tartışma,<sup>196</sup> Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın İstanbul'da toplanması meselesine Mustafa Kemal Paşa'nın itirazına rağmen Karakol'un İstanbul ısrarı, Baha Sait Bey'in Bolşevik Ruslarla Karakol adına anlaşma yapması, Karakol Nizamnamesi'nin ordulara gönderilmesi gibi ciddi tartışmalara yol açan konulardaki anlaşmazlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa, Karakol'u kendi amaçlarına hizmet ettiği sürece mesele yapmamış ve tam olarak kontrolüne alamasa da, teşkilatın geniş

<sup>193</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 374. Aslında Karakol Cemiyeti'nin, cemiyetin sırlarını ifşa edenlerle ilgili idam hükmü sadece Karakol Cemiyeti'ne ait olmayıp, TBMM tarafından kurulan gizli yer altı gruplarının talimatnamelerinde de yer almıştır. Konu, TBMM kontrolünde kurulan ve Mim Mim Grubu olarak bilinen İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın talimatnamesinin dokuzuncu maddesinde şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Milli teşkilatın maksad ve tertibatını ifşa edenler her kim olursa olsun hiyanet-i vataniye ile itham olunur”. Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara 1990, s. 198. 29 Nisan 1920'de kabul edilen Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda, hiyanet-i vataniyenin sonunun ne olduğu ise şu şekilde ortaya konulmuştur: “Madde 2- Bir fiil hiyanet-i vataniyye'de bulunanlar şaibem idam olunur.” <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hiyanet-i-vataniye-vatana-ihanet-kanunu-29-Nisan-1920/> (20 Ağustos 2021). Görüleceği üzere, Karakol Cemiyeti'nin bu konudaki hassasiyeti ile TBMM'ye bağlı gizli grupların hassasiyetleri arasında bir fark yoktur.

<sup>194</sup> Mustafa Kemal Paşa'nın bu reste rağmen karakol ile irtibatı devam etmiştir. Bu irtibatın şekli ve içeriği hakkında sadece Nutuk'ta yer alan 17 belge ciddi bilgiler vermektedir. Bu yazışmalar için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Vesikalar*, Cilt: III, 5. Baskı, İstanbul 1962. Vesika No: 178-179-180-181-182-184-197-198-203-204-229-230-230b-232-233-298-299. Sivas Kongresi sırasındaki tartışmalar ile bu belgeler yan yana getirildiğinde durum, Mustafa Kemal Paşa ile Karakol arasında bir “tertip” yapıldığı ihtimaline de kapı aralamaktadır.

<sup>195</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 220. Yahya Kaptan meselesinin detayı için bkz. Murat Aydoğdu, “Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 2009, Cilt: 25, Sayı: 75, s. 605-634. Murat Aydoğdu, “Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 2010, Cilt: 26, Sayı: 76, s. 155-200.

<sup>196</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 277. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, s. 394.

istihbarat faaliyetlerinden ve ağırlığından son noktasına kadar faydalanmıştır. Olaya Karakol açısından bakıldığında ise Karakol Cemiyeti de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini kabul etmiştir veya etmek zorunda kalmıştır. Karakol'un bu kararı almasına yol açan bir diğer faktör ise, Talat Paşa'nın Berlin'den yazdığı ve Karakol'u, Mustafa Kemal'in yolunu izlemeye zorlayan mektubu olmuştur.<sup>197</sup>

Tüm bunlarla birlikte ne Kara Vasıf Bey, ne de arkadaşları Karakol teşkilatıyla kastettikleri gayelerden ve bu teşekkülün nizamname ile azasına yüklediği vazifelerden vazgeçmemişlerdir. Bilakis, aynı yolda yürümeye devam etmişlerdir. Yine, "K.G." parolalı mühür kullanılmış, yine el altından kendi prensipleri üzerinde durmuşlardır.<sup>198</sup> İşin ilginç tarafı Kara Vasıf Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan gördüğü çıkışlara rağmen Sivas Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilmiştir.<sup>199</sup> Bundan başka, Vasıf Bey'in milli hareket için yaptığı faaliyetlerden bir diğeri, Ali Rıza Paşa Kabinesi ile Heyet-i Temsiliye arasında gerçekleştirilen Amasya Görüşmeleri'ne katılmasıdır. Kara Vasıf Bey bu görüşmeye katıldığı gibi, imzalayanlardan da biri olmuştur.<sup>200</sup> Amasya Görüşmeleri'nin yapıldığı zamanlardan bahseden 30 Ekim tarihli bir İngiliz istihbarat raporu da, Salih Paşa'nın eylemleri hakkında bilgi verirken; "Onun 25 Ekim'de İstanbul'a döndüğünü ve Mustafa Kemal'in kendisini temsil etmek üzere seçmiş olduğu Albay Kara Vasıf'ı da birlikte İstanbul'a götürdüğünü"<sup>201</sup> kaydetmiştir. Hatta, Amasya mülakatından sonra İstanbul'da bulunan bazı zevatin fikir ve mütalaalarının alınmasına karar verilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla yazılan mektuplar Maliye Müfettişi Arif Bey'e gönderilmiştir. Mektupları alan Kara Vasıf Bey derhâl faaliyete geçerek temaslar yapmış, bu arada Sadr-ı Esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa ile sabık Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza ve Nafia Nazırı Ferit beylerin mütalaalarını alarak, mutemet bir adamı ile Ankara'ya yollamıştır.<sup>202</sup>

Görüleceği üzere, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile olan tartışmalarına rağmen Kara Vasıf Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile irtibatı hiç kopmamıştır. Bunun en belirgin kanıtlarından bir diğeri, Kara Vasıf Bey'in 16 Kasım 1919'dan 28 Kasım'a kadar devam eden Sivas'taki gizli toplantıya katılması olmuştur. 28 Kasım'da, İstanbul'dan Sivas'a giden Kara Vasıf Bey'in getirdiği haberler dinlenmiştir. Ayrıca Kara Vasıf Bey, Said Molla'nın Frew'e yazdığı mektupların kopyalarını okumuş, Fransızlarla ve A.B.D. Yüksek Komiseri Bristol'la yaptığı görüşmeleri anlatmıştır.<sup>203</sup> İstanbul'a döndüğünde ise milli teşkilatlanma faaliyetleri ile ilgili olarak teferruatlı bilgileri yine Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye devam etmiştir.

<sup>197</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 160.

<sup>198</sup> Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 325.

<sup>199</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 74.

<sup>200</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 252.

<sup>201</sup> Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 43.

<sup>202</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 91.

<sup>203</sup> Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, Ankara 1993, s. 245.

Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle irtibatı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılması sırasında da devam etmiştir. Meclis'in İstanbul'da açılması için gerekli olan tüm bilgiler Karakol tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. Nitekim Karakol'un bu dönemde lideri olan Galatalı Şevket Bey, milli hareketle İstanbul arasındaki ilişkilerle ilgili tüm sorunların çözümüne araç olmuş ve yine İstanbul'daki gelişmelerin güvenilir istihbarat kaynağı olarak davranmıştır.<sup>204</sup> Mustafa Kemal Paşa ile Kara Vasıf Bey arasındaki çalışmalar artarak devam etmiştir. Hatta bu durum İngiliz istihbarat raporlarına da yansımıştır. 1920 yılı başlarında, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u fiilen işgal edeceklerine dair planları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayınca milli kuvvetler ve özellikle Karakol bu hususta çeşitli tedbirler almaya başlamış ve bu tedbirler, 22 Ocak 1919 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda; *"Ulusçuların İstanbul'u yitirme olasılığına karşı hazırlandıkları sabotaj, grev ve genel kargaşalık çıkarmak için planlar yaptıkları, bu davranışların Kara Vasıf'la Mustafa Kemal'in yaveri Yüzbaşı Cevat tarafından düzenleneceği"*<sup>205</sup> cümleleriyle ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Karakolcu Kara Vasıf Bey arasındaki diyaloglar daha sonraki zamanlarda yine devam etmiş, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra tutuklanıp Malta Adası'na sürgün edilen Kara Vasıf Bey, bir buçuk yıl sonra serbest kalıp geri döndüğünde Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yönetim kurulu üyeliğine dahi seçtirilmiştir.<sup>206</sup>

Tüm bu gelişmelerin yanında Karakol Cemiyeti'nin dış ilişkilerdeki faaliyetleri devam etmiştir. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde 1919 Ekim'inde Karakol Cemiyeti'nin inisiyatifiyle, Uşak'ta bir kongre düzenlenmiştir. Kongre'nin hemen öncesinde ya da sonrasında Karakol Cemiyeti, İstanbul'da Kafkaslardan gelen bir Sovyet temsilciyle görüşerek Bolşeviklerin desteğini arkasına almaya çalışmıştır. Bu görüşmenin ardından tüm Türkiye'yi temsil iddiasında bulunan Uşak Kongresi Yürütme Kurulu ve Karakol Cemiyeti'nin tam yetkili temsilcisi Baha Sait Bey, Bolşeviklerle anlaşmak üzere Bakü'ye gitmiştir.<sup>207</sup> Her ne kadar yapılan bu anlaşma Ruslar ve Heyet-i Temsiliye tarafından tanınmamış olsa da, gelinen nokta Karakol'un Millî Mücadele'deki yerini göstermesi açısından dikkate değerdir.

## 6. Karakol Cemiyeti'nin Sonu

Karakol Cemiyeti'nin dağılmasına giden süreçte, Kara Vasıf Bey ile Milli Kongre Cemiyeti Başkanı Göz Doktoru Esat Paşa arasındaki bir diyalogların etkisinden bahsedilir. Esat Paşa ile dostluğu olan Vasıf Bey, Esat Paşa'nın muayenehanesine sık sık gitmiş ve teşkilatla ilgili meseleleri konuşmuşlardır. Fakat Esat Paşa, gizli kalması gereken bazı sırları, dostlu-

<sup>204</sup> Miralay Bekir Sami Günsav'ın *Kurtuluş Savaşı Anıları*, s. 251.

<sup>205</sup> Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 63.

<sup>206</sup> Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, s. 277.

<sup>207</sup> Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, s. 77.

ğuna ve samimiyetine güvendiği Hintli Müraceddin Bey'e nakletmiş ama bu Hintlinin, İngilizlerin Hindistan işlerine bakan İstihbarat Şefi Binbaşı Müraceddin olduğunu anlayamamıştır. Esat Paşa'nın verdiği bilgilerden dolayı cemiyet İstanbul'un 16 Mart 1920'deki işgalinde çok zor durumda kalmış ve üyelerin çoğu tutuklanmıştır.<sup>208</sup> İstanbul'un 16 Mart 1920'de fiilen işgali aynı zamanda Karakol Cemiyeti'nin de sonunu hazırlamıştır. Nitekim 1920 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde ise, İstanbul'daki İttihatçıların çoğu Malta'ya sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgünler arasında mebuslar, Karakol'un önder kadroları, profesörler, gazeteciler ve eski İttihatçılar bulunmaktadır. Kara Kemal, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in sürgünde ve Baha Sait'in yurt dışında yani Bakü'de olmaları sonucu, Karakol'un ilk merkez komitesi dağılmıştır.<sup>209</sup>

Karakol Cemiyeti'nin bir kısım üyeleri sürgüne gönderilirken, cemiyet üyelerinin bir kısmı Anadolu'ya kaçmış, cemiyet mensubu bazı şahıslar ise İstanbul'da gizlenmeyi başarmışlardır. Gizlenen Karakolcular, cemiyeti yeniden kurmak için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu isimlerden ilki, Yüzbaşı Emin Ali Bey olmuştur. Malta'ya gönderilmeden önce Bekirağa Bölüğü'nde bulunan Kara Vasıf Bey'den cemiyetin mührünü ve şifre anahtarını alan Piyaleli Yüzbaşı Emin Ali Bey, İkinci Heyet-i Merkeziye'yi teşkil etmek istemiştir. Fakat, İngilizlerin sıkı takibine maruz kalan Karakolcuların bu teşebbüsleri kısa bir zaman sonra başarısızlıkla neticelenmiştir. Öte taraftan, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmiş bulunan Yenibahçeli Şükrü ve Yüzbaşı Dayı Mesud beyler, Anadolu ile İstanbul arasında irtibatı sağlayan geçiş yolları üzerinde kurdukları menzil hattı vasıtası ile teşkilatla münasebetlerini devam ettirmişlerdir.<sup>210</sup>

Yeniden teşkilatlanmak isteyen Karakol Cemiyeti, Üsküdar Şubesi Reisi olan Erkanı Harbiye Kaymakamı Muğlalı Mustafa Bey'in riyasetinde Zabitan Grubu adını almıştır.<sup>211</sup> Fakat bu çaba da, İngiliz istihbaratı için çalışan bir Hintli Mustafa Sagir ile ilişkisi nedeniyle baltalanmıştır. Sagir, Hindistan Halifelik Örgütü'nün bir delegesi pozuna girerek Zabitan'ın özel bir hücre-sine sızmayı başarmıştır. Sonuçta bir kısım Zabitan üyesi daha tutuklanmıştır.<sup>212</sup> İngiliz casusu Mustafa Sagir'in faaliyetleri nedeniyle cemiyet üyeleri Ankara'ya çağırılmış ve böylece bu cemiyet dağılmıştır. Dağılan grubun yerine 1920'de yine Kurmay Yarbay Muğlalı Mustafa ve arkadaşları tarafından "Yavuz Grubu" adıyla yeni bir grup kurulmuştur. Yavuz Grubu oldukça güç koşullar altında çabalarını devam ettirmiştir. Silah ve cephaneden ayrı olarak, Milli Ordu'nun ihtiyacı bulunan kilit personelden; 1920 yılında 1500, 1921

<sup>208</sup> Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 28.

<sup>209</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 169.

<sup>210</sup> Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 132-133.

<sup>211</sup> ATASE ARŞ, Klasör: 1533, Dos: 2, Fihrist: 17 (Nakleden: Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, s. 29).

<sup>212</sup> Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, s. 169.

yılında 500 olmak üzere toplam olarak Anadolu'ya 2.000 subay geçirmiştir.<sup>213</sup> Karakol'un, Zabitan ve Yavuz grupları olarak bir müddet devam etmesinden sonra İstanbul ve Ankara arasındaki denetim, Ankara'ya bağlı M.M. (Mim. Mim)<sup>214</sup> Grubu'nun eline geçmiştir. M.M.'in etkinliklerinin daha önce Karakol tarafından yapılmış olması ve Mim Mim Grubu'nun denenmiş yolları kullanmış olması ise onun başarı oranını yükseltmiştir. Yine Karakol tarafından oluşturulmuş semt örgütleri bu grupların kısa zamanda kurulması ve güçlenmesinde önemli bir altyapı olmuştur.<sup>215</sup>

### Sonuç

1919-1922 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde gerçekleşen Milli Mücadele, çok önemli olaylara sahnedir. Milli Mücadele, halkımızın gencinden yaşlısına, memurundan bürokratına, kadınından erkeğine, sade vatandaşından fikir insanlarına, fakirinden zenginine hemen herkesin hatta hemen hemen her kesimin destek verdiği ve gücü nispetinde katkı sunduğu büyük bir siyasi, idari ve toplumsal olaydır. Birbirine inanmış ve tutunmuş bir toplumun, ortak idealler noktasından ivme kazanarak ve yüksek inisiyatif alan bir lider etrafında toparlanıp, bağımsızlığını öz varlığı ile elde etme yaklaşımıdır.

Milli Mücadele'nin ne olduğunu görebilmek için, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'ne imzalatılan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni dikkatle etüt etmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti ile daha kesin anlaşmayı imzalamadan harekete geçen İtilaf güçleri, bir ateşkes anlaşması olan Mütareke'yi işgal anlaşmasına çevirdiler. Mondros Mütarekesi'ne göre, başta Osmanlı ordusu olmak üzere, kritik bütün kurumlara el koydular ve toprakların işgaline başladılar. Aslında durumun böyle olacağı daha harp yıllarında bu güçler tarafından belli de edilmiştir. Daha harp yıllarında Osmanlı Devletini yöneten İttihat ve Terakki Partisi mensuplarını hem savaş suçlusu ve hem de Ermeni Tehciri suçlusu ilan etmişlerdir. 1913-1918 yılları arasında Osmanlı yönetimini üstlenen İttihatçılar ise savaşın sonlarına doğru Almanların güçten düşmesini gördükten sonra durumun varacağı yeri anlamışlardır. Bu sebeple hem kendi mensuplarını korumak hem de muhtemel bir işgale karşı hazırlıklı olmak için gerekli plan ve programlar üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Savaşın bitiminden sonra İttihatçı kadrolar üzerinden yeni bir mücadele vermeyi hedefleyen İttihatçı yönetim, kendilerine Balkan Savaşları'nı örnek almış, Balkan Savaşları'nın ikinci kısmında kazanıldığına inanarak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin de bundan sonraki mücadele ile giderileceği amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çeşitli planlar yapılmış, kuruluşlar oluşturulmuştur. Özellikle yeni bir direnişin Mütareke şartları gereği resmî yapılanmayla değil, sivil bir hareket yaklaşımıyla yapılacağını hesaplamışlardır.

<sup>213</sup> *Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İdari Faaliyetler*, Cilt: VIII, s. 109.

<sup>214</sup> İstanbul Milli Müdafaa-i Milliye Grubu demektir.

<sup>215</sup> Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, s. 33.



Karakol Cemiyeti, Mütareke şartlarında şekillenen bir uygulamadır. Önce İttihatçıları işgalcilerden korumak, sonra memleketin işgalden kurtarılmasına çalışmak ve bu sırada tüm İttihatçıları direnişe sevk etmek düşünceleriyle oluşan Karakol Cemiyeti, askeri disipline dayanan ama sivil görünümle hareket eden bir cemiyettir. İttihatçıların sivil ve asker tüm kadroları bu cemiyette vazife almıştır. Tahminen beş yüz bin mensubu olan İttihat Terakki Cemiyeti, kendisini güçlü şekilde Milli Mücadele'ye sokmuştur. Cemiyet, Müdafaa-i Hukuk yaklaşımıyla hareket etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile hem İstanbul'dayken önemli görüşmeler yapmışlar hem de Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Milli Mücadele hareketini başlatmasıyla birlikte çok önemli çalışmalara imza atmışlardır. Fakat Mustafa Kemal Paşa çizmiş olduğu istikamette giderken, Karakol bünyesinde toplanan İttihatçılar da önce işgalden kurtulma ve daha sonra tekrar iktidarlarını tesis etme yaklaşımıyla hareket etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu gücün farkındadır. Karakolcuların, Enver ve Talat paşalara gönülden bağlı olduklarını da iyi bilmektedir. Liderleri yurtdışına çıkmış İttihatçılar ise Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği noktasında hemfikirdirler. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Karakolcuların Milli Mücadele hareketini yönlendirici faaliyetleriyle karşılaşınca, duruma müdahalelerde bulunmuş ve Karakolcularla zaman zaman tartışmalar yaşamıştır. Bununla birlikte Karakol'un tüm potansiyelinden istifa etmeyi de bilmiştir.

Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele'nin ihtiyacı olan nitelikli insan unsurunu İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırmıştır, İstanbul ve çevresindeki Osmanlı silah ve cephane depolarını baskınlarla boşaltmış ve nakliye teşkilatları vasıtasıyla yine Anadolu'ya nakletmiştir. Karakol Cemiyeti, İstanbul'a yerleşen İtilafçı işgalcilere ve onların korumasındaki azınlık çetelerine karşı Müslüman ahaliyi korumuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ihtiyacı olan tüm bilgileri ve raporları süratle Anadolu'ya göndermiştir. İlgili birimleri vasıtasıyla İstanbul'daki İtilaf güçlerine dair çok hassas bilgilere ulaşmış bunları Ankara'ya ulaştırmıştır. Başta İstanbul ahaliyi olmak üzere, işgalcilere karşı yoğun propaganda faaliyetlerini organize etmiş, özellikle 15 Mayıs 1919'daki İzmir'in işgali sonrasında Türk ahaliyi işgallere karşı direnç gösterecek bir kıvama getirmiştir. İstanbul ile Ankara arasında güvenli bir haberleşme hattı ve karayolu ağı kurmuştur.

Milli Mücadele davasının başarıya ulaşması için ciddi faaliyetlerde bulunan Karakol Cemiyeti, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle sarsılmış, lider kadrosu tutuklanmış ve İngiliz istihbaratının çalışmaları sonucunda çoğu hücresi deşifre olmuştur. Deşifre olan hücrelerin teşkilat bünyesine verdiği zarar yanında, İstanbul'un 16 Mart 1920'de kanlı bir işgale sahne olduğu ve Karakol Cemiyeti'ni sarsıntıya uğratan esas sebebin bundan kaynaklandığı bilinmelidir. Grubun ihyası için yeniden yapılanma çalışmalarına girilse de bundan istenilen sonuç elde edilememiştir. Sonunda Ankara'nın isteği üzerine, yine Ankara'nın kontrolünde olacak yeni yeraltı gruplarının oluşmasıyla birlikte Karakol'un tüm bilgi birikimi, tecrübesi ve insan unsuru Ankara'nın kontrolündeki gizli yeraltı gruplarına devredilecektir. Karakol Cemiyeti bu şekilde Milli Mücadele tarihi içerisindeki anlamlı yerini almıştır.

## Kaynaklar

### Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Kutu No: 299, Gömlek No: 34, Belge No: 34-2.

ATASE ARŞ, Klasör: 1533, Dosya: 2, Fihrist: 17, (Nakleden: Mesut Aydın, *Millî Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*.)

*Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)*, Sayı: 20, Yıl: 6, Numara (No): 518.

### Kitaplar, Makaleler

ADIVAR, Halide Edip: *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

Ahmet İzzet Paşa: *Feryadım*, Haz. Süheyl İzzet Furgaç - Yüksel Konar, Cilt: II, İstanbul 1993.

ARIBURNU, Kemal: *Sivas Kongresi*, Ankara 1997.

ASLAN, Betül: "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Erzurum 2004.

ATATÜRK, Mustafa Kemal: *Nutuk 1919-1927*, Haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Ankara 2000.

AVCIOĞLU, Doğan: *Türkiye'nin Düzeni*, 1. Kitap, İstanbul 1996.

AYDIN, Mesut: *Millî Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul 1992.

AYDOĞDU, Murat: "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı I", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Yıl: 2009.

\_\_\_\_\_ : "Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 76, Yıl: 2010.

BAL, Mehmet Akif: "Millî Mücadele'de Üsküdar Özbekler Tekkesi", *Arşiv Dünyası Dergisi*, Sayı: 9, Ocak 2007.

\_\_\_\_\_ : *Millî Mücadele'nin Başlangıcında İttihatçıların Rolü (1918-1920)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü T.C. Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

BAYAR, Celal: *Ben de Yazdım*, Cilt: I, İstanbul 1965.

BİRİNCİ, İhsan: "Millî Mücadelenin Kahramanı Yahya Kaptan", *Hayat Tarihi Mecmuası*, Cilt: I, Sayı: 1, İstanbul 1978.

CAN, Fahri: "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, İstanbul 1963.

CEBESOY, Ali Fuat: *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.

CRISS, Bilge: *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, 2. Baskı, İstanbul 1994.

ÇAVUŞOĞLU, Şeref: "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 9, İstanbul 1962.

ÇUKUROVA, Bülent: "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara 1986.

\_\_\_\_\_ : *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara 1990.

DEMİREL, Ahmet: *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul 1995.

DİNAMO, Hasan İzzettin: *Kutsal İsyan*, Cilt: II, İstanbul 1986.

ERKAN, Hamza Osman: "İşgal Altındaki İstanbul'da Ayasofya'yı Kurtaran Kahraman", *Dün ve Bugün*, Cilt: II, Sayı: 32, İstanbul 1956.

ERTÜRK, Hüsamettin: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1996.

*Fuat Balkan'ın Hatıraları*, Haz. Metin Martı, İstanbul 1998.

GİRAY, Muharrem: "Karakol Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, Cilt: I, Sayı: 11, İstanbul 1962.

GÖKAY, Bülent: *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 1998.

GÖKBİLGİN, Tayyip: *Millî Mücadele Başlarken*, Cilt: I, Ankara 1959.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994.

GÜRBÜZ, Musa: *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.

HİÇYILMAZ, Ergun: "Bozkurt" Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri, İstanbul 1997.

\_\_\_\_\_ : *Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e*, İstanbul 1990.

HİMMETOĞLU, Hüsnü: *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, Cilt: I, İstanbul 1975.

ILGAZ, Hasene: "Karakol Cemiyeti", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı: 1, İstanbul 1981.

İDİKUT, İhsan: *Türk Lavrensleri*, İstanbul 1953.

İLERİ, Rasih Nuri: *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul 1994.

İLGÜREL, Müçteba: *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul 1999.

KANDEMİR, Feridun: *Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası*, İstanbul 1965.

\_\_\_\_\_ : *Hatırladıkları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul 1965.

KANSU, Mahzar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: I, Ankara 1988.

KARA, Mustafa: *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990.

KARABEKİR, Kazım: *İstiklal Harbimiz*, Cilt: I, İstanbul 1995.

KARABEKİR, Cemal: *Maçka Silahhanesi Hatıraları*, Haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1991.

KIRZIOĞLU, Fahrettin: *Türk İnkılap Tarihi*, Erzurum 1977.

KUTAY, Cemal: *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt: II, İstanbul 1983.

MANSEL, Philip: *Kostantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, İstanbul 1996.

MİSİROĞLU, Kadir: *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1993.

Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, Haz. Muhittin Ünal, İstanbul 1994.

ÖZALP, Kazım: *Millî Mücadele*, Cilt: I, Ankara 1988.

ÖZDEMİR, Zekeriya: *Balıkesir Bölgesinde Millî Mücadele Önderleri*, Balıkesir 1998.

ÖZEL, Sabahattin: *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele*, İstanbul 1987.

RAWLINSON, Alfred: *Adventures in the Near East (1918-1922)*, London 1924.

SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: II, Ankara 1993.

\_\_\_\_\_ : *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: III, Ankara 1995.

SARIKOYUNCU, Ali: *Millî Mücadelede Zonguldak ve Havalisi*, Ankara 1992.

SELÇUK, İlhan: *Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı*, Cilt: II, İstanbul 1995.

SOFUOĞLU, Adnan: *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu*, Ankara 1994.

SONYEL, Selahi R.: *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995.

\_\_\_\_\_ : *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: I, Ankara 1995.

STODDART, Philip H.: *Teşkilat-ı Mahsusa*, Çev. Tansel Demirel, İstanbul 1993.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1944.

\_\_\_\_\_ : *Kuvayı Milliye Tarihi*, Ankara 1957.

ŞİMŞİR, Bilal: *British Documents on Atatürk (1919-1938)*, Volume 2, Ankara 1975.

TANSEL, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt: II, İstanbul 1991.

TEMEL, Mehmet: *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998.

TEVETOĞLU, Fethi: "Millî Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 16, Ankara 1989.

\_\_\_\_\_ : *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952*, İstanbul 1995.

*Türk İstiklal Harbi (TİH), İdari Faaliyetler*, Cilt: VIII, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.

YERASİMOS, Stefanos: *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul 1979.

ZÜRCHER, Eric Jan: *Millî Mücadele'de İttihatçılık*: Çev. Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1995.

## Extended Abstract

### The Secret Organization Of The National Struggle: Karakol Society (1918-1920)

The National Struggle, which took place between 1919-1922 under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, was the scene of very important events. The National Struggle is a major political, administrative and social event in which almost everyone, from the young to the old, from the civil servants to the bureaucrats, from the women to the men, from the ordinary citizens to the intellectuals, from the poor to the rich, even almost every segment of our society supports and contributes according to their power. It is the approach of a society that believes and clings to each other, gaining momentum from the point of common ideals and gathering its independence around a leader who takes high initiative, with its own existence.

In order to see what the National Struggle was, it is necessary to carefully study the Armistice of Mudros, dated 30 October 1918, which was signed by the Ottoman Empire at the end of the First World War. Acting without signing a more definitive agreement with the Ottoman Empire, the Allied powers turned the Armistice, which was a ceasefire agreement, into an occupation agreement. According to the Armistice of Mudros, they seized all critical institutions, especially the Ottoman army, and began the occupation of the lands. In fact, it was made clear by these forces during the war years that this would be the case. They declared the members of the Union and Progress Party, which ruled the Ottoman Empire during the war years, both war criminals and Armenian deportation criminals. The Unionists, who undertook the Ottoman administration between 1913 and 1918, understood the situation where the situation would reach after they saw the decline of the Germans towards the end of the war. For this reason, they worked on the necessary plans and programs both to protect their own members and to be prepared for a possible invasion. The Unionist administration, which aimed to give a new struggle through the Unionist cadres after the end of the war, took the Balkan Wars as an example, believing that the victory in the second part of the Balkan Wars was won, and it was aimed that the defeat in the First World War would be eliminated with the next struggle. In this direction, various plans have been made and organizations have been established. In particular, they calculated that a new resistance would be made with a civilian movement approach, not with an official structure as per the terms of the Armistice.

The Patrol Society is also an application shaped by the terms of the Armistice. The Patrol Society, which was formed with the idea of firstly protecting the Unionists from the invaders, then trying to save the country from the occupation, and in the meantime, sending all the Unionists to the resistance, is a society based on military discipline but acting with a civilian appearance. All the civil and military staff of the Unionists took part in this association. The Committee of Union and Progress, with an estimated five hundred thousand members, put itself strongly into the National Struggle. The Society has tried to act with the approach of Defense of Law. They had important meetings with Mustafa Kemal Pasha while they were in Istanbul, and they also signed very important works when Mustafa Kemal Pasha went to Anatolia and started the National Struggle movement. However, while Mustafa Kemal Pasha was going in the direction he had drawn, the Unionists gathered under the Police Station acted with the approach of first getting rid of the occupation and then re-establishing their power. Mustafa Kemal Pasha is aware of this power. He also knows well that the police officers were devoted to Enver and Talat pashas. Unionists whose leaders went abroad agree on the leader-

ship of Mustafa Kemal Pasha. However, when Mustafa Kemal Pasha encountered the activities of the policemen that led the National Struggle movement, he intervened in the situation and had arguments from time to time with the policemen. However, he also took advantage of Karakol's full potential.

The Patrol Society smuggled thousands of qualified human elements needed by the National Struggle from Istanbul to Anatolia, emptied the Ottoman arms and ammunition depots in and around Istanbul with raids and transferred them to Anatolia again through the transport organizations. The Karakol Society protected the Muslim population against the Allied invaders who settled in Istanbul and the minority gangs under their protection. He quickly sent all the information and reports Mustafa Kemal Pasha needed to Anatolia. He obtained very sensitive information about the Entente forces in Istanbul through his relevant units and sent them to Ankara. He organized intense propaganda activities against the invaders, especially the people of Istanbul, and especially after the occupation of Izmir on May 15, 1919, he brought the Turkish population to a level that would resist the invasions. It has established a secure communication line and road network between Istanbul and Ankara. The Patrol Society, which carried out serious activities for the success of the National Struggle, was shaken by the occupation of Istanbul on March 16, 1920, its leadership was arrested and most of its cells were exposed as a result of the work of the British intelligence. Although restructuring efforts were undertaken for the revival of the group, the desired result could not be achieved. Finally, upon Ankara's request, with the formation of underground groups that would be under Ankara's control, all the knowledge, experience and human element of the Karakol were transferred to the secret underground groups under Ankara's control. In this way, the Karakol Society has taken its meaningful place in our National Struggle history.



## OSMANLI AİLE HUKUKUNDA AKIL HASTALIĞININ (CÜNÜN) NİKÂH VE TALÂK HÜKÜMLERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇ\*

### Öz

Fıkıhta akıl hastalığı, söz ve fiillerin nadir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu şeklinde tanımlanır. Vücüb ehliyeti insan olma özelliğine bağlı olduğu için akıl hastaları tam vücüb ehliyetine sahiptirler. Akıl hastaları temyiz gücünden yoksun oldukları için edâ ehliyetleri yoktur. Akıl hastalarının sözlü tasarrufları ve diğer hukuki eylemleri geçersizdir. Mahkeme kararı gerekmesizin doğrudan hacir altında olan akıl hastalarının hakları ve sorumlulukları kendileri adına hukuki temsilcileri tarafından yerine getirilir. Çalışmamızda Osmanlı aile hukukunda akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisini inceleyeceğiz. Fıkıh mezheplerinin akıl hastalarının evlenme ve boşanma konularıyla alakalı farklı görüşleri bulunmaktadır. Osmanlı hukukunda Hanefî mezhebi, 16. yüzyılın ortalarından itibaren resmî mezhep olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada nikâh ve talâk özelinde akıl hastalarıyla ilgili Osmanlı mahkemelerinde karara bağlanan hükümler Hanefî mezhebinin görüşleriyle uyumluluk bakımından incelenecektir. Bu amaca ulaşmak için genel anlamda mezheplerin özelde de Hanefî mezhebinin konuya ilişkin görüşleri ele alınacaktır. Daha sonra Osmanlı dönemi fetva mecmualarında konumuzla alakalı fetvaları yanında konumuz ile ilgili mahkeme kararlarından örnekler üzerinde durulacaktır.

**Anahtar kelimeler:** İslam Hukuku, Osmanlı, Akıl Hastalığı, Nikâh, Talâk.

### **The Effect Of Mental Illness On Verdicts Regarding Marriage And Talaq In Ottoman Family Law Abstract**

*In fiqh, mental illness is described as a disorder that prevents a person from speaking and/or acting normally, except in rare cases. As being exempted from Wujuh (Obligations) depends on the quality of being a functioning*

Geliş Tarihi: 30 Kasım 2021 - Kabul Tarihi: 08 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Mehmet Koç "Osmanlı Aile Hukukunda Akıl Hastalığının (Cünün) Nikâh ve Talâk Hükümlerine Etkisi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 149-174.

\* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Fıkıh Anabilim Dalı, mehkoc06@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2443-1652.

human, mentally ill patients are fully exempted from Wujüb. Mentally ill patients do not have the capacity to act because they lack the power of appeal, Verbal acts and otherwise legally binding actions of mentally ill individuals are invalid. The rights and responsibilities of the mentally ill people who are directly under arrest, without the need for a court decision are fulfilled by their legal representatives on their behalf. This study examines the effect of mental illness on verdicts regarding marriage and talaq in Ottoman Family Law. Madhabs have different views regarding the issues of marriage and divorce acts of mentally ill individuals. In Ottoman law, the Hanafi Madhhab was accepted as the sect of the state starting from the mid-16<sup>th</sup> century. In this study, the provisions of the Ottoman courts regarding marriage and talaq will be examined in terms of compellability with the views of the Hanafi Madhhab. In order to achieve this aim, the views of the sects in general and the Hanafi sect on the subject will be discussed. Then, examples from the court decisions related to our subject will be emphasized as well as the fatwas related to our subject in the Ottoman period fatwa journals.

**Keywords:** Islamic Law, Ottoman, Mental Illness, Marriage, Talaq.

## 1. Giriş

İslam hukukunda akıl hastalığı (cünûn), söz ve eylemlerin nadir durumlar dışında normal seyretmesini engelleyen akıl bozukluğu olarak tanımlanır.<sup>1</sup> İslam hukukunda akıl hastaları ehliyet açısından değerlendirildiğinde; onların vücûb ehliyetleri tamdır ve temyiz gücünden yoksun oldukları için edâ ehliyetleri yoktur.<sup>2</sup> Edâ/fiil ehliyetleri olmadığından sözlü tasarrufları engellenerek hacir altına alınırlar. Akıl hastalarının hak ve sorumlulukları kanuni temsilcileri tarafından yerine getirilir. Bu hak ve sorumluluklar şahıs ve mal kapsamına giren konulardandır.<sup>3</sup>

Bu çalışmada Osmanlı aile hukukunda akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisi Osmanlı hukuk tarihi araştırmalarında birincil kaynaklardan sayılan fetva mecmuaları ve mahkeme defterlerinden hareketle ele alınacaktır. Osmanlı aile hukukunda akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisi konusunda genel bir kanaat oluşturması için Osmanlı'nın klasik dönemine ait latinize edilmiş,<sup>4</sup> matbu<sup>5</sup> ve el yazması<sup>6</sup> fetva mecmuaları incelendi. Osmanlı'nın klasik ve Tanzimat dönemlerine ait 400 adet transkribe edilmiş

<sup>1</sup> Abdulkerim Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 1987, s. 102; "Cünûn", *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, C. XVI, Kuveyt 1989, s. 99; İbrahim Kâfi Dönmez, "Cünûn", *DİA*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 125.

<sup>2</sup> Vehbetü'z-Zuhayli, *Usûli'l-fikhü'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, C. I, Şam 1986, s. 168; "Cünûn", *a.g.e.*, s. 99; Dönmez, *a.g.e.*, s. 127.

<sup>3</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 103; Zuhayli, *a.g.e.*, s. 168; "Cünûn", *a.g.e.*, s. 105; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 6. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 102.

<sup>4</sup> M. Ertügrül Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1972; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2009; Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâva*, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

<sup>5</sup> Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetavâ-yı Ali Efendi*, TBMM Kütüphanesi Eser No: 1927/841, İstanbul 1894; Şeyhülislam Dürrizzâde Mehmed Ârif Efendi, *Neticetü'l-Fetâvâ maa'n-Nükûl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1849.

<sup>6</sup> Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*, British Museum, No. 135, Londra.

mahkeme defterleri incelendi. Bulunan örnekler sayıca fazla olmamasına rağmen Osmanlı aile hukukunda akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisi noktasında genel bir kanaat oluşturması düşünülmektedir.

Bu araştırmada öncelikle İslam hukukunda akıl hastalığı kavramı ve akıl hastalığı kavramıyla yakından bağlantılı olan ehliyet, hacir, veli ve vasi kavramları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Daha sonra akıl hastalarının Osmanlı mahkemelerindeki genel durumuna değinilecektir. Akabinde akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisi fıkıh mezheplerinin farklı görüşleri dikkate alınarak aktarılırken beraberinde meselenin fetva mecmualarına ve mahkeme kararlarına yansımaları örnekleri sunulacaktır. Çalışmada İslam aile hukukunda yer alan bütün nikâh ve talâk konularıyla ilgili örnekler Osmanlı kayıtlarında bulunamadığı için kayıtlarda bulunan örneklerle alakalı nikâh ve talâk hükümleri hakkında bilgi verilecektir.

Aklık hastalığının nikâh ve talâk hükümlerine etkisinin fetva ve mahkeme kararları referans alınarak incelenmesi özelindeki bu çalışmanın İslam hukuk tarihine katkı sunması ümit edilmektedir.

### Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde akıl hastalığı yanında akıl hastalığı ile yakından bağlantılı olan ehliyet, hacir, veli ve vasi kavramları hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu kısımda akıl hastalarının sahip olduğu ehliyet ve akıl hastalığı hakkında kısaca bilgi verilecektir.

#### 1.1. Ehliyet ve Cünûn Kavramları

Arapça'da ehl kökünden türetilmiş olan ehliyet sözlükte “*yetki, elverişlilik, liyakat, yeterlilik*” gibi manalara gelir.<sup>7</sup> İstilahta ise kişinin dinî-hukukî hükümlerin muhatabı olmaya yani hakk, yetki ve sorumluluk üstlenmeye elverişlilik olarak ifade edilir.<sup>8</sup> Kişinin hak ve sorumluluklara “*elverişli olma*” durumu klasik fıkıh usulü kitaplarında “*salâhiyet*” terimi ile ifade edilmektedir.<sup>9</sup> Ehliyet, vücûb/hak ehliyeti ve edâ/fiil ehliyeti olarak ikiye ayrılır.<sup>10</sup>

Vücûb ehliyeti, kişinin haklara sahip olabilme (ilzâm) ve borç altına girebilmeyi (iltizâm) mümkün kılan ehliyettir.<sup>11</sup> Vücûb ehliyeti hukukî kişiliğe yani zimmete bağlıdır.<sup>12</sup> Zimmet, şahsî haklara sahip olmaya ve borçlanmaya

<sup>7</sup> Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Dâru'l-Maârif, Kahire, t.y., madde: “ehl”, s. 163.

<sup>8</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 92; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s. 533; Köse, *a.g.e.*, s. 99.

<sup>9</sup> Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrû'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim el-Pezdevî, *el-Usûl*, C. I, Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyyeti, y.y., t.y., s. 47. <http://www.almeshkat.net/books>; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, C. II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 334.

<sup>10</sup> Pezdevî, 46; Serahsî, *a.g.e.*, s. 332; Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudârî, *Usûlü'l-fikh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, İskenderiye 2002, s. 90; Zeydan, *a.g.e.*, s. 92.

<sup>11</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 92; Mehmet Onur, *İslam Hukukunda Ehliyet Arzaları ve Sefeh*, Kitabı Yayınları, İstanbul 2019, s. 26.

<sup>12</sup> Ebû Zeyd Abdullh b. Muhammed b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, Thk. Halil Muhyidin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 417; Mustafa Uzunpostalcı, “İslam Hukuku Açısından Ehliyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, 2006, s. 157; Onur, *a.g.e.*, s. 23.

yetkin kılan şer'î özelliştir.<sup>13</sup> Bu şer'î vasfa “*zîmmetün sâlihâtün*” da denilir.<sup>14</sup> Vücüb ehliyetinin kökenini insan olma özelliği oluşturur; aklı ve bedenî ilerlemesi ne aşamada olursa olsun canlı her şahıs bu ehliyete sahiptir. Vücüb ehliyeti, anne karnında cenin iken başlayıp vefat edince sona erer.<sup>15</sup> Annesinin bir parçası olmasından dolayı ceninin sahip olduğu zimmete “*zîmmetün sâlihâtün*” denilmez.<sup>16</sup>

Edâ ehliyeti, kişiyi dinen ve fıkhen geçerli olacak biçimde davranmaya ve hukuki işlem gerçekleştirmeye elverişli kılan özelliştir. Edâ ehliyeti akıl ve temyiz gücüne dayanır. Temyiz, kişinin iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırabilme gücüdür.<sup>17</sup>

Vücüb ve edâ ehliyeti açısından insanın bir taksime göre kâmil ve kâsır<sup>18</sup> olmak üzere iki, diğer taksime göre cenin, doğumdan temyiz çağına kadar olan dönem, temyiz ve son olarak bulûğ ve sonrası dönem şeklinde dört farklı evresi vardır.<sup>19</sup> Ehliyete etki eden bazı arızî durumlar meydana gelebilir. Bu durumda hak ve sorumluluklar arızî durumun derecesine göre şekillenir.<sup>20</sup> Ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran küçüklük, cünûn, ateh, unutmama, uyku, baygınlık, hastalık, kölelik hayız, nifas ve ölüm gibi semavi (tabii)<sup>21</sup> arızalar<sup>22</sup> ve bilgisizlik, hata, şaka, sefeh, sarhoşluk ve ikrah gibi müktesep arızalar olmak üzere iki grupta ele alınır.<sup>23</sup>

Cünûn sözlükte “*örtünmek, gizlenmek; aklını kaybetmek*” manasına gelir.<sup>24</sup> Bu haldeki şahsa mecnun (deli) denir. İstılahi olarak “*söz ve fillerin nadir haller dışında normal cereyan etmesini engelleyen akıl bozukluğu*” şeklinde tanımlanır.<sup>25</sup>

Aklî hastalığı, bulûğ çağından önce doğumla beraber oluşmuşsa buna, “*cünûn-ı aslî*”, ergenlik dönemine aklen sağlıklı biçimde girdikten sonra akıl hastalığına yakalanmış ise buna “*cünûn-ı ârzî*” denilmektedir. Zaman açısın-

<sup>13</sup> Hudârî, *a.g.e.*, s. 90; Zeydan, *a.g.e.*, s. 93.

<sup>14</sup> Pezdevî, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>15</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 93; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168; “Ehliyyet”, *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*, C. VII, Vizâretü'l-Evkaf ve Ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, Kuveyt 1986, s. 152; Zeki Koçak, “İslam Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları,” *Diyanet İlmî Dergî*, Cilt: XXXIX, Sayı: 4, 2003, s. 40.

<sup>16</sup> Serahsî, *a.g.e.*, s. 333.

<sup>17</sup> Hudârî, *a.g.e.*, s. 90; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 163; “Ehliyyet”, *a.g.e.*, s. 153; Bardakoğlu, *a.g.e.*, s. 536; Köse, *a.g.e.*, s. 99; Muhsin Koçak, “Ehliyetin Tesiri Açısından Sarhoşluk”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, 1991, s. 91.

<sup>18</sup> Pezdevî, *a.g.e.*, s. 87; Serahsî, *a.g.e.*, s. 333.

<sup>19</sup> Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168; Zeki Koçak, *a.g.e.*, s. 44.

<sup>20</sup> Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168; “Ehliyyet”, *a.g.e.*, s. 160; Köse, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>21</sup> Debûsî, *a.g.e.*, s. 433.

<sup>22</sup> Pezdevî, *a.g.e.*, s. 141.

<sup>23</sup> Pezdevî, *a.g.e.*, s. 141; Hudârî, *a.g.e.*, s. 93; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168-173; “Ehliyyet”, *a.g.e.*, s. 161-166; Koçak, *a.g.e.*, s. 92; Halit Çalış, *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi*, Konya 2004, s. 118; Onur, *a.g.e.*, s. 40.

<sup>24</sup> İbn Manzûr, *a.g.e.*, madde: “cnn”, s. 701.

<sup>25</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 102; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 99; Dönmez, *a.g.e.*, s. 125; Ömer Menekşe, “İslâm Hukukunda Alzheimer Hastalığının Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, 2016, s. 153; Mustafa Harun Kıyık, *İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı*, Pecer Yayınları, Ankara 2021, s. 160.

dan sürekli akıl hastalığına “*cünûn-ı mutbik*”, kısa müddetli akıl rahatsızlığına ise “*cünûn-ı gayr-i mutbik*” denilmektedir.<sup>26</sup>

Akıl hastaları tam vücûb ehliyetine sahiptirler. Vücûb ehliyeti canlı olma vasfına bağlı olduğu için mecnun olmanın vücûb ehliyetine tesiri yoktur. Böylece mecnun vücûb ehliyetinin gereği olan hak ve borçlara sahiptir. Örneğin akıl hastası mirasçılık vasıtasıyla mülkiyet hakkına kavuşabileceği gibi bir akrabasına mecnunun mülkünden nafaka ödenmesine de hükmedilebilir.<sup>27</sup> Mecnun temyiz gücünden yoksun olduğu için emirlere muhatap değildir<sup>28</sup> edâ ehliyeti yoktur.<sup>29</sup> Gayr-i mümeyyiz sabilere aynı hükümlere tabidirler.<sup>30</sup> Yani bu çocuklar gibi akıl hastaları da zengin iseler, mali yükümlülüğü gerektiren zekât, belli derecedeki akrabalarına karşı nafaka öderler, haksız fiil kapsamına giren eylemlerinden dolayı onlara bedeni ceza uygulanmaz<sup>31</sup> sadece doğan zararı tazmin ederler.<sup>32</sup> Bu tür mali yükümlülükleri mecnun adına kanuni temsilcisi yerine getirir. Akıl hastalarının sözlü tasarrufları ve diğer hukuki eylemleri geçersizdir. Mahkeme kararına gerek olmaksızın doğrudan hacir altındadırlar, o andan itibaren hakları kullanma ehliyetleri yoktur.<sup>33</sup>

## 1.2. Velî, Vasî ve Hacir Kavramları

İslam aile hukukunda akıl hastaları hacir (sözlü tasarruftan men edilme) altında oldukları için onların nikâh, talâk ve talâkın sonuçlarıyla alakalı meselelerde onları velîleri veya vasîleri temsil eder. Burada velî, vasî ve hacir kavramları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

İslam hukukunda kanuni temsilin iradeye bağlı olanına vekâlet,<sup>34</sup> irade dışı (icbarî temsil) olanına velâyet<sup>35</sup> ve vesâyet<sup>36</sup> terimleri kullanılır. İcbarî temsil, tam ehliyetten yoksun bulunanların şahıs ve mal varlıklarının üzerinde tam ehliyetli birisinin yetkili olmasıdır.<sup>37</sup> İrade dışı hukuki temsilcilere velî ve vasî denir. Velilikte öncelik, ehliyetten yoksun kişinin babasındadır.

<sup>26</sup> Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 169; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 101; Dönmez, *a.g.e.*, s. 126; Onur, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>27</sup> Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 99; Dönmez, *a.g.e.*, s. 127; Uzunpostalcı, *a.g.e.*, s. 162.

<sup>28</sup> Debûsî, *a.g.e.*, s. 418.

<sup>29</sup> Serahsî, *a.g.e.*, s. 248; Kıyık, *a.g.e.*, s. 53; Onur, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>30</sup> Debûsî, *a.g.e.*, s. 433; Pezdevî, *a.g.e.*, s. 147.

<sup>31</sup> Debûsî, *a.g.e.*, s. 425.

<sup>32</sup> Debûsî, *a.g.e.*, s. 422.

<sup>33</sup> Zeydan, *a.g.e.*, s. 103; Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 168; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 105; Köse, *a.g.e.*, s. 102.

<sup>34</sup> Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kudûri, *el-Muhtasar*, Thk. Kamil Muhammed Uveyda, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 115; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim Halebi, *Mülteka'l-Ebhur*, Thk. Vehbi Süleyman el-Ulbânî, C. II, y.y., 1986, s. 98.

<sup>35</sup> Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, C. V, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y., s. 2; Alâüddin Ebû Bekir b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâ'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, 2. Baskı, C. II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 241; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşki İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, Thk. Ali Muhammed Muavvid, C. IV, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, s. 154; Onur, *a.g.e.*, s. 25.

<sup>36</sup> Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, 2. Baskı, C. XII, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990, s. 638; İbn Âbidin, *a.g.e.*, s. 831; Çalıf, *a.g.e.*, s. 45.

<sup>37</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 245; İbn Âbidin, *a.g.e.*, s. 153; Uzunpostalcı, *a.g.e.*, s. 167.

Onun üzerindeki bu velâyetin ana gerekçesi babalık özelliğidir. Babanın babası olan dede de baba mesabesindeir.<sup>38</sup> Baba ve dedenin velî olarak belirlenmesi için mahkeme kararına gerek yoktur.<sup>39</sup> Baba ve dedenin belirlediği vasî “*vasî-i muhtâr*”<sup>40</sup> velâyet yetkisini onlardan alır. Onların olmadığı zamanlarda ise çocuğun mali hususlardaki velâyeti diğer hısımlarına değil kadıya/mahkemeye geçer. Kadı tarafından belirlenen temsilci “*vasî-i mansûb*” ismini alır.<sup>41</sup> Velî hem şahıs hem de mali konularda temsil görevini yerine getirir.<sup>42</sup> Vasî ise mahkemenin atamasıyla yetkilendirilir ve yetkisi sadece mali konularla sınırlıdır.<sup>43</sup>

Hacir kelimesi, sözlükte “engellemek, yasaklamak, kısıtlamak” manasına gelir.<sup>44</sup> Fakihlerin cumhuru hacri “*kişiyi mali tasarruftan menetme*”,<sup>45</sup> Hanefî fakihleri de “*kişiyi sözlü tasarruftan menetme*” veya daha teknik tabirle “*sözlü tasarrufun hukukî geçerliliğinin engellenmesi*” şeklinde tanımlar.<sup>46</sup> Mecellede hacir terimi, kişiyi sözlü tasarruftan engellemek olarak tanımlanır. “*Bir şahs-ı mahsus, tasarruf-ı kavliyyesinden men’dir ki, ba’de’l-hacr, ol şahsa mahcûr denilir.*”<sup>47</sup> Osmanlı mahkeme defterlerinde Hanefîlerin hacir tarifine uygun şekilde mecnunun hacredilmesi örneği bulunur.<sup>48</sup>

## 2. Genel Olarak Akıl Hastalarının Osmanlı Mahkemelerindeki Durumu

Osmanlı hukukunda akıl hastaları ile ilgili mahkeme işlemleri şöyledir. Öncelikle mecnun olduğu iddia edilen kişilerin gerçekten mecnun olup olmadığı mahkeme salonunda kendilerine sorulan sorulara verdiği cevaplara,<sup>49</sup>

<sup>38</sup> Serahsî, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>39</sup> “Velâyet”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XLV, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2002, s. 159; H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *DİA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.

<sup>40</sup> Serahsî, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 27.

<sup>41</sup> Serahsî, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 27.

<sup>42</sup> Serahsî, *a.g.e.*, C. IV, s. 214-215.

<sup>43</sup> Serahsî, *a.g.e.*, C. XXVII, s. 28-29; Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 66.

<sup>44</sup> İbn Manzûr, *a.g.e.*, madde: “hcr”, s. 786.

<sup>45</sup> Ebû’l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihâyetü’l-muktesid*, Thk. Ali Muhammed Muavved, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 666.

<sup>46</sup> Kudûrî, *a.g.e.*, s. 95; Halebî, *a.g.e.*, s. 182; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 730; Ayrıca bkz. “Hacr”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XVII, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1990, s. 92-93; Abdülkadir Şener, “İslâm Hukukunda Hacr”, *AÜİFD*, C. XXII, 1978, s. 332; H. Yunus Apaydın, “Hacr”, *DİA*, C. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 513; Mehmet Onur, “İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı: 5, 2016, s. 112.

<sup>47</sup> Mecelle, Madde: 942.

<sup>48</sup> “(...) babası merkûm muhtellü’ş-şuûr olup ârız olan cinnet sebebiyle hayr ve şerrini fark ve temyizze muktedir olmadığından (...) merkûmun tasarrufât-ı kavliyyeden mahcûriyyetini taleb (...) müâyene ve müşâhede ile tahakkuk ve tebeyyün etmekle merkûm tasarruf-ı kavliiden men’ olduğu kibel-i şer’den tenfiz olunmağın (...) 1903”; bkz. Adem Çalışkan, *159 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 559.

<sup>49</sup> “(...) ahâli-i mahalle mütezaccir olmak ihtimâli vardır suâl olunup takriri ve evzâ’ı tahrir olunmak matlûbumuzdur didiklerinde gibbe’s-su’âl mezbûr Bedel cevâbında halt idüp ve aklında dahî hiffet olup mecnûn olduğun muhakkak olmağın (...) 1663”; bkz. Ayşe Güngören, *12 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s. 123.



birirkişi<sup>50</sup> veya doktor raporları<sup>51</sup> göz önünde bulundurulularak tespit edilir. Mecnunun taraf olduğu bir dava olursa zaman harcamadan olayla ilgili karar verebilmek için bazen ilgili kişinin mecnun olduğu mahkeme defterlerine kaydedilir.<sup>52</sup> Bazan mahalle sakinleri<sup>53</sup> bazen de mecnunun velisi veya vasisi mahkemeye giderek bakımını üstlendiği mecnunun başına bir iş gelirse kimseden davacı olmayacağını mahkeme defterine kaydettirir.<sup>54</sup>

Bir sonraki aşamada mecnuna velisi yoksa vasî tayin edilir. Vasî tayin edilince aynı zamanda mecnun hacir edilmiş olur. Vasî mecnunun mallarını koruma,<sup>55</sup> nafaka (yeme-içme, giyinme,<sup>56</sup> mesken<sup>57</sup> ve tedavi masrafları<sup>58</sup>) ve

<sup>50</sup> "(...) muhtelü'd-dimağ olarak cünün-ı mutbik ile mecnün olduğu lede'l-muâyene sûret ve siretinden nümâyün ve ahbâr-ı ehl-i vukûf ile zahir ve inde's-şer'î's-şerîf mütahakkık olan işbu hazır bi'l-meclis Zekeriyya nam şahsın hâl-i ifâkat ve sıhhatine değin (...)"; bkz. Mehmet Aziz Çavuşzâde, *Dürrü's-Sukûk*, C. II, y.y., İstanbul 1861, s. 238.

<sup>51</sup> "Hüseyn b. Memiş meclis-i şer'-i şerîf-i enverde tâkrir-i kelâm edip kâin biraderim Ahmed Efendi belediye tabâbetinden verilen râpor nâtık olduğu üzere müzmin asabî müzminlerden dolayı kuvve-i mefkûre ve aklıyesi muhtâl olduğuna binâen (...) 1913"; bkz. Fatih Mehmet Kaya, *94 No'lu Kütahya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 81.

<sup>52</sup> "Kıppe karyesi sâkinlerinden Halil bi-emrillâh divâne ve mecnün olup e'fâl ve ahvâlinde ma'lûm olmakla bu mahalle kayd şüd. 1808"; bkz. Rıdvan Atak, *2114 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 126.

<sup>53</sup> "(...) Kıyork zımmiye cünün ârz olup bi'l-külliyeye kendüye mâlik olmadığı mahalle-i mezbûre ahâileri bi cem'ühim meclis-i şer'-e ihbar etmeleriyle gerek kendüye gerek âhara bir zarar terettüb iderise kimesne rencide olunmamak için sicil şüd (...) 1788"; bkz. Şeyma Arıkan, *3 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 53.

<sup>54</sup> "(...) Ahmed cünün-i mutbik ile mecnün olup bu defa aklı bi'l-külliyeye mestûb olmağla (...) eğerci ya fevt ya bir kazâ sırayetiyle müteveffâ olursa davâmız ve nizâmız olmayacağı (...) işhâd oluna. 1786"; bkz. Yonca Şahin, *Safranbolu 2112 Numaralı Şer'iyye Sicili Transkribi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 10.

<sup>55</sup> "(...) merkûm Ali muhtellü's-şuûr ve müşevveşü'l-hâl olduğundan mübtelâ olduğu illet-i mezkûreden bi-inâyetillâhi teâlâ sıhhat ve ifâkat buluncağa değin (...) Topuz Ahmed li-ebeveyn er karındaşı mecnün-ı merkûm Ali'nin umûrunu rû'yet ve malnu muhâfaza ve himâyet için kibel-i şer'den vasî nasb u tayin olunup (...) 1905"; bkz. Ahmet Demir, *159 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 213.

<sup>56</sup> "(...) Zeliha bt. Mîrhac nâm mecnünenin tesvîye-i umûruna savb-ı şer'den mansûb kayyım ve vasisi olan Ebubekir (...) mecnüne-i mezbûrenin nafaka ve kisvesi için yevmî dört akçe mezbûrenin nafaka ve kisvesine harc ve sarfa vâsî-yi mezbûr Ebu Bekir'e izn-i birle (...) 1712"; bkz. Ökkeş Narinç, *64 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 54.

<sup>57</sup> "(...) kızım mecnüne Hatice'nin sükânaya eşedd-i ihtiyacı olup bakıyye-i mevrûsesinden olarak ikibin gurus menzil-i mahdûd-ı...mecnüne-i mezbûrenin yedinde olan malıyla mecnüne-i mezbûre için bi'l-vesâye iştirâ' ve temellük ve tesellüm ve kabz (...) 1874"; bkz. İbrahim Galip Bayram, *49 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 114.

<sup>58</sup> "(...) mecnünün karındaşı ve savb-ı şer'-i enverden mansûb kayyım ve vasisi olan Hasan b. Kanber meclis-i şer'-de tâkrir-i kelâm idüp mecnün-i mezkûr taht-ı terbiyemde olup nafakaya ve kisveye ve ücret-i tabîbe ihtiyacı olmağın savb-ı şer'-i enverden ücret-i tabîb farz ve takdîr olunması matlubumdur (...) mecnün-ı mezkûrun malzemesi için yevmî altı akçe farz ve takdîr idüp (...) 1713"; bkz. Mehmet Can, *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 151.

nafakasının sağlanması için mecnunun malının satılması<sup>59</sup> gibi tasarrufları mahkemeye taşıyarak bu davalarda mecnunu temsil eder. Ayrıca velî veya vasî, ileride izah edileceği üzere nikâh ve talâkla ilgili davalarda da temsil yetkisini kullanır.

Mecnunlarla ilgili mahkemenin aldığı tedbirlerden birisi de, eğer mecnun çevresine zarar verecek derecede ise kendisi ve çevresindekilere zarar vermesi için evde zincirle zaptetme<sup>60</sup> veya tımarhaneye yatırılma<sup>61</sup> kararlarıdır. Mahkeme mecnunun ölümü<sup>62</sup> veya intihar etmesi<sup>63</sup> durumunda yine bilirkişinin tespitine göre ölüm nedenini kesinleştirir ve defnine<sup>64</sup> izin verir.

### 3. Osmanlı Aile Hukukunda Akıl Hastalığının Nikâh ile İlgili Hükümlere Etkisi

Bir evlilik sözleşmesinin kurulabilmesi ya da mevcudiyeti için bazı unsurların bulunması gerekir. Bu temel öğelere “*in’ikâd şartları*” denir. Bunlar; taraflar, evliliğe yönelik irade açıklaması ve evlenme manilerinin bulunmaması şeklinde üç tanedir.<sup>65</sup>

Evlilik sözleşmesinin en önemli unsurunu taraflar yani evlenecek şahıslar veya onların velî ya da vekilleri oluşturur. Geçerli bir evliliğin olabilmesi için

<sup>59</sup> “(...) müteveffiyenin verâseti kızı Hatice nâm mecnûna münhasıra olduğu (...) bir bâb mülk-i menzîlinden gayri bir nesnesi olmayup mecnûne-i mezbûre dahî beher yevm nafaka ve kisve bahaya eşedd-i ihtiyâc ile muhtac olmağın (...) menzîl-i mahdûd-ı mezkûru mecnûne-i mezbûrenin zarûrât-ı nafakası için semeni misliyle fûruht (satmak) eylesine izni birle (...) 1805”; bkz. Enbiya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 51.

<sup>60</sup> “Ahmed b. Ali nâm kimesne (...) zevcem Şerife Ayşe bt. Hamid nâm hatunun sevdâ hareketiyle aklına hıffet gelüp mecnûne olmağla (...) mala ve cana yedinden zarar terettübü gâlib ihtimaldir deyu haber vürmeğın mezbûreyi zincir ile menzîlinde habs ve muhâfazaya mezkûre Ahmed’e izn birle (...) 1698”; bkz. Mustafa Frathan Taşın, 651 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyon, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 129.

<sup>61</sup> “(...) Hafife bt. Abdullah nâm hâtun cünûn-i mutbık ile mecnûne olup mahalleyi ihrâk etmek havfu olmağın ber-vechle mezbûreden emniyetimiz olmamakla mecnûne-i mezbûre ifâkat buluncaya değin İstanbul’da haseki Sultânın nisvâna mahsus tîmâr hânesine vaz’ olunmak (...) 1748”; bkz. Saadet Muzafferova, Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer’iyye Sicili Defteri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 144.

<sup>62</sup> “(...) müteveffâ-yı mezbûre Fatma mecnûne olub târih-i kitabdan beş gün mukaddem galebe-i cünûnundan nâşi kendi sun’ıyla nehr-i Frât’a düşüp bi-emrillah-i teâlâ fevt olmağla Fatma’nın demm ve diyetine karye-i mezbûre ahâlisinden bir ferde kat’ân davâ ve nizâm yokdur (...) 1132”; bkz. Ahmet Külek, 71 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 215.

<sup>63</sup> “(...) Ali Beşe kendüye âرز olan cünûn sebebi ile boğazına urğan takup kendüyi salb idüp mahalle-i mezbûr’da bi-emrillahi teâlâ helâk olmuşdur, hâlâ meyyiti yatur cânib-i şer’den üzerine varlup keşf ve tahîr olunması matlûbumdur didikde savb-ı şer’-i şerifden keşf-i hâl için irsâl olunan (...) meyyitini keşf ve müşâhede eylediklerinde fi’l-vâkı’ mezkûr Ali Beşe kendi sun’i ile ytklup helâk olduğu zâhîr-i vazıyyet olduğun (...) 1631”; bkz. Selman Çetin, 64 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 14.

<sup>64</sup> “Hüseyn mecnûn olub kendü kendüye piştö kurşunuyla harb ve cerâh ve ol cerâhdan müteessiran fevt olduğunı karye-i mezbûrdan (...) ihbâr itmeleri defni için izin verilüp bu mahalle kayd olundu. 1813”; bkz. Emre Karakaya, 2114 Numaralı Safranbolu Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 143.

<sup>65</sup> Kâsâni, a.g.e., s. 233; Kudûri, a.g.e., s. 145-146; Ahmet Yaman, İslâm Aile Hukuku, 4. Baskı, Yediveren Yayıncılık, Konya 2002, s. 32; Abdullah Çolak, İslâm Aile Hukuku, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 52.

iki tarafın olması gerekir. Evlenebilme yetkisine sahip ve nikâhlanmalarında herhangi bir mâni bulunmayanlar evlilikte taraf olabilir.<sup>66</sup> Evlenme ehliyeti, bir başkasının izin ve tasdikine gerek olmadan evlenebilme yetkisi demektir. Bunun için bulûğ şartının yanı sıra aklen ve ruhen sağlıklı olmak gerekir.<sup>67</sup> Küçükler, akıl hastaları gibi bu iki şarttan yoksun olanlar, hukuk nazarında, edâ/fiil ehliyeti bakımından ehliyetsiz kabul edildiklerinden kendi başlarına evlenemezler, ancak velilerinin icazeti ile nikâh akdi yapılabilir.<sup>68</sup> Velinin, kanuni temsilcisi olduğu şahsın rızasını almadan evlendirme hakkına “*velâyet-i icbâr*” denir, Hanefiler’den İmam Muhammed (ö. 189/805) bunun için “*velâyet-i istibdâd*” ifadesini kullanır.<sup>69</sup>

Evlenme akdinin ikinci unsuru taraflar arasında evlenme engelinin bulunmamasıdır. Nesep, evlilikle oluşan sıhriyet hısımlığı ve süt emzirme-emmeden dolayı oluşan sürekli evlenme engelleri; din farkı, kadının başkasıyla evli olması, adamın dördüncü eşle evli olması, kadının üçüncü defa boşanmış olması, kadının iddet döneminde olması, aynı anda birden fazla hısımla (iki kız kardeş) evlilik gibi geçici evlenme engellerinin bulunması halinde taraflar evlenemezler.<sup>70</sup>

Evlenme sözleşmesinin üçüncü unsuru, tarafların evliliğe yönelik rızalarının işareti olan irade beyanlarıdır. Evliliğin oluşması için evlenecek kişilerin iradelerini çift taraflı ve birbirine mutabık bir biçimde *icab* (ilk öneri) ve kabul (ilk öneriye cevaben tasdik) ile beyan etmeleri gerekir.<sup>71</sup>

### 3.1. Akıl Hastalarının Evlendirilmesi

Akıl hastalarının velileri tarafından evlendirilmeleri fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre sahihtir.<sup>72</sup> Hanefiler akıl hastalığının doğuştan veya sonradan olması; bulûğdan önce veya sonra olması arasında fark gözetmeksizin velinin akıl hastasının nikâhını velâyeten yapabilme yetkisinin olduğunu kabul ederler.<sup>73</sup> Rahmet ve şefkat duygusu baba ve dede de daha fazla olduğu için bu ikisi icbârî/zorlayarak ta olsa akıl hastasının nikâh akdini yapabilir.<sup>74</sup>

<sup>66</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 231; Halebî, *a.g.e.*, s. 243; Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, 2. Baskı, Dâru’l-fikri’l-Arabî, y.y., 1950, s. 40.

<sup>67</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 232.

<sup>68</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 233; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 237; Yaman, *a.g.e.*, s. 32; H. İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s. 49; Kıyık, *a.g.e.*, s. 228.

<sup>69</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 241; Serahsî, *a.g.e.*, C. V, s. 2; Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 115.

<sup>70</sup> Kudûrî, *a.g.e.*, s. 145-146; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm fî Şerhi Ğureri’l-ahkâm*, C. I, Mir Muhammed Kütüphanesi, İstanbul 1890, s. 329-334; Halebî, *a.g.e.*, s. 241-242; Yaman, *a.g.e.*, s. 34-38.

<sup>71</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 232; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 326; Halebî, *a.g.e.*, s. 232; Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 40.

<sup>72</sup> Muhammed b. Ahmed el-Hatib Şirbîni, *Muğni’l-Muhtâc ilâ ma’rifeti meânî elfâzi’l-Minhâc*, C. III, Dâru’l-Marife, Beyrut 1997, s. 226; Ebû’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyub Bâcî, *el-Müntekâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed Atâ, C. V, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 218; Mansur b. Yunus b. İdris Buhûti, *Şerhu Münteħa’l-İrâdât*, Thk. Abdulmuhsin et-Türki, C. V, Muesesetü’r-Risale, y.y., 2000, s. 129.

<sup>73</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 241; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 347; “Nikâh”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XLI, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2002, s. 259; Apaydın, *a.g.e.*, s. 16.

<sup>74</sup> Halebî, *a.g.e.*, s. 244; “Nikâh”, *a.g.e.*, s. 259; Kıyık, *a.g.e.*, s. 230.

Hanefilerden İmam Züfer'e (ö. 158/775) göre akıl hastalığı bulûğ çağından sonra olmuşsa, mecnunun velisi tarafından da evlendirilmesi sahih değildir.<sup>75</sup> Şâfiilere göre akıl hastası kadın ise hastalık doğuştan veya sonradan olsa; kız bâliğ olsa da olmasa da, nafaka ihtiyacı sebebiyle veya iyileşmesi umudu varsa babası veya dedesi eliyle evlendirilebilir. Kız bulûğa ermemişse babası ve dedesinden başkası evlendiremez.<sup>76</sup> Ancak akıl hastası erkek ise bulûğa erdikten sonra nikâhlanma ile şifa bulacağına dair doktor tavsiyesi olursa babası ve dedesi hâkim izni ile evlendirebilir. Hasta bakıma muhtaç ise hâkim izni olmasa da erkek mecnunu babası veya dedesi evlendirebilir.<sup>77</sup> Mâlikilere göre akıl hastası kız olsun erkek olsun babası veya babanın belirlediği vasinin evlendirme yetkisi vardır.<sup>78</sup> Hanbelilere göre akıl hastası erkekse babası onu evlendirebilir. Kız ise ve evlenmeye istekli-meyilli olduğu biliniyorsa hâkimden izin almadan, isteğinin-meylinin olmadığı biliniyorsa hâkim izni ile babası tarafından evlendirilebilir.<sup>79</sup>

Hanefilerin çoğunluğunun görüşe göre, akıl bâliğ kızlar velilerinden izinsiz evlenebilirdi. Osmanlı mahkeme kayıtlarında, nikâh akitlerinde tarafların âkil<sup>80</sup> olarak akdi gerçekleştirdiği ifade edilir. Bazen nikâh akdini gerçekleştirenin âkil olduğunun belirtilmesi yanında ikrar ve tasarrufunun<sup>81</sup> sahih olduğu ayrıca zikredilir.

Osmanlı dönemi fetva mecmualarında da Hanefilerin çoğunluğunun görüşüne uygun olarak bulûğa eren mecnun kızın nikâhının velisi tarafından akdedilmesinin sahih olacağı ifade edilmektedir: "*Zeyd cünûn-ı mutbik ile mecnûne olan kızı Hind'i bîkr-i bâliğayı Amr'a tezvîc eylese akd-i mezbur sahih olur mu? el-Cevab: Olur.*"<sup>82</sup> Başka bir fetvada, mecnune olan kızın veli-

<sup>75</sup> Kâsânî, *a.g.e.*, s. 241; "Nikâh", *a.g.e.*, s. 259; Ali Kumaş, *İslâm Engelliler Hukuku*, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 100.

<sup>76</sup> Şirbîni, *a.g.e.*, s. 226; Ebû İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf Şirâzi, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imam eş-Şâfiî*, C. II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 430.

<sup>77</sup> Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, C. VI, Darü'l-Vefâ, y.y., 2001, s. 54; Şirbîni, *a.g.e.*, s. 226; Şirâzi, *a.g.e.*, s. 435; "Nikâh", *a.g.e.*, s. 259; Dönmez, "Cünûn", *a.g.e.*, s. 129; Kiyık, *a.g.e.*, s. 231.

<sup>78</sup> Sahnûn b. Abdisselâm b. Said et-Tenûhî, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, C. II, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 105; *a.g.e.*, s. 218; "Nikâh", *a.g.e.*, s. 262.

<sup>79</sup> Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki, C. IX, 3. Baskı, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyad 1997, s. 413; Buhûti, *a.g.e.*, s. 129; "Nikâh", *a.g.e.*, s. 265.

<sup>80</sup> "(...) *Ayşe bt. Mehmed nâm bîkr-i hâturn âkila ve bâliğa ve bulûğuna rüşdi münzem olduğu meclis-i şer'-i şerif-i enverde ba'de'l-ikrâr ve'l-i'tirâf (...) işbu Musa'ya nefsimi akd-i tezvîc olmak için (...) mezbûre Ayşe merkûm Musa'ya akd-i nikâh olduğu (...) 1863*"; bkz. Ruken Tanrıseven, *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 139.

<sup>81</sup> "(...) *Naime bt. Halil nâm âkila bâliğa medine-i mezkûre mahkemesinde meclis-i şer'imizde karye-i mezkûre ahâlisinden Halef b. İsa mahzarında ikrârât ve tasarrufât-ı sahiha ve nâfize olduğu halde bi-t-tav' ve'r-rızâ ikrâr-ı tam ile cebr ve ikrah vâki' olmaksızın bin gurus mehr-i muaccel tesmiyelerileyi nefsi-i mezbûr Halefe inkâh ve tezvîc eylediğinde ol dahî ber-vech-i muharrer tenekküh ve tezevüc ve kabul edüp (...) 1897*"; bkz. Danyal Tekdal, *208 Numaralı Mardin Şer'iyye Sicili*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 79.

<sup>82</sup> Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 38.

siz yaptığı nikâhın sahih olmayacağı ifade edilmektedir: “Cünûn-ı mutbik ile mecnûne olan Hind nefsinı Zeyd’e tezvîc eylese akd-i mezbur sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz.”<sup>83</sup>

Bu fetvaların uygulamadaki dolaylı örneği 1798 tarihli Tokat mahkemesinde görülmektedir. Defterde velisi olduğu mecnun erkek kardeşinin kendisinden izinsiz evlendirilmeye çalışıldığını, akit yapıldı ise akdin geçersiz sayılmasını talep eden velî ile alakalı bir örnek bulunmaktadır.

“(...) Abdurrahim nâm kimesne li-ebeveyn er karındaşım Mustafa cünûn-ı mutbik ile mecnûn olup ben velîsi iken benim izin ve rızam olmaksızın am-mim sulbîye-i kebîre kızı Zeyneb nâm hatûnu karındaşım mecnûn-ı mezbûra akd murâd eder suâl olunup akd-i mezbûrdan mahf-ı yedine tenbîh-i şer’ olunmak matlûbundur dedikde gibbû’s-suâl (...) mecnûn-ı mezbûr Mustafa’yı karındaşı ve velisi mezbûr Abdurrahim’e teslîme tenbîh-i şer’-i birle (...) 1798”<sup>84</sup>

Bu uygulama örneği hem velî onayı alınmadan mecnunun evlendirilmesinin geçerli olmayacağına dair Hanefilerin görüşünü hem de yukarıda zikri geçen fetvanın mahkemeler tarafından dikkate alındığını göstermektedir.

Nikâh akdinin sonuçlarından biri evlilik nafakasıdır. Aşağıda akıl hastalarının evlilik nafakasından bahsedilecektir.

### 3.2. Akıl Hastalarının Evlilik Nafakası Hukuku

Sahih evlilik akdinin şahsi ve mali sonuçları vardır. Şahsi sonuçlar tarafların birbirlerine karşı hak ve görevleridir. Kadının hakları ve sorumlulukları kısaca şöyledir: Kadın mehrini almışsa kocasının hazırladığı eve gider ve ona uyar. İslam’ın belirlediği hukuk anlayışına münasip olan noktalarda kadın, kocasının taleplerini yerine getirmekle mükelleftir. Ayrıca kocası yokken evini ve onun haklarını muhafaza etmek, kadının sorumluluklarındandır.<sup>85</sup> Kocanın en mühim görevi hanımına iyi davranmasıdır. Cinsellikten adalete kadar kocalık sorumluluklarını yapmalı, eşyle birlikte yaşamalıdır.<sup>86</sup>

Evlilik akdinin mehir ve nafaka olmak üzere iki tane mali sonucu vardır. Mehir, kocanın nikâhlanırken kadına verdiği (mehr-i muaccel) veya vermeyi taahhüd ettiği (mehr-i müeccel) mal veya paradır. Mehir malları tamamen kadının olup onda hiç kimsenin hakkı yoktur.<sup>87</sup> Nafaka ise evlilik içinde kocanın hanımı ve çocukları için üstlendiği geçim masraflarıdır. Kocanın eşine karşı nafaka sorumluluğunun içine, kocanın maddi gücüyle mütenasip ve normal öl-

<sup>83</sup> Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi, *a.g.e.*, s. 65a.

<sup>84</sup> Ahmet Demirci, *3 Numaralı Tokat Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 401.

<sup>85</sup> Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 163.

<sup>86</sup> Abdulvehhâb Hallâf, *el-Ahvâlü’ş-şahsiyye*, 2. Baskı, Dâru’l-kalem, Kuveyt 1990, s. 75; Yaman, *a.g.e.*, s. 46-48; Çolak, *a.g.e.*, s. 115-120.

<sup>87</sup> Ebû’l-Hasan Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil Mergînâni, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedi*, Thk. Muhammed Adnan Derviş, C. I, Dâru’l-Erkâm, Beyrut t.y., s. 339; Hallâf, *a.g.e.*, s. 74; “Mehr”, *el-Mevsuatu’l-fikhiyye*, C. XXXIX, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2000, s. 151; Yaman, *a.g.e.*, s. 49.



çüler dikkate alınarak yiyecek, giyecek, konut, tedavi ve ilaç masrafları ile ihtiyaç halinde hizmetçi harcamaları girmektedir.<sup>88</sup>

Kocanın nafaka ödemekle sorumlu tutulması için başlıca üç şart aranır. Birincisi, nikâh sahih bir akit ile yapılmış olmalıdır. Bundan dolayı fasit nikâh sözleşmeleri nafaka zorunluluğu gerektirmez. İkincisi, kadın evliliğe hazır bir fiziki olgunlukta olmalıdır, aksi halde evlilik için uygun beden gelişiminden yoksun olan kadın nafaka alamaz. Üçüncüsü, kadın kocasının istifade edeceği bir halde ve yerde olmalıdır. Kocasının konutuna taşınmayan ya da kocası izin vermeden evi terk eden kadın, nafaka hakkını yitirir.<sup>89</sup>

### 3.2.1. Akıl Hastasının Evlilik Nafakası Sorumluluğu

Osmanlı mahkeme kararlarında evli mecnun erkeklerin nafaka yükümlüsü olduğu ve nafaka yükümlülüğünü vasilerinin yerine getirdiği görülmektedir. Örneğin 1914 tarihli Trabzon mahkemesindeki bir kayıta; kendisinde akıl hastalığı olan ve bazen hastalığın şiddeti artan evli mecnun erkeğin vasisi, mecnunun bizzat kendi malından hem hastaneye yatırılan mecnunun giderleri için hem de eşinin yiyecek ve giyecek masraflarının mecnunun malından ödenmesi için mahkemeden izin almıştır.

*(...) Mehmed tesviye-i umuruna vasî-i mansûbesi amcası Edhem Ağa (...) mezbûr Mehmed'e bu kerre yine şiddetle cünûn âرز olmakla Dersâadet'e nakl ve tedavi itmek icâb eylediği ve zâtî'z-zevce dahî olduğundan Dersâadet'e götürülüp tedavi edilmesi için emvalinden mecnûn-ı mezbûrunun tedavi ve infâk ve iksâsına ve zevcesinin dahî infâk ve iksâsına harc ve sarfı lazım kılacağı cihetle (...) mecnûn-ı mezbûr Mehmed'in nafaka-i şer'iyyesi dört yüz altmış dört kuruşun mecnûn-ı mezbûr Mehmed ve zevcesinin nafaka ve kisve bahâ kibel-i şer'den izin verilmeğın (...) 1914<sup>90</sup>*

### 3.2.2. Akıl Hastasının Evlilik Nafakası Hakkı

Osmanlı hukukunda evli mecnun kadınların yiyecek, içecek, giysi, mesken ve hizmetçi tutma gibi nafaka ihtiyaçları kocaları tarafından karşılanmaktadır.

#### 3.2.2.1. Nafaka Olarak Yiyecek ve Giysi

Kadın kocasından habersiz kocasının evini terk ederse kocasının o kadına nafaka ödeme sorumluluğu ortadan kalkar.<sup>91</sup> Ancak koca gönüllü olarak hanımını başkasının evine gönderirse ya da kadın kocasının izniyle evden giderse kadının nafakasını kocasının karşılaması gerekir.<sup>92</sup>

<sup>88</sup> Merğınanı, *a.g.e.*, s. 327; Halebî, *a.g.e.*, s. 300; Hallâf, *a.g.e.*, s. 104; Yaman, *a.g.e.*, s. 51.

<sup>89</sup> Merğınanı, *a.g.e.*, s. 328; Halebî, *a.g.e.*, s. 301; Hallâf, *a.g.e.*, s. 105-107; "Nafaka", *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XLI, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 2002, s. 35-37; Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 282; Lütfiye Akgül, "İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası ve Kapsamı", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 62, 2015, s. 26.

<sup>90</sup> Abdurrahman Latifoğlu, *2110/296 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 51.

<sup>91</sup> Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 347.

<sup>92</sup> Aynî, *a.g.e.*, s. 498; Halebî, *a.g.e.*, s. 301; Hallâf, *a.g.e.*, s. 106-108; "Nüşûz", *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XL, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 2001, s. 287; Erbay, *a.g.e.*, s. 282.



1699 tarihli Konya mahkemesindeki bir kayıta; koca, mecnun hanımını boşamaksızın kaynanasının evine bırakmasından dolayı hâkim, kocanın hanımına nafaka vermesine hükmediyor.

*“Nisâ nâm hatun meclis-i şer‘-i şerîfde takrîr-i kelâm idüp kızım Ayşe nâm hâtuna cünûn müstevli olmağla zevci Ahmed b. Ali nâm kimesne mezbûreyi benim menzilime getirüp birağup gidüp hâlâ benim hücrümde olmağla zevc-i mezkûr Ahmed’in malından olmak üzere mezbûre Ayşe için cânibi şer‘den nafaka takdîr olunmak matlûbundur didikde (...) yevmi râyic-i fi’l-vakt onaltışar akça farz ve takdîr idüp be-her yevm meblağ-ı mefrûz-ı mezbûru mecnûne-i merkûmenin nafaka ve kisvesine ve sâ’ir havâyic-i zarûriyesine harc ve sarfa ve inde’l-ihitiyâc istidâneye ve zafer vaktinde mezkûr Ahmed’in üzerine rücû‘a izn virmeyin... 1699”<sup>93</sup>*

### 3.2.2.2. Nafaka Olarak Mesken

Erkeğin, hanımının mesken ihtiyacını karşılaması da nafaka yükümlülüğü içerisinde dir.<sup>94</sup> Nafaka yükümlülüğü kapsamına giren kadının mesken ihtiyacının karşılanması birden fazla hanımı olan kişinin eşlerinin her birine ayrı mesken sağlama yükümlülüğü getirmektedir.<sup>95</sup>

1661 tarihli Eyüp mahkemesindeki bir kayıta; hâkimin, biri mecnun iki hanımı olan kocaya eşleri için ayrı ev tutmasını tenbih etmesi ve üç gün mühlet vermesi söz konusu edilmiştir.

*“(...) Mustafa meclis-i şer‘de eniştesi Receb Bey’in hâlâ taht-ı nikâhında olan li ebeveyn hemşirem Rabia bt. Hüdaverdi nâm esamme (sağır) ve mecnûneyi taht-ı icâremde olan bir bâb odamda iskân etmişken zevci mezbûr Receb Bey âhar zevcesini dahî getirip hemşirem ile iskân eylediğinden suâl olunup zevcesini âhar menzile ihrâc etmek üzre kibel-i şer‘den eniştem merkûm Receb Bey’e tenbih olunmak matlûbundur deyicek gibbe’s-suâl mezbûr Receb Bey meclis-i şer‘de zevceteyni beyt-i vâhidde sâkine idiğini ikrâr etmeğin min ba’d her birini bir menzilde iskân ettirmeyip Receb Bey’e tenbih-i şer‘i ve üç gün mehul verilir (...) 1661”<sup>96</sup>*

### 3.2.2.3. Nafaka Olarak Hizmetçi İhtiyacı

Kocanın eşine karşı nafaka sorumluluğun içine, kocanın maddi gücüyle orantılı ve ihtiyaç halinde hizmetçi masrafları da dahil olmaktadır.<sup>97</sup> Osmanlı mahkeme kayıtlarında hizmetçi masrafı da nafaka kapsamında değerlendirilmektedir.

1807 tarihli Tokat mahkemesindeki bir kayıta; mecnun kadının vasisi olan erkek kardeşi bakıma ihtiyacı olan mecnun kız kardeşinin bir hizmetçiye

<sup>93</sup> Taşın, *a.g.e.*, s. 315.

<sup>94</sup> Aynı, *a.g.e.*, s. 489; Ebû Zehra *a.g.e.*, s. 243; “Süknâ”, *el-Mevsuatu’l-fikhiyye*, C. XXV, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1992, s. 108.

<sup>95</sup> Şirâzî, *a.g.e.*, s. 483; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, s. 322; “Süknâ”, *a.g.e.*, s. 109; Akgül, *a.g.e.*, s. 31.

<sup>96</sup> *Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil*, Haz. Hüseyin Kılıç “vd.”, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 318.

<sup>97</sup> Merğînânî, *a.g.e.*, s. 327; Halebî, *a.g.e.*, s. 300; Hallâf, *a.g.e.*, s. 104; Yaman, *a.g.e.*, s. 51; Akgül, *a.g.e.*, s. 32.

ihtiyacı olduğunu mahkemeye bildirmektedir. Bunun üzerine mahkeme, güvenilir kişilere de sorarak mecnun kadının hizmetçiye ihtiyacı olduğuna karar vererek hizmetçi parasının mecnun kadının kocası tarafından karşılanmasına hükmediyor.

“(…) Fatıma nâm hatun mestübu’l-akl olub cününü inde’ş-şer’ mütevâti-ren sabit olmağın mecnüne-i mezbürenin li-ebeveyn erkarındaşı işbu mezbür Mustafa Ağayı mecnüne-yi mezbüreye vâsi nasb ve tayîn ol-dahî takrîr-i kelâm idüb vasîsi olduğum mecnüne-i mezbüre bir nefer hademeye eşedd-i ihtiyacı olmağla ücretle bir nefer hademe tayîn ve ücretini edâya zevc-i mezbür es-Seyyid Ali Efendi’ye tenbüh olunması matlûbumdur di-dikte (...) beher yevm yirmişer pâra ücretle bir nefer hademe tayîn ve ücret-i mezkûreyi târîh-i kitâbdan edâya zevc-i mezbür Ali Efendi’ye tenbüh birle (...) 1807”<sup>98</sup>

#### 4. Osmanlı Aile Hukukunda Akıl Hastalığının Talâk Hükümlerine Etkisi

Talâk, nikâh sözleşmesini bitirmek ve sonlandırmak kasdıyla kullanılan belirli lafızlarla erkeğin evlilik bağına koparmasıdır.<sup>99</sup> Talâk terimi fesih ve tefrik terimlerinden anlam itibarıyla farklıdır. Fesih, nikâhta şahitlerin bulunmaması gibi kuruluşu esnasında var olan veya eşlerden birisinin irtidat etmesi gibi daha sonra oluşan bir arıza nedeniyle evlilik akdinin sona ermesidir.<sup>100</sup> Fesih hâkimin hükmüne gerek kalmadan hüküm doğuran haller (infisah) ve hâkimin hükmü ile fesih olmak üzere ikiye ayrılır. Eşlerden birinin dinden çıkması, sıhri hısımlığı gerektirecek bir eylemi ve evlilik engeli olduğunun (örneğin sütkardeşliğinin) tespiti gibi durumlarda infisah olur. Hâkimin kararıyla fesih ise denklik (kefaet) şartı bulunmadığı halde yapılan evlilik, mehrin misil mehirten eksik olması, eşlerden birinin Müslüman olmasına rağmen diğerinin Müslüman olmamakta direnmesi ve bulûğ muhayyerliğinin kullanılması gibi hallerde fesih hâkimin kararı ile gerçekleşir.<sup>101</sup> Tefrik ise hâkimin hastalık, kusur vb. nedenlerin bulunması halinde evliliğe son vermesi demektir.<sup>102</sup>

İlke olarak boşama yetkisi kocaya verilmiştir. Boşama yetkisinin kullanılabilmesi için kocanın belli vasıflarının olması gerekir. Koca, boşayabilmek için fiil (edâ) ehliyetini taşıması, yani akıl sağlığı yerinde ve baliğ olmalıdır. Bu bakımdan akıl hastasının ve çocuğun sözleri muteber kabul edilmediği için boşamaları geçerlilik kazanmaz.<sup>103</sup> Akıl hastasının velisi onun adına bo-

<sup>98</sup> Şaban Demir, *10 Numaralı Tokat Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 333.

<sup>99</sup> Halebî, *a.g.e.*, s. 259; “Talâk”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XXIX, Vizâretü’l-Evka ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 1993, s. 5; Yaman, *a.g.e.*, s. 62.

<sup>100</sup> Halebî, *a.g.e.*, s. 290; “Talâk”, *a.g.e.*, s. 5; H. İbrahim Acar, “Talâk”, *DİA*, C. XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 497; Yaman, *a.g.e.*, s. 62.

<sup>101</sup> Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 277-278; Ali Bardakoğlu, “Fesih”, *DİA*, C. XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 432; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, Atlas Yayınları, Konya 2020, s. 377.

<sup>102</sup> Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 399; “Talâk”, *a.g.e.*, s. 6; H. İbrahim Acar, “Tefrik”, *DİA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 277.

<sup>103</sup> İbn Âbidin, *a.g.e.*, s. 450, “Talâk”, *a.g.e.*, s. 15.

şamayı gerçekleştirmez.<sup>104</sup> Akıl hastalarının boşanması tefrik (hâkim kararıyla fesih) yoluyla gerçekleşir. Akıl hastalığı, Şâfiî, ve Hanbelî mezheplerine göre hem erkek hem de kadın için nikâh esnasında karşı tarafın mecnun olduğunu bilen için nikâhtan sonra tefrik sebebi değil; bilmeyen için tefrik sebebidir.<sup>105</sup> Mâlikîlere göre nikâh esnasında mevcut olan kadındaki akıl hastalığı, erkek için tefrik sebebidir. Nikâhtan sonra meydana gelen cünûn tefrik sebebi değildir. Kadın için ise nikâhtan önce veya sonra erkekte görülen akıl hastalığı tefrik sebebidir.<sup>106</sup> Hanefîlere göre akıl hastalığı kefaet meselesinde dikkate alınan bir gerekçe olmadığı için hem erkek hem de kadın için akıl hastalığı tefrik (hâkim kararıyla fesih) sebebi değildir. Hanefîlerden sadece İmam Muhammed'e göre kocası mecnun ise kadın için bu akıl hastalığı tefrik sebebidir.<sup>107</sup>

#### 4.1. Akıl Hastalarının Nikâh Feshi

Osmanlı uygulamasında da akıl hastalığı Hanefî mezhebindeki hâkim görüşüne göre bir boşanma sebebi olarak kabul edilmeyip sadece İmam Muhammed tarafından kabul edildiğinden, kadı şayet İmam Muhammed'in ictihadına göre kadılık yapma yetkisine sahipse boşanmaya karar verebilir, değilse veremez. Hâkimin İmam Muhammed'in ictihadına göre yetkilendirilebileceğine dair Ebussuûd Efendi'nin şöyle bir fetvası bulunmaktadır: *“Zeyd mecnûn olmakla hâkim zevcesi Hind'i şer'an tefrika kadir olur mu? el-Cevab: Hâkim İmam Muhammed kavliyle amele memur ise olur ve illâ olmaz.”*<sup>108</sup>

1895 Konya mahkeme defterine yansıyan örnekte, mecnun kocayla ilgili fesih davası bulunmaktadır. Bu örnekte kadın, kocasının nikâh esnasında mecnun olduğunu bilmeden nikâhlandığını, halvet-i sahiha olmadan kocasının mecnun olduğunu anladığını ve müftüden fetva alarak bu nikâhın feshedilmesini istemektedir. Müftüden İmam Muhammed'in görüşüne göre alınan fetva sureti mahkeme defterine kaydedilmemiş. Ancak mecnunun nikâhının feshine cevaz veren İmam Muhammed'in ictihadına göre hüküm verme yetkisi olmayan kadı, alınan fetvanın gereğini yani nikâhın feshedilmesi hükmü verememektedir. Kadın kocasının nikâhtan çok önceleri mecnun olduğunu şahitlerce ispatlamasına rağmen mahkeme, iddia ve şahitleri dinlemekle yetinmekte ve nikâhın feshi yönünde bir karar verememektedir.

*“(...) Fatma meclis-i şer'de takrir-i kelâm edip Mustafa'nın mecnûn olduğunu bilmeyerek muhızır-ı şuhûdda akd ve tezevvüc etmişim halvet-i sahiha vuku' bulmaksızın merkûmun mecnûn olduğu tahakkuk ederek taht-ı tevkîfa alınıp ve darüşşifaya izâmı der-dest olduğundan bahisle nikâh-ı mezkûrun yedimdeki fetvâ-yı şerife mücebince fesâdına binâen feshiy-*

<sup>104</sup> Hallâf, *a.g.e.*, s. 131.

<sup>105</sup> Şirbîni, *a.g.e.*, s. 221; Şirâzî, *a.g.e.*, s. 450-452; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>106</sup> Sahnûn, *a.g.e.*, s. 142-143; Bâcî, *a.g.e.*, s. 33-34; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 101; Kıyılık, *a.g.e.*, s. 239.

<sup>107</sup> Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, C. III, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emiriyye, Bulak 1896, s. 25; Aynî, *a.g.e.*, s. 400-401; “Cünûn”, *a.g.e.*, s. 101; Kumaş, *a.g.e.*, s. 101.

<sup>108</sup> M. Akif Aydın, *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, İstanbul 2020, s. 252.

*le icâbının icrasını davâ etmem üzerine bi'l-havâle memleket tabibi Sava Efendi tarafından merkûm Mustafa'nın üç beş seneden beri mecnûn olduğu komşuları tarafından resmen haber verilmesi üzerine tevkîfe alınarak bimârhaneye gönderilmesi haber verilmiş ve hakikaten zevc-i merkûm-ı mecnûnun ikâmeti me'zûn olmadığından (...) mezbûre Fatma Hâtun ik-râr-ı kelâm ederek akd ve tezvîc etmiş isem de merkûm hîn-i akidde cinnet ile mecnûn olup böyle mecnûnun ise akd-i nikâhı sahih olmayacağından nikâh-ı mezkûrun feshini taleb ederim dedikde (...) vasî-i mûmâ-ileyh Fa-tima'nun zevci Mustafa müddet-i medîdeden beri şuuru muhtell ve cünûn-ı mutbık ile mecnûn olduğunu müdde'îyye-i aleyh mezbûrenin tezvîci es-nâda dahi böyle cünûn-ı mutbık ile mecnûn olduğunu biliriz ve şahidiz ve şehâdet ederiz. 1895<sup>109</sup>*

Konya mahkemesindeki bu kayıttan yaklaşık yüz yetmiş beş sene önce de İmam Muhammed'in, akıl hastalığının nikâh feshine sebep olacağı yönündeki ihtihadının mahkemelerde yürürlükte olmadığı anlaşılmaktadır. 1720 yılında Kastamonu mahkeme kaydına yansıyan dava bu düşünceyi ispatlar mahiyettedir. Mahkeme defterine yansıyan davada, kocası mecnun olan kadın nikâhın feshedilmesi için kocasının mecnun olduğunu gerekçe göstermemektedir. Nikâhın feshedilmesi talebinin gerekçesi kocasının iktidarsız (innîn) olduğunu iddia etmesidir. Hâkim, kadının iddiasını mecnun kocanın velisi üzerinden araştırmakta ve bir senelik tehir sonucunda mecnun kocanın iktidarsız olduğu anlaşılmaktadır. Ve hâkim kocanın mecnun olması gerekçesiyle değil iktidarsız olması gerekçesiyle nikâhın feshine (tefrîk) karar vermektedir.

*"(...) Ahmed Ağa nâm mecnûnun velîsi li-ebeveyn karındaşı Mustafa Ağa üzerine davâ ve takrîr-i merâm edüp zevcim mecnûn Ahmed bundan ak-dem beni nefsinde tezvîc ettikten bir sene mürûruna değin 'izâle-i bekâre-time iktidârı olmayup' innîn olmakla hâlen bakireyim beni tatlık-i tefrike kibel-i şer'den bir sene te'cîl olunmak talebidir dediği kadı-i mûmâ ileyh dahi târîh-i mezbûrda te'cîl-i şer'î bir sene te'cîl edüp müddet-i te'cîl dahi tam olmuştur bu müddette zevcem mecnun-ı mezbûrun velîsi işbu mezbûr Mustafa Ağa'dan suâl olunup takrîr ve tahrîr ve mücebini icrâ olunmak mütekarir deyu ifadesi üzerine mezbûr dahi me'zûn bi'l-iftâ olan faziletli İbrahim Efendi imzâsıyla mûmzâ bir kıta fetvâ-yı şerîfe ibrâz edüp fetvâ-yı şerîfte 'Hind Zeyd-i mecnunun innîn idiğini bilmeden nefsinde Zeyd'e tezvîc edüp badehu innîn zâhir olmakla Hind Zeyd'i hâkime bir sene te'cîl ettirdikten sonra bir sene mürûr edüp Zeyd Hind'e vâsıl olamasa Hind kendüyi Hâkime Zeyd'in velîsi huzurunda tefrîk ettirmeğe kadir olur' buyrulup sicill-i mahtûme bade'n-nazar fi'l-vâki' târîh-i mezbûrda mecnûn-ı mezbûr bir sene te'cîl olunup müddeti şer'îyye dahi tam olduğu müsettar ve mukayyed bulunmağın gıbbe'l-istintâk mecnûn-ı mezbûrun velîsi ve karındaşı mezbûr Mustafa Ağa cevabında fi'l-hakîka hâl zikr olunan min-*

<sup>109</sup> Hafize Albayrak, *Konya Şer'îyye Sicillerinden 130 Nolu Defterin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 131.

*vâl üzere olup müddeti şer'iyede dahî karndaşım mecnun-ı mezbûrun adem-i vusûlünü ikrâr ve itirâf edince hâkim-i muvakkı-ı sadr-ı kitâb dahî mezbûrların beynlerini tefrîk ile hüküm (...) 1720<sup>110</sup>*

Osmanlı aile hukukunda 1917 yılında yayınlanan Hukuku Aile Kararnamesine kadar akıl hastalığı nikâhın feshine sebep olarak kabul edilmemiştir. Hukuku Aile Kararnamesinin 123.ü maddesinde İmam Muhammed'in görüşü kanunlaştırılmıştır. "Akd-i nikâhtan sonra tecennün edip de zevce hâkime bil-mürâcaa tefrîkini talep etse hâkim tefrîki bir sene müddetle te'cîl eder. Bu süre zarfında cinnet zâil olmadığı ve zevce musır (ısrarcı) bulunduğu halde tefrîke hükmeyleler."

Kararnamenin çok kısa süre yürürlükte kalması mezkûr maddenin mahkeme defterlerine uygulama örneği olarak yansımamasını beraberinde getirmiş olmalıdır.

#### 4.2. Akıl Hastalarının Talâkı

Osmanlı dönemi fetva mecmualarında da mecnunun talâkının geçerli olmadığı ifade edilmektedir:

*"Zeyd hasta olup akli bi'l-külliye zâil iken zevcesi Hind-i tatlik eylese talâk vâki' olur mu? el-Cevab: Olmaz."<sup>111</sup> "Cünûn-ı gayr-i mutbik ile mecnûn olan Zeyd zevcesi Hind'i cünûnu halinde bâinen tatlik eylese talâk vâki' olur mu? el-Cevab: Olmaz. Bu surette Zeyd ifâkat bulduktan sonra Hind-i mezbûreyi talâk-ı selase ile tatlik Zeyd Hind'i bilâ-hülle tezevûc caiz olur mu? el-Cevab: Olmaz."<sup>112</sup>*

Mahkeme kararlarına yansıyan örneklerde de mecnunun talâkının geçersiz olduğu görülmektedir. 1911 tarihli Diyarbakır mahkemesinde böyle bir karar bulunmaktadır. Kadın, mahkemede kocasının kendisini üç talak ile boşadığını, mehr-i müeccelini ve iddet nafakasını kocasının kendisine ödemesini istemektedir. Kocasını ise kendisinin mecnun olduğunu ve karısını boşayıp boşamadığını hatırlamadığı söylemektedir. Kocanın mecnun olduğu şahitlerce ispatlandıktan sonra, mecnun kocanın ağzından çıkan üç talak lafzının hüküm doğurmayacağına ve nikâhın devamına karar verilmektedir.

*"(...) Zeliha bt. Ömer nâm hâturn meclis-i şer'-i şerf-i enverde zevc-i dâhili olan Hasan b. Hacı muvâcehesinde davâ ve takrîr-i kelâm edip târih-i vesikadan sekiz mâh mukaddem işbu hâzır bi'l-meclis merkûm Hasan talâk-ı selâse ile benî tatlik eylemiş olduğundan zimmetinde mütekarrir ve makûdun-aleyh olan iki yüz guruş mehr-i müeccel ile nafaka-i iddet-i muayyene-i ma'lûmem ve meûnet-i süknâmu bana te'diye etmek üzere kibel-i şer'den merkûm Hasan'a tenbih olunması murâdımdır dedikde gib-be's-suâl merkûm Hasan cevâbında mezbûre zevcem Zeliha'yı tatlik ey-*

<sup>110</sup> Ahmet Rifat Güzey, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kasta-monu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 250.

<sup>111</sup> Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, *a.g.e.*, s. 92b; Benzer fetva örneği için bkz. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 55.

<sup>112</sup> Şeyhülislam Minkârizâde Yahya Efendi, *a.g.e.*, s. 93a.

*lediğime der-hatır edemediğim gibi mecnûn olmaklığım herkesin ma'lûm ve müsellemidir dedikde tekrar müdde'iyye-i mezbûre Zeliha'dan suâl olundukda cevâbında merkûm Hasan mecnûn olduğu ma'lûmum değildir deyu inkâr etmekle müdde'â-aleyh-i merkûm Hasan'dan def-i davâsına mutâbık beyyine taleb olundukda muarrişân-ı merkûmân Molla Mustafa ve Hacı Ahmed Efendi nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup şehâdetleri makbûle olmağın mücebince merkûm Hasan'ın cinnetine ba'de'l-hükm şer'an müdde'iyye-i mezbûre Zeliha'nın talâkının adem-i vukû'una (...) 1911<sup>113</sup>*

### 4.3. Akıl Hastalarının Mehri

Boşanmanın mali sonuçlarından birisi de henüz kadına verilmemiş olan mehr-i müeccelin kadına hemen ödenmesidir. Kadın mehrini almadan vefat ederse mehir alacağı mirasçılara geçer. Koca hanımına vermesi gereken mehri onun mirasçıları öder.<sup>114</sup>

Osmanlı uygulamasında da akıl hastası olan boşanmış kadınların mehirlerinin mahkeme kararıyla vasîsine ödenmesi örnekleri bulunmaktadır. 1774 tarihli Üsküdar mahkemesindeki bir kayıтта; mecnun kadının vasîsi onu boşayan kocasından mehir alacağını talep etmektedir. Mahkeme kocanın mecnun karısının mehrini kadının vasîsine ödemesi kararını vermektedir.

*"(...) Ümmügülsüm hâtun tâmmü'l-akl olmayup zevc-i mutallık Mehmed Çelebi mahzarında vasîsi olduğum kızım mezbûre Ümmügülsüm mezbûr Mehmed Çelebi'nin beş bin üç yüz akçe mehr-i müeccel tesmiyesiyle zevce-i medhülün bihâsı iken sekiz ay mukaddem mezbûreyi tatlık itmekle zimmetinde ma'küdün aleyh mehr-i müeccel-i mezkûrunu mezbûr Mehmed Çelebi'den bi'l-vesâye taleb iderim deyü davâ ol dahi cevâbında sekiz ay mukaddem tatlıkini ikrâr ve i'tirâf itmeğın mücebiyle meblağ-ı merkûm beş bin üç yüz akçe mehr-i müeccel-i mezkûrun edâsıyla mezbûr Mehmed Çelebi şer'an ilzâm olunduğu (...) 1774<sup>115</sup>*

1666 tarihli Bâb mahkemesindeki bir kayıтта; mecnun kadının vasîsi, kocanın mecnun kadını boşadıktan sonra kendine ait eşyalarını ve mehir alacağını teslim ettiğini mahkemeye kaydettirmektedir.

*"(...) cünûn-ı mutbık ile mecnûne olan Raziye bt. Abdulah nâm hâtunun ahvâlini zabt ve emvâlini hüfz için taraf-ı şer'den vasî nasb ve ta'yîn olundukda vesâyet-i mezbûreyi kabul eden Ali Çelebi nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm edip mezbûre Raziye'nin mülkü olup mezbûr Mehmed Çelebi yedinde olan beynimizde ma'lûm (...) leğen ve bir ibrik*

<sup>113</sup> Nurullah Yalçınkaya, *408 Numaralı Lice Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s. 204.

<sup>114</sup> Molla Hüseyin, *a.g.e.*, s. 342; Halebi, *a.g.e.*, s. 246; Ebü Zehra, *a.g.e.*, s. 209; "Mehir", *a.g.e.*, s. 173.

<sup>115</sup> Zeynep Tuzcu, *Üsküdar 489 Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 181.



*ve bir kebîr tencere ve bir sağîr sahan ve bir şamdan ve mezbûre Ra-  
ziye'nin mezbûr Mehmed Çelebi zimmetinde mütekarrir olan iki bin yüz  
akçe mehr-i müeccelini mezbûr Mehmed Çelebi yedinden ahz u kabz eyle-  
dim (...) bir nesnesi kalmadı (...) 1666.<sup>116</sup>*

1836 Kalecik (Ankara) mahkemesindeki bir kayıтта; ölen kadının mehir alacağı mecnun kocasının mallarından vasî marifetiyle ayrılarak ölen kadının mirasçılara verilmektedir.

*"(...) müteveffiyeye olan meslûb-ül-akl Hafız Mehmed'in zevcesi Ayşe bt. Ha-  
randî (...) mecnûn-ı mezbûr Hafız Mehmed'in hisse-i şâyiası irsen intikal  
eden yedi yüz yetmiş kuruşa bâliğ olunup mebâliğ-i mezkûrun üç yüz elli  
kuruşu mecnûn-ı mezbûr Mehmed'in üzerindeki mehr-i müsbit düyünü  
olup (...) 1836"<sup>117</sup>*

### Sonuç

Akil hastalarının vücûb ehliyetleri tam ancak temyiz gücünden yoksun oldukları için edâ ehliyetleri yoktur. Sözlü tasarrufları hacir altında oldukları için onların hak ve sorumlulukları kanuni temsilcileri tarafından ifa edilir. Osmanlı hukukunda mecnunlar için düzenlenen hükümler İslam hukukuna uygun şekilde düzenlenmiştir. Şeyhülislam fetvaları ve mahkeme kararları örneklerinde görüldüğü üzere mecnunların velileri yoksa kendilerine mahkeme marifetiyle vasî atanarak sözlü tasarruflarından men edilmişlerdir. Velî ya da vasileri tarafından mecnunların şahsi ve mali hak ve sorumlulukları uygulama örneklerinde görüldüğü üzere yerine getirilmiştir.

Diğer mezhepler ve Hanefî mezhebi akıl hastalarının nikâhlanmaları konusunda velilik sıralaması dışında aynı görüşlere sahiptir. Hanefî mezhebi içinde nikâhla alakalı farklı görüş ileri süren sadece İmam Züfer'dir. Osmanlı dönemi fetva mecmualarında İmam Züfer'in görüşünün aksine bulûğa eren mecnunların nikâhının caiz olduğu yönünde fetvalar bulunmaktadır. Ayrıca mecnunların nikâhının velileri tarafından yapılabileceği; velisiz yapılan nikâh akitlerinin geçerli olmayacağı yönünde fetvalar bulunmaktadır. İncelenen mahkeme defterlerinde veliler tarafından gerçekleştirilen nikâh akdi örneklerine rastlamadık. Ancak bir kayıтта velinin mecnun kardeşinin kendisinden habersiz nikâhlandırılma teşebbüsüne itiraz etmesi ve itirazının kabul edilmesi örneğini gördük.

Mahkeme defterlerinde nikâhın mali sonuçlarından olan yiyecek ve giyecek masraflarının mecnun kocanın vasisi tarafından hanımına ödenmesi örneği ve mecnun kadınların yiyecek, içecek, mesken ve hatta hizmetçi masraflarının kocaları tarafından karşılandığına dair örnekler görülmektedir.

Mecnunların talâk hükümleriyle alakalı şunları söylememiz mümkündür. Hem fetva mecmualarında hem de mahkeme kayıtlarında mecnunların talâkının geçerli olmadığını gördük. Ayrıntıda bazı farklılıklar olsa da Hanefîler

<sup>116</sup> *Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Haz. Rifat Güzalan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 356.

<sup>117</sup> Meltem Kılıç, *1 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterine Göre Kalecik'in Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 147.

dışındaki mezhepler ve İmam Muhammed akıl hastalığını denklik kapsamına dâhil ederek mecnunun nikâhının feshini mümkün görürler. Hanefilerin çoğunluğunun görüşüne göre bu mümkün değildir. Osmanlı hukukunda da mecnunların nikâhlarının feshiyle alakalı davalarda yine Hanefilerin çoğunluğunun görüşüne göre hükümler verildiğini ve iddia sahiplerinin mecnunun nikâhının feshedileceği yönünde fetvalar alıp mahkemeye sunmalarına rağmen mahkemenin muhtemelen İmam Muhammed'in görüşüne göre hüküm verme yetkisinin olmamasından dolayı fetvalardaki hükümler mahkeme kararlarına yansımamıştır. 1917'de İmam Muhammed'in görüşüne uygun kanun çıkarılmıştır ancak bu kanunun uygulandığına dair bir veriye rastlanılmamıştır.

Mahkeme kararlarında, boşanma gerçekleştiğinde mecnun kadına ödemesi gereken mehr-i müeccelin kadının adına vasisine ödemesi ve kadın ölmüşse mirasçılara intikal eden mehrin ödemesi örneklerini gördük.

Fetvalar ve mahkeme kararları örneklerini beraberce ele aldığımızda sonuç olarak şöyle demek mümkündür: Osmanlı aile hukukunda akıl hastalığının nikâh ve talâk hükümlerini etkilemesiyle alakalı verilen kararlar, Osmanlıda resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefî mezhebi görüşleri çerçevesinde olmuştur.

### Kaynaklar

- ACAR, H. İbrahim: *İslâm Aile Hukuku*, Ensar Yayınları, İstanbul 2018.  
\_\_\_\_\_ : "Talâk", *DİA*, C. XXXIX, TDV Yayınları, İstanbul 2010.  
\_\_\_\_\_ : "Tefrik", *DİA*, C. XL, TDV Yayınları, İstanbul 2011.  
AKGÜL, Lütfiye: "İslâm Hukukunda Evli Kadının Nafakası ve Kapsamı", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 62, 2015.  
ALBAYRAK, Hafize: *Konya Şer'iyeye Sicillerinden 130 Nolu Defterin Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.  
APAYDIN, H. Yunus: "Hacir", *DİA*, C. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996.  
\_\_\_\_\_ : "Velâyet", *DİA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013.  
ARIKAN, Şeyma: *3 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.  
ATAK, Rıdvan: *2114 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.  
ATAR, Fahrettin: "Nikâh", *DİA*, C. XXXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2007.  
AVCI, Mustafa: *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, Atlas Yayınları, Konya 2020.  
AYDIN, M. Âkif: *Osmanlı Hukuku Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, İSAM Yayınları, İstanbul 2020.  
AYNÎ, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa: *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2. Baskı, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 12. Cilt, 1990.  
*Bâb Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Haz. Rıfat Güzalan, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

BÂCÎ, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyyub: *el-Müntekâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed Atâ, 9. Cilt, Darû'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

BARDAKOĞLU, Ali: "Ehliyet", *DİA*, C. VII, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

\_\_\_\_\_ : "Fesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12/427-436, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

\_\_\_\_\_ : "Vesâyet", *DİA*, C. XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

BAYRAM, İbrahim Galip: *49 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

BUHÛTÎ, Mansur b. Yunus b. İdris: *Şerhu Münteha'l-İrâdât*, Thk. Abdulmuhsin et-Türkî, 7. Cilt, Müessesetü'r-Risale, y.y., 2000.

CAN, Mehmet: *61 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

"Cünûn": *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XVI, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1989,

ÇALIŞ, Halit: *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi*, Konya 2004.

ÇALIŞKAN, Adem: *159 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

ÇAVUŞZÂDE, Mehmet Aziz: *Dürrü's-Sukûk*, 2. Cilt, y.y., İstanbul 1861.

ÇEKER, Orhan: *İslam Hukukunda Akitler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.

ÇETİN, Selman: *64 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

ÇOLAK, Abdullah: *İslâm Aile Hukuku*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2018.

DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Abdullh b. Muhammed b. Ömer b. İsa: *Takvîmü'l-edille*, Thk. Halil Muhyiddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

DEMİR, Ahmet: *159 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

DEMİR, Şaban: *10 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

DEMİRCİ, Ahmet: *3 Numaralı Tokat Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi: "Cünûn", *DİA*, C. XIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

DUMLUOĞLU, Enbiya: *7 No'lu Kütahya Şer'iyeye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

EBÛ ZEHRA, Muhammed: *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 2. Baskı, Dâru'l-fikri'l-Arabî, y.y., 1950.

“Ehliyyet”: *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. VII, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1986.

ERBAY, Celal: “Nafaka”, *DİA*, C. XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

*Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil*, Haz. Kılıç, Hüseyin vd., İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

GÜNGÖREN, Ayşe: *12 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

GÜZEY, Ahmet Rifat: *Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

“Hacr”: *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XVII, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1990.

HALEBÎ, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim: *Mülteka'l-Ebhur*, Thk. Vehbi Süleyman el-Ulbânî, 2. Cilt, y.y., 1986.

HALLÂF, Abdulvehhâb: *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 2. Baskı, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1990.

HUDÂRÎ, Muhammed b. Afifi el-Bâcûri: *Usûli'l-fikh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, İskenderiye 2002.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dımaşki: *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, Thk. Ali Muhammed Muavvid, 12. Cilt, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 2003.

İBN KUDÂME, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed: *el-Muğni*, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki, 3. Baskı, 15. Cilt, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyad 1997.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem: *Lisânü'l-'Arab*, Nşr. Abdullah Ali el-Kebîr, Dâru'l-Maârif, Kahire, ts.

İBN RÛŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed: *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Thk. Ali Muhammed Muavved, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

KÂSÂNÎ, Alâüddin Ebû Bekir b. Mesûd: *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, 2. Baskı, 7. Cilt, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

KARAKAYA, Emre: *2114 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicil Defterinin Transkripsiyonu*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

KAYA, Fatih Mehmet: *94 No'lu Kütahya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

KILIÇ, Meltem: *1 Numaralı Şer'iyeye Sicil Defterine Göre Kalecik'in Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

KIYLIK, Mustafa Harun: *İslâm Kişi Hukuku Açısından Akıl Hastalığı*, Fecr Yayınları, Ankara 2021.

KOÇAK, Muhsin: “Ehliyetin Tesiri Açısından Sarhoşluk”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Samsun 1991.

KOÇAK, Zeki: “İslam Hukuk Metodolojisinde Ehliyet ve Kısımları”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXIX, Sayı: 4, Ankara 2003.

KÖSE, Saffet: *İslam Hukukuna Giriş*, 3. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2003.

KUMAŞ, Ali: *İslâm Engelliler Hukuku*, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020.

KÜLEK, Ahmet: *71 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili Transkripsiyon*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

LATİFOĞLU, Abdurrahman: *2110/296 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

“Mehr”: *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XXXIX, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2000.

MENEKŞE, Ömer: “İslâm Hukukunda Alzheimer Hastalığının Edâ Ehliyeti Üzerindeki Etkileri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 27, Konya 2016.

MERĞİNÂNÎ, Ebü’l-Hasan Burhânüddîn Ali b.Ebî Bekr b. Abdilcelil: *el-Hîdâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, Thk. Muhammed Adnan Derviş, 2. Cilt, Dâru’l-Erkâm, Beyrut, t.y.

MOLLA HÜSREV: *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*, 2. Cilt, Mir Muhammed Kütüphanesi, İstanbul 1890.

MUZAFFEROVA, Saadet: *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer‘iyye Sicili Defteri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

“Nafaka”: *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XLI, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2002.

NARİNÇ, Ökkeş: *64 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

“Nikâh”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XLI, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2002.

“Nüşûz”, *el-Mevsuatu’l-fıkhiyye*, C. XL, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kuveyt 2001.

ONUR, Mehmet: *İslam Hukukunda Ehliyet Arzaları ve Sefeh*, Kitâbi Yayınları, İstanbul, 2019.

\_\_\_\_\_ : “İslam Hukukunda Sefeh Durumu ve Sefihin Hacri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. III, Sayı: 5, Kilis 2016.

PEZDEVÎ, Ebü’l-Hasen Ebü’l-Usr Fahrü’l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim: *el-Usûl*, Mektebetü Mişkâti’l-İslâmiyyeti, y.y., t.y.

SAHNÜN, Abdüsselâm b. Said et-Tenûhi: *el-Müdevenetü’l-kübrâ*, 4. Cilt, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1994.

SERAHSÎ, Ebü Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed: *el-Mebsût*, 31. Cilt, Dâru’l-Marife, Beyrut t.y.

\_\_\_\_\_ : *Usûlü’s-Serahsî*, Thk. Ebu’l-Vefâ el-Afgânî, 2. Cilt, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1993.

“Süknâ”: *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XXV, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1992.

ŞAHİN, Yonca: *Safranbolu 2112 Numaralı Şer'îye Sicili Transkribi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris: *el-Ümm*, Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, 11. Cilt, Darü'l-Vefâ, y.y., 2001.

ŞENER, Abdülkadir: “İslâm Hukukunda Hacr”, *AÜİFD*, C. XXII, Ankara 1978.

ŞEYHÜLİSLAM ÇATALCALI ALİ EFENDİ: *Fetavâ-yı Ali Efendi*, TBMM Kütüphanesi, Eser No: 1927/841, İstanbul 1894.

ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ: *Fetâvâ-yı Feyziye*, Haz. Kaya, Süleyman, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.

ŞEYHÜLİSLAM MİNKÂRİZÂDE EFENDİ: *Fetâvâ-yı Yahya Efendi*, British Museum, No. 135, Londra, 65a-92b-93a.

ŞİRÂZÎ, Ebû İshak Cemalüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf: *el-Mühezzeb fi fihî'l-İmam eş-Şaftî*, 3. Cilt, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

ŞİRBİNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb: *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, 4. Cilt, Dâru'l-Marife, Beyrut 1997.

“Talâk”: *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XXIX, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1993.

TANRİSEVEN, Ruken: *12 No'lu Antalya Şer'îyye Sicili Defterine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdari ve Sosyo-Ekonomik Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

TAŞIN, Mustafa Fırathan: *651 Numaralı Konya Şer'îyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyon*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

TEKDAL, Danyal: *208 Numaralı Mardin Şer'îyye Sicili*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

TUZCU, Zeynep: *Üsküdar 489 Numaralı Şer'îyye Sicili*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

“Velâyet”: *el-Mevsuatu'l-fikhiyye*, C. XLV, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 2002.

UZUNPOSTALCI, Mustafa: “İslam Hukuku Açısından Ehliyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, Konya 2006.

YALÇINKAYA, Nurullah: *408 Numaralı Lice Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

YAMAN, Ahmet: *İslâm Aile Hukuku*, 4. Baskı, Yediveren Yayıncılık, Konya 2002.

ZEYDAN, Abdulkerim: *el-Vecîz fi Usûli'l-fikh*, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 1987.

ZEYLAÎ, Fahrüddin Osman b. Ali b. Mihcen: *Tebiyûnül-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6. Cilt, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1896.

ZUHAYLÎ, Vehbe: *Usûli'l-fikhü'l-İslâmî*, 2. Cilt, Dâru'l-Fikr, Şam 1986.



## Extended Abstract

### The Effect Of Mental Illness On Verdicts Regarding Marriage And Talaq In Ottoman Family Law

In this study, the effect of mental illness on marriage and talaq provisions in Ottoman family law will be discussed with reference to fatwa journals and court books, which are considered as primary sources in Ottoman legal history studies.

Since the mentally ill are prohibited from verbal disposition in Islamic family law, their parents or guardians represent them in matters related to the results of marriage and talaq.

The guardian fulfills the duty of representation in both personal and financial matters. The vasi is authorized by the appointment of the court and his authority is limited only to financial matters.

The court proceedings regarding the mentally ill in Ottoman law are as follows. First of all, whether the people who are claimed to be insane are really insane or not is determined by considering the answers given to the questions asked to them in the courtroom and the reports of experts or doctors. If there is a lawsuit in which the majnun is a party, it is sometimes recorded in the court books that the person concerned is defiant, in order to be able to decide about the event without wasting time. Sometimes the residents of the neighborhood and sometimes the guardian of the majnun go to the court and record in the court book that if something happens to the majnun they are taking care of, they will not be sued by anyone.

Marrying the mentally ill by their parents is valid according to the majnun of fiqh scholars. Hanafis believe that mental illness is congenital or acquired; They accept that the guardian has the authority to perform the marriage of the mentally ill person, regardless of whether it is before or after puberty. According to Imam Zufer, one of the Hanafis, if the mental illness occurred after puberty, it is not valid for the majnun to be married by his guardian.

In the fatwa journals of the Ottoman period, it is stated that it would be valid for the maiden who reached puberty to be married by the guardian of the marriage, in accordance with the opinion of the majority of Hanafis. There are provisions in the Ottoman court records that marriages without guardians are not valid.

According to Islamic law, one of the financial consequences of marriage is the husband's obligation to provide for his wife's alimony, which consist of food, clothing, housing, treatment expenses and maid expenses. It is seen in the Ottoman court decisions that married mad men were liable for alimony and their guardians fulfilled the alimony obligation. In the Ottoman court books, the alimony needs of married wives such as a food, drink, clothing, housing and keeping servants are met by their husbands.

Talaq is a man's breaking the marriage bond with certain words used with the intention of ending the marriage contract. The term talaq is different in meaning from the term's termination and separation.

In principle, the power to divorce is given to the husband. In order for the divorce authority to be used, the husband must have certain qualifications. In order to divorce, the husband must have the capacity to act, that is, he must be of sound mind and fish. In this respect, since the words of the mentally ill and the child are not considered valid, their divorce is not valid. The guardian of the mentally ill person cannot perform the divorce on his behalf. The divorce of the mentally ill takes place by way of annulment. According to Hanafis, mental illness is not a reason for termination for both men and women. According to Imam Muhammed, among the Hanafis, this mental illness is a reason for separation for a woman if her husband is a majnun.

It is possible to say the following about the talaq decrees of the majnuns. We have seen that talaq of dictators is not valid in both fatwa journals and court records. Even though there are some differences in the details, sects other than Hanafis and Imam Muhammed consider it possible to annul the marriage of a mad man by including mental illness in the scope of equivalence. In the view of the majority of Hanafis, this is not possible. In Ottoman law, judgments were given in cases related to the annulment of the marriage of the majnun, according to the opinion of the majority of Hanafis, and although the claimants received and submitted to the court fatwas that the marriage of the majnuns would be annulled, the judgments in the fatwas were not subject to the court decisions, probably because the court did not have the authority to make a judgment according to the opinion of Imam Muhammed not reflected. In 1917, a law was enacted in accordance with the opinion of Imam Muhammed, but no example was found in the court records that this law was applied.

In the Ottoman court decisions, we have seen examples of the payment of the mehr-i müeccel which should be paid to the mad woman when the divorce takes place, and the payment of the mehir that is passed on to her heirs if the woman dies.

When we consider the examples of fatwas and court decisions together, it is possible to say as follows: The decisions made regarding the effect of mental illness on marriage and talak provisions in Ottoman family law were within the framework of the Hanafi sect, which was accepted as the official sect in the Ottoman Empire.

# BİR AYDIN OLARAK DÜNDAR TAŞER'DE MİLLİYETÇİLİK, DEVLET, BATILILAŞMA VE ÜLKÜCÜLÜK DÜŞÜNCESİ

**Mervenur TUZAK\***

## Öz

*Dündar Taşer, yaşamı boyunca Türk milliyetçisi olmuştur. Yaşamı, mücadelesi ve çalışmalarıyla Türk milliyetçiliği düşünce hayatında mühim bir yerdedir. Türk Milleti'ne karşı beslediği sevgiyi, kültür ve tarihle beslemiştir. Türk milliyetçisi olmanın Türkler açısından tek çıkar yol olduğu düşüncesini anlatmaktan geri durmamıştır. Taşer, subay ve siyasetçi kimliklerinin yanında gençlerle alakalı çalışmaları ile kendinden söz ettirmesi nedeniyle bir fikir insanı olarak bu çalışma dâhilinde ele alınmıştır. Dikkatleri çeken en önemli özelliği ise bilgisini ve milletine olan sevgisini yaşamına dâhil edebilmesidir. Kendisinin tanınmasına sebep olan olay ise Milli Birlik Komitesi içerisinde 1960 darbesinde yer alması olmuştur. Sonrasında ise siyaset içerisinde yer alması nedeniyle fikri ve siyasi alandaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Yaşamı, sohbetleri ve yazıları ile Türk Milleti'nin ve özellikle genç nesillerin aydınlanmasını sağlayabilecek fikirler miras bırakmıştır. Yazıları yoluyla düşüncelerini aktarmaya geç başlaması ve erken denilebilecek bir yaşta vefat etmesi nedeniyle çok eseri yoktur. Ancak günümüzde Taşer'i sohbetleri ve sevenlerinin aktardıkları sayesinde daha iyi tanıyabilmekteyiz. Bu çalışmanın ilk aşamasında Dündar Taşer'in yaşamı üzerinde durularak, onun fikir hayatında etkili olan süreçler incelenmiştir. Devamında ise Dündar Taşer'in gözünden Milliyetçilik, Devlet, Batılılaşma ve Ülkücülük konularındaki fikirleri üzerinde durulmuştur.*

**Anahtar kelimeler:** Dündar Taşer, Milliyetçilik, Devlet, Batılılaşma, Ülkücülük.

Geliş Tarihi: 16 Ocak 2022 - Kabul Tarihi: 12 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Mervenur Tuzak, "Bir Aydın Olarak Dündar Taşer'de Milliyetçilik, Devlet, Batılılaşma ve Ülkücülük Düşüncesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 175-194.

\* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Doktora Öğrencisi,

mervenurtuzak@marun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7596-6737.

### **Nationalism, State, Westernization And Idealism In Dündar Taşer's Thought As An Intellectual**

#### **Abstract**

*Dündar Taşer has been a Turkish nationalist throughout his life. With his life, struggle and works, he has a respectable place in the intellectual life of Turkish nationalism. He nourished his love for the Turkish nation through culture and history. He did not hesitate to explain the idea that being a Turkish nationalist is the only way out for Turks. Besides being an officer and a politician, this study discussed Taşer as an intellectual, as he has made a name for himself with his works related to young people. The most important feature that attracts attention is that he integrated his knowledge and love for his nation into his life. The event that led to his recognition was his participation in the 1960 coup in the National Unity Committee. He was also known for his works on ideas and politics. With his life, interviews, and writings, he left a legacy that sheds light on the Turkish nation and especially on young generations. Taşer did not have many works because he started so late to convey his thoughts through writings and died early age. We can only know him today with his recorded conversations and his friends' narrations about him. The first part of the study focuses on Dündar Taşer's life, and processes that effected his thoughts were analyzed. Then, his opinions about Nationalism, State, Westernism and Idealism were studied.*

**Keywords:** Dündar Taşer, Nationalism, State, Westernization, Idealism.

#### **Giriş**

Dündar Taşer, 1925 yılında Gaziantep'te doğmuştur. Babası Abdülkadir Kamil Bey ve Annesi Aliye Hanımdır. Bir erkek ve iki kız kardeşi vardır. Soyadı kanunu ile "Taşar" soy ismini almış olmalarına rağmen Milli Birlik Komitesi'nde (MBK) ismi söylenirken Taşer şeklinde ifade edilmesinden dolayı bu şekilde kullanmıştır. Ailesi Türkmen olduğu için kendisine Türkmen Ağası denilmiştir.<sup>1</sup> İlk eğitimini Dai Ahmet Ağa okulunda almıştır. Gaziantep Lisesi ardından Kuleli Askeri Lisesi'ne geçmiş olan Taşer, Fuzuli, Divan şiirleri ve tüm Mesnevi'yi ezbere bilmekle birlikte klasik Türk müziğine de hâkim olacak kadar iyi bir eğitim almıştır.<sup>2</sup> Kuzeni Asuman Hanım ile 17 Aralık 1941 tarihinde evlenmiştir. Teğmenliği sırasında Çanakkale ve Samsun'da görev yapmıştır. 1951'de ise İstanbul'a gelmiştir. 1960 senesine gelindiğinde Milli Birlik Komitesinde (MBK) tank binbaşısıdır.<sup>3</sup> Ülkenin badirelerle dolu bir süreçten geçtiği II. Dünya Savaşı yılları Taşer'in gençlik çağına denk gelmiştir.

Dündar Taşer, 1960 darbesinde MBK üyelerinden biridir. MBK içerisinde görev alan bir subay olarak, askeri harekâtı darbe şeklinde ifade etmemektedir. Demokrat Parti iktidarına yönelik yapılmış olan 1960 darbesinin milli hedefler barındırdığı için bir ihtilal olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. 27 Mayıs'ın hedefinin "Kardeşlik, barış ve sevgi hedefine yönelen, kardeş kavgasını önlemek için yapılan ve çağdaş medeniyetin imkânlarını var etmeye çalış-

<sup>1</sup> Nevzat Köseoğlu, *Dündar Taşer*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 14.

<sup>2</sup> Meriç Coşkun, "Asuman Taşer'le Dündar Taşer'in Gençlik Yıllarına Ait Konuşma", *Türk Yurdu*, C. 22, S. 178, Haziran 2002, s. 30.

<sup>3</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

şan, hiçbir zümre ve kişinin leh ve aleyhine bir gaye” barındırmadığını ifade etmektedir.<sup>4</sup>

1960 darbesi içerisindeki konumlarıyla ilgili, “başkalarının döşediği raylar üzerinde” zorunlu gördükleri sebeplerle katıldıklarını anlatmaktadır.<sup>5</sup> “İhtilali biz yapmadık” diyen Taşer, ihtilalin içerisinde buldukları konumun, bir anlamda sevk ve idare olduğunu söylemektedir. Çünkü bu ihtilal içerisinde kendileri yer almasalardı, yönetimin niyetlerini bilmedikleri insanların eline geçebileceği endişesini yaşamışlardır.<sup>6</sup>

Taşer hayatında önemli bir yeri olan 27 Mayıs’tan bahsederken “yakın tarihimizin önemli, olaylarından birisidir” ifadelerini kullanmaktadır. Aslında ihtilalin gerçekleşmesi ile ülkede son elli senedir yapılmaya çalışılanların gerçekleştirilebileceğini düşünmüşlerdir.<sup>7</sup> Bu konuyla ilgili Taşer’in eşi olan Asuman Taşer, eşinin ve arkadaşlarının amaçlarının hükümeti devirmekten ziyade Büyük Türkiye Ülküsünü gerçekleştirmek olduğunu söylemektedir.<sup>8</sup> Taşer’e göre ihtilal içinde bulunan subaylar, Türkiye ve Türkler için milli hedefleri amaç edinmişlerdir. Bu sebeple kimseye düşmanca hisler beslemeden doğru olduğunu düşündükleri yolda ilerlemişlerdir.<sup>9</sup>

MBK’nin ayrı fikirlere sahip kişilerden teşkil edilmesi nedeniyle 27 Mayıs’tan 13 Kasım’a kadar geçen süre içerisinde fikir ayrılıkları derinleşmiştir.<sup>10</sup> Görülen fikir ayrılıkları içerisinde radikaller ve ılımlılar olarak ifade edilen iki grup dikkat çekmektedir.<sup>11</sup> Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu’nun<sup>12</sup> bulunduğu grup (ılımlılar), darbenin kan dökülmeden neticelenmesini, yeni anayasa hazırlanarak Atatürk devrimlerinin uygulanmasını, silahlı kuvvetler içerisinde yeni yapılanmayı ve demokratik hayatın gerekliliği olarak seçimlere gidilmesini amaçlamışlardır. Bir an önce seçimlerin yapılması ve yönetimin sivilere teslim edilmesini istemişlerdir. Alparslan Türkeş, Dündar Taşer ve

<sup>4</sup> Dündar Taşer, *Mesele*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

<sup>5</sup> Nuri Gürgür, “O, Bir Alperen’dir”, *Ölümünün 27. Yılında Dündar Taşer’in Hatırasına Armağan*, Haz. Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998, s. 19.

<sup>6</sup> İbrahim Metin, *İhtilalciler Hesaplaşıyor Belgelerle 27 Mayıs-Ondörtler ve Dündar Taşer*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2012, s. 215.

<sup>7</sup> Ziya Nur Aksun, *Dündar Taşer’in Büyük Türkiyesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

<sup>8</sup> Aysel Metin, “Asuman Taşer Dündar Taşer’i Anlatıyor”, *Töre Dergisi*, S. 73, Haziran 1977, s. 23.

<sup>9</sup> Dündar Taşer, “27 Mayıs’ın Düşündürdükleri”, *Devlet Gazetesi*, 31 Mayıs 1971, s. 12.

<sup>10</sup> Erhan Olgun, *27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nde Ondörtler Olayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016, s. 131.

<sup>11</sup> M. Hakan Özçelik - Mustafa Güneş, “Bir 27 Mayıs Tahlili: Silahlı Kuvvetler Birliği”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2018, s. 277.

<sup>12</sup> Cemal Madanoğlu, darbenin planlayanları içerisinde ilk günden itibaren yer almıştır. Darbe sonrasında ülke yönetimiyle ilgili karar alma sürecinde etkin bir rol üstlenmiştir. Darbenin ertesi günü İstanbul Üniversitesi hocalarından teşekkül edilen ve “İlim Heyeti veya İstanbul Üniversitesi Komisyonu” şeklinde anılan öğretim üyelerini İstanbul’a getirterek hazırlanan rapor ile darbenin meşru hale gelmesini sağlamıştır. Bu ortam içerisinde Madanoğlu’nun etkisi ile anayasa taslağının hazırlanması, MBK’nin resmen kurulması ve DP’lilerin yargılanması gibi süreçlere gidilmiştir. 235 general ve 5.000’in üzerinde subayın emekli edilmesinde de Madanoğlu’nun payı vardır. Madanoğlu, darbe ardından kendisinin de içerisinde olduğu 38 kişiden teşkil edilmiş olan MBK yönetiminde bulunmuştur. Merve Durmuş - Cevdet Kırpık, “Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu’nun Rolü”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2021, s. 367.

Muzaffer Özdağ'ın öncülük ettiği diğer grup (Radikaller) ise 27 Mayıs'ı gerçekleştirmiş olan kadronun bir süre daha yönetimi elinde bulundurarak ülkenin ihtiyacı olan ve siyasilerin hayata geçirmekte başarılı olamayacağı kalkınma ve reform hamlelerini yapmaları gerektiğini savunmuşlardır. Atatürk devrimlerinin uygulanması için devrimlere ve 27 Mayıs'ın varlığına karşı olanların bertaraf edilmesi gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.<sup>13</sup>

Askeri iktidarın devam etmesi ve devredilmesi konusundaki iki ayrı görüşü temsil eden grupların başında olan Türkeş ve Madanoğlu ilişkisindeki kişisel anlaşmazlığın yanı sıra komite içerisindeki gerginlik de artmıştır. İlk olarak Ağustos 1960'ta ordu içerisinde tasfiye gerçekleştirilmiş, (Eminsu Olayı)<sup>14</sup> ve sonrasında Ekim ayında 147'ler Olayı<sup>15</sup> meydana gelmiştir.<sup>16</sup> Ayrılıkların iyice belirginleşmesiyle iki taraf da birbirlerine karşı darbe endişesi yaşamış ve kışılarda tedbir almışlardır. Bu ortam içerisinde Cemal Gürsel, komitede Kurucu Meclis meydana getirmek istemiştir. Fakat buna 14'ler içinde bulunan Dündar Taşer, Orhan Kabibay ve Muzaffer Özdağ karşı olmuşlardır.<sup>17</sup> İsmet İnönü'nün liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi de (CHP) MBK'nin içerisindeki mevcut görüş ayrılıklarından yararlanarak yönetimin sivillere devredilmesi konusunda faaliyet göstermiştir. Sonuçta "13 Kasım bölünmesi" şeklinde literatüre geçen olay yaşanmıştır.

Gürsel ve Madanoğlu'nun grubu, radikal olarak gördükleri Türkeş ve arkadaşlarını (14'ler) komite dışında tutma kararı almışlardır. Bu hedef doğrultusunda Türkeş dâhil 14 üyenin görevleri sonlandırılmıştır.<sup>18</sup> Taşer, 13 Kasım'ı "yetkisi olmayan Devlet reisi M.B.K. yi feshedip yeniden 14 eksigi ile kurdu. 27 Mayıs bitmiş yeni bir devir başlamıştı" şeklinde anlatmıştır.<sup>19</sup> Meydana gelen bu yeni devrin "eskininin umdeleri ile alakası" olmadığını düşünmektedir.<sup>20</sup> Ayrıca 13 Kasım'ın neticesinde "Türkiye'de halden memnun olmamak yaygın bir kanaat" haline geldiğini söylemektedir. Taşer, "27 Mayıs'tan zerre nişan kalmamıştır" diyerek ihtilalin hedefinden saptırıldığını da ifade etmektedir.<sup>21</sup>

<sup>13</sup> Levent Börklüoğlu, "27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktida Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2017, s. 20.

<sup>14</sup> MBK, 2 Ağustos 1960 tarihli 42 sayılı kanunla 235 general ve amiral ile 4500'e yakın subayı emekliye sevk etmiştir. 42 sayılı kanunla gerçekleştirilen bu tasfiyeler, sonrasında EMİNSU (Emekli İnkılâp Subayları) Olayı şeklinde anılmıştır. Metin İlhan, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Tarihi Tasfiye: Eminsu Olayı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 217, Ağustos 2015, s. 170.

<sup>15</sup> Milli Birlik Komitesi tarafından 28 Ekim 1960 tarih ve 10641 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 114 sayılı "Üniversite Öğretim üyelerinin bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksek okullara nakline dair" kanunu kabul etmiştir. Derya Kayacan, *1960 Askeri Darbesinin Üniversitelere Müdahalesi ve 147'ler Tasfiyesi*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 49.

<sup>16</sup> Kübra Tatlısu, "Milli Birlik Komitesi İçinde Çıkan İnkilap ve General Cemal Madanoğlu-Alparslan Türkeş İlişkisi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 14, S. 1, 2021, s. 106.

<sup>17</sup> Üzeyir Aygördü, *Dündar Taşer'in Hayatı ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme (1925-1972)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2021, s. 49.

<sup>18</sup> Börklüoğlu, "a.g.m.", s. 20.

<sup>19</sup> Dündar Taşer, "İhtilal ve Sonrası", *Milli Hareket Dergisi*, 3 Mayıs 1967, s. 13.

<sup>20</sup> Dündar Taşer, "Fesadın İttifakı Çabuk Gelişti", *Milli Hareket Dergisi*, 9 Nisan 1967, s. 12.

<sup>21</sup> Dündar Taşer, "Çözülen İhtilal", *Milli Hareket Dergisi*, 10 Mart 1967, s. 10.



13 Kasım 1960'ta gerçekleşen bu iç darbe neticesinde Türkeş ve Taşer'in de içerisinde bulunduğu 14'ler<sup>22</sup> ülke dışında zorunlu görev kapsamında görevlendirilmişlerdir. Taşer, ilk olarak Fas'ın başkenti Rabat'a gönderilmiştir. Ancak sağlık problemleri ve akciğerinde kist görülmesi nedeniyle Fas'ın sağlık imkânlarındaki kısıtlılığında duruma etki etmesiyle beraber siyasi yakınlarının desteği ile 22 Temmuz 1961'de aynı görevle, müşavir olarak İsviçre Bern şehrine gönderilmiştir.<sup>23</sup> Bu zorunlu yurt dışı görevi Taşer'i oldukça üzmüştür. Erol Güngör, Taşer'in fikri oluşum sürecinin 13 Kasım sonrası yurtdışına gönderildiği yıllar "*yani ülkedeki kurulu düzenle nizalı olduğu zamanlar*" olduğunu söylemektedir.<sup>24</sup>

Yurt dışındayken arkadaşlarıyla bağlantılarını koparmamış ve yurda dönünce Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)<sup>25</sup> içerisinde yer almıştır. Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er ve Rifat Baykal 31 Mart 1965'te CKMP'ye katılmışlardır. 21 Nisan 1965'te Türkeş'e "*Genel Müfettişlik*", diğerlerine de "*Bölge Müfettişliği*" görevleri verilmiştir. Taşer, siyasi yaşama CKMP'de Bölge Müfettişi olarak başlamıştır. CKMP 7. olağanüstü kongresinde (30 Temmuz-1 Ağustos 1965), Türkeş partinin Genel Başkanlığına, Taşer de "*Genel İdare Kurulu (GİK)*" üyeliğine seçilmiştir. Sonrasında "*Genel Sekreter Vekilliği*" görevini de üstlenmiştir.<sup>26</sup> Türkeş ve arkadaşlarının çalışmalarını yaptığı ve parti içerisinde tartışmalara da sebebiyet veren 256 maddelik yeni "*Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye Programı*" da kongrede belirlenen komisyon tarafından kabul edilmiştir.<sup>27</sup> Kongrede gerçekleştirilen parti programı değişikliği ile CKMP içerisinde Türkeş ve arkadaşlarının ağırlığı artmıştır.

Müfettişlik görevlerinin üstlenilmesi ardından partinin teşkilatları ve gençlik kollarıyla temas kurulmuştur. Oluşturulan İşçi Komitesi'ne Muzaffer Özdağ ve Rifat Baykal getirilmiş, Köylü Komitesi'ne de Dündar Taşer ve Ahmer Er başkanlık etmiştir.<sup>28</sup> Taşer, siyasi yaşam içerisinde dürüst ve erdemli bir çizgide ilerlemesi nedeniyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Türkiye'nin mevcut durumu, gençler ve gelecekte neler yapılması/yapılmaması

<sup>22</sup> 14'ler kademelerine bakılmaksızın emekliye sevk edilmişlerdir. Sonrasında ülke haricinde görevlendirme yapılmıştır. "*Alparslan Türkeş Yeni Delhi, Orhan Erkanlı Mexico City, Orhan Kabibay Ottawa, Münir Köseoğlu Stockholm, Mustafa Kaplan Lizbon, Muzaffer Karan Oslo, Şefik Soyyüce Kopenhag, Fazıl Akkoyunlu Kabil, Rifat Baykal Tel Aviv, Dündar Taşer Rabat, Numan Esin Madrid, İrfan Solmazlar Lahey, Muzaffer Özdağ Tokyo, Ahmet Er Trablus.*" Ferit Salim Sanlı, "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Millî Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 14, S. 27, Bahar 2018, s. 243.

<sup>23</sup> *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, 030-11-1-0/ 286-19-13.

<sup>24</sup> Cengiz Aydoğdu, *Erol Güngör'ün Dündar Taşer'i*, *Türk Yurdu*, C. 27, S. 238, Ankara, Haziran 2007, s. 77.

<sup>25</sup> CKMP'nin programı önsöz, ana prensipler dâhil olmak üzere on altı başlık altında 117 maddeden oluşmuştur. CKMP Programı için bakınız: *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, Matbaacılık ve Gazetecilik Ltd. Şti.

<sup>26</sup> Aygördü, *a.g.t.*, s. 81.

<sup>27</sup> *Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye için C.K.M.P. Programı*, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Ankara 1965.

<sup>28</sup> Ferit Salim Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne -Tarihi Süreç, İdeoloji ve Politika- (1960-1969)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2019, s. 292.

gerektiğiyle ilgili konuşmaları ve yazıları bu dönem itibariyle dikkat çekmeye başlamıştır.

24-25 Kasım 1967'deki CKMP'nin 8. büyük kongresinde Taşer, GİK üyeliğine yeniden seçilmiş ve GİK toplantısında da "CMKP Genel Başkan Yardımcısına" getirilmiştir. Genel Başkan Yardımcısı olarak Türkiye Öğretmenler Sendikası'nda<sup>29</sup> 4-9 Eylül 1968 tarihli "Devrimci Eğitim Sendikası'nın" düzenlenmesini sağlamıştır.<sup>30</sup> Genel başkan yardımcılığı görevini vefatına kadar da devam ettirmiştir.<sup>31</sup> 1965 seçimlerinde Gaziantep'ten milletvekili, 1968'de senatör ve 1969 seçimlerinde de İstanbul'dan milletvekili adayı olmuştur.<sup>32</sup>

CKMP'nin 8-9 Şubat 1969'da Adana'da gerçekleştirdiği kongresinde partinin ismi "Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)" olmuştur. Yeni amblemi de "uç hilal" olarak değiştirilmiş ve gençlik kolları için "hilal ve bozkurt" amblemi kararlaştırılmıştır. Taşer, CKMP'nin isminin Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmesinden sonra da partide bulunmuştur.<sup>33</sup> 1969 Adana Kongresi ardından MHP'nin Başkanlık Divanı'nda değişiklikler olmuştur. Genel Başkan Yardımcısı olarak Osman Yüksel Serdengeçti, Muzaffer Özdağ ve Dünder Taşer seçilmiştir.<sup>34</sup>

1967-1969 yıllarında Türkeş ve Taşer, partinin teşkilatlanması ve organizasyonu konusunda mühim adımlar atmışlardır. 1969 seçimleri ardından Taşer'in bütün milliyetçi talebe derneklerini, Ülkü Ocakları çatısı altında birleştirme düşüncesi sonrasında, Ülkü Ocakları'nın etkinlikleri hızla artmıştır. Taşer ve Türkeş'in büyük bir önem verdikleri Ülkü Ocakları'nın ilk açılışı, 1967 sonlarında ve 1968 yılı içerisinde gerçekleşmiştir.<sup>35</sup>

1967 itibariyle Ülkü Ocakları'nın kurulmasıyla beraber Dünder Taşer, asker ve siyasetçi kimliklerinden ziyade ağabey ve ilim insanı kimlikleriyle tanınmıştır. Taşer, muhatabının sosyal statüsü ve bulunduğu fikir grubunu ön plana almadan saygı duyan bir insandır.<sup>36</sup> Kimseye üstten hitap etmeyerek bir büyüğün yapması gerektiği gibi ağabeylik yapmıştır.

Taşer'in öncü olduğu Kültür Bilim ve Teknik Merkezi (KÜBİTEM) 1969 yılında kurulmuştur. Bu dernekle, yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim üyelerini ülke genelinde teşkilatlandırarak ülkücüler ile dayanışma içerisinde olmalarının gerçekleşmesi amaçlanmıştır.<sup>37</sup> Ayrıca MHP'nin Atsız'ın izinde olan Türkçülük çizgisinde değil de, Türk-İslam Ülküsü çizgisinde devam edebilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tarihe olan ilgisi ve konuşmaları

<sup>29</sup> Bkz: Feyzullah Ertuğrul, *TÖS Tarihinden Esintiler-1: Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Eğitimciler Derneği*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2017.

<sup>30</sup> Aygördü, *a.g.t.*, s. 84.

<sup>31</sup> Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket CKMP'den MHP'ye*, C. 1, Alternatif Yayınları, Ankara 1999, s. 144.

<sup>32</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

<sup>33</sup> Turgay Uzun, "Türk Siyasal Yaşamında MHP", *Türk Yurdu*, C. 31, S. 289, 01 Eylül 2011, s. 195.

<sup>34</sup> Zeki Özdemir, *1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 102.

<sup>35</sup> Ali Erken, "Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi", *İnsan ve Toplum*, C. 4, S. 7, Haziran 2014, s. 138.

<sup>36</sup> İsmail Yakıt, *Hatıralarıyla İz Brakanlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

<sup>37</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

sebebiyle partisinin “Osmanlıya dönüş” fikrine yakınlaşmasında etkili olmuştur.<sup>38</sup>

Taşer subaylık görevi sonrasında, bilgisini ve ülke sorunları hakkında neler yapılabileceğini anlatan yazılar kaleme almıştır. Bilhassa *Devlet Gazetesi*'nde *Mesele* köşesinde yayınlamış olduğu yazıları, onun fikirlerini anlayabilmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. Yazılarında; güncel olaylar, siyaset, genç nesil, fikir tartışmaları, tarih ve önerileri yer almaktadır. Üslubunun ele aldığı konuya göre naif, eleştirel, sert ve akıl verici bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Taşer, Türk-İslam Ülküsü'nün önemli görülen şahsiyetlerindedir. Divan şiirleri, tarih ve klasik Türk müziği konularında bilgili olmasının yanında iyi Fransızca bilmektedir.<sup>39</sup> Ayrıca Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, İsmail Gaspralı ve Şeyh Galip gibi fikir dünyasının bilinen insanlarını bünyesinde toplamıştır.<sup>40</sup>

20 Mart 1972 tarihinde Ülkü Ocakları ve Genç Ülkücüler Teşkilatı sıkıyönetim idaresi tarafından kapatılmıştır. 1971 Müdahalesi'nin yaşandığı süreçte MHP'yi ve milliyetçileri üzen esas konu ise Taşer'in vefatıdır. Taşer'in vefatı sonrasında parti ve gençlik kolları ilişkisindeki bağ zayıflamıştır.<sup>41</sup> Taşer, 13 Haziran 1972 Salı akşamı saat sekiz otuzda Konur Sokakla Olgunlar Sokağı'nın birleştiği yerde Skoda marka bir ekmek kamyonunun çarpması nedeniyle düşmüş ve kafasını kaldırıma çarpmıştır. Sonrasında Numune Hastanesi'ne götürülmesine rağmen vefat etmiştir.<sup>42</sup> Taşer, yaşamı boyunca ve vefatı ardından da milliyetçileri etkilemiş olan bir aydındır. Vefatı ardından dostları, yazılarıyla üzüntülerini dile getirmişlerdir. Kendisine yazılmış olan şiirlerde bu üzüntüler hissedilmektedir.<sup>43</sup> Bunlardan bir tanesi Dilaver Cebeci'nin kaleme aldığı Dündar Taşer Sagusu'dur: “Dündar Ağam. Çoh görestim hardasan, Eller sanır, bir karanlık gordasan. Mene göre Tanrı nerde ordasan, Get Cennet'e Nebileri gör Ağam, Muhammed'in sağ yanında dur ağam (...)”<sup>44</sup>

### Milliyetçilik

Taşer'in milliyetçilik fikrini anlayabilmek için öncelikle millet kavramına nasıl yaklaştığını anlayabilmek gerekmektedir. Onun, millet kavramına yaklaşımına bakıldığında ise milletin ortaklıklar barındıran hislerin bütününden

<sup>38</sup> Murat Yılmaz, “Dündar Taşer”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt. 4, Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s. 668.

<sup>39</sup> Dündar Taşer'in kızı Yasemin Yahnici'nin şu sözleri, yabancı dillere hâkimiyetine örnek olarak gösterilebilmektedir: “İngilizce kolejinde okuyordum. Babam İngilizcesini okur, kendine Fransızcaya çevirir, oradan bana İngilizce anlatırdı tekrar”, Meriç Coşkun, “Dündar Taşer'i, Kızı Yasemin (Taşer) Yahnici Anlatıyor”, *Türk Yurdu*, C. 21, S. 166, Haziran 2001, s. 48.

<sup>40</sup> Muzaffer Çatak, *Dündar Taşer'in Fikir Hayatı*, Türk Ocakları Yayınları, Ankara 2010, s. 24.

<sup>41</sup> Erken, “a.g.m.”, s. 143.

<sup>42</sup> *Devlet Gazetesi*, S. 148, 26 Haziran 1972.

<sup>43</sup> Taşer için yazılan şiirler: Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu, “Dündar Ağam”, *Devlet Gazetesi*, 18 Eylül 1972, s. 8; Osman Nuri Kurt, “Türkmen Ağam'a Ağıt”, *Devlet Gazetesi*, 26 Haziran 1972, s. 9; Yılmaz Yalçiner, “Olurmuş”, *Töre Dergisi*, Y. 4, S. 16, Eylül 1972, s. 11; Gavseddin Koçak, “Dündar Taşer'in Ardından”, *Bozkurt*, S. 9, Haziran 1973, s. 9.

<sup>44</sup> Dilaver Cebeci, “Dündar Taşer Sagusu”, *Türk Yurdu*, S. 238, C. 27, Ankara, Haziran 2007, s. 76.

doğan bir aidiyet olduğunu söylemektedir. Millet duygusunun barındırdığı romantizmin altını çizer. Çünkü bu romantizm anlayışı, millettten çıkarılırsa geride milletin kalmayacağını ifade etmektedir.<sup>45</sup> Asuman Taşer, Dündar Taşer'in millet fikrini şu şekilde anlatmaktadır: *"Milleti kendine özgü algılar, kendine özgü algıladığı milleti, yine kendine özgü bir aşkla, romantizmle severdi. Bu sebeple, milliyetçiliği kendine özgü idi (...)"* Taşer'in millet fikrinde, kusur bulunmaz. O, milletine aşıkla bağlanmaktadır. Romantizmle bağlı olduğu milleti asla hataya düşmemektedir.<sup>46</sup>

*"Millet, binlerce sene içinde kanın, imanın, duyguların birleşmesiyle yoğrulmuş ve müşterek kıymet hükümleri halinde görünmekte olan haz ve elemi beraber tadan, birbirinden haberi yokken de birbiri gibi olan bir varlıktır"* diyen Taşer, milletin bağımsızlık ruhuna sahip olmasıyla birlikte geleneksel ve kültürel özellikler barındırdığını da düşünmektedir. Aslında onun millet ifadesi, tarihsel kökleri barındıran ve bu köklerin asla değişmeyecek olması şeklinde özetlenebilmektedir.<sup>47</sup> Milletlerin tabiat ve tarihin süreçlerinden geçerek oluştuğunu, milletin özel koşulunun ise kültür olduğunu aktarmaktadır. Bir milletin nasıl olduğunu ve nasıl olamayacağını da şu şekilde anlatmaktadır:

*"Millet yapma bir varlık değildir. Ne kahramanlar ne âlimler ne san'atkarlar bir imal edemezler. Millet, binlerce yıl içinde, kanın, iman'ın, duyguların birleşmesi ile yoğrulmuş; ortak değer yargıları halinde billurlaşmış ortak davranışlar halinde görünmekte olan, haz ve elemi beraber tadan, birbirinden haberi yokken de birbiri gibi olan bir varlıktır. Atilla'nın misafirlerine altın kaplar içinde yemek ikram ederken, tahta çanaktan tek turlü yemeğini yemesi ne ise, Yavuz Sultan Selim'in yemek usulü de aynıdır. Atilla'nın Bizans hükümdarlarına gönderdiği mektubun edası, üslubu, hitap tarzı ne ise, Kanûni'nin François'ya gönderdiği mektubunki de öyledir. İşte millet, bu ayniyet ve devamlılıktır."<sup>48</sup>*

Taşer'e göre milliyetçilik ise mevcut olan kültürü ve millet bilincini devam ettirebilme arzusudur.<sup>49</sup> Taşer, bir insanın kendisine milliyetçiyim diyebilmesi için bütün maddi arzularından sıyrılması ve şahsi çıkar gözetmeksizin milletin ortak amaçları uğruna çalışması gerektiğini düşünmektedir. Yani bir anlamda milliyetçi olmak demek, kültürünü ve tarihsel bilgi birikimini yaşatarak devam etmek demektir.<sup>50</sup> Çünkü milliyetçi olabilmenin en önemli şartı, kendi milletini sevmek ve bu sevgiyi teoriden pratiğe dönüştürebilmeğidir.<sup>51</sup>

Taşer, milliyetçilerin en iyi ve güzeli kendi milleti için istemesini doğru bulmaktadır. Bu yüzden Türkler için tarafsız olmanın mümkün olmadığını

<sup>45</sup> Dündar Taşer, "Romantizme Dair", *Töre Dergisi*, S. 37, Y. 6, Haziran 1974, s. 8.

<sup>46</sup> Yücel Hacıoğlu, "Eşi Asuman Taşer, Dündar Taşer'i Anlatıyor", *Ölümünün 27. Yılında Dündar Taşer'in Hatırasına Armağan*, Haz. Yücel Hacıoğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998, s. 35.

<sup>47</sup> Taşer, *a.g.e.*, s. 53.

<sup>48</sup> Aksun, *a.g.e.*, s. 47.

<sup>49</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>50</sup> Taşer, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>51</sup> Dündar Taşer, "Eş Manalıdır", *Devlet Gazetesi*, 4 Nisan 1970, s. 12.

ve siyasetçisinden memuruna kadar herkesin milliyetçi olmasının şart olduğunu hatırlatmaktadır.<sup>52</sup> Çünkü milletini seven herkesin bu uğurda çalışması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca sorunlar baş gösterirken baş üstünde taşınan milliyetçilerin, iyi günlerde kenara itilmeye çalışıldıklarını göz ardı etmemektedir. Bu durumu da “*Türk milliyetçilerinin kaderi budur*”<sup>53</sup> diyerek anlatmaktadır.

Bütün zorluklara rağmen milliyetçi olmaktan vazgeçilmemesini öğütleyen Taşer, milliyetçilerin takip edeceği yolu da izah etmektedir. Bu yolda ise yaşamın her anında ve ileriye dönük hedeflerde milli olmak amaçlanmalıdır. Taşer’in anlattığı bütün milli olma çalışmaları yaşamın her alanında Türkleşmele olacaktır. Çünkü ona göre milliyetçi olabilmek Türkler açısından muhakkak takip edilmesi gereken yol ve tek kurtuluştur.<sup>54</sup>

Taşer, “*Türk milliyetçisiyiz Türkçüyüz. Türkçülük, Türk Milleti’ni sevmek; Türk Milleti’nin yaşaması, yükselmesi, Türk kültürünün korunması, yükseltilmesi için hizmetinde bulunmaktır*”<sup>55</sup> demektedir. Taşer’e göre Türkler için milletini sevmenin ve milliyetçi olmanın anlamı, her alanda Türkleşmenin gerçekleştirilebilmesidir. Bu sebeple Türk milliyetçisi, milletine ait olan unsurları millileştirmeyi amaçlamalıdır. Milliyetçiliğin Taşer’in söylediği şekilde devamı için kararlı olunması gerekmektedir. Türkleşmek dediği sürecin gerçekleştirilmesi durumunda karşısında bunu istemeyenlerin olacağını önceden uyarılmaktadır. Yapılması gerekenin korkmadan ilerlemek olduğunu tekrarlamaktadır. Çünkü azimli bir şekilde devam edildiğinde engellemelerin sadece lafta kalacağını düşünmektedir. DüNDAR TAŞER, Türkçü olmayı; milletini sevmek, milletinin devamlılığı ve varlığı için çalışmak, milletin kültürünü korumak ve yükseltilmesi için çabalamak şeklinde formüle etmiştir.

### Devlet

Taşer, tarih boyunca devletsiz yaşamamış olan Türklerin millet olmalarındaki en önemli etkenin devlet olduğunu hatırlatmaktadır: “*Türk için devlet, onsuз olunmayan, onsuз yaşanılmayacak, ekmek gibi, su gibi, hatta onlardan daha gerekli bir varlık halindedir.*”<sup>56</sup> Türkler, kültürel ve geleneksel açıdan devleti kutsal bir noktada görmektedirler. Bu yüzden Türkler için mutlu olabilmenin anlamı, devletin varlığı ve devamlılığındaır.<sup>57</sup>

Taşer, devletin öneminin farkında olması ve devletsiz bir milletin olamayacağını düşünmesi nedeniyle devlete yönelik söylenecek her türlü negatif sözün ve davranışın karşısındadır.<sup>58</sup> Bu yüzden devletle ilgili yapılacak yorumlarda, beğenilmeyen yönetim tarzları eleştirilirken devlet ve hükümet/yönetim arasındaki farklılığa dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Devletin vatan

<sup>52</sup> Taşer, *a.g.e.*, s. 290.

<sup>53</sup> Taşer, *a.g.e.*, 84.

<sup>54</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>55</sup> Metin, *İhtilalciler...*, s. 474.

<sup>56</sup> Tek, *a.g.e.*, s. 106.

<sup>57</sup> Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Yer-Su Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 102.

<sup>58</sup> Gürgür, *a.g.e.*, s. 23.

ve dinden dahi önce geldiğini çünkü mevcut değerlerin korunabilmesinin ana koşulunun bir devlete sahip olmaktan geçtiğini söyleyen Taşer, her zaman devletin itibarına zarar verilebilecek davranış ve yorumlardan sakınılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ona göre devlet, sonsuz bir varlık gibidir. Yöneticiler, partiler, insanlar değişebilirler ancak geriye yalnızca devlet kalmaktadır. Bu düşüncelerinden dolayı milliyetçilik fikrini, devlet düşüncesiyle temellendirmiştir.<sup>59</sup>

*“Herkes demokrasi istemektedir; kendisi için, kendine göre bir demokrasi. Milletın geleceği, vatanın bütünlüğü, devletin varlığı bu hengâmede akla gelmez olmuştur”*<sup>60</sup> diyen Taşer’in demokrasi konusundaki düşüncesine bakıldığında herkesin demokrasi istediğini ancak iş uygulanmaya geldiğinde başarısızlıkla sonuçlandığını görmektedir. Bu konuyla ilgili senelerce reformlar, çalışmalar, tartışmalar yapılmasına rağmen hâlâ istenilenler gerçekleştirilememiştir. Bunun ana nedeni olarak makam ve mevkileri ellerinde bulunduranların tutarsızlıklarını göstermektedir. Taşer, demokrasinin gerçekten tesis edilebilmesi için ise demokrasi isteğinin sadece belirli makamdakilerden veya aydınlardan değil, milletin tamamından gelmesi gerektiğini söylemektedir.<sup>61</sup> Ayrıca demokrasi isteyenlere, ortada zaten demokrasi olmasına rağmen kimden istediklerini sormaktadır. Bu soruyu yönelterek, birilerinden demokrasi istemenin onları bu konuyla ilgili hak sahibi yapmak anlamına geldiğini anlatmaya çalışmaktadır. Yapılması gereken ise devletin düzeni ve demokratik isteklerin sonuçları düşünülerek istenmesidir. Yani ağzına geleni söylemekten ziyade, milli amaçlar ve millet için çalışma azmiyle hareket edilmelidir. Bu yüzden herkese cumhuriyet ve demokrasinin milletin seçimi ile oluşturulduğunun akıllardan çıkarılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.<sup>62</sup> Taşer, milletin vekillerinin yine milletin seçimi ve arzusu ile başa geldiğini, meclisinde varlığını korumasının milletin varlığıyla eş değer olduğunu söylemektedir. O, devlet olmadıkça demokrasi de olmaz düşüncesindedir. Bu nedenle arzu edilen demokratik yaşama ulaşılamamasının nedeninin, eskide var olan devlet bilincinin yaşanılan çağda mevcut olmamasına bağlamaktadır.

*“Milli görüşümüzde vatan, asli ve en esaslı unsur değildir. Bizde devlet ve onun egemenlik sembolü olan bayrak esastır. Nitekim, bayrak nereye gidiyorsa, Türk de oraya gidiyor. Bayrağın dalgalandığı, yani devletin egemen olduğu yerde yaşayabiliyor. Onun çekildiği yerde yaşayamıyor. Demek ki, devlet ve onun egemenlik yahut hükümlerlik sembolü olan bayrak, vatandan asli bir unsur (...).”*<sup>63</sup>

Taşer’in yazılarına bakıldığında devleti vatandan önce görmektedir. Yani vatani, asli ve birinci unsur olarak ele almamaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak Türklerde devlet ve bayrağın bulunduğu konumu göstermektedir.

<sup>59</sup> Dündar Taşer, “Tutarsızlık Salatası”, *Devlet Gazetesi*, 11 Ocak 1971, s. 12.

<sup>60</sup> Tek, *a.g.e.*, s. 54.

<sup>61</sup> Dündar Taşer, “Çelişkiler”, *Devlet Gazetesi*, 20 Mart 1972, s. 12.

<sup>62</sup> Dündar Taşer, “Demokrasi İsterük!..”, *Devlet Gazetesi*, 12 Haziran 1972, s. 12.

<sup>63</sup> Aksun, *a.g.e.*, s. 155.



Göçebe yaşam geleneğinden gelen Türkleri örnek vererek Türkler için bayrak ve milletin öncelikli olduğunu ve devlet şuuruyla gittikleri yerde yaşadıklarını, bu yerleri vatan olarak kabul ettiklerini söylemektedir. Bu nedenle Türklerin varlığının devamını bayrak olarak anlatmaktadır. Taşer'e göre bayrağın olduğu yerde Türk ve Türk devleti var olmaktadır. Türkler açısından devlet, bir anlamda nefes almak gibi doğal ve organiktir.

Taşer, devletçiliğin "*içtimai, ahlaki ve milli*" olduğunu söylemektedir. Aslında devlet, kişilerin yapamadıklarını faaliyetleriyle belirlemektedir.<sup>64</sup> Taşer'e göre millet, devleti var etmiştir. Bu yüzden milletin varlığı ve devamlılığı açısından devlet vazgeçilmezdir. Milliyetçilik duygusunun dayanağı olan devlet varlığı, Türklerin tarihlerinden bugünlere kadar taşıdıkları ata mirasıdır. Devlet fikrinin, milletin ilerlemesinde en önemli katkısı ise ortak hedeflerdir. Bu ortak hedefler ise devlet tarafından ortaya konmaktadır. Konulan hedefler, milletin faydasına olacak şekilde düzenlenir ve milliyetçiler de bu yolu takip etmektedirler. Taşer için devlet bir anlamda özel yeteneklerle kuşatılmış, her şeyin başlangıcı ve her şeyi neticelendirebilecek bir varlıktır.

### **Batılılaşma**

Taşer, modernleşme istekleriyle son iki yüzyıldır yapılmaya çalışılanların Türklerin tarihi sürecini etkilediğini düşünmektedir. Bütün bu yapılanlarla birlikte cezir döneminde olan gerçek Türklüğün kendi benliğinden uzaklaşarak yabancılaşmaya başladığını ifade etmektedir.<sup>65</sup> Yani Türklerin batılılaşma uğruna yaptıkları çabaların geçmişlerini yıkmakla geçen yıllar olduğunu söylemektedir:

*"İlerleme için bu haltları karıştıran, dünyada bir millet yoktur ve olmamıştır. Bunları yapan bir milletin ilerlediğini de tarih kaydetmemektedir. Japonlar bugün çok ileri bir düzeye eriştiler. 30 bin hiyerogliften meydana gelen alfabelerini 'Değiştirelim' demediler. 'Şintoizm' diye anılan dinlerinin ilerlemeye engel olduğunu söylemediler."<sup>66</sup>*

Taşer, yapılması gerekenin, taklit etmekten ziyade bilim ve teknolojiye ileriye gidebilmek için çalışılmak olduğunu söylemektedir.

Taşer, "*Batı özentisi, kendimize olan güvensizlik, bizi yüz elli yıl içinde, dünyanın en güçlü devletlerinden iken yetmişinci sıraya düşürdü*" demektir. Batılılaşmak için çalışmalar yapan birçok devlet görevlisinin, batılılaşmayı gerçekleştirebilmek yerine batılı olduklarını ifade etmektedir.<sup>67</sup> Türk Milleti'nin belini bükenin "*kendi aydınının ondan uzaklaşmış ve ona zıt düşmüş*" olmasından kaynaklandığını düşünen Taşer, aynı zamanda Türk Milleti'nin "*büyük millet*" olarak içerisinde barındırdıklarını hala koruduğuna inanmaktadır. Ancak bu yabancılaşmanın durdurularak milletin sahip olduğu değerlere geri

<sup>64</sup> Akbaba, "a.g.m.", s. 77.

<sup>65</sup> Yücel Hacıoğlu, *Ölümünün 27. Yılında Dündar Taşer'in Hatırasına Armağan*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998, s. 64.

<sup>66</sup> Aksun, a.g.e., s. 46.

<sup>67</sup> Tek, a.g.e., s. 13.

dönmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Çünkü Taşer için ilerleme ve milli hayatı yaşamının başka bir seçeneği yoktur.<sup>68</sup>

Taşer, halktan uzaklaşıp ve yabancılaşma rüzgârına kapılan aydınlara sunları söylemektedir:

*“Cumhuriyet devrinde kapitülasyon yok, tekke yok, medrese yok, mes-cit yok. O halde gerileme neden durmamıştır? Bu soruya cevap vermek, standart aydın kafası ile mümkün olmayınca da, dönüp geçmişe hakaret edilmekte, saltanat şöyleydi, cumhuriyet böyleydi diye işin içinden sıyrılmaya çabalamaktır.”<sup>69</sup>*

Aydınların düşmekte oldukları hatayı, 1960 darbesinin içinde olmasından yola çıkarak örneklendirmektedir:

*“Nitekim bizde aynı hataya düştük ve ‘bir mükemmel anayasa yapılırsa, Türkiye’nin Almanya veya İngiltere düzeyine geleceğini’ sandık. Ne yapa-lım ki, Türk aydınının çok yanlış ve köklü eksikliklerinden biri de, bazı kavramlarda sihirli bir güç tasavvur etmesidir. Tabii bu, aydının kendine yabancılaşmasından doğmaktadır. Çünkü kendine yabancılaşma, milli ölçüyü kaybetme demektir. Milli ölçüyü kaybeden kimse ise, dış ve iç po-litika olaylarını, kendi milletinin çıkarlarına uygun bir şekilde değerlendirmekten yoksun olan adam demektir.”<sup>70</sup>*

Tüm milletlerde ortak olduğu gibi Türklerin de yükselmeye istidatlı oldu-ğunu düşünmektedir. Ancak ilerlemenin koşulu olarak milli olanın terk edil-memesini göstermektedir.<sup>71</sup> Bu yüzden Taşer, yabancılaşmaya karşı, halktan kopuk aydınlar zümresinin, bir an önce halka beraber hareket etmeye başla-maları gerektiğini söylemektedir.

Taşer, “Milliyetçi Hareket yeni bir yolun takipçisidir” demektedir. Bu sözü-yle anlatmak istediği, milli unsurları yeniden canlandırmak ve hakiki Türklüğü yaşamaktır.<sup>72</sup> Onun için milliyetçi yol, milletin asli unsurlarının benliklerde yaşaması ve aykırı olan her şeyden temizlenmesidir. Bunun gerçekleştirilebil-mesinin ana koşulu ise kendinden olandan vazgeçmemektir. İçerisinden çıktığı topluma yabancı olmak demek, milli değerlerden ve ülküden uzaklaşmak anlamına gelmektedir.

Taşer, bir medeniyetin varlığından bahsedebilmek için kültürün gerek-li olduğunu söylemektedir. Bu sebeple batı medeniyeti peşinde koşanların, batı kültürünü de kabul etmeyi göze almaları gerektiğini hatırlatmaktadır.<sup>73</sup> Yabancılaşma ile neticelenecek olan bu batı medeniyeti hayranlığına karşı Türklerin ne yapması gerektiğini de ifade etmektedir. Taşer’e göre yapılma-sı gereken kendinden olana dönmektir. Bahsettiği bu dönüş için Türk tari-

<sup>68</sup> Aksun, *a.g.e.*, s. 57.

<sup>69</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 68.

<sup>70</sup> Aksun, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>71</sup> Köseoğlu, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>72</sup> Dündar Taşer, “Milliyetçi Hareket”, *Devlet Gazetesi*, 7 Temmuz 1969, s. 12.

<sup>73</sup> Mehmet Çınarlı, “Sadi Somuncuoğlu ile Merhum Dündar Taşer Üzerine Bir Mülakat”, *Türk Yurdu*, C. 18, Eylül 1998, s. 59.

hi derinlemesine araştırılmalıdır. Ancak araştırma her zaman yapıldığı gibi değil, Türklerin milli değer hükümleri çizgisinde devam ettirilmelidir. Taşer, batılılaşmak isteyenlere, Türklerin kişiliği ve ülkesi için yararlı olanların yine Türkler olduğunu hatırlatmaktadır.<sup>74</sup>

Taşer, Türklerin tarih boyunca büyük bir medeniyet olarak yaşadığını, bu yüzden genç nesillerin tarihlerini en ince detayına kadar bilmeleri gerektiğini söylemektedir. Türk Milleti'nin, kendi aydınının ondan uzak olması nedeniyle istenilen ilerlemeyi gerçekleştiremediğini düşünmektedir. Milli değerler içerisinde ilerleyebilmenin yolu, aydınların ve milletin, milli unsurlara dönmek için çalışmasıdır. Türklerin geleceği ve varlığı, milli değerler içerisinde ve yabancılaşmadan uzak olarak çalışacak aydınların elindedir.

### Ülkücülük

1965 sonrasında Batı'da sol fikirlere karşı yakınlığın artmasıyla sosyalizm meselesi Türkiye'de etkinlik kazanmıştır. Özellikle siyasi alanda komünizmin kitleleşmesi sorunu ve tehdidi, Türk milliyetçilerinin ve Taşer'in dikkatini çekmiştir. Bu konuyla ilgili Taşer, *"Mutlak mana da milli, manevi, İslami, değerlere bağlı gençliği ülkü ve fikirler etrafında toplayacak aksiyoner bir hareketi oluşturmak zorundayız"* demiştir.<sup>75</sup> Ülkücü gençlerin, komünizm tehdidine karşı birlik içerisinde olmasını isteyen Taşer, gençlerin aynı zamanda doğru bilgilerle eğitilmesi konusu üzerinde dikkat çekmektedir.

24 Kasım 1967 tarihli CKMP Kongresi'nde Türkeş'in kongre konuşmasında *"komünizm tehdidine"* karşı söylediği sözler dikkat çekmektedir. Komünistlerin yürüttüğü faaliyetlere karşılık Türkeş, CKMP'nin komünizme *"amansız bir savaş açtığını"* ve yüksek öğretim kurumları içerisindeki *"komünist kışkırtmacılara karşı imanlı bir milliyetçi gençlik cephesi yükselmekte"* olduğunu söylemektedir. Gençlerin *"Milli Doktrini"* takip ederek yabancıların taklidi olmaktan öteye gidemeyen düşüncelerin karşısında mücadele ettiklerini eklemektedir. Konuşmasında anlattığı milli doktrinin ismini *"Dokuz Işık"*<sup>76</sup> olarak açıklamaktadır. *"C.K.M. Partisi olarak böyle bir doktrinin sahibi bulunduğumuzu iddia eden siyasi bir teşekkülüz"* diyerek de Dokuz Işık'ın<sup>77</sup> parti programında yer aldığını ifade etmektedir.<sup>78</sup> Bu konuşması doğrultusunda, 1968 yılında gençlik örgütlerine ek olarak Ülkü Ocakları teşkil edilmeyle başlamıştır.<sup>79</sup>

<sup>74</sup> Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, Yer-Su Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 116.

<sup>75</sup> Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket, Portreler*, Cilt: 6, Alternatif Yayınları, Ankara 1999, s. 196.

<sup>76</sup> Alparslan Türkeş, Dokuz Işık ilkeleriyle ilgili yapmış olduğu konuşmalarını bir araya getirmiş ve *"Yeni Ufuklara Doğru"* adıyla kitap olarak yayınlamıştır. Bu eserin önsözünde Dündar Taşer'in yazısı da bulunmaktadır. Alparslan Türkeş, *Yeni Ufuklara Doğru*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976.

<sup>77</sup> Alparslan Türkeş, *"milliyetçi toplumculuk"* şeklinde anlattığı görüşlerini 1965'te ilk olarak sistematik bir halde metne dökmüştür. Dokuz Işık olarak açıkladığı ilkelerini: *"Milliyetçilik, Ülkücülük, Türkçülük, Ahlakçılık, Toplumculuk, İlimcilik, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Köylücülük, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstri ve Teknikçilik"* olarak anlatmıştır. Özgür Bayraktar, *Ülkücü Hareket Bölünme: Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 77.

<sup>78</sup> "Büyük Kongre", *Milli Hareket Dergisi*, 15 Aralık 1967, s. 17-19.

<sup>79</sup> Uzun, "a.g.m.", s. 194.

Taşer, gençlerin eğitilmesinin komünizm önündeki en önemli adım olacağını düşündüğü için, Ülkü Ocakları ve Türk Ocakları'na büyük önem vermiştir. Türk Ocakları için “*Türk milliyetçiliğinin beşiğidir*”, “*Türk birliğinin sembolüdür*” ifadelerini kullanmıştır.<sup>80</sup> Bu dernekler bünyesinde, yalnızca partililik yapılmadığını ve var olan problemlerle ilgili çözüm bulmak amacıyla çalışıldığını anlatmaktadır. Taşer'in çabalarına bakıldığında gençleri parti bünyesine almaktan ziyade milliyetçi ve ülkücü fikirlerle yetişebilecekleri bir ortam meydana getirmeye çalıştığı fark edilmektedir. Bu sebeple parti ve gençlik çalışmalarını birbirinden ayrı tutmaktadır. Ülkücü gençlere yönelik yapılan saldırıların ve eleştirilerin de karşısında durmuştur. Dündar Taşer, Türk gençlerinin korunması ve bilinçlenmesi için onları milliyetçi fikirler etrafından toplama düşüncesini ortaya koyan ilk isimlerden biridir.

Komando kamplarının mimarı şeklinde görülen Taşer, gençlerin sol grup karşısında vermiş oldukları mücadeleyi önemli görmüştür. Ülke içerisinde sol kesimin ülküçülere yönelik kötü imaj yaratma çabalarına karşı Taşer, 14 Nisan 1969 tarihinde basınla yapmış olduğu mülakatında şunları söylemiştir:

*“Komando denilen gençler, Türk Milleti'nin varlığını, örfünü, adaletini, inancını yabancı ajanlara, Türkiye düşmanlarına çığnetmeyecektir. Türkiye'deki sol, sol azıtların tertipçisi, tahrikçisi, teşvikçisi olan anarşist kitle, eline geçirdikleri gerek medya gerekse iktidar güçlerinin vastasıyla, milliyetçi Türk gençliğine karşı savaş açmıştır. Komando Kampları ve Komandolar diye MHP'ye ve vatansever Türk gençliğine yönelik karanlık ter-tipler ve oyunlar bize sökmez. Ve bu oyunlar Milliyetçi Hareket'in kararlı iradesi ve inancıyla mutlaka bozulacaktır.”*<sup>81</sup>

Taşer, ülkücü gençlere yönelik yapılan yersiz eleştirilere karşılık şu sözleri kullanmıştır: “*Ülkücü ipliğe sarılmış çeliktir (...)*” Milliyetçi gençlerin birçoğunu bildiğini; çalışkanlıkları, inançları, yanlışları ve doğrularıyla ülkenin yükünü sırtlanmaya gönüllü olduklarını söylemektedir. O, “*(...) Türk Milleti'ni yüceltecek ve yükseltecek ve bu yolda hiçbir engel tanımayan bir gençlik mutlaka yetişecektir*” diyerek ülkücü gençlere karşı duyduğu güveni tekrarlamaktadır. Aynı şekilde, “*Ülkücü gençliğin hareketlerinden şeref hissesi alıyorum, onlar bizim imalimiz, icadımız değil, sizin evlatlarınız(...)* Onlar Türk Milleti'nin tarihi köklerine yapışık, onun tabii meyvasıdır. Komünistler ise çalı nebatatıdır ve meyvaları acıdır. Türk Milleti'nin asil ağacının tatlı meyvası, güçlü elması ülkücü gençliktir (...)<sup>82</sup>” diyerek gençlere olan umudunu hiçbir zaman kaybetmeyeceğini vurgulayan Taşer, konuşmalarında “*keşke bir yirmi yıl daha ömrüm olsa, bu çığ gibi büyüyen gençliğin iktidarını görebilsem*” sözlerini de sarf etmektedir.<sup>83</sup>

<sup>80</sup> Taşer, a.g.e., 123.

<sup>81</sup> Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket: Komplolar ve Provokasyonlar*, C. 3, Alternatif Yayınları, Ankara 1999, s. 17.

<sup>82</sup> Yahnici, “a.g.m.”, 29-30.

<sup>83</sup> Emine İşinsu, “Bozkurt'tan Bozkurtlara”, *Bozkurt Dergisi*, S. 9, Haziran 1973, s. 2.

Taşer, Türkiye'deki sol kesimin, halkın vicdanında olan sözleri dillerine dolayarak kendilerine inananları peşinden sürüklediklerini düşünmektedir.<sup>84</sup> Bu duruma örnek olarak Türkiye içerisinde kendini sol kesim olarak adlandıranların ağızlarında hep Atatürk ismi dolaştırdıklarını söylemektedir. Atatürk'ün ismini ağızlarından düşürmeyenlere, Atatürk'ün hiçbir zaman sosyalist fikirlere itibar etmediğini de hatırlatmaktadır.<sup>85</sup>

"Bu solcu efendilerin ne istediklerini anlamak hayli zor olmaktadır"<sup>86</sup> diyen Taşer, başka bir yazısında onlara imrendiğini ifade etmektedir. Bu imrenmenin nedeninin ise solcuların kendilerine güvenleri, sanki yeni doğmuş gibi tertemiz hissetmeleri ve kendilerini böyle aksettirmeleri olduğunu söylemektedir. Taşer kastetmiş olduğu solcuların, kendilerine yöneltilen hiçbir soru karşısında tökezlemediklerini, en farklı en uçuk soruların karşısında bile cevapları bulunduğunu düşünmektedir. Bu kişiler "alt yapı, üst yapı, çıkar, sömürü gibi" kelimelere tutunarak her şeye kendilerince netlik getirebilmektedirler. Kendi dünyalarında olmayanları ise akılsız olarak ifade etmektedirler.<sup>87</sup>

Taşer, yazılarında solcuların kendileri gibi düşünmeyen herkesi çağdışı olarak algıladıklarını ve moda akımıymış gibi bu fikirlerin peşinden gidilmesinin tehlikeli olduğunu söylemektedir. Bahsetmiş olduğu en büyük tehlikenin ise milletin geleceği olan gençlerin yanlış yönlendirilmesi olduğunu anlatmaktadır. Gençlerin milliyetçilikten uzaklaşarak solcu fikirlere itimat etmelerinin nedeni olarak ise onlara yol göstermesi gereken büyüklerinin şahsi çıkar ve denge kurma oyunları amacıyla gençleri bu yola itmelerini göstermektedir. Taşer, sol fikirlerin tıpkı batılılaşma gibi millete zararlı olduğunu ve bu istikamette gidilmeye devam edilirse eskiye dönüşün imkânsız olacağını düşünmektedir. Gençlere yönelik büyük beklentileri olan Taşer, onlara bir ağabey gibi davranmıştır. Gençlerin dertleri ve sorunlarıyla bizzat ilgilenmiştir. Gençlere, Türk tarihini ve bu tarih içerisinde çağdaş Türk gençliğinin yerini ve vazifesini öğretmeyi amaçlamıştır. Taşer'in gözünde ülkücüler, ayrı bir öneme sahiptir. Aynı şekilde birçok ülkücü genç için de kendisi ayrı bir yerde bulunmaktadır.

### Sonuç

Dünder Taşer, bir subay ve siyasetçi olmasının yanında fikir, kültür ve tarih konularına ağırlık vermiştir. Tarihe olan ilgisi ve bilgisine ek olarak milletini sevmeye, milli kültüre değer verme ve gelecekle ilgili umutsuz olmama konularında örnek teşkil etmiştir. Sol kesimin, ülke içerisinde palazlanması nedeniyle asker ve siyasetçi kimliğinin yanına, hatta önüne fikir insanı olma özelliğini koymuştur. Milliyetçiliğin en önemli yanını gençlerin teşkil ettiğini düşünmüştür. Bu nedenle gençlerin doğru eğitim alabilmeleri için dernekler kurulması çalışmalarını bizzat yürütmüştür. Yaşamı boyunca Türk Milleti'nin tarihteki gibi güçlü olması için çalışmış ve bu azmini hiç kaybetmemiştir.

<sup>84</sup> Akbaba, "a.g.m.", s. 79.

<sup>85</sup> Dünder Taşer, "Solcular ve Atatürk", *Devlet Gazetesi*, 30 Haziran 1969, s. 12.

<sup>86</sup> Taşer, *a.g.e.*, s. 65.

<sup>87</sup> Dünder Taşer, "Sosyalist Ol Rahatı Bul", *Devlet Gazetesi*, 15 Aralık 1969, s. 12.

Yürüdüğü yolda yanında bulunanlar ise Türkes gibi dostları ve emek verdiği gençler olmuştur.

Taşer'in en büyük endişesi ülke karışık bir dönemden geçerken milliyetçi genç nesillerin Türk kimliğini unutmaları ve Türk dayanışmasının gerçekleştirememesidir. Bu durum Taşer'in kaleme aldığı yazılarında açıkça görülmektedir. Kendisine değer veren dostları, vefatı ardından bu yazılarını bir araya getirerek Mesele isimindeki kitabı yayınlamışlardır. Yazılarına, yayınladığı dönemde gereken ilginin gösterilmediği düşünülmekle birlikte günümüzde Dünder Taşer ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde fikirlerine ve kişiliğine olan ilginin artmış olduğu görülmektedir.

Üslubuyla dikkat çeken Taşer, yaşadığı senelerde ülke içerisindeki olaylara kayıtsız kalmadığını yine yazılarında göstermektedir. Ülkenin gelişebilmesi için öncelikli olarak devlet görevlerini işgal eden ancak karakteri ve milli görüşü bunu karşılamayanların bu görevlerden alınması gerektiğini söylemektedir. Sonrasında ise boşaltılan bu yerlere milletini seven, milli değerlere sahip milliyetçilerin getirilmesini önermektedir. Taşer, gençleri her zaman milletin devamlılığının teminatı olarak görmüştür. Bu sebeple gençlerin modern usullerle, Türk kültür ve geleneği çizgisinde eğitim almaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Ülkesini seven gençleri, çalışmaya yönlendirmiştir. Taşer, milletini ve ülkesini sevmek demenin yalnızca konuşmakla olmayacağını asıl önem arz eden gençlere ağırlık verilmesini, bunun koşulunun ise eğitim sisteminin düzeltilmesi olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'nin ipin ucunda olduğunu ve artık kendine gelip dünya dengesine uygun adımlar atılmasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Atılacak ilk adım ise çağın tekniği ve bilimi kullanılarak kurulmuş bir milli sanayi yoluyla ilerlemektir. Yazılarında, Türkiye'nin sanayi hamlesine ihtiyacı olduğunu yinelemektedir. Milli düsturda, siyasi, ekonomik ve kültür konuları dâhilinde adımlar atılması gerekliliğini sıkça yazılmakla birlikte çözüm önerilerini mantık silsilesi dâhilinde sunmaktadır.

### **Kaynaklar**

AKBABA, Hasan: "Dünder Taşer'de 'DEVLET'-MİLLET' ve 'MİLLİYETÇİLİK', 'Devlet'", *Ocak Araştırma ve İnceleme Dergisi*, S. 10, Nisan 1974.

AKSUN, Ziya Nur: *Dünder Taşer'in Büyük Türkiyesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

AYDOĞDU, Cengiz: *Bize Velvele Düştü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

AYGÖRDÜ, Üzeyir: *Dünder Taşer'in Hayatı ve Fikirleri Üzerine Bir İnceleme (1925-1972)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2021.

BAYRAKTAR, Özgür: *Ülkücü Harekette Bölünme: Milliyetçi Hareket Partisi ve Büyük Birlik Partisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

BÖRKLÜOĞLU, Levent: "27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktida Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği", *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2017.

CEBECİ, Dilaver: "Dünder Taşer Sagusu", *Türk Yurdu*, S. 238, C. 27, Haziran 2007.

COŞKUN, Meriç: "Asuman Taşer'le Dünder Taşer'in Gençlik Yıllarına Ait Konuşma", *Türk Yurdu*, C. 22, S. 178, Haziran 2002.



COŞKUN, Meriç: “Dünder Taşer’i, Kızı Yasemin (Taşer) Yahnici Anlatıyor”, *Türk Yurdu*, C. 21, S. 166, Haziran 2001.

*Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik, Matbaacılık ve Gazetecilik Ltd. Şti., Ankara.

ÇATAK, Muzaffer: *Dünder Taşer’in Fikir Hayatı*, Türk Ocakları Yayınları, Ankara 2010.

ÇINARLI, Mehmet: “Sadi Somuncuoğlu ile Merhum Dünder Taşer Üzerine Bir Mülakat”, *Türk Yurdu*, C. 18, Eylül 1998.

*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, 030-11-1-0/ 286-19-13.

*Devlet Gazetesi*, S. 148, 26 Haziran 1972.

DURMUŞ, Merve - KIRPIK, Cevdet: “Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu’nun Rolü”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2021.

“Dünder Taşer’i, Kızı Yasemin (Taşer) Yahnici Anlatıyor”, *Türk Yurdu*, C. 21, S. 166, Haziran 2001.

ERKEN, Ali: “Örgüt ve Strateji: 1965-1980 Arasında Milliyetçi Hareket Partisi”, *İnsan ve Toplum*, C. 4, S. 7, Haziran 2014.

ERTUĞRUL, Feyzullah: *TÖS Tarihinden Esintiler-1: Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Eğitimciler Derneği*, Eğitim Sen Yayınları, Ankara 2017.

GENÇOSMANOĞLU, Niyazi Yıldırım: “Dünder Ağam”, *Devlet Gazetesi*, 18 Eylül 1972.

GÜNGÖR, Erol: *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, Yer-Su Yayıncılık, İstanbul 2019.

GÜNGÖR, Erol: *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Yer-Su Yayıncılık, İstanbul 2019.

GÜRGÜR, Nuri: “O, Bir Alperen’di”, *Ölümünün 27. Yılında Dünder Taşer’in Hatırasına Armağan*, Haz: Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998.

HACALOĞLU, Yücel: *Ölümünün 27. Yılında Dünder Taşer’in Hatırasına Armağan*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998.

HACALOĞLU, Yücel: “Eşi Asuman Taşer, Dünder Taşer’i Anlatıyor”, *Ölümünün 27. Yılında Dünder Taşer’in Hatırasına Armağan*, Haz: Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998.

İŞINSU, Emine: “Bozkurt’tan Bozkurtlara”, *Bozkurt Dergisi*, S. 9, Haziran 1973.

İLHAN, Metin: “Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Tarihi Tasfiye: Eminsu Olayı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 217, Ağustos 2015.

KAYACAN, Derya: *1960 Askeri Darbesinin Üniversitelere Müdahalesi ve 147’ler Tasfiyesi*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

KOÇAK, Gavseddin: “Dünder Taşer’in Ardından”, *Bozkurt Dergisi*, S. 9, Haziran 1973.

KÖSEOĞLU, Nevzat: *Dünder Taşer*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2010.

KURT, Osman Nuri: “Türkmen Ağam’a Ağıt”, *Devlet Gazetesi*, 26 Haziran 1972.

METİN, Aysel: “Asuman Taşer Dünder Taşer’i Anlatıyor”, *Töre Dergisi*, S. 73, Haziran 1977.

METİN, İbrahim: *İhtilalciler Hesaplaşıyor Belgelerle 27 Mayıs-Ondörtler ve Dünder Taşer*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2012.

*Milli Hareket Dergisi*, “Büyük Kongre”, 15 Aralık 1967.

*Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye için C.K.M.P. Programı*, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Ankara 1965.

OLGUN, Erhan: *27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nde Ondörtler Olayı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016.

ÖZÇELİK, M. Hakan - GÜNEŞ, Mustafa: "Bir 27 Mayıs Tahlili: Silahlı Kuvvetler Birliği", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 20, 2018.

ÖZDEMİR, Zeki: *1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ÖZNUR, Hakkı: *Ülkücü Hareket, Portreler*, Cilt: 6, Alternatif Yayınları, Ankara 1999.

ÖZNUR, Hakkı: *Ülkücü Hareket CKMP'den MHP'ye*, Cilt: 1, Alternatif Yayınları, Ankara 1999.

ÖZNUR, Hakkı: *Ülkücü Hareket: Komplolar ve Provokasyonlar*, Cilt: 3, Alternatif Yayınları, Ankara 1999.

SANLI, Ferit Salim: "13 Kasım 1960 Tasfiyesine Giden Süreçte Alparslan Türkeş ve Millî Birlik Komitesi İçinde İhtilaf", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 14, S. 27, Bahar 2018.

SANLI, Ferit Salim: *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden Milliyetçi Hareket Partisi'ne -Tarihi Süreç, İdeoloji ve Politika- (1960-1969)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

TAŞER, Dünder: *Mesele*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

TAŞER, Dünder: "Milliyetçi Hareket", *Devlet Gazetesi*, 7 Temmuz 1969.

TAŞER, Dünder: "Solcular ve Atatürk", *Devlet Gazetesi*, 30 Haziran 1969.

TAŞER, Dünder: "Sosyalist Ol Rahatı Bul", *Devlet Gazetesi*, 15 Aralık 1969.

TAŞER, Dünder: "Eş Manalıdır", *Devlet Gazetesi*, 4 Nisan 1970.

TAŞER, Dünder: "Tutarsızlık Salatısı", *Devlet Gazetesi*, 11 Ocak 1971.

TAŞER, Dünder: "27 Mayıs'ın Düşündürdükleri", *Devlet Gazetesi*, 31 Mayıs 1971.

TAŞER, Dünder: "Çelişkiler", *Devlet Gazetesi*, 20 Mart 1972.

TAŞER, Dünder: "Demokrasi İsterük!...", *Devlet Gazetesi*, 12 Haziran 1972.

TAŞER, Dünder: "Romantizme Dair", *Töre Dergisi*, S. 37, Y. 6, Haziran 1974.

TAŞER, Dünder: "İhtilaf ve Sonrası", *Millî Hareket Dergisi*, 3 Mayıs 1967.

TAŞER, Dünder: "Fesadın İttifakı Çabuk Gelişti", *Millî Hareket Dergisi*, 9 Nisan 1967.

TAŞER, Dünder: "Çözülen İhtilaf", *Millî Hareket Dergisi*, 10 Mart 1967.

TATLISU, Kübra: "Millî Birlik Komitesi İçinde Çıkan İkilem ve General Cemal Madanoğlu-Alparslan Türkeş İlişkisi", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 14, S. 1, 2021.

TEK, Hayati: *Dünder Taşer'den Özdeyişler-Özleyişler*, Ankamat Matbaacılık, Temmuz 2019.

TÜRKEŞ, Alparslan: *Yeni Ufuklara Doğru*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976.

UZUN, Turgay: "Türk Siyasal Yaşamında MHP", *Türk Yurdu*, C. 31, S. 289, 01 Eylül 2011.

YAHNİCİ, Yasemin: "Dünder Taşer'i Anlayabilmek", *Ölümünün 27. Yılında Dünder Taşer'in Hatırasına Armağan*, Haz: Yücel Hacıoğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1998.

YAKIT, İsmail: *Hatıralarıyla İz Bırakanlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

YALÇINER, Yılmaz: "Olurmuş", *Töre Dergisi*, Y. 4, S. 16, Eylül 1972.

YILMAZ, Murat: "Dünder Taşer", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt: 4, Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

### Extended Abstract

#### **Nationalism, State, Westernization And Idealism In Dündar Taşer's Thought As An Intellectual**

Dündar Taşer has been a Turkish nationalist throughout his life. With his life, struggle and works, he has a respectable place in the intellectual life of Turkish nationalism. He nourished his love for the Turkish nation through culture and history. He did not hesitate to explain the idea that being a Turkish nationalist is the only way out for Turks. Besides being an officer and a politician, this study discussed Taşer as an intellectual, as he has made a name for himself with his works related to young people. The most important feature that attracts attention is that he integrated his knowledge and love for his nation into his life. The event that led to his recognition was his participation in the 1960 coup in the National Unity Committee. He was also known for his works on ideas and politics. With his life, interviews, and writings, he left a legacy that sheds light on the Turkish nation and especially on young generations. Taşer did not have many works because he started so late to convey his thoughts through writings and died early age. We can only know him today with his recorded conversations and his friends' narrations about him.

Taşer is one of the well-known personalities of the Turkish-Islamic Ideal. Until his death, he played a vital role in the continuation of Turkish-Islamic thought in The Nationalist Movement Party, which he was a member of, rather than Hüseyin Nihal Atsız's ideal of Turkism. Besides his interest in history and knowledge, his love for his nation and his dedication to national issues contributed to him being a role model. He is aware of the importance of the place of the youth in nationalism. For this reason, he worked to establish associations for young people and tried to deal with young people one-on-one. His biggest concern was that the younger generations would forget their Turkish identity, and the Turkish solidarity he desired couldn't come true. For the country to take firm steps towards the future, he states that government officials without having national consciousness should be replaced by nationalists. His hope for the future is in the nationalist youth. For this reason, he directed young people who are loyal to their country to work in line with Turkish culture and tradition with modern techniques. In his articles, he states what steps should be taken on political, economic, and cultural issues within national borders and the reason behind this. He explains his solutions to these issues in a logical way. The reason that Dündar Taşer is the topic for this study is that he was an intellectual who tried to find a place and understand Turkism thought in Turkish political and intellectual life after 1960.

In this study, the aim is not to develop a new theory based on the ideas of Taşer, who dealt with the issues of nationalism, the state, westernization, idealism, and the army. The study aims to reveal Taşer's ideas under the determined headings. In addition to how he approaches the concepts, his evaluations and comments on the future of Turkey are also included. Despite the sensitivity seen in the issues of nation and nationalism in his writings, he offers to see things as they are, evaluate them, and offer solutions. He also supported his writings with comments. Besides the conflicts on these issues, which have not been fully answered, it is aimed to understand the reason why they are crucial. It has been analyzed how it contains answers for the future of the Turkish nation, without considering it only in the conceptual sense. The main aim of this paper is to be an academic study that future researchers who want to work on these issues will benefit from it. For this reason, the concepts within the determined subjects were analyzed.

Within the scope of this study, scanning and evaluation based on a literature review were made. Books, articles, and periodicals considered necessary on the subject were examined. However, the main sources of the study are Taşer's articles. The main source of this study is the Devlet newspaper, in which Taşer's articles were published. With his involvement in political life, this newspaper started to publish his articles. His articles include current events, politics, the younger generation, debates, and history. In addition, these writings were collected by people that love him in a book called "*Mesele*" after his death. Both book and newspaper articles were used for this article. In addition, the works of the people who studied him were used as well.

The study was conducted by examining the writings of the author. Within the determined topics, the implications of what he said for the period he lived in, Turkish history, and today were examined. With this article, some of the topics scattered among his writings are dealt with as a whole.

# HALKBİLİMSEL METAETİK KURAM VE TÜRK HALK FELSEFESİNDE “SARHOŞ OLMAK OLUMSUZ ETİK DEĞERİ”NİN DEDE KORKUT ÖRNEKLEMİ

Dr. Sacide ÇOBANOĞLU\*

Öz

*Dede Korkut Hikâyeleri’nde, bireysel bir etik eylem olarak eylenmesinde bir sakınca görülmeyen Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin, bireyin muhakemesini yitirerek topluma zarar verecek duruma gelmesi halinde toplumsal bir etik değere dönüşümü söz konusudur. Türk halk felsefesinde, Oğuzlardan günümüze kadar bu olumsuz etik değerın bireysellikten toplumsallığa dönüşüm sürecinin izlerini sürmek mümkündür.*

*Bu çalışmanın konusu; halkbilimi ve etik alanları arasında disiplinlerarası bir çalışmayla yeni bir kuram olarak ortaya koyduğumuz Halkbilimsel Metaetik Kuram ve onun inceleme yöntemi olarak geliştirdiğimiz Halkbilimsel Temellendirme Metaetiksel Çözümleme Yöntemi’imizle; Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerindeki halk felsefesinin Dede Korkut Hikâyeleri bağlamında ortaya konmasıdır.*

*Çalışmamız; sosyal normlarını inceleyerek insanı ve toplumu tanımayı hedefleyen halkbiliminin bakış açısıyla etik olguları/olayları inceleyen metaetiğin bakış açısını birleştirerek bu oluşumların toplumların etik anlayışlarının ortaya çıkışında nasıl etkili olduklarını tespit etmek ve Halkbilimsel Metaetik Kuramın; ahlaksal yaşamı sosyal normları esas alarak inceleyen yöntemi vasıtasıyla Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Halkbilimsel Temellendirme uygulamasını yapmak amacını taşımaktadır*

**Anahtar kelimeler:** Halkbilimi, Metaetik, Kuram, Temellendirme, Çözümleme.

Geliş Tarihi: 11 Ocak 2022 - Kabul Tarihi: 12 Şubat 2022.

Atf Bilgisi: Sacide Çobanoğlu, “Halkbilimsel Metaetik Kuram ve Türk Halk Felsefesinde “Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değeri”nin Dede Korkut Örnelemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 195-216.

\* Ankara - Türkiye,

sacidecobanoglu01@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5204-4270.

**The Metaethics Theory Of Folklore And In Turkish Folk Philosophy  
The “Negative Ethical Value Of Being Drunk” The  
Example Of Dede Korkut  
Abstract**

*In the Dede Korkut Stories, the Negative Ethical Value of Being Drunk, which is considered an individual ethical action, is transformed into a social ethical value if the individual loses his/her judgment and causes harm to the society. It is possible to trace the transformation process of this negative ethical value from individuality to sociality in Turkish folk philosophy, from the Oghuzs to the present.*

*The subject of this study; With the Metaethics Theory of Folklore, which we have put forward as a new theory with an interdisciplinary study between the fields of folklore and ethics, and with our Folklore Grounding Metaethics Analysis Method, which we have developed as its analysis method; The Negative Ethical Value of Being Drunk is the presentation of folk philosophy in the context of Dede Korkut Stories.*

*Our work; To determine how these formations are effective in the emergence of the ethical understanding of societies by combining the perspective of folklore, which aims to recognize people and society by examining their social norms, and the perspective of metaethics, which examines ethical facts/events; The aim of this study is to apply the Folklore Justification of the Negative Ethical Value of Being Drunk through its method that examines moral life on the basis of social norms.*

**Keywords:** Folklore, Metaethics, Theory, Grounding, Analysis.

## Giriş

Sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı toplum içinde nasıl davranması gerektiğini gösteren kurallar zincirine ahlak adı verilmektedir. Ahlak felsefesi olarak tanımlayabileceğimiz etik ise toplum içinde hayatını sürdürmekte olan bireyin nasıl ahlaklı olacağını, nasıl doğru ve erdemli bir şekilde davranabileceğini, ahlaklı olmanın neden önemli olduğunu incelemektedir. Ahlak üzerine bir üst düşünme biçimi ortaya koyarak ahlaklılığın felsefesini yapmaktadır. 20. yüzyılın başında normatif etiğe tepki olarak ortaya çıkan metaetik ise etik üzerine bir üst düşünme biçimi ortaya koyarak etiğin felsefesini yapmaktadır. Gerek ahlak gerekse etik sözcükleri benzer köklerden türemiş ve *töre, gelenek, görenek, alışkanlık, karakter, huy, mizaç* anlamlarını taşımaktadırlar. Bu sözcüklerin sadece türetildikleri sözcük köklerinin ifade ettikleri anlamlara bakarak ahlak ve etik konularının bugüne kadar felsefenin ya da ilahiyatın araştırma alanına girdiği yönündeki yaygın kanaatin aslında eksik ve yanlış bir kanaat olduğunu görmek mümkündür.<sup>1</sup> Ahlak ya da etik sözcüklerinin taşıdıkları anlamlar, halkbiliminin araştırma konularının başında gelen gelenek kavramını işaret etmektedir. Bu durumda halkbiliminden bağımsız olarak yapılacak etik çalışmalarının bir yönüyle eksik kalacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Felsefe, teorik felsefe ve pratik felsefe olarak ikiye ayrılmaktadır. Teorik felsefenin yaşamın anlamını arayan sorularının, bir anlamda, güncel hayata uyarlanması, insana nasıl yaşaması gerektiğini öğreten onun varlığını

<sup>1</sup> Sacide Çobanoğlu, *Halkbilimi Bağlamında Dede Korkut Hikâyeleri'nin Halk Felsefesi ve Metaetiksel Çözümlemesi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, C. I, 2021a, s. I-814.



sürdürmesini sağlayan bilgi, geleneklerde yatmaktadır. Bu bilgi halkbilimsel bilgidir. Halkbilimsel bilginin elde edilmesinde gerek çalışılan malzemenin yoğunluğu gerekse çalışma yöntemlerinin çeşitliliği bakımından Halkbilimi (folklor) disiplininin oldukça geniş bir yelpazede bütün disiplinlerle alakalı olmasını sağlamaktadır. Etik kavramına her disiplinin birbirinden farklı bakıyor olması, onun algılanışı konusunda birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. İşte bu farklı bakış açılarından yararlanarak onları aynı potada eritebilecek, kültür sentezini ortaya koyabilecek bilim dalı; Halkbilimi'dir. Bu iki alanı disiplinler arası bir çalışmayla bir araya getirip çalışma yöntemlerini sentezleyerek günümüz etik problemlerine çözüm bulmak amacıyla ortaya koyduğumuz kuramımız da *Halkbilimsel Metaetik Kuram*dır. Kuram, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki olumlu ve olumsuz etik değerlerdeki halk fikirlerinin tespitini ve halk fikirlerinin bir araya gelerek oluşturdukları halk felsefesinin ortaya konmasını mümkün kılmaktadır.

### 1. Halkbilimsel Metaetik Kuram

İnsanoğlu, tarih sahnesine çıktığı andan günümüze kadar uzanan süreçte uygarlığa ulaşma yolunda çaba göstermiş ve bu sayede üst düzey bir teknolojiye kavuşmuştur. İnsanın ulaştığı bu üst düzey teknoloji bir yandan onun hayatını kolaylaştırırken bir yandan da onun doğasından uzaklaşmasına neden olan birçok olumsuzluğa kaynaklık etmiştir. Zamanın ve buna paralel olarak yaşanan mekânların değişimi insanın, toplumsal yaşamını kolaylaştırmak amacıyla ortaya koyduğu ahlak kurallarında ve etik anlayışında farklılıklara yol açmıştır. Günümüz insanı, yaşamı kullanma kılavuzu olarak tanımladığımız ahlak kurallarında meydana gelen değişimler karşısında önlem almanın kaçınılmaz olduğunu görmekte ve yok olup giden etik değerlerine sahip çıkmanın yollarını aramaktadır. Toplumların içinde buldukları bu olumsuz durumu tersine çevirebilmeleri ancak kadim bilgiler ışığında yapılmış kendi halk felsefelerini yeni bir bakış açısıyla günümüz yaşam koşullarına uyarlayabilmeleri ve mevcut problemlerin çözümünde işe koşabilmeleri oranında mümkün olacaktır.<sup>2</sup>

Halk felsefesi, bir toplumun geleneksel kabullerini, varsayımlarını ifade eder. Toplumlar bu kabulleri ve varsayımları yoluyla dünyayı algılar, anlamlandırır. Dışımızdaki dünyanın nasıl oluştuğu, nasıl bir sistem dâhilinde işlediğine dair geleneksel kabulleri içeren bu algıyı *dünya görüşü (worldview)* olarak da adlandırabiliriz. Bireylerin dünya görüşlerinin oluşmasında en önemli rolü, içinde doğup büyüdüğü kültürün halk felsefesi oynamaktadır.<sup>3</sup>

Özkul Çobanoğlu halk felsefesini (folk philosophy), sosyo-kültürel bir düzen, zihinsel, metafizik bir sistematik olarak tanımlamakta ve Alan Dundes'ten yaptığı aktarmada Dundes'in<sup>4</sup> halk felsefesini oluşturan çekirdek birimlerin

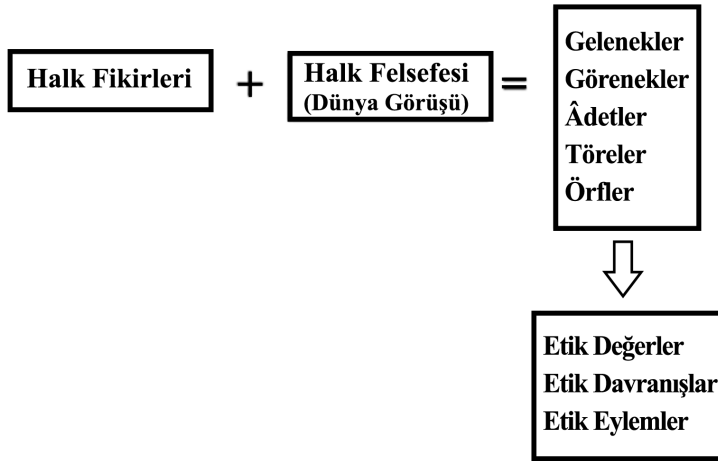
<sup>2</sup> Sacide Çobanoğlu, "Halkbilimsel Bakış Açısı ve Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Halkbilimi Etik ve Metaetik İlişkisi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 26, 2021, s. 402-418.

<sup>3</sup> Sacide Çobanoğlu, *Sözlü Edebiyat ve Anlatım Tutumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 32.

<sup>4</sup> Alan Dundes, "Folk Ideas As Units of Worldview", *Toward New Perspectives in Folklore*, (Ed. Americo Paredes - R. Bauman), *Austin: The University of Texas Press*, 1972, s. 93-103.

halk fikirleri olduğunu söylediğini ifade etmektedir. Claude Lévi-Strauss ise halkın sözlü nakil yoluyla gelen kalıplaşmaları gündelik yaşama uygulama şeklini halk felsefesi<sup>5</sup> olarak tanımlamakta ve kendi ifadesiyle halk felsefesini *yap-takçılık* olarak adlandırmaktadır. Dundes ve Strauss'un işaret ettikleri çekirdek birimler diğer bir söyleyişle *halk fikirleri (folk ideas)* bir araya gelerek *halk felsefesini* meydana getirmektedir.<sup>6</sup>

Halk felsefesinin eyleme dökülmüş, gözlemlenebilir şeklini gelenek, görenek, âdet, töre ve örflerde diğer bir söyleyişle sosyal normlarda görmekteyiz. Sosyal normlar; etik davranışların, etik değerlerin dolayısıyla ahlak kurallarının oluşumunda bağlam (*context*) görevi üstlenilmektedir. Kanaatimizce sosyal normlar, toplumsal etik anlayışının bağlamını oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde bu oluşumların bağlamı durumunda olan unsurlar ise halk fikirleri ve halk felsefesidir. Halkbilimi incelediği halkbilimsel olay ve olgularda öncelikle halk fikirlerini bir araya getirmekte ve bu çekirdek yapıları birleştirerek o toplumun halk felsefesini ortaya koymaktadır. Bu uzun soluklu süreci bir şema halinde gösterelim.<sup>7</sup>



Bu sebeple halkbiliminin araştırma alanlarından biri olan sosyal normlar, bugüne kadar felsefe ya da ilahiyatın inceleme alanlarından sayılan etik alanının da araştırma konularından biri durumundadır. Daha önce değinmiş olduğumuz halkbilimi ve etik disiplinlerinin ortaklık gösterdiği ikinci bir husus da gerek *ahlak* gerekse *etik* sözcüklerinin *töre*, *gelenek*, *görenek*, *alışkanlık*, *karakter*, *huy*, *mizaç* anlamına gelen benzer sözcük köklerinden türemiş olmalarıdır; nitekim bu sözcüklerin ifade ettikleri anlamlar halkbiliminin araştırma alanlarının başında gelen gelenek kavramıyla örtüşmektedir. Bu

<sup>5</sup> Claude Lévi Strauss, *Yaban Düşünce*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 79-182.

<sup>6</sup> Özkul Çobanoğlu, "Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler", *Milli Folklor*, S. 45, 2000, s. 12-14.

<sup>7</sup> Sacide Çobanoğlu, "Halkbilimsel Açından Türk Dünyası Sosyokültürel Bağlamında Etik ve Meta-etik", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020, s. 147-168.

nedenle etik alanının halkbiliminden bağımsız olarak düşünülmesi pek mümkün görünmemektedir. Disiplinlerarası bir çalışma yapılarak iki disiplinin bakış açıları arasında ortaklık kurmak ve araştırma yöntemlerini sentezleyerek problemlere çözüm getirmek gerekmektedir.

Bu noktada etiği genel ilkeler teorisi olarak tanımlayabiliriz. Etiğin ana disiplinlerinden biri durumundaki *ahlak* kavramının felsefesinin yani *ahlaklılığın felsefesinin* yapılmasını *etik* kavramı, *etiğin felsefesinin* yapılması da etik üzerine bir üst düşünme biçimi olarak tanımlayabileceğimiz metaetik kavramı karşılamaktadır.<sup>8</sup> Metaetiği bir şemsiyeye benzetirsek şemsiyenin altında ilk sırada olan etik, ikinci sırada olan ahlaktır. Metaetik; *Bir ahlak yargısı nedir?*, *Bir ahlak yargısını mantıksal olarak temellendirilebilir mi?*<sup>9</sup> sorularına cevap aramaktadır. Bu soruların cevapları Halkbiliminde, halk fikirleri ve halk felsefesinin (*dünya görüşü*) oluşumlarında bağlam görevi üstlendikleri; gelenekler, görenekler, âdetler, töreler, örflerde yatmaktadır. Çünkü metaetiğin bir etik problemini çözmek için etik olguları temellendirmeye çalışması ile halkbiliminin halk felsefesini ortaya koyarken halk felsefesinin yapı taşları, halk fikirlerini belirlemesi, iki disiplin arasındaki ortaklığı göstermektedir.

## 2. Halkbilimsel Temellendirme Metaetikselsel Çözümleme Yöntemi

Halkbilimsel Metaetik Kuram'a ait bir inceleme yöntemi geliştirilmiştir. İnceleme yöntemimizin adı *Halkbilimsel Temellendirme Metaetikselsel Çözümleme Yöntemidir*. Yöntemin özünü *Halkbilimsel Temellendirme* oluşturmaktadır. Halkbilimsel olgu ve olaylardaki etik unsurları incelemek amacıyla geliştirilen yöntem, Halkbilimi kuramları ve metaetik kuramı senteziyle oluşturulmuştur. Metaetik, etik problemlerinin çözümü için temellendirme yapmaktadır. Adnan Onart, ahlak felsefesinde *temellendirmenin* genel olarak bir haklı gösterme, bir belgeleme işlemi olduğunu söylemekte ahlaksal yargıların temellendirilmesinin, haklı gösterilmesinin, belgelenmesinin gerektiğini dile getirmektedir.<sup>10</sup>

Bugüne kadar etik alanında; Kozmolojik Temellendirme, Teolojik Temellendirme, Antropolojik Temellendirme<sup>11</sup> ve Sosyolojik Temellendirme<sup>12</sup> kullanılmaktaydı. Biz bu temellendirmelere bir temellendirme daha ekliyoruz, bu temellendirmenin adı *Halkbilimsel Temellendirme*'dir. *Halkbilimsel Temellendirmeyi* şöyle tanımlamaktayız; etik değerlerin oluşumlarında bağlam görevi üstlenen sözlü kültür ürünlerinin, sosyal normların, ritüellerin, maddi kültür unsurlarının halkbilimsel anlamda *halk fikirleri* ve metaetikselsel anlamda önermelerle gerekçelendirilmelerine *Halkbilimsel Temellendirme* diyoruz. Metaetiğin bir etik sorunun çözümünde bir yöntem olarak kullandığı temellendirme yöntemi ile Halkbiliminin inceleme yaptığı olgularda çıkış ve dayanak noktası durumunda olan halk fikirlerini ve halk fikirleri ile ulaşılan dünya görüşünü ortaya koyması iki disiplinin örtüştüğü bir diğer noktadır. Halkbiliminin etik

<sup>8</sup> Ahmet Cevzici, *Etiğe Giriş*, Engin Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 12.

<sup>9</sup> Harun Tepe, *Etik ve Metaetik*, 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, 2011, s. 42-43.

<sup>10</sup> Adnan Onart, "Ahlak Felsefesinde Doğalcılık Nedir?", *Felsefe Arkivi*, S. 20, 1976, s. 79-97.

<sup>11</sup> Doğan Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 28-33.

<sup>12</sup> Ahmet Cevzici, *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 9.

olay ve olgulardan yola çıkarak belirlediği halk fikirleri, metaetikte önermeler olarak karşılık bulmaktadır. Yöntemimiz şu şekildedir.

### **Halkbilimsel Temellendirme Metaetikselsel Çözümleme Yöntemi**

1. Anlatının Kurgusu.

- a) Anlatıdaki Kişiler.
- b) Anlatının Olay Örgüsü.

2. Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Beşerî ve Dinî (Olumlu, Olumsuz), Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî ve Dinî (Olumlu, Olumsuz) Moral Olgular* Tablosu.

a) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumlu Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumlu Moral Olgular* Tablosu.

b) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Moral Olgular* Tablosu.

c) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumlu Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumlu Moral Olgular* Tablosu.

d) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumsuz Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumsuz Moral Olgular* Tablosu.

e) Anlatıda Metaetiğin Cevap Aradığı *Doğrulukla İlgili Sorular*;

e) 1- Anlatıda Halkbilimsel Anlamda *Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Olgular* Nelerdir?

e) 2- Anlatıda Halkbilimsel Anlamda *Etik Eylemler*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Olguların* Tasnifi Mümkün Müdür?

3. Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Etik Eylemlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Olguların* Bağlamsal Önermeleri

a) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumlu Etik Eylemlerin* Bağlamsal Halk Fikirleri; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumlu Moral Olguların* Bağlamsal Önermeleri.

b) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Etik Eylemlerin* Bağlamsal Halk Fikirleri ve Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Moral Olguların* Bağlamsal Önermeleri.

c) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumlu Etik Eylemlerin* Bağlamsal Halk Fikirleri ve Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumlu Moral Olguların* Bağlamsal Önermeleri.

d) Anlatıdaki Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumsuz Etik Eylemlerin* Bağlamsal Halk Fikirleri; Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumsuz Moral Olguların* Bağlamsal Önermeleri.

e) Anlatıda Metaetiğin Cevap Aradığı *Yöntemle İlgili Sorular*;

e) 1- Anlatıda Etik Yargıların Kaynağı Olan Etik Olgular Var mıdır?

e) 2- Anlatıda Etik Yargıların Kaynağı Olan Etik Olgular Varsa Bunlar Anlatıda Nasıl Yer Alırlar?

4. Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Etik Değerler*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Vokabüler* ve Taşdıkları Anlamlar Tablosu.

a) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Olumlu Etik Değerler*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Vokabüler* ve Taşdıkları Anlamlar Tablosu.

b) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Olumsuz Etik Değerler*; Metaetikselsel Anlamda *Olumsuz Moral Vokabüler* ve Taşıdıkları Anlamlar Tablosu.

c) Anlatıda Metaetiğin Cevap Aradığı *Anlamla İlgili Sorular*;

c) 1- Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Etik Değerler*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Vokabüler* Nelerdir?

c) 2- Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Vokabülerin* Anlamları Nelerdir?

5. Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamla *Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Moral Olguların* Tasnifi.

a) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumlu Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumlu Moral Olguların* Tasnifi.

b) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Beşerî Olumsuz Moral Olguların* Tasnifi.

c) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumlu Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumlu Moral Olguların* Tasnifi.

d) Anlatıda Tespit Edilen Halkbilimsel Anlamda *Dinî Olumsuz Etik Değerlerin*; Metaetikselsel Anlamda *Dinî Olumsuz Moral Olguların* Tasnifi.

e) Anlatıda Metaetiğin Cevap Aradığı *Yöntemle İlgili Sorular*;

e) 1- Anlatıda Tespit Edilen Etik Eylemlerin Temellendirilmesi Mümkün müdür?

e) 2- Anlatıda Tespit Edilen Etik Eylemlerin Temellendirilmesi Mümkün ise Bir Etik Eylemin Temellendirilmesindeki Mantıksal Adımlar Nelerdir?

6. Dede Korkut Kitabı'nın Etik İndeksi.

7. Anlatıda Tespit Edilen Etik Değerlerin Oluşumlarında Bağlam Görevi Üstlenen Geleneklere Göre Etik İndeksi.

8. Anlatıdaki Etik Değerlerin Temellendirilmesi ve Anlatının Halk Felsefesinin Ortaya Konması.

a) Anlatıda Metaetiğin Cevap Aradığı *Yöntemle İlgili Sorular*;

a) 1- Anlatıda Tespit Edilen Etik Eylemler Etik İlkeleri Temsil Eder mi?

a) 2- Ahlak Yargılarının Temellendirilmesinde, Olgusal İfadeler Uygun Gereklere Olarak İş Görebilir mi?

Halkbilimi açısından yeni bir çalışma alanı ve örneği teşkil edecek bu disiplinlerarası çalışmamızda çalışma evrenimizi, Türk dünyasının tartışması en önemli ortak metin olarak nitelendirebileceğimiz, Türk halk felsefesini bütün yönleriyle yansıtan Dede Korkut Hikâyeleri oluşturmaktadır.

### 3. Sarhoş Olmak Değerinin Mitolojik ve Dinî Arka Planı Olumsuz Etik

Mitolojik anlatılara konu olan insanlar tarafından bulunduktan sonra asırlar boyunca, keyif verici içeceklerin başında gelen şarap, yine neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Şarap, ilk kez milattan önce 3100'ü yıllarda, Fenikeliler tarafından üretilmiştir ve zamanla bütün dünyaya yayılmıştır. Şarabın tarihî gelişiminin izlenebileceği önemli kaynakların başında mitoloji gelmektedir. Mitolojik kaynaklarda şarabı icat eden iki farklı kişi görmektediriz: Dionysos ve Cem. Mitolojik anlatımlarda Dionysos'un ilk şarabı yapması şöyle anlatılmaktadır:

Aziz Dionysos bir gün Naxia'ya gitmek üzere Helas'tan yola çıkar. Yol oldukça uzundur. Yorulunca dinlenmek amacıyla bir taşın üzerine oturur. Ayaklarının dibinde bir bitki görür. Bitkiyi çok beğenir ve alıp onu yetiştirmeye karar verir. Dionysos'un bulduğu bu bitki asma değildir. Hava çok sıcaktır. Dionysos bitkinin kuruyacağını düşünerek onu yolda bulduğu bir kuşun bacak kemiği içine yerleştirir. Asma çubuğu kuşun bacak kemiği içinde büyümeye ve kemiğin üzerinden dışarı taşmaya başlar. Dionysos bitkinin zarar göreceğinden endişelenerek kuşun bacak kemiği içindeki bitkiyi kemikle birlikte bu sefer bir aslanın bacak kemiği içine yerleştirir. Fakat kısa bir süre sonra bitkinin daha da büyüdüğünü ve buradan da dışarı taşıdığını görür. Bu sefer Dionysos onu, içinde bulunduğu kemiklerle birlikte bir eşeğin bacak kemiğinin içine koyar. Bütün bu süre içinde azimle yoluna devam etmiştir. Naxia'ya varır ve orada bitkiyi toprağa eker. Bitki çabucak büyür ve çok güzel üzümler vermeye başlar. Dionysos bu güzel üzümlerden şarap yapar ve çevresindeki insanlara ikram eder. Ama Dionysos bir bakar ki şaraptan bir miktar içenler kuş gibi ötmeye, onlardan daha fazla içenler kendilerini bir aslan gibi güçlü hissetmeye, en çok içenlerse eşek gibi hareket etmeye başlarlar.<sup>13</sup>

Cem'in şarabı bulması ise mitolojide şöyle anlatılmaktadır: Cem, Hz. Nuh zamanında yaşamaktadır. Bir gün askerleriyle birlikte ava çıkar. Gökyüzünde bir kuş görür. Kuşun ayağına bir yılan sarılmıştır. Cem okçularına yılanı oklamalarını emreder. Okçular emri yerine getirirler. Kuş yilandan kurtulunca gökyüzünde uçarak gözden kaybolur ama bir süre sonra birkaç bitki tohumuyla birlikte geri döner. Kuş, Cem'e bu bitki tohumlarını verir. Bunlar asma tohumlarıdır.

Bu tohumlardan yetişen asmalardan üzüm elde edilir. Zamanla üzümün bekletildiği zaman sularının köpürdüğünü ve ekşidiğini fark ederler. Hasta bir kadın, ağrılarından kurtulmak için üzüm suyundan içer; ama içtikten sonra farklı ruh halleri yaşayarak kendinden geçer. Kadının bu halini Cem'e anlatırlar. Cem de üzüm suyunu bekleterek içmeyi âdet haline getirir. İşte böylece şarap ortaya çıkar.<sup>14</sup>

Dini söylencelerde ise şarabın bulunuşu şu şekilde ifade bulmaktadır: İnsan oğlunun atası Âdem, ilk kez asma çubuğunu diktiği zaman, lanetlenmiş Şeytan sevinç içinde gelir öyle sevinmiştir ki sevinçten yüzü kızarmıştır. Şeytan hemen bir tavus kurban eder ve bu tavusun kanıyla Âdem'in diktiği asma çubuğunu sular. Asma gelişir, büyür ve yaprak verir. Şeytan yine gelir bu sefer bir maymun kurban eder ve maymunun kanıyla asma çubuğunu sular. Sonra asmanın korukları çıkmaya başlar. Şeytan yine gelir bu sefer de bir aslan keser ve onun kanıyla asmayı sular. Koruklar, Şeytan'ın kestiği aslanın kanıyla beslenirler. Koruklar üzüme dönüşür. Şeytan yine sevinerek gelir hemen bir domuz keser ve onun kanıyla asmayı sular. İşte bundan dolayı şarapta bu dört hayvanın özellikleri vardır. Şarap içen ve sarhoş olan kişi önce tavus gibi gösterişli bir hale bürünür. İçmeye devam edip daha fazla içtikçe

<sup>13</sup> Hasan Özdemir, "Şarabın İcadı ve Dört Vasfı", *Türkoloji Dergisi*, XI, 1993, s. 149-150.

<sup>14</sup> Savaşkan Cem Bahadır, *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 15.



maymun gibi maskaralıklar yapmaya başlar. Yine içmeye devam eder de daha çok içerse kendini aslan gibi yürekli bir kişi olduğunu zannetmeye başlar. Daha da içerse en sonunda domuzun özelliklerini kazanır. Tanrı yolundan uzaklaşır. Şarabın mucidi lanetli Şeytan'dır.<sup>15</sup>

Hem mitolojide hem de dinî söylencelerde, şarabın olumsuz etkilerine değinildiğini ve insanların bu keyif verici maddenin içiminden sonra neler yaşayacakları konusunda benzetmelerden yararlanarak gizlice uyarıldıklarını görmekteyiz. İbrahim Kafi Dönmez<sup>16</sup> sarhoşluğu, içkinin, insanın sinir sisteminde oluşturduğu bir tür depresyon ve kısmî felç hali olarak tanımlanmakta ve sarhoşluk durumunda kişinin akli melekelerinin, kişi kendine geldikten sonra o esnadaki söz ve eylemlerini bilemeyecek derecede zaafa uğradığını ifade etmektedir.

#### 4. Etik Disiplini Çerçevesinde Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerine Yönelik Görüşler

İnsanlık tarihi kadar eski devirlere dayanan keyif verici madde kullanımı bir etik olgudur. Keyif verici madde seçiminin akollü içecekler yönünde kullanılması halinde, alkolün alımından sonra kişide baş gösteren olumsuz haller *sarhoşluk* olarak adlandırılmakta ve sarhoş olma durumu da olumsuz bir etik eylem olarak kabul edilmektedir. *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerini* Aristoteles'in erdem algısı çerçevesinde şu şekilde değerlendirebiliriz. Aristoteles erdemleri insan ruhunu iki kısma ayırarak ifadelendirir. Birinci kısmı, ruhun *Kendisi akıl sahibi olan* kısmı olarak adlandırır ve burayı *Düşünce Erdemleri* olarak tanımlar. *Düşünce Erdemlerini* kendi içinde; *Bilim, Sanat, Sezgisel Akıl, Pratik bilgelik* ve *Felsefi akıl* olarak beşe ayırır. Aristoteles ruhun diğer kısmını, akıl sahibi olmayan ama *Akıldan pay alan* olarak adlandırır ve burayı da *Karakter Erdemleri* olarak tanımlar. *Karakter Erdemlerini* de adalet, cesaret, ölçülü olmak, onurlu olmak gibi erdemler olarak sıralar<sup>17</sup> Metaetiğin önde gelen sezgici filozoflarından David Ross *Karakter Erdemlerini* şöyle sınıflandırmaktadır:

1. İlkel korkular, öfke duygularıyla bağlantılı erdemler: Cesaret, ölçülülük.
2. İnsanın toplum içinde saygın olma ihtiyacından kaynaklanan eylemler: Gururlu olmak, onurlu olmak.
3. Toplumsal ilişkilerle ilgili erdemler: Dostluk, adalet.
4. İradî istidatları olmadıkları için erdem özelliği taşımayan birtakım nitelikler.<sup>18</sup>

Her iki filozof da *Karakter Erdemlerine* aynı bakış açısıyla bakmışlardır. Aristoteles bu tasnifinde kendine egemen olan insanları, kendisi *akıl sahibi olan* grubuna dâhil etmekte ve erdemli insanlar olarak nitelendirmekte; kendine egemen olmayan insanları, kendi akli olmayan ama *akıldan pay alan* grubuna dâhil etmekte ve erdemsiz insanlar olarak nitelendirmektedir. Aristoteles insanın ahlakî davranışlarında doğru/yanlış; erdemli/erdemsizliği

<sup>15</sup> Özdemir, a.g.e., s. 138.

<sup>16</sup> İbrahim Kafi Dönmez, "Sarhoşluk", *DİA*, XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, s. 141.

<sup>17</sup> Aristoteles, *Nikomakos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Kebekeç Yayınları, Ankara 2005, s. 5-25.

<sup>18</sup> David Ross, *Aristoteles*, Çev. Ahmet Aslan vd., Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 237.

seçmesinin sadece akla dayanmadığını aynı zamanda iradî bir yetiden kaynaklandığını söylemekte ve özgür iradesi sebebiyle insanın kendi davranışlarından, kendi eylemlerinden, yapıp ettiklerinden, eylediklerinin tamamından sorumlu olduğunu dile getirmektedir.<sup>19</sup>

Aristoteles insanın içindeki erdemli olmak yolundaki istidatı eğitimle geliştirerek erdem sahibi olduğunu söylemekte, ahlaki eylemin değerini belirleyenin sadece eylemin sonucu değil onu eyleyen kişinin niyeti ile ilgili olduğunu belirtmektedir ki onun bu görüşü Kant'ın ödev etiği anlayışıyla bu anlamda örtüşmektedir. Aristoteles bir eylemin ahlaki olup olmadığını üç şekilde belirler.

1. Aristoteles'e göre; bir eylemin eylenmesinde en önemli nokta *istek*'tir. Bir eylemin kişinin isteğine bağlı olarak yapılıyor olması gerekmektedir.<sup>20</sup>

2. Eylemin kişi tarafından *bilerek ve bilinçli bir şekilde* eylenmesi gerekmektedir. Eylem, onu eyleyen kişi tarafından istenerek yanı sıra bilerek ve bilinçli bir şekilde seçilmiş olmalıdır.<sup>21</sup>

3. Eylemin kişi tarafından *tercih edilmiş* olması gerekmektedir. Örneğin hayvanlardaki arzu bir tercih değildir; ama insan eylediklerini tercih edebilir. Eylemin *tercih edilmesi*, eylemesi kişinin elinde olan eylemlerin düşünülerek gerçekleştirilmesi, eylemesi arzu edilen şeyler olması anlamına gelmektedir.<sup>22</sup>

Bu noktada Aristoteles, *hiçbir insan isteyerek kötü olmaz* diyen Sokrates'in erdemsiz davranışın bilgisizlikten kaynaklandığını iddia eden görüşünden ayrılmaktadır. Ona göre karakter erdemlerini edinmek için insanda istidat vardır ve bu erdemler yapa yapa alışkanlık kazanılarak öğrenilirler. Aristoteles *bilmemenin* kendisini affedilebilir bulmamaktadır. Örneğin; sarhoş bir insan, sarhoşken bilmeden yaptığı şeyleri daha önceden bilebilir. Bu durumda sarhoş olmak kişinin tercihi olduğu için o sırada eylediklerinin erdemli ya da erdemsiz oluşu da o kişinin tercihinin sonucudur, bu nedenle kişi sarhoşken yaptıklarından da mesuldür. Öyleyse erdemlilik bir karakter özelliği ise erdemsizlik de bir karakter özelliğidir.<sup>23</sup>

Bu kısma kadar *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin* mitolojik ve dini arka planına ve etik disiplini çerçevesinde söz konusu etik değere yönelik görüşlere yer verdik. Şimdi *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerini* Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer aldığı dört bağlama göre; ifade ettiği halkbilimsel anlamda halk fikirlerini, metaetikselsel anlamda önermelerini belirleyip etik değeri temellendirecek ve halk felsefesini ortaya koyacağız.

## 5. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Halk Felsefesi

Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin* halk felsefesini ortaya koymak amacıyla çalışmamızın, *Halkbilimsel Temellendirme*

<sup>19</sup> Aristoteles, *a.g.e.*, s. 5.

<sup>20</sup> Aristoteles, *a.g.e.*, s. 1110a, s. 15.

<sup>21</sup> Aristoteles, *a.g.e.*, s. 1111b, s. 8.

<sup>22</sup> Aristoteles, *a.g.e.*, s. 1113a, s. 10.

<sup>23</sup> Aristoteles, *a.g.e.*, s. 10.

*Metaetikselsel Çözümleme Yönteminin sekizince maddesi, Anlatıdaki Etik Değerlerin Temellendirilmesi ve Anlatının Halk Felsefesinin Ortaya Konması* maddesine göre etik değeri inceleyelim.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde şarap, Oğuz eğlencelerinde sunulan bir içecek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerde şarabın kullanımını topluca yapılan eğlencelerde, toylarda, şölenlerde, av akşamlarında görmekteyiz. Hikâyelerde kahramanların tek başlarına oturup şarap içtikleri bir anlatıma rastlanmamaktadır. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı boyunda, *Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına örülü, göksi kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları niğarlı, mahububu kâfir kızları kalın Oğuz biglerine sağrak sürüp içer idi*<sup>24</sup> şeklinde bir anlatımla şarap içilen ortam tasvir edilmiştir. Burada Oğuz beylerine şarap sunan kızlar kâfir kızlarıdır. Oğuz toplumunda Müslüman kadınların Oğuz beylerine şarap sundukları görülmemektedir. Bu yönüyle Dede Korkut'un, İslamiyet'in kabul edilmesi ve ardından İslami gereklerin toplum tarafından uygulanmaya başlanması noktasında, yeni dinin getirdiği yeni toplumsal algının oluşması dönemine tekabül ettiği ve bir geçiş dönemi eseri olduğu görülmektedir. Şarap içilen ortamı gözümüzün önünde canlandıran bu tasvir bize toplumun; şarabın haram olduğunu ve bu maddenin yasaklı olan yiyecek ve içecekler grubunda olduğunu kabul etmesinin, henüz kendisi için çok yeni olan ve zaman içinde, yavaş yavaş uygulamaya geçen bir yasaklı davranış olduğunu düşündürmektedir. Yine de bu yasaklı davranışın uygulanmasında, Müslüman kadınlara sakilik yaptırılmaması esasının varlığını görmekteyiz. Şarap içme konusunda çekinceli davranmayan Oğuz toplumu, daha çok şarabı içtikten sonra bireyin eylediklerinin ahlaki sınırlar içinde olmasına, bireyin şarap içtikten sonra ahlaka mugayir davranışlarda bulunmamasına önem vermektedir. *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değeri* Dede Korkut Hikâyeleri'nde dört bağlamda görülmektedir.

Birinci bağlam Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'dur. Kırk namerdin Dirse Han'a, oğlu Boğaç Han'ın içip sarhoş olduğunu ve şarabın etkisiyle ne yaptığını bilmediğini, ahlaksız davranışlar sergilediğini, *Aydur: Kalkubanı Dirse Han senün oğlun yirinden örü turdı, göksi güzel kaba tağa ava çıkdı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasının yanına alup geldi, al şarabun itişinden aldı içdi*<sup>25</sup> sözleriyle ifade etmeleri, asıl problemin Boğaç Han'ın şarap içmesi olmadığını aksine şarap içtikten sonra kendine hâkim olamayarak eylediği olumsuz ahlaki davranışlar olduğunu göstermektedir.

İkinci bağlam Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, Deli Dumrul'un Azrail'e söylediği, *Dökmesi büyük bizüm tağlarımız olur, Ol tağlarımızda bağlarımız olur, Al bağların kara salkumlu üzümü olur, Ol üzümü sıkarlar al şarabı olur, Ol şarabdan içen esrük olur, Şarabluyidüm tuymadum, Ne söyledüm bilmedüm, Bigliğe usanmadum yiğitlig toymadum, Canum alma Azrail meded didi*<sup>26</sup> sözlerinde, şarabın yapımından bahsetmesi ve onu içenin esrik

<sup>24</sup> Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986, s. 22.

<sup>25</sup> Ergin, a.g.e., s. 15.

<sup>26</sup> Ergin, a.g.e., s. 71.

olacağını, esrik halde iken insanın ne söylediğini bilemeyeceğini söylemesi yine problemin şarap içmek olmadığını, bireyin şarabı içtikten sonra kendine hâkim olamayarak eylediği olumsuz ahlaki davranışlar olduğunu göstermektedir.

Üçüncü bağlam, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, *Kazılık Koca dirler idi bir kişi var idi. Bayındır Hanun veziri idi. Şarabun itişi başına çıktı. Kaba dizin üzerine çökti, Bayındır Handan akın diledi. Bayındır Han destur virdi. Niriye diler isen var didi*<sup>27</sup> sözleriyle ifade edilen Kazılık Koca'nın şarabın etkisi altındayken muhakeme yeteneğinden yoksun olarak bireysel karar verip Bayındır Han'dan akın dileyerek bu akına çıkması sonucunda sarhoşluk nedeniyle muhakemesini yitirerek aldığı bu bireysel karar, onun tutsak düşmesine sebep olmuş ve ardından da on altı yıllık esaretine yol açmıştır.

Dördüncü bağlam, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Segrek'in bir derneğe uğraması ve burada yiyip içerek sarhoş olması ardından tuvalete giderken dışarda iki çocuğun kavga ettiğini görerek sarhoş olduğu için doğru düşünüp muhakeme yapamaması ve kendine hâkim olamayıp onlara vurması söz konusudur. Bu durum anlatıda, *Eyegülü ulalur kapurkalu böyür. Meger hanum, Uşun Kocanın kiçi oğlu Segrek eyü, bahadır, alp, delü yigit kopdı. Bir gün yolu bir dirnege uğradı. Kondular, yimek içmek itdiler. Segrek mest oldı. Taşra ayak yolına çıktı. Gördi kim öksüz oğlan bir kızanı çekişür. Mere noldunuz diyü bir şapala birine bir şapala birine urdı. Eski tutun biti öksüz oğlanun dili acı olur*<sup>28</sup> şeklinde dile getirilmektedir.<sup>29</sup>

*Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer aldığı dört bağlama göre ifade ettiği, halkbilimsel anlamda halk fikirleri ile metaetikselsel anlamda önermeler yoluyla yaptığımız temellendirme şu şekildedir.*<sup>30</sup>

### **Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Halkbilimsel Temellendirme Metaetikselsel Çözümleme Tablosu**

1.65. Boğaç Han'ı Kiskanın Kırk Namerdin Onun Şarap İçip Sarhoş Olduğunu Söylemeleri

#### **Halkbilimsel Anlamda Halk Fikirleri/Metaetikselsel Anlamda Önermeler:**

1. Keskin şarap sarhoşluk verir.
2. Keskin şarabın etkisi insana nasıl davranacağını şaşırtır.
3. Keskin şarabın etkisi pişmanlık uyandıran hareketler yaptırabilir.

<sup>27</sup> Ergin, a.g.e., s. 92.

<sup>28</sup> Ergin, a.g.e., s. 109.

<sup>29</sup> Aşağıdaki tabloda yer alan 2 rakamlı numaralandırmada birinci rakam, hikâyelerin Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki sırasını; ikinci rakam, hikâyedeki etik eylem/moral olgu sırasını ifade etmektedir. Çalışmamızın çok hacimli bir çalışma olması sebebiyle bu çalışmamız, inceleme yöntemimizin 8. maddesini içermektedir. Konuyla ilgili daha önceki çalışmamızda, Dede Korkut Hikâyeleri'nde ve Mukaddime'de toplam olarak 173 olumlu ve olumsuz etik değer tespit edilmiştir. Olumlu ve olumsuz etik değerlerin toplam bağlam sayısı 929'dur. 126 olumlu etik değer 777 bağlam sayısı; 47 olumsuz etik değer 152 bağlam sayısı; Dede Korkut Kitabı'nda yerlerini almaktadırlar. Çalışmamın tamamı için bkz. Sacide Çobanoğlu, *Halkbilimi Bağlamında Dede Korkut Hikâyeleri'nin Halk Felsefesi ve Metaetikselsel Çözümlemesi*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, C. I, C. II.

<sup>30</sup> Çobanoğlu, a.g.e., C. II, s. 814-1771.

<p>5.25. Deli Dumrul'un Sarhoşluğa Sığınarak Azrail'den Aman Dilemesi <b>Halkbilimsel Anlamda Halk Fikirleri/Metaetiksel Anlamda Önergeler:</b> Kendisiyle övünen kişi, övündüğü özelliğiyle yüzleşmesi gereken durumlarla karşı karşıya Kar kaldığında yalan söyleyerek ikiyüzlü bir davranış sergilememelidir.</p>
<p>7.26. Kazılık Koca'nın Sarhoş Olduğu Bir Anda Akın Dilemesi <b>Halkbilimsel Anlamda Halk Fikirleri/Metaetiksel Anlamda Önergeler:</b> 1. Akın kararı sarhoş kafayla değil, ayık kafayla alınacak bir karardır. 2. Akın kararı alınmadan önce üzerinde ayrıntılı düşünmek gerekir. 3. Akın kararı alınmazdan önce plan yapmak gerekir.</p>
<p>10.47. Uşun Koca Oğlu Segrek'in Yolunun Bir Derneğe Düşmesi Yeme İçmeden Sonra Sarhoş Olması. <b>Halkbilimsel Anlamda Halk Fikirleri/Metaetiksel Anlamda Önergeler:</b> 1. Sarhoşluk insanın doğru düşünmesini ve davranmasını engeller. 2. Sarhoşluk çocuklara şamar atacak kadar muhakemeyi bozar.</p>

Görüldüğü gibi Dede Korkut Hikâyeleri'nde, şarap içmenin haram olduğu ve kahramanların haram olan bir şeye el uzattıkları için başlarına türlü belalar geldiği, bu sebeple Tanrı tarafından cezalandırıldıkları şeklinde bir anlatım, bu düşünceyi ifade eden sözlerin varlığı söz konusu değildir. Kahramanların şarap içmeleri noktasında bir problem görülmemektedir; ama kahramanların şarap içtikten sonra şarabın etkilerine maruz kalarak kendilerine hâkim olamamaları ve akıl ile muhakeme yeteneklerini kaybetmeleri, bu sebeple aldıkları yanlış kararlar neticesinde, Oğuzların toplumsal olarak zarar görecekleri eylemleri yapmaları büyük bir problem olarak kabul edilmektedir.

Bu noktada sarhoş olmak eyleminin nasıl bireysel bir eylem olmaktan çıkıp toplumsallaştığı görülmektedir. Aristoteles'in eylene bir eylemin ahlaki olup olmadığını irdeleyebilmek amacıyla ortaya koyduğu; eylemin eyleneşmesine duyulan istek, eylemin eyleneşmesinin bilerek ve bilinçli bir şekilde yapılması ve eylemin eyleneşmesinin tercih edilmiş olması şeklindeki üç maddelerinin her üçünün de bireysel olarak eylemi eyleme kararının kişinin nezdinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu noktaya kadar kişi bireysel karar almış ve kendi özgürlüğüne istenci doğrultusunda eylemi eylemiştir; fakat bu noktadan sonra yapıp ettikleri vasıtasıyla topluma zarar vermeye başladığı anda artık sarhoş olmak eylemi olumsuz bir etik eyleme dönüşmekte ve bireysel olmaktan çıkıp toplumsal bir olumsuz etik değer haline gelmektedir. Oğuz toplumu için sorun bu içeceğin tüketilmesi değil, bu tüketimin ardından yitirilen akıl ile muhakeme yeteneği ve bu yitimin hoş olmayan sonuçlarıdır. Şarabın içilmesinden sonra bireyin kendini kaybetmesi ve ayıldığında pişmanlık duyacağı davranışları yapması Oğuzlar tarafından kabul görmemektedir.

Halk felsefesinde şarap içtikten sonra kendine mukayyet olmanın/olabilmenin bir toplumsal beklenti durumunda olduğunu görüyoruz. Şarabın etkisiyle babası varken av avlayan, kuş kuşlayan, anasıyla sohbet eden Boğaç, Azrail'e kafa tutan Deli Dumrul, zamansız akın dileyerek tedbirsiz yola çıkan

ve hem kendini hem de yiğitlerini tehlikeye atan Kazılık Koca, asla kabul edilmeyen hiç yapılmaması gereken bir hareketi yapan öksüze el kaldıran Segrek örneklerinde, tüm bu kahramanların ortak kabahatleri şarap içmek değildir, kahramanların ortak kabahatleri şarap içtikten sonra onun etkisine karşı koymayarak kendilerine mukayyet olamamaları ve toplumsal tabuları çiğnemiş olmalarıdır oysa halk felsefesinde bu eyleme karşı kendine mukayyet olabilme beklentisinin hâkimiyeti söz konusudur.

Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Halkbilimsel Temellendirme Tablosu'nda yer alan etik eylemlerdeki halkbilimsel anlamda halk fikirleri ile meta-etiksel anlamda önermeler doğrultusunda olumsuz etik değer konusunda ulaştığımız halk felsefesi şu şekildedir;

**Halk felsefesi (dünya görüşü):** Oğuzların; keskin şarabın sarhoşluk verdiği, sarhoşluğun insanın doğru düşünmesini ve davranmasını etkilediği, şarabın bu etkisinin insana nasıl davranacağını şaşırttığı, şarabın etkisindeki insanın daha sonradan pişmanlık duyacağı hareketler yapabileceği, sarhoşluğun öksüz çocuklara şamar atacak kadar insanın muhakemesini bozduğu, bütün bu sebeplerle akın kararının sarhoş kafayla değil, ayık kafayla üzerinde ayrıntılı düşünülerek plan yapılarak alınacak bir karar olduğu kabulleri çerçevesinde yapılandırdıkları bir dünya görüşüne sahip oldukları görülmektedir.<sup>31</sup>

## 6. Tarihi Dönemler İçinde Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin Halk Felsefesi

Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değeri'nin Türk halk felsefesindeki yerini ayrıntısıyla inceleyebilmek bakımından Dede Korkut Hikâyeleri'nin yaşandığı dönemde, Oğuz toplumunun alkollü içecek tüketimi ve sarhoşluk konusuna bakış açısı ile tarihin ilerleyen dönemlerinde Türk toplumunun bu olumsuz etik değere bakış açısını; sosyal yaşam, dinî algı, tıbbî bulgu ve hukukî uygulama açılarından karşılaştırmamız faydalı olacaktır.

### a) Sarhoş olmak olumsuz etik değerinin sosyal yaşamdaki yeri.

Selçuklu Sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah döneminde, vezirlik yapan Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinin otuzuncu faslında, şarap meclislerinden söz edilmekte ve şarap meclislerinde nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır.<sup>32</sup> Yine devlet düzeninin ve ceza sisteminin temellerinin sağlam oturtulduğunun dolayısıyla hukukun, fark gözetilmeksizin herkese uygulandığını gösteren bir hikâyede sarhoş olmak olumsuz etik değerinin ceza-i müeyyidesi konusunda bilgi verilmektedir. *Riyâvet olurnur ki girişiyile başlayan hikâyede Sultan Mahmud'un komutanlarından Ali Nuştekin'in Sultan Mahmud'un meclisinden sarhoş çıkması üzerine güvenlik görevlilerinin kendisini yakalayıp 40 kırbaça cezalandırdıkları anlatılmaktadır. Hikâyenin sonunda Sultan Mahmud'un, Ali Nuştekin'e, Pazar yerine ve evden dışarıya bir daha sarhoş adım atmaya tevbe et!* şeklindeki memleket düzeni ve siyaset gereği olarak sarhoşluğun gizlenmesi gerektiğini ifade eden sözleri dikkat çekicidir.<sup>33</sup>

<sup>31</sup> Çobanoğlu, a.g.e., s. 1380.

<sup>32</sup> Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 171-172.

<sup>33</sup> Nizamülmülk, a.g.e., s. 57-58.



Siyâsetnâme'nin bir başka hikâyesinde, içinde kötü hisler besleyerek had-dini aşarak insanlara ceza veren yönetici konumundaki kişilerin de hak ettikleri ölçüde cezalandırıldıklarının anlatılan bir bahiste sarhoşluk konusuna bakış ilgi çekmektedir. Halife Me'mûn, biri yaşlı diğeri orta yaşlı iki hares emiri konusunda araştırma yapması için uşağına emir vermiştir. Uşak araştırmasını yaptıktan sonra ihtiyar emirin yöneticilik vasıflarını taşıyarak insanlara iyi davrandığını ama orta yaşlı emir-i haresin gece boyunca şarap içtiğini ve ertesi gün kendisine getirilen (kendisi gibi şarap içmiş) bir genci çok acımasızca cezalandırdığını onu kırk kırbaç cezası ile cezalandırıp ardından da ahalinin genç hakkında söylediği övgü dolu sözlerle kulak asmadan zavallı genci zindana attırdığını anlatır. Halife Me'mûn uşağını dinledikten sonra, *O ihtiyar emir-i haresi Allah bağışlasın. Yalnız diğer köpek herife de lanetler olsun! Sırf sarhoş olduğundan ötürü bir kişizadeye bu zulmü reva görüyorsa başkalarına yok yere neler yaptığını bir Allah bilir!* diyerek bu orta yaşlı emirin derhal görevden azledilmesini, o delikanlının da zindandan çıkarılmasını, bu mesuliyetin de o ihtiyar emire tevdi edilerek kendisine bir hilat hediye edilmesini emreder. Bu noktada Halife Me'mun'un *sırf sarhoş olduğundan ötürü bir kişizadeye bu zulmü reva görüyorsa* şeklindeki sözleri yöneticilerin ve toplumun sarhoşluğa kişinin sadece kendisine zarar vermesi, topluma herhangi bir zararı olmaması noktasında bir esneklik olduğunu göstermektedir.<sup>34</sup>

b) *Sarhoş olmak olumsuz etik değerinde dinî algı.*

Alkollü içecek tüketimi ve sarhoşluk konusuna mezhepler bağlamında dinî bakış açısı ve toplumsal kabuller bağlamında Najam Haider, konuyla ilgili makalesinde diğer mezheplerden farklı olarak Hanefi mezhebinde, Hanefiliğin kurucu önderlerinden İmam-ı Azam ve talebelerinin ham üzümde elde edilen şarap haricinde diğer sarhoşluk verici maddelerin sarhoşluk vermeyecek miktarının kullanımını helal kabul ettiklerini söylemekte ve İmam-ı Azam'ın dâhil olduğu Küfe hukuk okulunun ilk zamanlarda bu görüşüyle diğer hukuk okullarından ayrılmakta olduğunu, 14. yüzyılda ise Hanefi hukukçularının tüm sarhoş edici maddeleri toptan yasaklama kararı aldıklarını belirtmektedir.<sup>35</sup>

Hayrettin Karaman çalışmasında mevzuyla ilgili olarak, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşlerine yer vermekte; üzüm ve hurma suyunun üçte biri kalıncaya kadar kaynatılması sonucunda elde edilen bir nevi pekmezin yanı sıra kuru üzüm, kuru hurma gibi hoşafının beklemesi sonunda elde edilen içkinin ve elma, arpa, mısır, darı gibi şeylerden elde edilen nebiz adı verilen özel içkilerin sarhoşluk vermeyen miktarının içilmesinin caiz olduğunu ancak bunlarla sarhoş olmanın haram olduğunu dile getirdiklerini aktarmaktadır.<sup>36</sup> Bu örneklerdeki uygulamalarda da yine bu içeceğin tüketilmesinde bir sorun olmadığı fakat tüketildikten sonra kişinin topluma zarar vermemesinin asıldığı anlayışı görülmektedir.

<sup>34</sup> Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 200-204.

<sup>35</sup> Najam Haider, *Contesting Intoxication: Early Juristic Debates Over the Lawfulness of Alcoholic Beverages*, *Islamic Law and Society Dergisi*, S. 20, 2013, s. 83.

<sup>36</sup> Hayrettin Karaman, *Günlük Hayatımızda Helaller Haramlar*, Nesil Yayınları, İstanbul 1987, s. 47.

c) *Sarhoş olmak olumsuz etik değerinin tıbbi bulgulardaki yeri.*

Alkollü içecek tüketimi ve sarhoşluk konusunda tıbbın bakış açısına değinmek gerekirse; İbn-i Sina'nın tıpla ilgili meşhur eseri *el-Kanun*'da içkiler bahsini açmakta ve içkinin hangi durumda kullanılabileceği, zararlı ve yararlı miktarı, kullanım biçimleri gibi konuları işlemektedir. İbn-i Sina'ya göre alkol, safravi hıtların (safra sıvıları) atılmasına yardım ettiğinden safravi mizaçlı kişilere yardımcıdır ayrıca alkol besinin tüm vücutta dağılımını sağlar. Alkol kara safrayı yok eder çünkü tabiatı kara safraninkine zıttır. Eski şarap ise besin olmaktan çok ilaçtır demektedir.<sup>37</sup> Müslüman hekimlerin genel olarak şarabı tıpkı İbn-i Sina'da olduğu gibi tıbbi yararları açısından ele aldıklarını ve hangi şartlar altında kullanılırsa sağlığa yararı olacağı üzerinde durduklarını görmekteyiz.<sup>38</sup>

d) *Sarhoş olmak olumsuz etik değerinin hukukî uygulamadaki yeri.*

Alkollü içecek tüketimi ve sarhoşluk konusuna hukukî bakış açısı İslamiyet öncesi, İslamiyet dönemi ve Cumhuriyet döneminde şu şekilde değişim göstermiştir. Göçebe yaşam tarzları nedeniyle İslamiyet öncesi Türk toplumlarına ait yazılı kayıtlar kısıtlıdır. Bu sebeple Çin kaynaklarından edinilen bilgiler ışığında Türk hukuk tarihinin Büyük Hun Devleti ile başladığını söylemek mümkündür. Hun devletine ait hukukî düzenlemelerde cezai yaptırımlarla ilgili ilgili temel hususlara da yer verilmiştir.<sup>39</sup>

İslamiyet sonrası Türk devletlerinde ise yaygın olarak İslam ceza hukuku kuralları hakimiyet göstermiştir. Alkol veya uyuşturucu madde kullanımında İslam hukukunda iki ayrı yaklaşım vardır. Sarhoşluk verici maddeyi bilmeyerek veya zorlama yoluyla alanların ceza sorumluluğunun olmadığı, bilerek ve isteyerek alanların ise ceza sorumluluğunun olduğu varsayılmıştır.<sup>40</sup>

İslam hukukunda sarhoşluğun suç olarak düzenlenmesinin öncelikle kişilerin sağlıklı düşünme kabiliyetinin devamlılığını, bunun bir sonucu olarak da kamu menfaati ile toplum düzeninin korunmasının amaçlandığını belirten Dönmez, bu konuda düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe sözlüğünde karşılığı, *sarhoş olma durumu, esrıklük, mestlik, sermestlik, sermesti* kelimeleriyle ifade edilmiştir. Sarhoş kelimesi ise yine aynı sözlükte, *alkollü içki veya keyif verici bir madde sebebiyle kendini bilmeyecek durumda olan kimse, esrik, mest, sermest, başı dumanlı, kafası bulutlu, kafası iyi, kafası dumanlı, kafası kıyak* anlamlarına gelmektedir. Bu kapsamda sarhoşluğun cezai ehliyete etkisi, sarhoşluğun iradi veya irade dışı olmasına göre ikiye ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de sarhoşluk suçunda Müslümanlara hem had cezası hem de tazir cezası uygulanmış, buna mukabil sarhoşluk suçu bakımından cezai sorumluluğu olmayan gayrimüslimlerin de kamu düzenini bozacak eylemleri tazir ile cezalandırılmıştır. Cumhuriyet son-

<sup>37</sup> İbn-i Sinâ, *El-Kânûn fi't-Tıbb*, Birinci Kitap, Çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1995, s. 263.

<sup>38</sup> Ayten Altıntaş, *Sağlığın Can Damarı-Osmanlı Tıbbında Sağlıklı Yaşam*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2013, s. 39.

<sup>39</sup> Mehmet Akif Aydın, "Türk Hukuk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, s. 14.

<sup>40</sup> Halil Cin - Ahmet Akgündüz, "History of Turkish Law [in Turkish]: 2011", *Adli Tıp Dergisi*, Ottoman Research Foundation, İstanbul 2017, s. 124-142.

rası Türk hukukunda ise sarhoşluk ile ilgili ilk düzenlemeye 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda yer verilmiştir.<sup>41</sup>

Cumhuriyet Dönemiyle birlikte, Türk Ceza Kanunu'nun TCK 34/1. Maddesi ve Kabahatler Kanunu uyarınca kişinin bilerek ve isteyerek kendi tercihiyle sarhoş olduğu sürede eylemlerinden sorumlu olduğu kabulüyle düzenlenen yasalar sayesinde toplum düzeni sağlanmaya çalışılmıştır.

Asırlar boyunca devam edegelen bu maddenin kullanımı ile insanlık, bu maddeyi kullanmadan önceki insan ile kullandıktan sonraki insan arasında büyük fark olduğunu gözlemlemiş, gözlemlerini tecrübeleriyle sabitlemiştir. İnsanlık tarihi içinde toplum yaşantısına geçilip insanların yasalarla, kanunlarla yönetilmeye başlandığı dönemlerde, sarhoş olan kişinin topluma zarar verdiği görüldüğü zamanlarda, sarhoşluk halinin bir suç hali olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve cezalar buna göre düzenlemiştir.

Günümüzde, ülkemizde içki içme yasağı yoktur ama alkol alımı sonrasında çevreye zarar vermemek esastır. Fakat dinde var olan içkiyi haram kılan yasak sebebiyle içki içenler arasında birtakım ortak davranışlar ve ortak söylemler görülmektedir. Örneğin günümüz Türk toplumunda içki içilen ortamlarda, dinî telmih içeren kavram isimlerinin telaffuz edilmesi sıkça görülen bir durumdur. Aynı dinî kültür ile yoğrulmuş bireyin, bilinçaltında muhafaza edilen *haram* algısının bir nevi savunması olarak nitelendirilebileceğimiz bu davranışın, kolektif şuuraltında kayıtlı kodlara işaret ettiği kuşku götürmez yanı sıra *kimseye zarar vermeksizin, kimsenin dedikodusunu yapmaksızın, kimsenin malına, canına kastetmeksizin, sadece evinde kendi kendine içki içiyor olmanın* kabul edilebilir bir davranış olduğu iddiası da günümüz Türk toplumunda varlığını sürdüren etik kabullerden biridir. Bu düşünceler *Ağzına içmek* deyimiyile ifade edilmektedir. *Ağzına içmek* içilen içeceğin sadece *ağız* tarafından, *dil* tarafından fark edilmesi/algılanması/tadının alınması, vücudun diğer kısımlarının bu farkındalıktan etkilenmemesi; usulüyle adabıyla içmek, içtikten sonra çevreye zarar vermemek, ahlaka mugayir hareketlerde bulunmamak, eylemlerinde muhakeme yeteneğini yitirmemek anlamını taşımaktadır. Taha Toros Arşivleri'nde, eski İstanbul belleğinin konu edildiği yazıda *ağzına içmek* deyimine yer verilmekte ve bu deyim halk arasında kullanımı şu cümlede örneklenmektedir: İçki insanın mehengi ağzına içen de var, burnuna içen de...<sup>42</sup> Metin Yurtbaşı ise Şarabı kafaya değil karına çekmeli deyimiyile ifade edilen bu düşünceyi; içkinin miktarı önemlidir, düşünme yeteneğini engelleyecek derecede alkol alınmamalıdır, şeklinde açıklamaktadır.<sup>43</sup>

Bu noktada günümüz Türk toplumunda kullanılan *ağzına içmek* deyimindeki ana fikir ile Oğuz toplumunun içki içtikten sonra bireyin eylemleriyle toplumsal tabuları çiğnememesi gerektiği ana fikri örtüşmektedir. Hem Oğuz toplumunda hem de günümüz Türk toplumunda, dikkat edilecek noktanın,

<sup>41</sup> Dönmez, *a.g.e.*, s. 141-171.

<sup>42</sup> Taha Toros, "*Taha Toros Arşivleri İstanbul'un Belleği*", 2016, (Çevrimiçi) <http://www.bellek.sehir.edu.tr>, 11 Ocak 2021.

<sup>43</sup> Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 12. Baskı, ex.cel.lence publishing, İstanbul 2012, s. RS. 376.

içki içildikten sonra toplumsal tabuları çiğneyecek hareketler yapılmaması olduğu etik kabulünün ortaklık gösterdiği görülmektedir.

## 7. Bulgular

Sarhoş olmak olumsuz etik değerinin mitolojik arka planında, şarabın bulunması ve içilmesi noktasında bir yasak olmamakla birlikte bu madde-nin kullanım oranına bağlı olarak insanın gireceği değişik ruh halleri, aşama aşama; kuş, aslan, eşek; tavus, maymun, aslan ve domuz gibi hayvanlara benzetmek suretiyle bireyin başına gelecekler konusunda üstü kapalı olarak uyarıldığı görülmüştür.

Aristoteles ve David Ross'un *karakter erdemleri* sıralamalarında belirttik-leri, insanın akıl sahibi olması sebebiyle eylediklerinden, yapıp ettiklerinden sorumlu olduğu fikrinin ilk sırada Oğuz toplumu olmak üzere tarihi dönemler içinde bütün Türk toplumlarınca kabul gördüğü ve bir halk felsefesi olarak benimsendiği tespit edilmiştir.

Aristoteles'in eylenen bir eylemin ahlaki olup olmadığını irdeleyebilmek amacıyla ortaya koyduğu; eylemin eylenmesine duyulan *istek*, eylemin eylen-mesinin *bilerek ve bilinçli* bir şekilde yapılması ve eylemin eylenmesinin *tercih edilmiş* olması şeklindeki üç maddenin hem Oğuzlarda hem de tarihin her döneminde Türk toplumlarında kabul gördüğü saptanmıştır. Şarap içtikten sonra bireyin topluma zarar veren hareketler yapması halinde artık sarhoş ol-mak eyleminin bireysel olmaktan çıkıp toplumsal bir olumsuz etik değer haline geldiği, şarabın tüketiminin ardından bireyin akıl ve muhakeme yeteneğini yitirmesinin kabul görmediği tespit edilmiş bilakis bireyin bu yeteneklerini yitirmemesi yolunda toplumsal bir beklentinin varlığına rastlanmıştır.

Oğuz toplumunda bireylerin şarap içmelerinin bir sorun teşkil etmediği fakat şarap içtikten sonra alkolün etkilerine maruz kalarak kendilerine hâkim olamamaları, akıl ile muhakeme yeteneklerini kaybetmeleri, bu sebeple yanlış kararlar almaları ve aldıkları bu yanlış kararlar sebebiyle toplumsal olarak zarar görme durumunun ciddi bir problem olarak kabul edildiği görülmüştür.

Oğuzlardan sonraki dönemlerde de Türk toplumunda sarhoşluk duru-munun ancak topluma zarar verme noktasında cezaya tabi tutulduğu onun haricinde bireysel olarak yapılan içki içme eylemine toplum olarak bir tavır alınmadığı görülmüştür.

Oğuz toplumunun içki içtikten sonra bireyin eylemleriyle toplumsal tabu-ları çiğnememesi gerektiği ana fikri ile günümüz Türk toplumunda kimseyi rahatsız etmeden kendine mukayyet olarak içki içmek anlamında kullanılan *ağzına içmek* deyimindeki ana fikrinin örtüştüğü saptanmıştır. Her iki Türk toplumunun da içki içilmesinin ardından toplumsal tabuların çiğnenmemesi gerekliliğini bir halk felsefesi olarak benimsediği ve bireyin içki içtikten sonra akıl ve muhakeme yeteneğini yitirmemesi yolundaki toplumsal beklentinin varlığı *ağzına içmek* deyiminin anlamında saklı olduğu tespit edilmiştir.

## Sonuç

Dede Korkut Hikâyeleri'nde *Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinin* etik di-siplini çerçevesinde ele aldığımızda, Aristoteles'in erdem etiği ile uyum göster-

diğini görmekteyiz. Aristoteles, insanların tıpkı çocuklarını doğurdıkları gibi eylemlerini de doğurdıklarını, insanların eylemlerinin kendi ellerinde olduğunu söylemektedir. Erdemli ya da erdemsiz davranmanın seçimini insanların kendilerinin yaptıklarını ifade eden Aristoteles, insanları erdemli davranışlarından ötürü övmemizin, erdemsiz davranışlarından ötürü yermemizin nedeninin onların bu eylemleri eylemeyi bilerek, isteyerek, tercih ederek yaptıklarını bilmemizden kaynaklandığını dile getirmektedir.

Sarhoş olmak etik eyleminin halkbilimi disiplini çerçevesinde ele aldığımızda Oğuz toplumunda şarap içmek pek sakıncalı görülmemekte ama şarap içtikten sonra kendine hâkim olamayarak toplumu zorda bırakan bireysel kararlar alınması, gerçekleştirilemeyecek şeylerin şarabın verdiği aşırı özgüvenle tıpkı bir aslan misali korkmadan söylenmesi, kişinin sarhoşluk anında ayıldığı zaman tasvip etmeyeceği eylemlerde bulunması onaylanmamakta ve toplumsal açıdan bu şekilde bir sarhoşluk içinde bulunulmasını doğru bulunmamaktadır. Bu yönüyle Oğuz toplumunun bakış açısı günümüz Türk toplumunun bakış açısıyla örtüşmektedir.

*Sarhoş Olmak Olumsuz Etik Değerinde* her iki disiplinin bakış açıları ortaklık göstermekte ve Türk Halk felsefesinde bu olumsuz etik değerın içki içmek anlamında ele alındığın bir problem teşkil etmediği, kişinin şahsi seçimlerinden biri olduğu kabulünün varlığı fakat bireyin topluma zarar vermeye başlaması halinde etik eylemin bireysellikten çıkıp toplumsal bir etik algı oluşturduğunu ve önceki devirlerde töreler vasıtasıyla günümüzde ise kabahatler kanunu kapsamında cezai uygulamalarla bu olumsuz eylemi eyleyen bireyin cezalandırıldığı görülmektedir. Oğuz döneminden itibaren sarhoş olmak olumsuz etik eylemine bakışın değişmedi görülmektedir. Tarihin her döneminde sarhoşa bakış açısında, bunun bir kişisel tercih olduğu kabulü ve bireye bu anlamda özgürlük tanındığı, esnek bir yaklaşım içinde bulunulduğu görülmektedir. Bireyin toplum aleyhinde tavır ve eylemler sergilemesi durumunda bu bakış açısı sertleşmektedir.

Çağımızın etik problemlerini halkbilimsel olarak ele alıp bu problemlerin çözümüne yeni bir bakış açısı getirmek amacıyla ortaya koyduğumuz Halkbilimsel Metaetik Kuram ve kuramın inceleme yöntemi Halkbilimsel Temellendirme Metaetiksel Çözümleme yöntemi bu alanda bir ilk durumundadır. Bu noktada Halkbilimi, etik ve metaetik alanlarında disiplinlerarası çalışmalar yapmak doğru yöntemler kullanarak doğru sentezler yaparak bu araştırma alanlarını Halkbiliminin araştırma alanlarına dâhil etmek amacını taşıyan çalışmamızın, inceleme yönteminin nasıl kullanıldığı örneklenerek Türk halk felsefesi ve etik indeks oluşturmaya yönelik çalışmalar için yol gösterici olması hedeflenmiştir.

### Kaynaklar

ALTINTAŞ, Ayten: *Sağlığın Can Damarı-Osmanlı Tıbbında Sağlıklı Yaşam*, Yedi-yeren Yayınları, İstanbul 2013.

ARISTOTELES: *Nikomakos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005.

AYDIN, Mehmet Akif: "Türk Hukuk Tarihçiliği", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5.

- BAHADIR, Savaşkan Cem: *16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- CEVİZCİ, Ahmet: *Etîçe Giriş*, Engin Yayıncılık, İstanbul 2002.
- CEVİZCİ, Ahmet: *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- CİN, Halil - AKGÜNDÜZ, Ahmet: "History of Turkish Law [in Turkish]: 2011", *Adli Tıp Dergisi*, Ottoman Research Foundation, İstanbul 2017.
- ÇOBANOĞLU, Özkul: "Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler", *Milli Folklor*, S. 45, 2000.
- ÇOBANOĞLU, Sacide: *Sözlü Edebiyat ve Anlatım Tutumu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.
- ÇOBANOĞLU, Sacide: "Halkbilimsel Açından Türk Dünyası Sosyokültürel Bağlamında Etik ve Metaetik", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020.
- ÇOBANOĞLU, Sacide: "Halkbilimsel Bakış Açısı ve Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Halkbilimi Etik ve Metaetik İlişkisi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 26, 2021.
- ÇOBANOĞLU, Sacide: *Halkbilimi Bağlamında Dede Korkut Hikâyeleri'nin Halk Felsefesi ve Metaetiksel Çözümlemesi*, Doktora Tezi, C. I, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- ÇOBANOĞLU, Sacide: *Halkbilimi Bağlamında Dede Korkut Hikâyeleri'nin Halk Felsefesi ve Metaetiksel Çözümlemesi*, Doktora Tezi, C. II, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi: "Sarhoşluk", *DİA*, XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009.
- DUNDES, Alan: "Folk ideas As Units of Worldview." Toward New Perspectives in Folklore, (Ed. Americo Paredes ve R. Bauman), *Austin: The University of Texas Press*, 1972.
- ERGİN, Muharrem: *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986.
- HAIDER, Najam: Contesting Intoxication: Early Juristic Debates Over the Lawfulness of Alcoholic Beverages, *Islamic Law and Society Dergisi*, S. 20, 2013.
- İBN-İ SİNÂ: *El-Kânûn fi't-Tıbb*, Birinci Kitap, Çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1995.
- KARAMAN, Hayrettin: *Günlük Hayatımızda Helaller Haramlar*, Nesil Yayınları, İstanbul 1987.
- NİZAMÜLMÜLK: *Siyâsetnâme*, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- ONART, Adnan: "Ahlak Felsefesinde Doğalcılık Nedir?", *Felsefe Arkivi*, S. 20, 1976.
- ÖZDEMİR, Hasan: "Şarabın İcadı ve Dört Vasfı", *Türkoloji Dergisi*, XI, 1993.
- ROSS, David: *Aristoteles*, Çev. Ahmet Aslan vd., Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- ÖZLEM, Doğan: *Etik Ahlak Felsefesi*, 2. Baskı, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.
- STRAUSS, Claude Lévi: *Yaban Düşünce*, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994.
- TEPE, Harun: *Etik ve Metaetik*, 2. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu, 2011.
- TOROS, Taha: *Taha Toros Arşivleri İstanbul'un Belleği*, 2016, (Çevrimiçi) <http://www.bellek.sehir.edu.tr>, 11 Ocak 2021.
- YURTBAŞI, Metin: *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 12. Baskı, ex.cel.lence publishing, İstanbul 2012.



### Extended Abstract

#### **The Metaethics Theory Of Folklore And In Turkish Folk Philosophy The "Negative Ethical Value Of Being Drunk" The Example Of Dede Korkut**

The chain of rules that shows how a person, who is a social being, should behave in the society he lives in, is called morality. Ethics, which we can define as moral philosophy, examines how an individual who lives in society will be moral, how he can behave in a right and virtuous way, why it is important to be moral, and he makes the philosophy of morality by putting forward a higher way of thinking about morality. Metaethics, which emerged as a reaction to normative ethics at the beginning of the 20<sup>th</sup> century, on the other hand, What is a moral judgment? Can a moral judgment be grounded? It asks the questions and makes the philosophy of ethics by putting forward a meta-thinking on ethics. Both the words morality and ethics are derived from similar roots and carry the meanings of custom, tradition, custom, habit, character, temperament, and temperament. By looking only at the meanings of the root words from which these words are derived, it is possible to see that the common belief that moral and ethical issues are within the research field of philosophy or theology is actually an incomplete and wrong opinion. The meanings of the words morality or ethics point to the concept of tradition, which is one of the research topics of folklore. In this respect, it is impossible to consider the fields of morality and ethics independently of folklore.

Philosophy is divided into theoretical philosophy and practical philosophy. The knowledge that enables the questions of theoretical philosophy, which seeks the meaning of life, to be adapted, in a sense, to current life, and which teaches people how to live, lies in traditions. This information is folklore information. In the acquisition of folkloric knowledge, both in terms of the density of the studied material and the diversity of the working methods, it ensures that the discipline of Folklore (folklore) is relevant to all disciplines in a wide range. The fact that each discipline looks at the concept of ethics differently from each other brings with it many questions about its perception. Here is the branch of science that can melt them in the same pot by making use of these different perspectives and reveal the synthesis of culture; It is folklore. Our theory, which we put forward in order to find solutions to today's ethical problems by combining these two fields with an interdisciplinary study and synthesizing working methods, is The Metaethics Theory of Folklore.

The Dede Korkut Stories contain the events of a period of Oghuz history. But in fact, in all Turkish history, the Turks' way of perceiving life, their structuring/ stance towards life, the folk ideas shaped within this stance, the folk philosophy (world view) they reached with the combination of these ideas, as well as the moral values they developed within the framework of the ethical understanding included in the folk philosophy, conveyed to future generations. In the context of the messages they want to give, it sheds light on the present from the oldest periods of history. With this aspect, the work preserves its undisputed superiority in every period and in every way. The stories told are not just some ordinary or extraordinary events. These narratives should be named as the nationalization story of Turkish society. In this nationalization process, Dede Korkut Stories are the most important oral culture products and later written culture products that transfer the folk ideas that ensure the continuity of Turkish society from generation to generation in the oral culture period.

The subject of this study; In the emergence of ethical values in Dede Korkut Stories, in line with the classification we made according to the traditions that serve as the context, within the moral traditions, with the Metaethics Theory of Folklore, which we have put forward as a new theory with an interdisciplinary

study between the fields of folklore and ethics, and with our Folklore Justification Metaethics Analysis Method, which we developed as its analysis method. The aim of the study is to extract the folk ideas in the folklore sense of the Negative Ethical Value of Being Drunk, to establish the propositions in the metaethical sense, to reveal the folk philosophy (world view) formed by the combination of these ideas, and to analyze the ethical value and to ground it in folklore.

Purpose of the study; Our theory, which enables the determination of how these formations are effective in the formation of the ethical understanding of societies by combining the perspective of metaethics, which aims to reveal a metaethics way of thinking about ethics by examining ethical facts/events philosophically from the perspective of folklore, which aims to recognize that society by examining the social norms of societies, by combining these two disciplines; it is to apply the folkloric justification of the Negative Ethical Value of Being Drunk through its method that examines moral life on the basis of traditions, customs and traditions.

## EVLIYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜNDEN OSMANLI TOPLUMUNDA ÇOCUKLAR

Arş. Gör. Dr. Ümran KARADENİZ\*

### Öz

*Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi esas alınarak Osmanlı coğrafyasında çocukların yaşamı üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Osmanlı tarihini birçok açıdan aydınlatan Seyahatnâme, farklı bölgelerde yaşayan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyunları ve eğlenceleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgiler, diğer mevsuk kaynaklarla mukayeseli olarak incelendiğinde Osmanlı'da çocukluk algısı hakkında kıymetli verilere ulaşılmaktadır. Osmanlı toplumunda çocukların tarihi üzerine yapılan çalışmaların önemli ölçüde Tanzimat sonrasına ilişkin olduğu göz önüne alındığında bu çalışma ile Erken Modern dönem Osmanlı çocukluk tarihine kısmen de olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.*

**Anahtar kelimeler:** Osmanlı, Çocuk, Evliya Çelebi, Seyahatname.

### Children In Ottoman Society From Evliya Çelebi's Vision

#### Abstract

*In this study, we try to evaluate the life of children in Ottoman geography based on Evliya Celebi's Seyahatname. Some information is provided about the education, upbringing, games, and entertainment of children living in different regions in the Seyahatname, which illuminates Ottoman history in many ways. Valuable knowledge about childhood perception in the Ottoman Empire is obtained when this information is examined in comparison with archival documents and literature. Taking into consideration that the studies regarding the history of children in Ottoman society are largely about the post-Tanzimat period, we aim to contribute, at least in part, to Ottoman childhood history in the Early Modern period with this study.*

**Keywords:** Ottoman, Child, Evliya Celebi, Travelogue.

Geliş Tarihi: 15 Ekim 2021 - Kabul Tarihi: 10 Ocak 2022.

Atf Bilgisi: Ümran Karadeniz, "Evliya Çelebi'nin Gözünden Osmanlı Toplumunda Çocuklar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 256, İstanbul 2022, s. 217-238.

\* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,  
umran.karadeniz@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4968-9876.

## Giriş

Sosyal tarih çalışmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan seyahatnameler, seyahatçıların muhtelif sebeplerle yaptıkları seyahatler sırasında buldukları yerler hakkında malumat verdikleri eserlerdir. Seyahatnameler, coğrafya ve tarih hususunda ihtiva ettikleri bilgilerin ötesinde farklı bölgelerde yaşayan halklar, yönetim anlayışları, dinleri ve kültürleri hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır.<sup>1</sup> Bunun yanında seyahatname yazarlarının, buldukları coğrafyalarda tesadüf ettikleri farklı kültürleri ve yaşam tarzlarını aktarırken kimi zaman mübalağalı anlatımlarda buldukları görülmektedir.<sup>2</sup> Bu durum, seyahatnamelerde bulunan bilgilerin başka kaynaklarla mukayeseli olarak dikkatle kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu tarzda yazılmış eserler arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir.<sup>3</sup> Hayatının büyük bir kısmını seyahat ile geçiren Evliya Çelebi, on ciltlik eserini tekdüze bir seyahat anlatısı olarak kaleme almamış; şehirlerin fiziki görünümü ve yerel kültür öğelerinin yanında katıldığı savaşları, dönemin siyasi olaylarını, eğitim kurumlarını, kullanılan dilleri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu bakımdan coğrafya, tarih, iktisat, etnografya, filoloji, sosyoloji ve sanat tarihi gibi birçok bilim dalını ilgilendiren oldukça kıymetli bir eser ortaya koymuştur.<sup>4</sup>

Klasik dönem Osmanlı toplumunda çocukların yaşamları üzerine yapılan araştırmalarda, arşiv belgeleri ile fetva mecmuaları, çocukların terbiyesi ile

<sup>1</sup> Türk edebiyatında, yolculuğu esas alan seyahatnameler dışında esaretname, sergüzeştname, ruznameler ve sefaretnameler gibi farklı türde yazılmış eserler de seyahatname başlığı altında incelenmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Menderes Coşkun, "Seyahatnâme-Türk Edebiyatı", *TDVİA*, Cilt:XXXVII, İstanbul 2009, s. 13-16.

<sup>2</sup> Batı'da yapılan araştırmalar, meşhur olan bazı seyahatnamelerin, kısmen ya da tamamen yazarlarının kütüphanesinde mevcut olan kitaplardan edindikleri muhayyile ve ifade gücü ile yazıldıklarını ortaya çıkarmıştır. Coşkun, *a.e.*, s. 13.

<sup>3</sup> Erhan Afyoncu, *Seyahatnâme*'nin dünya tarihinde eşine rastlanmayacak derecede mühim ve Osmanlı Devleti'nin her alanına ışık tutan bir eser olduğunu söylemektedir. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 68.

<sup>4</sup> Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* ışığında yapılan mütenevvi çalışmalar bu hususu kanıtlar nitelikindedir. M. Cavid Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dair Notlar", *TM*, Sayı: 12, 1955, s. 257-264; Martin Van Bruinessen - H. Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, Trc. T. Güney, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003; R. Dankoff, *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990; Nejat Göyünç, "Evliya Çelebi'nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 225-227; Feridun Emecen, "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 215-223; G. Bayerle, "Hungarian History According to Evliya Çelebi", *JTS*, VIII, 1984, s. 21-24; Mustafa İsen, "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988, s. 229-233; Musa Duman, "Evliya Çelebi'de Değişler, Atasözler ve Deyimler", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 361-364; Musa Duman, "Evliya Çelebi'de Halk Etimolojisi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 368-371; R. Dankoff, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler*, Cilt: X, Trc. N. Uslu, Nşr. H. C. Güzel v.dğr., Ankara 2002, s. 268-291; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1977; Arif Bilgin, "Evliya'nın Seyahat Evreninde Para", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 406-409; Mehmet Akman, "Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012, s. 402-405.

İlgili ahlak kitapları<sup>5</sup> ve mahkeme kayıtları ana kaynak niteliğindedir.<sup>6</sup> Bu kaynaklar arasında bilhassa mahkeme kayıtları günlük hayatta çocukların durumunu açıkça ortaya koymaları bakımından ayrı bir yere sahiptir. Seyahatnamelerde ise çocuklara dair verilen bilgiler genellikle kısıtlı ve dağınık vaziyettedir. Evliya Çelebi de eserinde kendi çocukluk dönemi<sup>7</sup> ve gezip gördüğü yerlerde bulunan çocuklar hakkında farklı bilgiler vermiştir. Ancak çocuklar için ayrı bir başlık oluşturmayan Evliya Çelebi'nin bu konuda verdiği bilgiler de birbirinden bağımsız ve kopuktur. Fakat bu bilgiler muntazam bir surette bir araya getirildiğinde XVII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde bulunan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyun ve eğlence anlayışları gibi hususlar açıklığa kavuşmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı toplumunda çocukların yaşamlarına dair Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu malumat, diğer kaynakların ışığında tetkik edilerek XVII. yüzyılın ikinci yarısında çocukların durumu incelenmeye çalışılacaktır.

### 1. Seyahatnâme'de Çocuk Terbiyesi ve Çocuklara Yönelik Şiddet Olayları

Eğitim ilk olarak ailede başlayıp eğitim kurumları ve çevrenin etkisiyle birlikte yaşam boyu devam etmektedir. Din ve ahlak konusundaki ilk bilgi ve davranışlarını aileden öğrenen çocuklar, bu süreçte ailenin farklı yaklaşımları ile karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'deki bilgiler dikkate alındığında Osmanlı toplumunda Abaza ailelerin geleneksel olarak çocuk eğitiminde farklı bir yöntem benimsedikleri görülmektedir. Evliya Çelebi, İstanbul'da Tophane'de yaşayan Abazaların, çocukları henüz bir-iki yaşındayken “Şehir oğlanı olmasın, kul oğlu olup satılıp devletli olsun” ve “Evlâtlarımız şehir oğlanı olup yergin olmasın ve gurbet çekip yiğit olsun” diyerek her sene süt anneye verip<sup>8</sup> gemilerle Abaza memleketine gönderdiklerini, on-on beş yaşına ulaştıklarında ise İstanbul'a getirip saraya hediye ettiklerini yahut sattıklarını

<sup>5</sup> Klasik dönemde Osmanlı çocuklarının eğitimini ahlak kitapları üzerinden inceleyen çalışma için bkz. Hatice Toksöz, “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s. 53-94.

<sup>6</sup> Bu kaynakların yanında çocukların tarihine ışık tutan mersiyeler ve mezar taşları gibi farklı kaynaklar da bulunmaktadır. Bu anlamda Osmanlı çocuk tarihi çalışmalarında kaynaklar ile konunun sorunları ve sınırları üzerine bir değerlendirme için bkz. Yahya Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 26-31. Osmanlı çocuk tarihi üzerine genel bir bibliyografya çalışması için bkz. Zafer Çınar, “Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012, s. 207-243.

<sup>7</sup> Evliya Çelebi, kendi doğumu ve çocukluğu hakkında malumat vermeyi de ihmal etmemiştir. Babasından ya da onun arkadaşlarından macera dolu ve etkileyici kahramanlık hikâyeleri dinleyerek büyümüş, bu hikâye ve hatıralar onda seyahat ve gaza tutkusunu beslemiştir. Nitekim seyahat güzergâhını büyük ölçüde katılmış olduğu seferler belirlemiş; *Seyahatnâme*'nin önemli bir kısmında ise savaş hikâyeleri yer almıştır. Mehmet Yaşar Ertaş, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gaza”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2012, s. 80.

<sup>8</sup> Osmanlı toplumunda çocuklarını emzirmeyen ya da emzirmeyi tercih etmeyen annelerin yerini varlıklı aileler için sütanneler dolduruyordu. Sütannelere neden ihtiyaç duyulduğu konusu ve bu konunun mahkemelere yansıyan örnekleri hakkında bkz. Araz, *a.e.*, s. 40-50.

söylemektedir.<sup>9</sup> Nitekim dönemin veziriazamı Melek Ahmed Paşa da bu suretle Abaza diyarına gönderilmiş; döndükten sonra Sultan I. Ahmed'e hediye edilmiştir.<sup>10</sup> Burada Abaza ailelerin temel gayesinin çocuklarının toplumda statü sahibi olup önemli bir mevkiye ulaşmalarını sağlamak olduğu açıkça görülmektedir.

Ailelerin toplumsal konumları şüphesiz çocukların yaşamını da etkilemektedir. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da mevcut olan dilencilerin, çocuklarını da bu yönde eğittiği ve çok küçük yaşlardan itibaren onları dilendirmeye başladığı anlaşılmaktadır.<sup>11</sup> Şebinkarahisar'da dilenci bir baba-oğula rastlayan Evliya Çelebi, tahminen 8-9 yaşında olan küçük çocuk için babasının sadaka istediğini söyler.<sup>12</sup> XVII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar ise Osmanlı toplumunda ihtiyaç sahiplerine ve fakirlere sadaka verme âdeti ile bağlantılı olarak dilencilik yaygın olmadığını belirtmektedirler.<sup>13</sup> Evliya Çelebi ise aynı dönemde İstanbul'da dilenci esnafı bünyesinde yedi bin dilencinin bulunduğunu ifade etmektedir.<sup>14</sup> Bunun yanında Evliya Çelebi'nin Şebinkarahisar'da rastladığı dilenci baba-oğul, Osmanlı'da muhtemelen yoğunluğu İstanbul ile aynı olmamakla birlikte farklı bölgelerde, dilencilerin mevcut olduğunu ve çocukları bu maksatla kullandıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Çocuk terbiyesinde en sık rastlanan olumsuz yaklaşımlar ise azarlama, bağırma ve dayaktır. Yüzyıllardır var olduğu bilinen bu tarz terbiye yönteminin Osmanlı toplumunda aileler tarafından da uygulandığı görülmektedir.<sup>15</sup> Nitekim Evliya Çelebi, farklı bölgelerde çocuklara karşı uygulanan şiddet olaylarına tanık olmuştur. Kimi zaman bu durumu ayıplarken bazen de *garip seyirlikler* olarak ifade etmiştir. Ancak bunun ötesinde namusla ilişkilendirmek suretiyle hak verdiği şiddet olaylarına da değinmiştir.

<sup>9</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 407; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 6. Kitap, İstanbul 2010, s. 172.

<sup>10</sup> Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004, s. 42-44.

<sup>11</sup> Osmanlı toplumunda dilenciler genellikle İstanbul özelinde incelenmiştir. Bu konuda örnek çalışmalar için bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, "400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri" *Yedigün Dergisi*, Sayı: 161, 1936, s. 16-17; İbrahim Hakkı Konyalı, "Tarihte İstanbul Dilencileri", *Tarih Hazinesi Dergisi*, Sayı: VIII, 1951, s. 353-362; Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 64, 1999, s. 34-43; Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkenti'nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *OTAM*, Sayı: 20, 2006, s. 81-104.

<sup>12</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 2008, s. 465.

<sup>13</sup> Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530- 1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 344; Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. N. Yıldız, İstanbul 1978, s. 125.

<sup>14</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 484.

<sup>15</sup> *BOA*, MŞH.ŞS.C.d., nr. 6544, sayfa no: 88 (14 Zilkade 1075/29 Mayıs 1665). Manisa Zeytuncük mahallesinden Aişe hatunun biri on, diğeri sekiz yaşında olan kızları üvey babalarının uyguladığı ağır şiddete maruz kalmışlardır. Bu şiddet vakalarının her zaman bu kadar ağır sonuçlanmadığı bir gerçektir. Neticede mahkemede dava konusu olmasını gerektirecek olayların bu sicillerde yer aldığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.



Evliya Çelebi *garip seyirlik* olarak tanımladığı, çocuklara atılan dayağın bir örneğine Mostar'da rastlamıştır. Bu şehirde Neretva Nehri'nden su çekmek için zincirli çarklar bulunduğu ve genellikle çocukların da su çekme bahanesiyle bu çarklarda eğlendiklerinden bahseden Evliya Çelebi, çocukların bu eğlenceleri nedeniyle ustalarından dayak yediğine tanık olmuştur.<sup>16</sup> Bu dayakları, çocuklara zarar vermekten ziyade yaramazlık yapmamaları için korkutmak adına uygulanan küçük çaplı şiddet olayları olarak değerlendirmek mümkündür.

Balkan coğrafyasında Sombor<sup>17</sup> şehrinde şahit olduğu bir olay ise çocukların sadece aile içinde değil yöre halkı tarafından da himaye edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Evliya Çelebi, Mütedeyyin Paşa Camii'nde bulunduğu sırada bir erkek çocuğunun oyun oynarken babasının “*Niçin cemaat huzurunda edepsizlik edip oynarsın?*” diyerek tokat atıp yere düşürdüğünü görür. Oradakiler ise çocuğun bu halini görünce babasına “*Bu oğlanı niçin böyle tokatla halk arasında vurup haysiyetini yerlere serdin.*” deyince, baba ise “*Terbiyesi için, Allah sevgisi için dövdüm.*” diyerek şu beyti okur:

*“Babası döğse oğlunu mahaldir  
Oğul cândan durur derler meseldir.”*

Nihayet çocuğun babası, “*Bu benim oğlum, döverim, severim, sizin neyiniz?*” diye sorunca bölge halkı oldukça manidar bir cevap verir:

*“Senin çiğerpere evlâdın, bizim serhaddimizin gözünün nuru bir gazi yiğit olacaktır. Birkaç yıl sonra kâfirden intikam alacaktır. Şimdi tokat ile gözünü korkutursan, yarın da bugün de kâfirin şeşper, balta ve külüngünden korkup kâfirle dövüşemez ya! Serhaddimiz oğlanlarını böyle dövmemek gerekir.”*

Bu sözlerle babaya ders veren ahali çocuğun da gönlünü alır.<sup>18</sup> Bu olay, çocukların yaşamları üzerinde çevrenin etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Evliya Çelebi'nin şahit olduğu bir diğer vaka ise sefer güzergâhı üzerinde vuku bulmuştur. 1659 senesinde Anadolu'da Celali isyanları nedeniyle sefere giden Osmanlı ordusunun yol üzerinde konakladıkları Topyeri menziline cellatlardan birinin bölgedeki küçük bir erkek çocuğuna zorbalık yaptığı görülmektedir. Ağlayarak ordudaki çadırlardan birine gelen küçük çocuk, bir adamın elindeki kiraz sepetini alıp gittiğini, kendisinin ise ardı sıra çadırına kadar gidip kirazların parasını istediğini söylemiştir. Ancak adam para vermediği gibi çocuğu dövüp kafasını yarmıştır. Bu durum padişaha arz edilince durum araştırılmış ve zorbalık yapan adamın cellatlardan

<sup>16</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 632-633.

<sup>17</sup> Günümüzde Sırbistan sınırları içinde yer alan Batı Bačka bölgesinin idari merkezi olan şehirdir. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Sombor'un II. Dünya Savaşı'na kadar olan kısa tarihi ve bu süreçte hizmet veren ünlü doktorları hakkında geniş bilgi için bkz. A. Kobilarov - V. Sakaç, “Famous Medical Doctors of Sombor in Its History Until the World War II”, *Archive of Oncology*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2010, s. 115-119.

<sup>18</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 7. Kitap, İstanbul 2011, s. 309.

biri olduğu anlaşılmıştır. Neticede padişahın emriyle çadır önünde celladın boynu vurulmuştur.<sup>19</sup>

Evliya Çelebi, Diyarbakır, Van ve Mısır ziyaretlerini anlattığı kısımlarda bu bölgelerde yaşayan halkların *namus ehli* ve *pak-mezhep* olduklarından bahsetmektedir. Nitekim verdiği bilgilere göre namus gereği Diyarbakır sokaklarında küçük kız çocuklarının dolaşmasına izin verilmez, şayet sokakta bir kız çocuğu görülürse ya katledilir ya da çocuğun babası cezalandırılırdı.<sup>20</sup> Bu namus anlayışının belli bölgelere özgü olup<sup>21</sup> Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kabul görmediği anlaşılmaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin namus adına uygulanan öldürme ve eve kapatma gibi cezaları yadırgamadan ve sorgulamadan *namus ehli* insanlara mahsus davranışlar olarak kabul etmesi de dikkat çekmektedir. Bir kız çocuğunun iffetini korumak adına sokağa çıkışını yasaklayan ve aksi durumda ölmesini uygun gören zihniyeti açıklamak dönemin şartları içinde dahi hayli zor görünmektedir.

## 2. Seyahatnâme'de Okul Eğitimi

Evliya Çelebi gezdiği yerlerde bulunan mekteplere genellikle ayrı bir başlık açmış, mektep sayısından ve öğrencilerinin özelliklerinden bahsetmiştir. Bu veriler, Osmanlı topraklarında, söz konusu dönemde eğitimde erişilebilirlik, yaygınlık ve eğitim alanları gibi hususların bölgeler arası karşılaştırmalı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Eğitim kurumları arasında sıbyan (çocuk) mekteplerinden bahseden Evliya Çelebi,<sup>22</sup> sıbyan mekteplerini genellikle *ebced okuyan/hece okuyan*<sup>23</sup> *küçük çocukların öğrenim yerleri*<sup>24</sup> ya da *Kur'an öğretme evleri*<sup>25</sup> olarak tanımlamaktadır. Nitekim bu mekteplerde temel olarak Kur'an okuma eğitimi<sup>26</sup> verildiği bilinmektedir.<sup>27</sup> Ancak bölgeler arası eğitim programlarında farklılıklar oldu-

<sup>19</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 5. Kitap, İstanbul 2010, s. 371.

<sup>20</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 4. Kitap, İstanbul 2010, s. 72.

<sup>21</sup> Geleneksel toplumlarda sıklıkla görülen namus cinayetleri üzerine mütenevvi çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Türkiye'de namus olgusu ve namus cinayetleri hakkında bkz. Mehtap Hamzaoğlu - Emrah Konuralp, "Geleneksel Toplumlar da Namus Olgusu ve Namus Cinayeti: Türkiye Örneği", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 18, 2019, s. 51-65.

<sup>22</sup> Evliya Çelebi, darülkurra ve darülhadislerden de bahsetmektedir. Ancak burada belli yaş altı çocuklar konu alındığından bu eğitim kurumları makalenin dışında bırakılmıştır.

<sup>23</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 3. Kitap, s. 259, 273; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 175, 465, 729; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 205, 313, 536, 549, 612.

<sup>24</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 107.

<sup>25</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 286.

<sup>26</sup> Aileler çocuklarını mektebe gönderirken Kur'an okumayı, namaz kılmayı, peygamberlerin hayatını ve temel fıkıh bilgilerini öğrenmelerini istiyorlardı. Nitekim Batılı gözlemciler de Osmanlı mekteplerini "*Kur'an okulları*" olarak nitelendiriyorlardı. Araz, *a.e.*, s. 123-124.

<sup>27</sup> Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'an okuma ve bazı ilmihal bilgileri öğretilmekteydi. Cahit Baltacı, "Mektep-2", *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004, s. 6-7. Bir mahalle veya köydeki çocukların ne kadarının mekteplere devam ettikleri, yılın hangi dönemlerini burada geçirdikleri ve mekteplere kaç yıl devam ettikleri gibi doğrudan çocuklarla alakalı olan hususlar hakkında hâlâ az şey bilinmektedir. Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989, s. 222-223'ten aktaran Araz, *a.e.*, s. 107.

ğu görülür. Nitekim Van'da bulunan mekteplerde çocukların Farsça ders gördükleri anlaşılmaktadır.<sup>28</sup> Van'daki çocukların tabiatlarının şiir söylemeye ve Farsça konuşmaya meyilli olduklarını ifade eden Evliya Çelebi, yerel konuşma dilinde Doğuya özgü bir dille “*şark lisanı üzere*” güzel konuştuklarından bahsetmektedir.<sup>29</sup> *Divân-ı Hâfiz*'i, *Gülistan* ve *Bostân*'ı, *Divân-ı Fuzûlî* ve *Divân-ı Sâ'ib*'i ezbere okuyan Bitlis'teki çocukların da daha ziyade Farsça eserlerle ilgili oldukları, Arapça kitaplar konusunda ve Kur'an-ı Kerim'i ezberlemede ise o derece iyi olmadıkları belirtilmektedir.<sup>30</sup> Manisa'da ise üç bin Kur'an hafızı olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, şehir halkının zeki olup birçoğunun *Muhammediyye*<sup>31</sup> kitabını da ezbere bildiğini ifade etmektedir.<sup>32</sup> Bağdatlı çocukların da Farsça, edebiyat ve şiire ilgi duyduklarını söyleyen Evliya Çelebi, bu nedenle Bağdat'ta sayısız şair ve yazar olduğunu anlatmaktadır.<sup>33</sup> Osmanlı'nın Balkan toprakları üzerinde bulunan Peçoy<sup>34</sup> ve Öziçe<sup>35</sup> şehirlerinde de çocukların şiir okumaya düşkün olup çok sayıda şiiri ezbere bildikleri anlaşılmaktadır.<sup>36</sup>

Sıbyan mekteplerinden bahsederken fazla ayrıntı vermeyen Evliya Çelebi, Mısır'daki sıbyan mekteplerini anlattığı kısımda, genellikle mekteplerde tiz sesli minicik çocukların birbirlerine karşılıklı olarak hicaz, segâh ve hüseyinî makamlarında art arda ezanlar okuduklarını belirtir. 40-50 kişilik gruplar halinde ezan okuyan bu çocukların, ezan fasıllarının bir saat sürdüğünü ve başka memleketlerde böyle ezan okunmadığını hayranlıkla ifade etmektedir. Yine Mısır'a özgü olarak namazdan sonra bütün çocukların bir araya toplanıp Mülk suresini okuduklarını, ardından salavat getirip sevabını hayır sahibine başışladıklarını anlatmaktadır.<sup>37</sup>

Buraya kadar anlatılanlar dikkate alındığında Osmanlı toplumunda eğitimin ezber ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ezberleme faaliyetinin yalnızca Kur'an için geçerli olmayıp farklı kitaplar ve şiirleri ezbere bilmenin de bu dönem Osmanlı toplumunda muteber sayıldığı görülmektedir. Nitekim Evliya Çelebi, Lofça'da bulunan mekteplerdeki çocukların kavrayışlarının

<sup>28</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 264.

<sup>29</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 272.

<sup>30</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 175.

<sup>31</sup> Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yazılan *Muhammediyye*, Osmanlı tasavvuf kültürünün oluşmasına katkı sağlamış manzum bir eserdir. Samimi ve akıcı üslubu sayesinde geniş halk kitleleri üzerinde önemli bir etki bırakan *Muhammediyye*, Osmanlı din eğitiminde önemli eserlerden biri haline gelmiş ve dinî törenlerde mevlid gibi okunmuştur. Mustafa İsmet Uzun, “Muhammediyye”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005, s. 586-587.

<sup>32</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 9. Kitap, İstanbul 2011, s. 82.

<sup>33</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 581.

<sup>34</sup> Osmanlı döneminde Peçoy/Peçuy olarak adlandırılan şehir, günümüzde Macaristan'da yer alan Pécs şehridir. Sándor Rapp, “Peçuy”, *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007, s. 214-216.

<sup>35</sup> Öziçe, günümüzde Sırbistan sınırları içinde Belgrad'ın güneybatısında yer alan tarihi bir şehirdir. Machiel Kiel, “Öziçe”, *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007, s. 127-129.

<sup>36</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258, 537.

<sup>37</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 10. Kitap, İstanbul 2011, s. 258.

güçlü olduğunu anlattığı kısımda “bir kere duyduklarını ezberlerler” şeklinde açıklama yaparak onları övmektedir. Benzer şekilde Kefe’deki çocukların da akıllı ve zeki oluşlarını çokça kitap ezberlemiş olmalarıyla ilişkilendirmektedir.<sup>38</sup> Tebriz’de bulunan sıbyan mekteplerini zikrederken Evliya Çelebi, Kur’an hafızı ve *Muhammediyye* kitabını ezberlemiş olan yedi yüzden fazla erkek çocuğun bulunduğunu özellikle belirtmiştir.<sup>39</sup> Kastamonu’da hem kız hem de erkek çocuklarının Muhammediyye hafızı oldukları,<sup>40</sup> Tokat’ta ise Muhammediyye’nin yanı sıra *Envârü’l-âşıkîn*<sup>41</sup> adlı eserin de halk arasında ezbere bilindiği ifade edilmektedir.<sup>42</sup> Peçoy şehrindeki çocukların hafızalarını “bu serhatlerde benzeri yoktur” diye öven Evliya Çelebi, bunların ancak Anadolu’da Kastamonu şehrindeki çocuklarla kıyaslanabileceğini söyler.<sup>43</sup> Bu vesile ile Kastamonu’daki çocukları da öven Evliya Çelebi, dönemin öğrenci değerlendirme standardını “güçlü hafıza” ile ilişkilendirmekte ve bu durumu bölgeler arasında yaptığı karşılaştırmalar ile ele almaktadır. Bunun yanında Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiler doğrultusunda mekteplerde genel olarak verilen temel Kur’an bilgisinin ötesinde farklı coğrafyalarda eğitimin değişiklik gösterdiği, kimi bölgelerde Farsça’nın kiminde ise Arapça’nın etkin olduğu ve bazı bölgelerde ise Kur’an hafızlığından ziyade şiir ve edebiyata meyledildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumunda tüm çocukların mektebe gittiğini ve eğitim aldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim *Seyahatnâme*’de verilen bilgilerden bazı erkek çocukların eğitim ile ilgilenmediği tespit edilmektedir. Kimisi daha ziyade silaha meraklı, asma, kesme, vuruş ve kapma gibi faaliyetlerle ilgilenen yiğitliğe hevesli çocuklardır.<sup>44</sup> Bu tip çocukların, Osmanlı’nın yoğun olarak sefer düzenlediği Balkan coğrafyasında bulunan Eğri, Kaniye ve Hersek’te yaşamış olmaları tesadüf olarak görülemez. Nihayet Lipova’nın serhat şehri olması nedeniyle buradaki gençlerin yağma seferlerine gitmeye hevesli oldukları görülmektedir.<sup>45</sup> Evliya Çelebi ayrıca Hersek’te bazı gençlerin 40-50 kişilik gruplar halinde daima düşmana karşı savaştıkları bilgisini vermektedir.<sup>46</sup> Bu faaliyetler, küçük yaşlardan itibaren çocukların askeri eğitiminin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durum, yaşanan toprakların stratejik konumlarının çocukların eğitim tercihleri üzerindeki etkisini de açıkça gös-

<sup>38</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 205; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 577.

<sup>39</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 567-568.

<sup>40</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 432.

<sup>41</sup> Ahmed Bican tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmış olan eser, Anadolu’da Türkler arasında Müslümanlığın şekillenmesine etki etmiş dini ve didatik bir eserdir. Yazıldığı tarihten itibaren Müslüman Türkler tarafından heyecanla okunmuş ve evlerdeki dini kitaplar arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Mustafa İsmet Uzun, “Envârü’l-âşıkîn”, *TDVİA*, Cilt: XI, İstanbul 1995, s. 258-260.

<sup>42</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 91.

<sup>43</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258.

<sup>44</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 542; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 562, 697; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 149.

<sup>45</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 542.

<sup>46</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 562.

termektedir. Bunun yanı sıra aynı coğrafyada yaşayan bazı erkek çocukları ise kendi heveslerinin peşinde koşan hovardalar olarak nitelendirilmektedir.<sup>47</sup> Mektebe gitmedikleri gibi devlet adına savaşmaya yönelik herhangi bir uğraş içinde de bulunmayan bu çocukların geleceğin eşkıyaları olma yolunda ilerlediklerini söylemek mübalağalı bir yorum olmayacaktır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında fakir ve zengin çocuklar için ayrı okullar olduğu gibi her tabakadan çocukların eğitim gördüğü mekteplerin de bulunduğu görülmektedir. Trabzon'da Hatuniye Camii Mektebi'nin, zengin ya da fakir ayrımı yapılmadan tüm küçük çocuklara Kur'an öğretilmesi gayesiyle inşa edildiğini<sup>48</sup> yazan Evliya Çelebi ayrıca İstanbul'da Bayezid Camii Külliyesi dâhilinde Kur'an okutulan sıbyan mektebi ile darülkurra haricinde zengin ve fakir çocuklar için de bir mektep bulunduğunu ifade eder.<sup>49</sup> Ancak Sivas'ta bazı mekteplerde muallimlerin ücret karşılığında çocuklara ders verdiği anlatılmaktadır.<sup>50</sup> Bunun yanında İstanbul'da da maddi durumu elveren ailelerin evlerine özel öğretmenler getirmek suretiyle çocuklarına eğitim verdikleri bilinmektedir.<sup>51</sup> Bu bakımdan günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sosyal tabakalar arasındaki farkın eğitime yansdığı açıkça görülmektedir.

Evliya Çelebi, dolaştığı yerlerdeki mektepleri ve verilen eğitimi anlatırken kimi zaman da mektep çocuklarını *anlayışlı, çabuk kavrayışlı, zeki, akıllı, yetkin, olgun ve tez* şeklinde tanımlamak suretiyle onların zekâ ve idrak seviyelerini yorumlamaktadır.<sup>52</sup> İklim ve coğrafi özelliklerin çocukların zekâsını etkilediğine inanan Evliya Çelebi, Peçoy şehrinin havasının ve suyunun etkisi ile burada yaşayan bütün çocukların gayet akıllı, zeki ve olgun olup kavrayışlı ve eli tez olduklarını söyler.<sup>53</sup> Bunun yanında mekteplerde uygulanan disiplin sağlama yöntemlerinden bahsetmez. Hâlbuki Osmanlı mekteplerinde eğitim sürecinde dayağa başvurulduğu bilinmektedir.<sup>54</sup> XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan Batılı seyyah Salomon Schweigger, Osmanlı mekteplerinden bahsederken çocukların çıplak ayak tabanlarına ince bir deynek ile vurulmak suretiyle cezalandırıldığını söyler.<sup>55</sup> Bunun yanında İstanbul

<sup>47</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 549; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 123.

<sup>48</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 107.

<sup>49</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 108.

<sup>50</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 3. Kitap, s. 273.

<sup>51</sup> Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2204, s. 127.

<sup>52</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 455, 513; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 313; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 7. Kitap, s. 149, 577; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 9. Kitap, s. 82; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 162.

<sup>53</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 258.

<sup>54</sup> Osmanlı toplumunda mektep muallimlerinin dövme hakkı, dayağın usul ve ölçüsü fetvalara yansımıştır. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscript, Isl. Ms. 673, 1741, v. 223'ten aktaran Araz, s. 130-131. Nitekim tarihçi Mustafa Âli de mektep yıllarında sıkça ve gereksiz yere dayak yediğinden bahsetmiştir. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 19.

<sup>55</sup> Salomon Schweigger, Almanya'da eğitimin oldukça sert olduğunu ve çocukların korku yöntemiyle eğitildiklerinden bahsetmektedir. Bu bakımdan Türklerin bu cezalandırma yöntemini ölçülü olarak tanımlamaktadır. Schweigger, *a.e.*, s. 127.

seriyye sicilinde bir mektep vakfına ait kayıttan, çocukların oyuna dalıp ders ile ilgilenmedikleri takdirde ya da istenmeyen bir davranışta bulunmaları halinde kulaklarının çekildiği, azarlandığı nihayet ince bir sopayla vurularak cezalandırıldığı anlaşılmaktadır.<sup>56</sup>

### 3. Seyahatnâme’de Çocuk Oyunları ve Eğlenceleri

Oyunlar çocukların yaşamının önemli bir parçasıdır. Çocukların zihinsel ve fiziksel gelişimine katkı sağlayan ve sosyalleşmelerine yardımcı olan oyunlar zamanın şartlarına göre şekil değiştirmekle beraber bazı oyunlar yüz yıllarca oynanmaya devam etmektedir.<sup>57</sup> Evliya Çelebi, Osmanlı’da çocukların oynadıkları oyunları hususiyetle ele almamış, ancak bazen ziyaret ettiği yerlerde oyun oynayan ve eğlenen çocukları anlatmıştır. Bu anlatılardan hareketle bahsi geçen dönemde çocukların oyun ve eğlence anlayışlarına dair fikir edinmek mümkündür.

Çocuk su eğlencelerinden birine Hama’da tanık olan Evliya Çelebi, burada çocukların su değirmenini âdeta bir oyuncak gibi kullandıklarını anlatmaktadır. Asi Nehri üzerinde bulunan su değirmenine tutunarak yukarı çıkan Hamalı çocuklar, kendilerini oradan aşağı atarlar. Değirmenin yükseliğinin 80 arşın<sup>58</sup> (yaklaşık 58.7 m.) olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, çocukların bu oyununu ilginç bulmuştur.<sup>59</sup>

Osmanlı topraklarının farklı bölgelerindeki çocukların çoğunlukla bu gibi yerlerden suya atlayarak eğlendikleri ve kimi zaman bunu gösteriye çevirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela Mostar’ın merkezinden akan Neretva Nehri üzerinde bulunan Mostar Köprüsü’nü seyre gelen vezirler ve ileri gelenler karşısında cesaret sahibi çocuklar, taklalar atarak, baş aşağı şekilde, bağdaş kurarak yahut ikişerli üçerli gruplar halinde birbirlerini kucaklayarak suya atlar; sudan çıktıktan sonra vezir ve ileri gelenlerin yanına gelip bahşiş alırlar. Köprü’nün sudan yüksekliğinin 87 kulaç olup<sup>60</sup> nehrin derinliğinin ise 87 arşın (63.8 m.) olduğunu belirten Evliya Çelebi, başka insanların köprüden atlamaya değil, aşağı bakmaya bile cesaret edemediklerini söyler.<sup>61</sup>

<sup>56</sup> *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, Haz. R. Erol - S. Kahrıman - F. Recep - S. Atay - H. Kılıç - Y. Karaca; Kntrl. F. Sarıcaoğlu; Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM, Cilt: 16, Hüküm No: 1267, İstanbul 2010.

<sup>57</sup> Bilinen çocuk oyunlarından çelik-çomak oyununun, XVIII. yüzyıl başlarında İstanbul’da oynanmakta olduğu, bu oyun sırasında bir çocuğun gözünden yaralanması nedeniyle açılan davanın mahkeme kaydından anlaşılmaktadır. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, Proje Yön. M. Akif Aydın; Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Akif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür AŞ, Cilt: 65, Hüküm No: 317, İstanbul 2019; Nitekim bahsi geçen oyun, Divân-ı Lügâti’t-Türk’te de yer almaktadır. Araz, a.e., s. 137.

<sup>58</sup> XVI. yüzyılda mimari arşın değeri 73,33 cm.’dir. Mehmet Erkal, “Arşın”, *TDVİA*, Cilt: III, İstanbul 1991, s. 411-413.

<sup>59</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 3. Kitap, İstanbul 2006, s. 86.

<sup>60</sup> Köprü, Neretva Nehri’nden yaklaşık 21 m. yüksekliktedir. Muhammed Aruçi, “Mostar Köprüsü”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005, s. 289-299.

<sup>61</sup> Evliya Çelebi, a.g.e., 6. Kitap, s. 628.



Van'da ise bir başka çocuk eğlencesine şahit olur. Bu bölgede ilkbahar-da ağaçlar tomurcuklanmaya başladığı zaman yetmiş ila yüz kadar çocuk kavak ağaçlarına tırmanıp çıkar; en tepeye vardıklarında ise kavak ağacı ağırlığa dayanamayıp yay gibi eğilir hatta ağacın en uç noktası yere kadar uzanır. Bu sırada ağacın dallarındaki ufak oğlanlar birer birer aşağı atlar. Böylece ağaç üzerinde kırk elli kadar çocuk kalır ve ağacın yükü hafifler. Ağaç doğrulmaya çalışır ancak hâlâ üzerinde çok sayıda çocuk olduğundan yerinden kıpırdayamaz. Bu defa ağaçtan on çocuk daha aşağı atlar. Nihayet ağaç yerinden kalkar, bu kez diğer tarafa doğru eğilir. Bu suretle kavak ağacı bir sağa bir sola sallanıp durur. Çocuklar ise ağaç sallandıkça hep birlikte bağırsırlar. Ağaç sağ tarafa eğilince “*halli sun*”, sola eğilince ise “*verre run*” diye bağırsırlar.<sup>62</sup> Ağaç yerden kalktığı zaman yere inen çocuklar tekrar ağaca tırmanır ve ağaç yine yere uzanır. Bütün çocuklar her gün ikindiden sonra dersleri bitince bu suretle ağaçlar üzerinde oynarlar. Evliya Çelebi çocukların oyununun yanı sıra bir kavak ağacının bu derece esnek oluşuna da şaşırır.<sup>63</sup>

Bir diğer çocuk eğlencesine Bitlis'te tanık olan Evliya Çelebi, burada çocukların kar ve buz üzerinde kızaklarıyla yokuş aşağı Avih Deresi'ne doğru kaydıklarını ve yine kızaklarıyla yokuşu tırmandıklarını anlatır. *Yıldırım gibi kızak kayıp şimşek gibi aşağı dereye indiler* diyerek erkek çocuklarının oldukça hızlı kaydıklarını ifade eden Evliya Çelebi, bir başka seferinde bütün çocukların arka arkaya dizilip birlikte kaymalarını ve ardından aynı şekilde hızla yokuş yukarı kızakla tırmanmalarını şaşkınlıkla izlemiştir.<sup>64</sup>

Halk arasında eğlence vesilesi olarak tanzim edilen sünnet düğünleri ise özel şenlikler olup daha ziyade Osmanlı Sarayı'nda yapılan düğünler öne çıkmaktadır.<sup>65</sup> Evliya Çelebi ise Mısır'da düzenlenen bir sünnet düğününü anlatmış; sünnet düğünlerinin Osmanlı toplumunda düzenlenmesine ışık tutmuştur. Bölgeler arası farklar olma ihtimaline rağmen konuya dair genel fikir vermesi bakımından Evliya Çelebi'nin bu konudaki anlatımı önemlidir. Mısır'da düzenlenen sünnet düğünlerinde yardımlaşmanın ön plana çıktığı görülmektedir. Yüksek tabakadan ya da halktan, zengin yahut yoksul olmasına bakılmaksızın çocuklarını sünnet ettirenler birbirleri ile yardımlaşmaktadır. Toplu sünnet şeklinde tertip edilen bu düğünlerde sayıları 10 ila 20 arasında değişen çocuklara altın yaldızlı elbiseler giydirilip küheylan atlara bindirilirdi. Başlarına sorguçlar takılan çocuklara, mücevher eyerli atlar üzerinde silahlarını kuşanmış altın kalkanlı askerler eşlik ederdi. Aynı

<sup>62</sup> Eserinde “*verre rüni*” ifadesinin “gel otur” anlamına geldiğini söyleyen Evliya Çelebi, diğer ifade için bir açıklamada bulunmaz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 112.

<sup>63</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 382-383.

<sup>64</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 44-45.

<sup>65</sup> Osmanlı padişahlarının çocuklarının doğum, sünnet ve düğün törenlerini konu alan surnâmeler hakkında bkz. Hatice Aynur, “Surnâme”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009, s. 565-567; Halk arasında düzenlenen sünnet düğünlerini ise İstanbul'u ziyaret eden Batılı seyyahlar anlatmaktadır. Üçel-Aybet, *a.e.*, s. 382-383.

mahallede yahut çevre mahallelerde sakin olan ihtiyarlar da silahlarını kuşanıp altın takılarla süslenerek alaya katılır, oğlanların önünde türlü şakalar yaparak ilerlerdi. Bunlar askerler arasında çeşit çeşit sanatlı nahıllar,<sup>66</sup> kandiller, alemler ve bayraklarla geçerlerdi. Sonrasında sünneti yapacak olan cerrah bir ata binip önünde bulunan sandığın üzerine sünnet sırasında kullanacağı aletleri dizer, bir başka adam bu sandığı başının üzerine alıp taşırdı. Ardından cerrah da kalfalarıyla birlikte ipek peştamaller sarınmış olarak yürüyerek giderdi.<sup>67</sup>

Sünnet olacak çocukların önü sıra sığırlara, eşeklere ve atlara binmiş türlü türlü şakalar yapan soytarı, taklitçi ve güldürücüler giderdi. Sünnet olacak oğlanlar, Mısır'ın tüm sokaklarında bu şekilde mehterhane çalarak dolaştırılırdı. Mısır halkı diğer düğünlerinde de üç gün üç gece bu suretle ziyafetler verir eğlenirdi. Düğün gecelerinde düğün yapılan mahallelerin tüm sokakları birçok kandille aydınlanıp yemekler dağıtıldı.<sup>68</sup> Mısır'da tanık olduğu bu sünnet düğününü tüm ayrıntılarıyla anlatan Evliya Çelebi, büyük kalabalıkların defler eşliğinde eğlendiği Mısır düğünlerinin başka bir diyarda bulunmadığını söyler.<sup>69</sup>

#### 4. Seyahatnâme'de Çocukların Fiziksel Özellikleri

Evliya Çelebi, gezdiği gördüğü yerlerin coğrafi ve iklim özellikleri ile yemekleri, kullanılan dilleri, giyimleri ve eğitimleri hakkında kıymetli bilgiler vermekle birlikte insanların fiziki özelliklerinden de bahsetmektedir. Kız ve erkek çocuklarının fiziki özelliklerini tanımlarken *hoş görünüşlü, zarif, peri yüzlü, güzel yüzlü, ay parçası, sim-beden, ince belli, düzgün endamlı ve dişleri inci tanesi* ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca bazı bölgelerde çocukları anlatırken *güzel, ölçülü ve düzgün* konuştuklarını söyler.<sup>70</sup> Bunların ötesinde Evliya Çelebi Mora, Girit ve Sudan'ı anlattığı kısımlarda çocukların ergenlik dönemlerinden bahseder. Bu üç bölge haricinde diğer yerlerde bu konuya değinmemiştir. Mora, Girit ve Sudan'ın havası ve suyunun tesiriyle çocukların çabuk olgunlaştıklarını ifade eden Evliya Çelebi, kız çocuklarının Mora ve Girit'te 8-9 yaşında buluğa erdiğini ve 10 yaşında doğurduklarını, erkek çocuklarının 10-12 yaşlarında ergen olduklarını;<sup>71</sup> Sudan'ın Dongola şehrinde ise kız ve erkeklerin 10 yaşında buluğa erdiklerini söyler.<sup>72</sup>

<sup>66</sup> Düğünlerde sünnet çocuğunun ya da gelinin önünde götürülen süslü ağaç. Özdemir Nutku, "Nahil", *TDVIA*, Cilt: XXXII, İstanbul 2006, s. 299-300.

<sup>67</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 572.

<sup>68</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 572.

<sup>69</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 573.

<sup>70</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 2. Kitap, s. 109, 225; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 49; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 5. Kitap, s. 522, 589; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 47.

<sup>71</sup> Evliya Çelebi, Girit'te yaşayan çocukların ergenlik yaşı için iki ayrı yerde farklı bilgi vermektedir. Bir yerde kızların buluğa erdikleri yaşı 8-9 olarak ifade ederken bir başka yerde 12 olarak vermektedir. Aynı şekilde başta kızların 10 yaşında doğurduklarını söylerken bir sonraki kısımda 13 yaşında çocuk sahibi olduklarını yazmaktadır. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 8. Kitap, İstanbul 2011, s. 510, 537.

<sup>72</sup> Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 8. Kitap, s. 365, 510; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 10. Kitap, s. 943.

İslam hukukçuları bulûğa ermiş sayılmanın ön şartı olarak çocukların belirli bir alt yaş sınırına ulaşmış olması gerektiğini söyler ki bu da erkeklerde 12, kızlarda ise 9 yaşın tamamlanmış olmasıdır.<sup>73</sup> Bu anlamda Evliya Çelebi'nin bahsettiği bölgelerde çocukların genellikle erken yaşlarda ergenliğe girdikleri görülmektedir. Ancak daha önemli olan husus ise kızların 10 yaş gibi oldukça erken bir dönemde çocuk sahibi olmalarıdır.<sup>74</sup> Erken yaşta hamileliğin, anne ve bebek sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri yapılan çalışmalarla kanıtlanmış olup bu tarz hamileliklerde anne ve bebek ölüm oranının yüksek olduğu bilinmektedir. Bunun yanında küçük yaşta kadınların sıklıkla prematüre (erken) doğum yaptıkları tespit edilmiştir.<sup>75</sup> Nitekim Evliya Çelebi, Girit'te kızların 10 yaşında doğum yaptıklarını söyledikten sonra hamileliklerin 7-8 ay sürdüğünü ifade eder. Aynı şekilde Sudan'da da hamilelik süresinin 7,5 ay ile 8 ay arasında değiştiğini belirtir. Evliya Çelebi hamileliklerin seyri ya da doğumların neticeleri hakkında bilgi vermemekle birlikte bu dönemde erken doğumlara, hamilelik sürecinde ya da doğum sırasında anne ve bebek ölümlerine sıkça rastlandığı söylenebilir.

### Sonuç

Tarih araştırmaları için mühim kaynaklar olan seyahatnameler, seyyahların görüş ve yorumlarını ihtiva etmekle birlikte yazıldığı dönemi farklı açılardan gözleme dayalı bir üslupla anlatması bakımından kıymetli eserlerdir. Bu eserler arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ise Osmanlı tarihi, coğrafyası ve kültürüne dair verdiği bilgiler ile alanında haklı bir üne kavuşmuştur. Bu çalışmada da Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si esas alınarak Osmanlı coğrafyasında çocukların yaşamı üzerine değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı toplumunda çocukların yaşamları üzerine yapılan araştırmalarda çocukların terbiyesi ile ilgili ahlak kitapları, fetva mecmuaları, mahkeme kayıtları ve arşiv belgelerinin yanında seyahatnameler de ihmal edilmemesi gereken kaynaklardır. Her ne kadar seyahatnameler genellikle çocuklara dair kısıtlı ve dağınık surette bilgiler sunsa da gündelik hayatta çocukların yaşamını ve dönemin çocuğa bakışını açıkça ortaya koymaktadırlar. Evliya Çelebi de çocuklar için ayrı bir başlık oluşturmasa dahi eserinde, gezip gördüğü

<sup>73</sup> Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992, s. 413-414.

<sup>74</sup> İstanbul'da, 1731 yılında, annesi tarafından evlendirilen on iki yaşındaki Fatıma'nın boşanma davası, Osmanlı toplumunda evlilik yaşının oldukça küçük olduğunu akla getirmektedir. *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731)*, Cilt: 66, Hüküm No: 280, Proje Yön. M. Akif Aydın, Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Akif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019; Osmanlı toplumunda erken evlilikler ve bu evliliklerin fiziksel olarak gerçekleşmesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Araz, *a.e.*, s. 90-93; Yahya Araz, "17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Kadın/Woman*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2000, s. 98-121.

<sup>75</sup> Erken yaşta gebelik ve sonuçları hakkında bkz. Mürüvvet Başer, "Adölesan Cinselliği ve Gebelik", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2000, s. 50-54; Süreyya Bulut - Ayça Gürkan - Ümrân Sevil, "Adölesan Gebelikler", *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2008, s. 37-44.

yerlerde bulunan çocukların eğitimi, terbiyesi, oyun ve eğlence anlayışları ile erişkinlikleri gibi konuları izah etmektedir.

Osmanlı toplumunda çocukların terbiyesi konusunda ailelerin farklı yaklaşımlara sahip olduğu açıktır. Bu bakımdan Abaza ailelerinin de çocuklarını çok küçük yaşlarda kendi memleketlerine gönderip sarayda hizmet etmelerini sağlamak adına bir eğitimden geçirdikleri anlaşılmaktadır. Ailelerin toplumsal statülerinin de çocuğa bakışı etkilediği görülmektedir. Nitekim dilencilik yapan ailelerde çocukların bu yönde eğitildiği ve çok küçük yaşlardan itibaren dilendirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında genel olarak çocuk terbiyesi adına dayağa başvurulduğu açıktır. Çocuğun bir yakını tarafından daha ziyade yaramazlık yaptığı gerekçesiyle uygulanan küçük çaplı dayak cezalarının, günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca çocuğa yönelik şiddet olaylarında farklı ahlak anlayışı ve değer yargılarının da etkili olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin bir serhad şehrinde babası tarafından tokat atılan bir çocuğun ahali tarafından ileride gazi bir yiğit olup düşmana karşı savaşacak olması nedeniyle korunduğunu izah ettiği kısım, yaşanan bölgenin konumunun çocuğa bakışı ve çocukluk algısını nasıl etkilediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin ifadelerinden Osmanlı toplumunda doğuya özgü olduğu anlaşılan namus anlayışı çerçevesinde ise kız çocuklarının sokaklarda dolaşmalarının hoş karşılanmadığı, hatta bu gibi hususların ölümle cezalandırıldığı görülmektedir. Ancak bu burada muhtemelen temel gayenin kız çocuklarının sokağa çıkıp ahlaka mugayir tutum ve davranışlarını önlemek olduğu; bu yönde bir uygulamanın olmadığı yalnız kız çocuklarını korkutmak maksadıyla söylendiği düşünülebilir.

Çocukların eğitim gördüğü sıbyan meteplerinde ise temel olarak Kur'an eğitimi verilmekle birlikte bölgesel olarak çocukların istidatları göz önüne alındığı ve bu yönde dersler verildiği anlaşılmaktadır. Kimi bölgelerde Farsçanın kiminde ise Arapçanın etkin olduğu ve bazı bölgelerde Kur'an hafızlığından ziyade şiir ve edebiyata meyledildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda eğitimin ezber ile bağlantılı olduğu ve dönemin öğrenci değerlendirme standardının "güçlü hafıza" ile ilişkilendirildiği açıkça ortaya konmaktadır. Mektep ya da muallimlere ücret ödenmesi hususunda da farklar bulunmaktadır. Fakir ve zengin çocuklar için ayrı okullar olduğu gibi her tabakadan çocukların eğitim gördüğü mektepler de yaygındır. Aynı zamanda ücret karşılığında ders veren muallimlerin de mevcut olması, günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sosyal tabakalar arasındaki farkın eğitime yansdığına işaret etmektedir. Bunun ötesinde tüm çocukların mektebe gittiğini ve eğitim aldığını söylemek mümkün değildir. Bazı çocuklar okul eğitiminden ziyade silahlara ve savaş oyunlarına heveslidir. Bu tip çocukların genellikle serhat şehirlerinde yaşıyor olması ise yaşanan bölgenin stratejik konumunun çocukların eğitim tercihlerini dahi etkilediğini göstermektedir.

Çocukların yaşamının önemli bir parçası olup gelişimlerine ve sosyalleşmelerine katkı sağlayan oyunlar arasında su oyunları başlıca çocuk eğlenceleri arasında yer almaktaydı. Değirmen ya da köprü gibi yüksek bir yerden suya atlayarak eğlenen çocuklar kimi zaman bunu bir gösteriye dönüştürmekteydi. Bunun yanında kızakla kayma ve ağaca tırmanma gibi farklı oyunlarla vakit geçiren çocukların bazen bu oyunları geliştirip değiştirmektedirler. Nitekim Van'da yaşayan çocukların sıradan bir ağaca tırmanma oyununu farklı bir eğlence türüne dönüştürmeli bu duruma güzel bir örnektir. Bunların ötesinde bazı bölgelerde ise çocukların erken yaşta ergenliğe girdiği hatta kız çocuklarının on yaş gibi oldukça erken bir dönemde çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Günümüz toplumunda farklı bölgelerde değişik ahlak anlayışlarının mevcudiyeti, ailelerin sosyal statüsü ve eğitimi gibi birçok unsurun çocuğa verilen değeri ve çocuğa bakışı şekillendirmesine benzer biçimde Osmanlı toplumunda da coğrafi konum, ahlak anlayışı ve ailenin durumu çocuklara bakışı etkilemekteydi. Sonuç olarak Evliya Çelebi'nin çocuğun terbiyesi, eğitimi, erişkinliği ve çocuğa yönelik şiddet olayları hakkında verdiği bilgiler göz önüne alındığında geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde çocuğa bakış ve çocukluk algısının değişiklik gösterdiği açıkça söylenebilir.

### **Kaynaklar**

#### **Arşiv Belgeleri**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meşihat Defterleri (=BOA, MŞH. ŞSC.d.), Nr. 6544.

*İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)*, Cilt: 65, Proje Yön. M. Âkif Aydın; Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019.

*İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731)*, Cilt: 66, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed. C. Yılmaz, Çev. yazı A. Sivridağ - A. Coşkun, Kont. M. Âkif Aydın - M. Akman - F. M. Emecen - İ. Bostan - M. İpşirli, Kültür A.Ş., İstanbul 2019.

*İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074 / M. 1663-1664)*, Cilt: 16, Haz. R. Erol - S. Kahrıman - F. Recep - S. Atay - H. Kılıç - Y. Karaca, Arapça metin M. Akman, Kntrl. F. Sarıcaoğlu, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM, İstanbul 2010.

#### **Kaynak Eserler ve Araştırma-İncelemeler**

AFYONCU, Erhan: *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

AKMAN, Mehmet: "Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

ARAZ, Yahya: “17. ve 18. Yüzyıllarda İstanbul ve Anadolu’da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kadın/Woman*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2000.

ARAZ, Yahya: *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

ARUÇI, Muhammed: “Mostar Köprüsü”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005.

AYNUR, Hatice: “Surnâme”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009.

BALTACI, Cahit: “Mektep-2”, *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004.

BARDAKOĞLU, Ali: “Bulûğ”, *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul 1992.

BAŞER, Mürüvvet: “Adölesan Cinselliği ve Gebelik”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 1, 2000.

BAYERLE, G.: “Hungarian History according to Evliya Çelebi”, *JTS*, Cilt: VIII, 1984.

BAYSUN, M. Cavid: “Evliya Çelebi’ye Dair Notlar”, *TM*, Sayı: 12, 1955.

BİLGİN, Arif: “Evliya’nın Seyahat Evreninde Para”, *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

BİRİŞİK, Abdülhamit: “Kıraat”, *TDVİA*, Cilt: XXV, Ankara 2002.

BRUİNESSEN, Martin Van - BOESCHOTEN, H.: *Evliya Çelebi Diyarbekir’de*, Trc. T. Güney, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2003.

BULUT, Süreyya - GÜRKAN, Ayça - SEVİL, Ümran: “Adölesan Gebelikler”, *Aile ve Toplum Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 13, 2008.

COŞKUN, Menderes: “Seyahatnâme-Türk Edebiyatı”, *TDVİA*, Cilt: XXXVII, İstanbul 2009.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 2008.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 3. Kitap, İstanbul 2006.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 4. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 5. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman - Y. Dağlı, 6. Kitap, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 7. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 8. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 9. Kitap, İstanbul 2011.

ÇELEBİ, Evliya: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. S. A. Kahraman, 10. Kitap, İstanbul 2011.



ÇINAR, Zafer: “Osmanlı Çocuk Tarihine Dair Genel Açıklamalı Bibliyografya”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012.

DANKOFF, R.: “Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, *Türkler*, Cilt: X, Trc. N. Uslu, Nşr. H. C. Güzel v.dğr., Ankara 2002.

DANKOFF, R.: *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

DEMİRCANLI, Yüksel Yoldaş: *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1977.

DEMİRTAŞ, Mehmet: “Osmanlı Başkenti’nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri”, *OTAM*, Sayı: 20, 2006.

DUMAN, Musa: “Evliya Çelebi’de Deyişler, Atasözler, ve Deyimler”, *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

DUMAN, Musa: “Evliya Çelebi’de Halk Etimolojisi”, *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası*, Ed. C. Yılmaz, Medam Yayınları, İstanbul 2012.

EMECEN, Feridun: “Evliya Çelebi’nin Manisa’ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

ERKAL, Mehmet: “Arşın”, *TDVİA*, Cilt: III, İstanbul 1991.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar: “Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Gaza”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 1, 2012.

FLEİSCHER, Cornell H.: *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

GÖYÜNÇ, Nejat: “Evliya Çelebi’nin Mardin ve Yöresi Hakkında Yazdıkları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

HAMZAOĞLU, Mehtap - KONURALP, Emrah: “Geleneksel Toplumlarda Namus Olgusu ve Namus Cinayeti: Türkiye Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 18, 2019.

İSEN, Mustafa: “Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1988.

Jean Thevenot: *1655-1656’da Türkiye*, Çev. N. Yıldız, İstanbul 1978.

KİEL, Machiel: “Öziçe”, *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007.

KOBİLAROV, A. - SAKAÇ, V.: “Famous Medical Doctors of Sombor in Its History Until the World War II”, *Archive of Oncology*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2010.

KONYALI, İbrahim Hakkı: “400 Sene Evvel İstanbul Dilencileri”, *Yedigün Dergisi*, Sayı: 161, 1936.

KONYALI, İbrahim Hakkı: “Tarihte İstanbul Dilencileri”, *Tarih Hazinesi Dergisi*, Sayı: VIII, 1951.

MARCUS, Abraham: *The Middle East on the Eve of Modernity, Aleppo in the Eighteenth Century*, Columbia University Press, New York 1989.

NADİR, Özbek: “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler Ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 64, 1999.

NUTKU, Özdemir: “Nahil”, *TDVİA*, Cilt: XXXII, İstanbul 2006.

RAPP, Sándor: “Peçuy”, *TDVİA*, Cilt: XXXIV, İstanbul 2007.

SARICAOĞLU, Fikret: “Melek Ahmed Paşa”, *TDVİA*, Cilt: XXIX, Ankara 2004.

SCHWEİGGER, Salomon: *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

TOKSÖZ, Hatice: “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Ed. H. Şahin - N. Şafak, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul 2012.

UZUN, Mustafa İsmet: “Envârü'l-âşıkîn”, *TDVİA*, Cilt: XI, İstanbul 1995.

UZUN, Mustafa İsmet: “Muhammediyye”, *TDVİA*, Cilt: XXX, İstanbul 2005.

ÜÇEL-Aybet, Gülgün: *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530- 1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Yenişehirli Abdullah Efendi: *Behcetü'l-Fetâvâ*, University of Michigan, Special Collections Islamic Manuscript, Isl. Ms. 673, 1741.

## Ekler

**Ek 1:** Manisa’da üvey babaları tarafından darb edilen kız çocuklarının velayetinin annelerine verilmesi hususunda açılan dava. (BOA, MŞH.ŞSC.d., Nr. 6544, sayfa no: 88).

Medine-i Mağnisa’da Zeytuncük mahallesinden râfi‘atü’l-kitâb Âişe bt. İbrahim nâm hâtun mahfeli şer‘-i şerîfde zevc-i mutallakı İvaz b. Ahmed mukâbelesinde üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm edüp mezbûr İvaz târih-i kitâb günü ve bir gün mukaddem on yaşında zevc-i âhardan mevlûde sadriye kızım Kerime’nin çehresini ve ensesini ve ba‘zı uzvunu darb-ı vecî‘ ve anif ile darb-ı veled ve sekiz yaşında Sâime nâm âhar sadriye kızımın mak‘adını ve ba‘zı cevârihini amden darb-ı şedîd ile darb ve mecrûh va yara bere ve kanadup küllî hayf etmişdir. Velâyet-i da‘vâ ederim. Suâl olunup mücebi icrâ olunması matlûbumdur dedikte gibbe’s-suâl mezbûr İvaz cevâbında fi’l-vâki‘ mezbûre Âişe’nin zec-i âhardan mevlûde olan sadriye kızı Kerime’yi ve âhar sadriye kızı Sâime’yi sille ile vech-i muharrer üzere darb eyledim deyü ikrâr etmeğin mâ-vak‘a bi’t-taleb ketb olundu. Fi’l-vâki‘ aşer min Zilhicceti’ş-şerîfe li-sene 75. Şühûdu’l-hâl: Mustafa b. Ali, İbrahim b. İsmail, Mehmed b. Ali, Kadri b. Hasan, Ebubekir b. Osman, el-Hâc Cevher b. Abdullah el-Arabî, Hüseyin b. Hasan ve gayrühüm.





## Extended Abstract

### Children In Ottoman Society From Evliya Celebi's Vision

Travelogues are among the key sources referred to in historical research. Evliya Celebi's Travelogue is an exceptionally important work in the history of the world, shedding light on every aspect of the Ottoman Empire. Evliya Celebi detailed the battles, political events of the period, educational institutions, and the languages used in his work alongside the physical appearance of cities and local cultural elements. In this regard, it has revealed a highly valuable work of interest to many sciences such as geography, history, economics, ethnography, philology, sociology, and art history.

Information on children in travelogues is often limited and disorganized. Evliya Celebi also provided different information about the children living in places where he traveled in his work. When this information is brought together in good order, subjects such as the education, decency, play, and entertainment of children in different parts of the Ottoman State in the second half of the seventeenth century become clear. In this study, Evliya Celebi's information on the lives of children in Ottoman society was studied in light of other sources and sought to examine the situation of children. The subject is discussed in four main titles: Child bringing-up and violence against children, school education, children's entertainment and games, and adolescence.

In terms of family education, Abaza families in the Ottoman society have traditionally adopted a different method of child education. The Abkhazs sent the children to Abkhazia when they were only a year or two old and when they reached the age of ten or fifteen, they brought them to Istanbul and gifted them to the palace. It is evident here that the main aim of the Abaza families is to ensure that their children have a status in the community and reach a significant position.

The most common negative approaches to child discipline are scolding, shouting, and beating. Evliya Celebi had also seen violence issues against children in different regions. At times, he condemned this situation and sometimes called it a strange theatrical play. But beyond that, he also touched on the violent incidents he associated with honor and acknowledged to be right. Evliya Celebi had seen that the children had entertained on the pretext of drawing water from the river in Mostar, and the children being beaten by their masters because of this entertainment. It is possible to consider these beatings as small-scale incidents of violence perpetrated in the name of intimidating children to not misbehave rather than do harm.

An event in the city of Sombor which was placed in the Balkan geography shows that children are not only safeguarded by family but also by local people. Evliya Celebi witnessed that a boy being slapped by his father in the mosque where he was found and the people there scolded the father. This attitude of the people, who say that the children of border cities should not be beaten, who will be a veteran valiant soldier in the future, is very important in that it shows the role attributed to children raised in border cities.

According to Evliya Celebi's statement of his visit to Diyarbakır, as a matter of honor, little girls couldn't be allowed to roam the streets of Diyarbakır. If a girl had been seen on the street like this, she would be slaughtered or her father would be punished. It is understood that this notion of honor is unique to certain regions and is not widely accepted in Ottoman geography. However, it is noteworthy that Evliya Celebi accepts unquestioningly the punishment for killing in the name of honor without found it odd.

Evliya Celebi had usually given a separate headline to schools in the places he visited. He mentioned the number of schools and the characteristics of their



students. Considering the information given by Evliya Celebi, who talked about sıbyan mektebs (children's schools) among educational institutions, it is understood that education in Ottoman society was linked to memorization. It seems that this memorization activity was not applied only to the Quran, but also to know different books and poems by heart was considered respected in Ottoman society at this time. Evliya Celebi linked the student assessment standard of his time to "strong memory". He has addressed this situation with comparisons he made between regions. Furthermore, in line with the information given by Evliya Celebi, it is understood that education in different geographies differs beyond the basic knowledge of the Quran in schools. In some regions, Persian is effective and in others Arabic is effective. Besides children tend to poetry and literature rather than memorization of the Quran in some regions.

Evliya Celebi, who had not neglected to convey its observations of games which are an important part of children's lives and that contribute to their mental and physical development, had described children having fun in many ways, such as tobogganing, climbing trees, and jumping to water from high places like a mill or bridge. Evliya Celebi, who also mentioned circumcision weddings as a means of entertainment among the public, shed light on children's idea of play and joy in Ottoman society in the second half of the seventeenth century.

Beyond that, Evliya Celebi had talked about the adolescence of children in Mora, Crete, and Sudan. The important point here is that Evliya Celebi had said that the girls had a child as early as the age of ten. Today, it is evidenced by studies that pregnancy at an early age often results in premature birth. As a matter of fact, Evliya Celebi also had stated that pregnancies are short-lived. While no information is provided in the Travelogue on the course of pregnancies or the outcome of births, it can be said that premature births were often found during this period. Moreover, it can be considered that during pregnancy or during childbirth, maternal and infant mortality often had occurred.

As a result of this study, thanks to the valuable information given by Evliya Celebi about the life of children provided a partial contribution to Ottoman childhood history by revealing the view of the child and the perception of childhood in the Early Modern period of Ottoman society.



## Düzeltilme / (Corrigendum)

Dergimizin 254. sayısında yayınlanan Kamuran Karabalık'a ait "Bolşevik İhtilali Sonrasında Urmiye, Salmas ve Hoy Havalisinde Ermeni-Nasturi Olayları ve Osmanlı Devleti (1917-1918)" adlı makalede Serdar Sakin ve H. Zeki Kapıcı'ya ait "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922), *History Studies*, Cilt: 5, Sayı: 5, 2013." künyeli makaleye atıf yapılmıştır. Ancak Kamuran Karabalık'a ait makalede H. Zeki Kapıcı'nın adı atıf kısmında sehven verilmemiştir. Bu nedenle siz değerli okuyucularımızdan ve Sayın H. Zeki Kapıcı'dan özür diler, doğabilecek benzeri hatalardan dolayı hoşgörünüze sığınırız (düzeltilmiş sayfalar aşağıdadır).



TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI  
TDA

Ağustos 1918'de IV. Ordu birlikleri ile Simko emrindeki Kürtler, Urmiye'ye girdiler. Bu güçler karşısında duramayacaklarını anlayan Nasturiler, vilayetten kaçmaya başladılar. Nasturiler, kaçarken geçtikleri yerleri yağmaladılar ve karşılarına çıkan Müslümanları yaş ve cinsiyet fark etmeksizin öldürdüler. Bunun üzerine 12 Ağustos'ta Tebriz'den hareket eden bir İran gücü, Meyandoab yakınlarında kaçan ve yağma yapan Nasturilere saldırdı.<sup>63</sup> Bu geri çekilmeye İngilizlerin büyük rolü vardı. Çünkü İngilizler, Nasturilerin güneyde bulunan İngiliz kuvvetleri kışlarına doğru geri çekilmelerini emretmişlerdir. Birkaç ay sonra kendi soydaşlarıyla birleşen Nasturilerin çoğu İngiliz kuvvetleriyle buluşmak için Irak'a doğru yürüdüler.<sup>64</sup>

Ermeni ve Nasturilerden oluşan yaklaşık 60 bin kişi taşıyabilecekleri hayvanları ve eşyaları ile birlikte Bağdat istikametine doğru yürümeye başladılar.<sup>65</sup> Bu yolculukta Ermeni ve Nasturilerin kimi arabalarla, kimi atlarla, kimi de yürüyerek bu ölüm-kalım yoluna çıktılar. Bu arada Osmanlı birlikleri durmadan Ermeni ve Nasturilere karşı müsademelerde bulunmaktaydılar. 19 günlük bir yolculuktan sonra, büyük kayıplar veren Ermeni ve Nasturiler, Sayın Kalesi'nin yakınında konuşlanan İngiliz birimlerine ulaşmayı başardılar. Bu yolculuk sırasında 10 bin Ermeni ve Nasturi öldü. İran'dan gelen mültecilerin toplam sayısını 50 bin olarak belirleyen<sup>66</sup> İngilizler, bu mültecileri Bağdat yakınlarındaki Bakuba Kampı'na göndermeye karar verdiler.<sup>67</sup> Kampa gelenlerin salgın hastalık taşıyabilecekleri düşünüldüğünden kurulan dezenfekte istasyonlarından geçebilenler kampa girebildiler. Bakuba Kampı'na gelen Nasturi nüfusunun üçte ikisi Hakkâri bölgesinden gelenlerden oluşmaktayken, geri kalan nüfus Urmiye ve Salmas'tan gelen İran vatandaşlarıydı.<sup>68</sup> Bu mülteciler daha sonra Musul yakınlarındaki Mindan'daki başka bir kampa nakledildiler. Bu kamptaki mülteciler, bir süre İngilizler tarafından Irak'taki isyancılara karşı düzensiz bir savaş gücü oldular. Sonraki süreçte ise İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri üssünü koruyan muhafızlar olarak görevlendirildiler.<sup>69</sup>

### Sonuç

1917 Bolşevik İhtilali, sonuçları itibarıyla Rus toplumunda kökten değişikliklere sebep olurken, Birinci Dünya Savaşı'nın da gidişatını önemli ölçüde etkiledi. İhtilalin sonuçlarından en fazla etkilenen devletlerden biri de İran oldu. Çünkü İran, siyasi, iktisadi ve askeri açıdan Rus baskısı altındaydı. İhtilal neticesinde Rus ordusu İran topraklarını terk etti. Fakat Rus askerleri tahli-

<sup>63</sup> Linderholm, *a.g.e.*, s. 9.

<sup>64</sup> E. Every, "Asuriler", (Çev.: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10/1, Elazığ 2005, s. 103.

<sup>65</sup> Linderholm, *a.g.e.*, s. 19.

<sup>66</sup> Linderholm, *a.g.e.*, s. 19.

<sup>67</sup> Wigram, *a.g.e.*, s. 217.

<sup>68</sup> Serdar Sakin, "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *History Studies*, Sayı: 5/5, Samsun 2013, s. 212.

<sup>69</sup> Every, "a.g.m.", s. 103.

- HANIM, Sırma: *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, Avesta Yayınları, İstanbul 1996.
- HASANLI, Cemil: *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, İstanbul 2005.
- İran Azerbaycanı Tedkik Raporu*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1927.
- KARABALIK, Kamuran: *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan*, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu 2019.
- KARADENİZ, Yılmaz: *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.
- KAVİYANPUR, Ahmed: *Tarihe Ormiye*, Ormiye 1372.
- KESREVLİ, Ahmed: *Tarih-i Hicdeh Sale-i Azerbaycan*, İntişarat-ı Emir Kebir, Tehran 1350.
- KURAT, Akdes Nimet: "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış (20 Aralık 1917-3 Mart 1918)", *Belleten*, Cilt: XXXI/123, Ankara 1967.
- LINDERHOLM, Jonas: *"1915" Assyrians and Syriacs During World War in Southern Anatolia and Azerbaijan, 1914-1918*, Sweden 1999.
- MAMEDOVA, M.: "Russia ii. Iranian-Soviet Relations (1917-1991)", *Encyclopædia Iranica*, <https://iranicaonline.org/articles/russia-ii-iranian-soviet-relations-1917-1991>, (Erişim tarihi: 20.01.2021).
- MEHDİYEV, Gaffar Çakmaklı: "Ermenice Kaynakların Işığında Güney Azerbaycan'ın Batı Bölgesinde "Ermeni-Asuri Devleti" Kurma Çabaları ve Mezalimler", *İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018.
- MELİKZADE, Tohid: "Birinci Dünya Savaşında İran'da Ermeni ve Nesturi Ayaklanması", *Ermeni Mezaliminin 100. Yılında Tarihi Gerçekler, İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinde Ermeni Mezalimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Tebaren Yayınları, Ankara 2018.
- METİN, Barış: *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- METİN, Barış: "Urmîye ve Havalisinde Ermeni ve Nasturilerin Faaliyetleri (1917-1918)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara 2010.
- ÖZDEMİR, Bülent: *Süryanilerin Dünü Bugünü, I. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- QAMBAR, Melik: "Malik Qambar'ın Kalemî İle Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti", <http://www.acsatv.com./filer/Malik-Qambar.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- REZAİ, Abdülazim: *Tarihe Deh Hezar İran*, Tehran 1378.
- SAKİN, Serdar: "İngiltere, Nasturiler ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *History Studies*, Sayı: 5/5, Samsun 2013.
- SMIRNOFF, K.: *İranlılar, İran'ın Etnoğrafî Vaz'iyeti, Akvam ve Kabaili*, (Çev.: Mütেকaid Kâim-makam Nazmi), Askeri Matbaa, 1928.
- ŞEVKET, Doktor Fahreddin: *İran*, (Haz.: Derya Örs), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- The Assyrian Martyr, Mar Menjamin Shimun Patriarch of the Church of the East*, (Editör: Dr. Norman Solhkhah), Center for the Assyrian Genocide Studies, Chicago 2008.
- TÜRKMEN, Zekerîya: "100 Yıllık Kardeş Kömeği Kafkas İslam Ordusu'nun Zafer Yürüyüşü - 1", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 381, Eylül 2018.
- WIGRAM, W.A.: *The Assyrians And Their Neighbours*, London 1929.
- WIGRAM, W.A. - WIGRAM, E.T.A.: *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Çeviri: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.
- YERASİMOS, Stefanos: *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul 2004.
- YONAN, Gabriel: *Asur Soykırımı, Unutulan Bir Holocaust*, (Çev.: Erol Sever), Pencere Yayınları, İstanbul 1999.